

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

704. SĒJUMS

Zinātņu vēsture un muzejniecība

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 704

History of Sciences and Museology

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 704

History of Sciences and Museology

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

704. SĒJUMS

Zinātņu vēsture un muzejniecība

UDK 001(091)(474.3)(082)

Zi 668

Krājumā apkopoti pētījumi, pārskati un ziņojumi par zinātniskā un pedagoģiskā procesa norisi Latvijas Universitātē, augstskolas dzīves jautājumiem un par tās ietekmi valsts un sabiedrības dzīvē. Daļa rakstu veltīti zinātņu vēsturei Latvijā pirms LU nodibināšanas.

Redakcijas kolēģija:

Māris Baltiņš, *Dr.habil.med.*

Andrejs Bankavs, *Dr.habil.philol.* prof.

Jānis Langins, prof. (Toronto universitāte, Kanāda)

Jānis Lielmežs, prof. (Britu Kolumbijas universitāte, Vankūvera, Kanāda)

Imants Meirovics, *Dr.chem.* prof. (RTU)

Jānis Ozols, *Dr. habil. ing.* prof. (LLU)

Jānis Štrauhmanis, *Dr.habil.hist.* prof. (RTU)

Leons Gabriels Taivans, *Dr. habil. theol.* prof.

Iļgonis Vilks, *Dr. paed.*

Arnis Vīksna, *Dr.med.* prof.

Juris Zaķis, *Dr.habil.phys.* prof. (Sociālo tehnoloģiju augstskola)

Juris Žagars, *Dr.habil.phys.* prof. (Ventspils Augstskola)

Sastādītājs **Arnis Vīksna**

Zinātniskais redaktors **Iļgonis Vilks**

Literārā redaktore **Ināra Mikažāne**

Maketu veidojis **Jānis Misiņš**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

ISSN 1407-2157

ISBN 9984-802-32-9

© Latvijas Universitāte, 2007

Saturs

Māris Baltiņš

Latvijas Universitātes mācībspēku akadēmiskās runas un iestāju lekcijas Latvijas ideju vēstures kontekstā
Academic Speeches and Introductory Lectures, Pronounced by University of Latvia Academic Staff Members, in the Context of the History of Intellectual Ideas in Latvia 7

Irēna Ondzule

Latvijas Universitātes zinātniskās konferences (1945–2002)
Scientific Conferences of the University of Latvia (1945–2002) 16

Jānis Priedkalns

Latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienība (LAMZA) – Latvijas Universitātes (LU) mācībspēku un zinātnieku vienotāja trimdā
The Latvian Association of Academic Staff and Scientists 26

Arturs Puga

Latvijas zinātnes politika XX gs. deviņdesmitajos gados: metodoloģijas jautājumi
The Latvian science policy in the 1990 s: Methodological Issues 36

Jānis Klētnieks, Bruno Delāns

Latvijas zinātniskās ekspedīcijas sasniegumi Ēģiptes senvēstures pieminekļu izpētē
Les contributions des missions scientifiques lettonnes dans l'étude des monuments de l'Égypte Ancienne 47

Rīta Grāvere

1931. gada Bauskas latviešu antropoloģiskie pētījumi un “krievīņu” problēma antropoloģijā
The Anthropological Data about Latvians from Bauska in the 1931 year and the “Krievīņu” Problem in Anthropology 53

Vladimirs Kuzņecovs

Vājpārāfīgo nams Rīgas Cītdelē (1787–1823)
The Insane Asylum at the Riga Citadel 62

Iveta Ķestere

Studiju kurss pedagoģijas vēsturē Latvijas Universitātē: pirmsākumi, mācībspēki, saturs (1919–1940)
The history of pedagogy course in the University of Latvia: First Steps, Professors (1919–1940) 72

Antons Vasiļevskis

Mežsaimniecības speciālistu sagatavošana LU (1920–1939)
The Education of Forest Engineers at the University of Latvia (1920–1939) 79

Arnīs Viksna

Periodika kā LVU Medicīnas fakultātes vēstures avots (1944–1950)
Periodicals as a Historical Source of the Faculty of Medicine of the Latvian State University: 1944 – 1950 84

Gunārs Daija

Ieskats helmintoloģijas vēsturē Latvijā
An Insight into the History of Helminthology in Latvia 96

Spodra Ergarde

Latvijas Universitātes pirmais rektors Ernests Felsbergs
(1866. 25. X – 1928. 31. VIII) taureniesu atmiņās
*The first Rector of the University of Latvia Ernests Felsbergs
(1866–1928) in Memories of Taurene's People* 100

Dace Cepurīte

Ernsts Ķivulis – Cēsu ārsts un novadpētnieks (1862. 30. X Rīgā – 1928. 18. VIII Cēsīs)
Ernst Kivull (1862–1928) – Doctor and Researcher of Local History at Cēsis 104

Viesturs Zanders

LVU docenta Jāņa Strauberga (1886–1952) bibliotekārā un pedagoģiskā darbība
*The Bibliographical and Educational Activities of the Associate Professor
of the Latvian State University Jānis Straubergs (1886–1952)* 109

Indulis Zvirgzdiņš

Vēsturnieks Frīdis Zālītis un viņa sarakstītās mācību grāmatas
Historian Frīdis Zālītis and School Books Written by Him 114

Krists Gūtmanis

LU profesora Jāņa Sudraba pētījumi auglīkopībā līdz 1939. gadam
Investigation of Professor Jānis Sudrabs of Horticulture in Latvian University 120

Jēkabs Raipulis

Ģenētiķis Tenis Liepiņš (1895–1964)
Latvian Genetist Tenis Liepiņš (1895–1964) 126

Aina Dālmāne, Māra Kalniņa, Olga Koroļova

Kristaps Rudziša saistaudu šūnu asociācija un histoloģija mūsdienu skatījumā
Today's Version of Kristaps Rudzitis Connective Tissue Cells Association 134

Ilgars Grosvalds, Uldis Alksnis

Docents Nikolajs Brakšs – dzīve, darbs un personība
The Life, Activities and Personality of Docent Nikolajs Brakšs 137

Māris Strads

Klasiskās filoloģijas izcilie vārdi LU vēsturē – Anna Rāta
*Prominent Names of Classical Philology in the History of the
University of Latvia – Anna Rāta* 148

Irēna Ondzule

Artūrs Bobkovics (1885–1959) – pirmā Latvijas Universitātes jauktā kora dibinātājs
*Arturs Bobkovics (1885–1959) Founder the First Mixed
Choir of the University of Latvia* 152

Dzintra Grundmane

Roberts Plūme un viņa laiks
Robert Plume and His Time 158

Ilgonis Vilks

17. un 18. gadsimta grāmatas LU Astronomijas institūta bibliotēkā
*Books of 17th and 18th Century in the Library of Institute
of Astronomy, University of Latvia* 168

Ilgars Grosvalds, Imants Meirovics, Uldis Alksnis

Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs (2001–2005)
The Museum of the History of Chemistry (2001–2005) 175

AUTORI 185

Latvijas Universitātes mācībspēku akadēmiskās runas un iestāju lekcijas Latvijas ideju vēstures kontekstā

Academic Speeches and Introductory Lectures, Pronounced by University of Latvia Academic Staff Members, in the Context of the History of Intellectual Ideas in Latvia

Māris Baltiņš

Tulkošanas un terminoloģijas centra direktors,
Kr.Valdemāra iela 37, Rīga, LV-1010,
e-pasts: maris.baltins@ttc.lv

Raksts veltīts Latvijas Universitātes (LU) mācībspēku publiski teiktajām lekcijām un ar tām saistītajām akadēmiskajām tradīcijām. Publiskas lekcijas var uzskatīt par vienu no veidiem, kā notika augstskolas docētāju savstarpēja domu apmaiņa akadēmiskajā vidē, vai arī viņu saskarsme ar plašāku sabiedrību. Mēģinot iedalīt publiskās lekcijas vairākās grupās, par atlases pamatu jāņem šādas to attiecības: 1) pret individu (iestāju lekcija, jubilejas runa, goda promocija), 2) pret ievērojama zinātnieka vai kultūras darbinieka piemiņu vai 3) pret svarīgu notikumu valsts vai augstskolas dzīvē. Aplūkojamās publiskās runas bieži ir būtisks avots Latvijas ideju vēsturē, jo mācībspēki, izvēloties to tematiku, bija daudz brīvāki nekā obligātajos studijuursos.

Atslēgvārdi: Latvijas Universitāte, akadēmiskās tradīcijas, ideju vēsture.

Jau XIX gadsimta sākumā viens no Berlīnes universitātes dibinātājiem, valodnieks Vilhelms Humbolts, ar vārdiem "*Lehre und Forschung*" (mācīšana un pētniecība) kodolīgi formulēja divus galvenos augstskolu mācībspēku uzdevumus, proti, zināšanu tālāk nodrošanu nākamajām paaudzēm un jaunu zināšanu ieguvu. Šim apgalvojumam visumā varētu piekrist, tomēr daudzveidīgos augstskolas akadēmiskās dzīves aspektus tas pilnībā neraksturo, jo sabiedrības dzīvē universitāte vienmēr ir bijusi kas vairāk nekā tikai skola vai pētniecības iestāde. Turklāt šie divi darbības veidi vairāk saistās ar noteiktu zinātnes virzienu, pētījumu problēmu vai praktiskās darbības nozari, bet ir mazāk specifiski tieši konkrētajai augstskolai, pilsētai vai valstij. Šādi iespējams precīzi atspoguļot atsevišķu zinātnieku vai zinātnisko skolu devumu, nevis runāt par augstskolu kā daudzpusīgu un atšķirīgu personību kopumu. Tādēļ, skatoties uz kādas akadēmiskas institūcijas pagātni, nepieciešams meklēt citus aspektus, kas papildus raksturotu tās nozīmi un vietu sabiedrības kultūras dzīvē. Īpašu nozīmīgumu šāds raksturojums iegūst Latvijā, kurā nacionālā universitāte radās vienlaikus ar valstisko neatkarību.

Mēģinot grupēt dažādās akadēmiskās dzīves izpausmes vienas augstskolas vai viena mācībspēka mūžā, tās iespējams analizēt vismaz sešos atšķirīgos skatījumos:

- docētie kārtējie lekciju kursi un vadītie semināri, kā arī to vieta noteiktā studiju programmā;
- pētnieciskā darba tēmas, zinātnisko interešu virzieni un izstrādātie un īstenotie projekti, kā arī nozīmīgākās publikācijas;
- dažādi administratīvie pienākumi augstskolā;

- attiecības ar valsts pārvaldi (darbība administratīvajos amatos vai eksperta statusā);
- intelektuālā saikne ar sabiedrību (zinātnes un zināšanu popularizēšana);
- līdzdalība akadēmisko tradīciju kopšanā.

Nosacīti visi šie virzieni skatāmi divos galvenajos vērsumos – attiecībās ar studentiem un studējošajiem (lasot lekcijas, pieņemot eksāmenus, ievadot jaunākos kolēģus pētniecībā un palīdzot viņiem sagatavot disertācijas) un attiecībās ar citiem akadēmiskās saimes locekļiem (te lielāku nozīmi iegūst līdzdalība akadēmisko tradīciju kopšanā un sekmes vēlētos augstskolas administratīvajos amatos). No šiem aspektiem, apcerot mācībspēku biogrāfijas, parasti vismazāk uzmanības tiek pievērsts darbībai, kas saistīta ar akadēmiskajām tradīcijām. Šādas šķietamas neieinteresētības iemesli saistīti ar nepilnīgu izpratni par dažu tradīciju būtību, kā arī – sistemātisku pētījumu trūkumu.

Kaut gan akadēmiskās tradīcijas, gluži tāpat kā jebkuras tradīcijas, veidojas gadu gaitā, tomēr daudzos gadījumos priekšstati par tām tiek pārņemti no augstskolām, kurās mācībspēki paši mācījušies vai agrāk strādājuši. Ja lielākā daļa tradīciju ir saistāmas ar norisēm regulārās akadēmiskās darbības ietvaros (jauno studentu imatrikulācijas ceremonija, izlaidums, augstskolas gadaspētki, fakultātēm nozīmīgas atceres dienas u. c.), tad vismaz daļa no tām ir piederīgas būtiskiem notikumiem konkrēta mācībspēka mūžā. Abstrahējoties no citām būtiskām izpausmēm, šajā rakstā tiks analizētas dažādā sakarā nolasītas svinīgas lekcijas un publiskas runas, kuru saturs var būt nozīmīgs tiklab laikmeta, kā attiecīgās personas darbības raksturošanai. Jāuzsver, ka tieši šāda veida publiskās runās, kas teiktas akadēmiskās saimes priekšā (nevis studentu auditorijā kārtējā lekciju kursā, kad to saturu ierobežo studiju programmas mērķi un klausītāju sagatavotība), spilgtāk izpaužas attiecīgā mācībspēka konceptuālie uzskati par savas nozares kopsakarībām, jaunajiem pētniecības virzieniem, būtiskākajiem sasniegumiem, neatrisinātajām problēmām un viņa nostāja principiālos jautājumos. Ņemot vērā, ka, atbilstīgi žanra īpatnībām, parasti tās netiek orientētas vienīgi šauri specializētai auditorijai, bet plašākai akadēmiskajai saimei, bieži vien autora atziņas un uzskati runās ir saistošākā izklāstā, daudz mazāk iedziļinoties tehniska rakstura detaļās. Tādēļ šādas uzstāšanās un lekcijas uzskatāmas par būtisku, taču nepietiekami izmantotu, ideju vēstures avotu.

Lai secīgi aplūkotu šādu lekciju un citu priekšlasījumu veidus, tos jāiedala trijās lielās grupās, saistot ar

- 1) notikumiem indivīda mūžā,
- 2) ievērojamu kultūras darbinieku, zinātnieku vai atklājumu atceri vai
- 3) nozīmīgām dienām valsts vai akadēmiskās institūcijas dzīvē.

Jau kopš savas nodibināšanas 1919. gada rudenī Latvijas Augstskola centās iedzīvīnāt visus šos veidus, kaut gan to nozīmība un īpatsvars laika gaitā mainījās. Var uzskatīt par zināmā mērā paradoksālu situāciju, ka dažbrīd akadēmiskās tradīcijas veidojās straujāk nekā fakultātes vai nodaļas organizatoriskā struktūra un pašas augstskolas darbības tiesiskie pamati. Tomēr tas arī labi saprotams, jo vajadzība konsolidēt visai atšķirīgas fakultātes (vecās un jaunās jeb tehniskās un universitātes fakultātes) un pēc savas akadēmiskās pieredzes visai atšķirīgas personības (citu augstskolu docētāji un nozaru speciālisti) bez kopējām vērtībām un kopīgas izpratnes par augstskolas dzīvi nebija iedomājama. Turklāt jāatceras, ka Latvijas sabiedrība no savas universitātes gaidīja kaut ko vairāk par šauri specializētu pētniecību un studentu izglītošanu un šādi svinīgi un publiski priekšlasījumi ļāva šo sociāli aktīvo funkciju sekmīgi īstenot. Tāpēc nav jābrīnās, ka īpaši liela aktivitāte šajā ziņā bija pirmajos LU darbības gados, bet vēlāk tā kļuva nedaudz rimtāka un vairāk pieskaņota konkrētām akadēmiskām norisēm.

Mācībspēka mūža gaita

Pie būtiskākajiem notikumiem mācībspēka dzīvē pieder viņa pilntiesīga ienākšana augstskolas akadēmiskajā saimē (ko aizsāk **iestāju lekcija**), lekcija vai runa nozīmīgā dzīves jubilejā (attiecīgā nopelniem bagāta mācībspēka paša **svinīga lekcija** viņam veltītā jubilejas sarīkojumā) un goda doktora grādu apliecināša diploma piešķiršanas svinīgais akts (**goda promocija**).

Iestāju lekcija* ir laikus publiski izsludināts un ikvienam interesentam brīvi pieejams priekšlasījums, ar kuru jaunievēlētais mācībspēks svinīgi uzsāk lekciju kursa lasīšanu (1). Šāda notikuma jēgu var izprast divējādi – vai nu lekciju kursa lasīšanas uzsākšana pirmo reizi vispār, vai tā uzsākšana konkrētā institūcijā. Pirmajā gadījumā tā ir jauna mācībspēka akadēmiskās izaugsmes noteikts kvalitatīvs posms, proti, patstāvīga lekciju kursa lasīšanas tiesību (*venia legendi*) iegūšana, noslēdzot habilitācijas procesu. Bieži mācībspēks, kurš nolasīja iestāju lekciju, bija augstskolas asistents (retāk – atzīts ārpus universitātes strādājošs savas nozares speciālists, kurš sāka ārštata docētāja gaitas), kuram tas bija konceptuāls savu zinātnisko interešu pieteikums un reizumis – pirmais solis ceļā uz docenta vai profesora vietu. Otrajā gadījumā šāda lekcija notika tad, ja pieredzējis docētājs pārnāca darbā no citas augstskolas un tā bija reizē viņa personības vizītkarte un formāla iekļaušanās šīs universitātes akadēmiskajā saimē. Latvijas Universitāte tās tapšanas gados centās ap sevi pulcēt pēc iespējas visus latviskas cilmes augstskolu mācībspēkus un nozaru lietpratējus, no kuriem daudzi bija ilgus gadus aizvadījuši ārpus dzimtenes un nebija plašāk pazīstami. Arī visai daudzie cittautieši, kurus izdevās piesaistīt darbam LU, lielākoties nāca no augstskolām, kur bija dzīvas līdzīgas tradīcijas un uzskatīja šādu lekciju par pašsaprotamu. Saprotams, ka pirmajos augstskolas pastāvēšanas gados dominēja konceptuālas pieredzējušu profesoru iestāju lekcijas, bet kopš divdesmito gadu vidus, stabilizējoties mācībspēku kopumam un izveidojot akadēmiskās karjeras veidošanas principus (it īpaši pēc habilitācijas noteikumu pieņemšanas Universitātes padomes sēdē 1927. gada 4. maijā), dominēja Latvijā izaudzīnātie jaunie mācībspēki. Pirmajos darbības gados iestāju lekcijas noturēja arī atsevišķi lektori, turpretim vēlāk šāda privilēģija tika dota vienīgi mācībspēkiem, kas bija ieguvuši *venia legendi* tiesības.

Kaut gan dažas iestāju lekcijas tika nolasītas jau LU pirmajā darbības gadā, tomēr tikai 1920. gada rudenī Dekānu padome gandrīz vienlaikus principiāli nolēma par privātdocentūru nepieciešamību (1920. gada 4. oktobrī) (2) un par iestāju lekcijām jaunuzņemtiem mācībspēkiem (1920. gada 1. novembrī) (3). Rektors E. Felsbergs izklāstīja savus apsvērumus par šā procesa norisi, norādot, ka vēlams, lai šīm lekcijām tiktu izvēlēts laiks, kurā arī citu fakultāšu mācībspēkiem iespējams piedalīties. Principā vēlams, lai šādu lekciju noturētu ikviens jaunpieņemts mācībspēks, turklāt vēlāmā to norise varētu būt augstskolas svētku zālē (tagadējā Mazajā aulā) no pulksten 12 līdz 14, atstājot fakultātes ziņā lēmumu, vai tam jānotiek svētdienā (tas bija biežāk) vai darbdiēnā. Par lekcijas norises datumu, vietu un laiku, kā arī tās tematu ieteicams laikus (vismaz desmit dienas pirms tam) informēt rektoru, lai šo notikumu varētu oficiāli izsludināt, izliktot paziņojumu pie universitātes galvenā ziņojumu dēļa. Taisnības labad gan jāteic, ka lielākoties šo lekciju izziņošana kavējās, taču to vismaz daļēji kompensēja attiecīgu sludinājumu ievietošana dienas laikrakstos vai akadēmiskajā presē. Iestāju lekcijas ilgums parasti bija viena akadēmiskā stunda, un pēc tās nekādas debātes nebija paredzētas. Vismaz daļā fakultāšu pēc iestāju lekcijas, ja vien to atļāva apstākļi un docētāja rocība, tika sarīkotas vakariņas kolēģiem (4).

No LU vēstures viedokļa ir interesanti un svarīgi izveidot pēc iespējas pilnīgu noturēto iestāju lekciju sarakstu, tomēr tas nav viegli izdarāms, jo daudziem mācībspēkiem šādā vai citādā veidā izdevās no šā pienākuma izvairīties. Līdz raksta tapšanas brīdim apzinātas vairāk nekā 190 iestāju lekcijas, bet jāatceras, ka informācija par trīsdesmito gadu vidu un vācu

okupācijas laiku pagaidām ir visai nepilnīga. Pat privātdocentiem, pretstatā parauga lekcijām fakultātē, pirms *venia legendi* iegūšanas tas nebija absolūti obligāts pasākums, kura ignorēšana neierobežoja viņu tiesības lasīt lekciju kursus. It īpaši gadījumos, ja mācībspēks pats to aktīvi nevēlējās, bet fakultātes vadība neuzstāja, ka šāda lekcija nepieciešama un atbilst akadēmiskai tradīcijai, iestāju lekcijas netika noturētas, kaut gan privātdocents sekmīgi strādāja akadēmisku darbu vai pat drīzumā kļuva par docentu vai profesoru. Turklāt parasti mācībspēka personiskās lietas materiālos dati par iestāju lekcijām, disertācijas aizstāvēšanu vai habilitācijas gaitu nav atrodam. Kaut fragmentāras ziņas par paredzētajām iestāju lekcijām gūstamas Latvijas Valsts vēstures arhīva LU fondā (7427.), arī tad šie notikumi tikai daļēji atspoguļoti Universitātes padomes (5) un Dekānu padomes (6) sēžu protokolos, kā arī arhīva lietās, kurās puslīdz hronoloģiskā secībā atrodas paziņojumi par svinīgām sapulcēm (7). Salīdzinājumā ar hronikas ziņām akadēmiskajā presē (par gaidāmajām vai jau notikušajām iestāju lekcijām) redzams, ka šis atspoguļojums ir nepilnīgs. Kaut gan lēmumu par iestāju lekcijas noturēšanu pieņēma fakultātes padome, tomēr ielānotā norise ne vienmēr skaidri atainota sēžu protokolos (turklāt par daudzām fakultātēm šie dokumenti saglabājušies tikai fragmentāri). Šajā ziņā raksturīgs piemērs ir Medicīnas fakultātes sēžu protokoli, kas pilnībā saglabājušies par laiku no 1919. līdz 1940. gadam. Tajos nav atrodam dati par faktiski noturētajām Jāņa Miķelsona ("Par jaunākām plaušu tuberkulozes diagnostikas metodēm" 1926. gada 24. janvārī) un Ādama Ērleina ("Die Bedeutung der Zahnheilkunde für die Volksgesundheit und ihre Beziehungen zur allgemeinen Medizin" 1925. gada 17. decembrī) iestāju lekcijām, bet Kārlim Balodim nav norādīta lekcijas tēma ("Tuvredzības cēloņi"). Tādēļ agrāk publicētās ziņas par Medicīnas fakultātes privātdocentiem (8) jāpapildina ar šo informāciju.

Zināms, ka iestāju lekcijas nenoturēja no Rīgas Politehniskā institūta (RPI) pārnākušie docētāji, jo viņi jau turpināja pildīt agrākos pienākumus, bet mainījies bija fakultātes tiesiskais statuss. Gluži tāpat šis svinīgais notikums gāja secen tiem augstskolas darbiniekiem, kuri praktiski iesaistījās fakultāšu izveidē 1919. gadā un uzsāka akadēmisko darbu jau tūlīt pēc oficiālās atklāšanas. Iespējams, ka nozīme bija arī profesora ierašanās laikam un viņa aizņemtbai ar administratīvajiem pienākumiem universitātē un ārpus tās. Varētu likties divaini, ka iestāju lekcijas nenoturēja ne Jānis Endzelīns, ne Juris Plāķis, kas, pārvarot visai lielas grūtības, reizē pārbrauca no Krievijas 1920. gada jūnija sākumā. Pirmajām iestāju lekcijām latviešu filoloģijā būtu liela sabiedriska un simboliska nozīme. Nav izslēgts, ka šo lekciju trūkumu iespaidoja fakts, ka semestrī šajā laikā jau bija beidzies un līdz rudenim viņu iestāju lekcijas būtu zaudējušas aktualitāti, jo tūlīt pēc pārbraukšanas abi aktīvi iesaistījās sabiedriskajā un akadēmiskajā darbā (J. Endzelīns kļuva par Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekānu, bet J. Plāķis – par izglītības ministru).

Kaut gan daudzos gadījumos šīs runas teksts palika npublicēts un nav mūsdienu pētniekiem pieejams, tomēr daļa autoru centās to vēlāk ievietot kādā akadēmiskā vai specializētā nozares izdevumā raksta veidā. Ar nožēlu jāteic, ka "Latvijas Universitātes Raksti" lielākoties neveltīja iestāju lekcijām, tāpat kā disertācijām un habilitācijas darbiem, sistematisku vērību, tāpēc tās tur atrodamas tikai retumis un, iespējams, veiksmīgas sagādīšanās dēļ. Tomēr atsevišķu joprojām nozīmīgu iestāju lekciju teksti izdevumā ir atrodam, tiesa, ne vienmēr sniedzot attiecīgu norādi. Tādējādi iespējams tuvāk spriest par tādu mūsu dienās visai reti pieminētu mācībspēku kā Makša Nusbergera (9) un Ernesta Krausa (10) uzskatiem, savukārt tautsaimnieka Nikolaja Kohanovska publicētā iestāju lekcija (11) uzlūkojama par klasisku šā žanra piemēru. Kamēr lielāko daļu iestāju lekciju noturēja jau plaši pazīstami un starptautiski atzīti zinātnieki, tās samērā regulāri parādījās "Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā", kaut gan arī tad tajās dominēja humanitāro zinātņu mācībspēku darbi. Šādā veidā iespējams iepazīties, piemēram, ar Imānuela Bencingera (12), Jāņa Ruberta (13), Franča Baloža (14) un Roberta Vīpera (15) iestāju lekcijās paustajām idejām.

Daļa iestāju lekciju publicētas arī specializētajos zinātniskajos žurnālos, piemēram, "Latvijas Ārstu Žurnālā" un "Latvijas Farmaceitu Žurnālā". Šo žurnālu redakcijām varam būt pateicīgi, ka mūsu rīcībā ir tādu Latvijas ideju vēsturē nozīmīgu personību iestāju lekcijas kā Mārtiņa Zīles "Kas ir slimība?" (1922. gada 30. aprīlī) (16) vai Makša Branta "Jaunākie pētījumi vēža jautājumā" (1927. gada 16. novembrī) (17).

Skaidrs, ka, tāpat kā apzinot LU starpkaru periodā aizstāvētās doktora disertācijas un iesniegtos habilitācijas darbus, būtiska nozīme ir ne vien to norises faktam, bet arī informācijai par iespējām iepazīties ar to saturu (publicēta teksta vai vismaz atreferējuma veidā). Minētais attiecas arī uz citiem publisko lekciju un akadēmisko runu veidiem.

Daudz retāk noturētas nopelniem bagātu mācībspēku runas kādā nozīmīgā viņu mūža vai akadēmiskā darba jubilejā. Tiesa, vairumā gadījumu jubilejas svinības tieši neorganizēja fakultāte vai LU kopumā, bet gan zinātniskās biedrības vai studentu organizācijas, kuras darbojās ārpus universitātes. Krietni retāk jubilejas pasākumus organizēja attiecīgā fakultāte. Tomēr zināms, ka Filoloģijas un filozofijas fakultāte līdz 1939. gadam bija sarīkojusi svinīgas sēdes par godu E. Felsberga un J. Endzelīna – 60, J. Velmes – 70, J. Kauliņa – 70 un 75, bet J. Lautenbaha – 80 gadiem. Bijušās sēdes arī citiem mācībspēkiem, bet tās organizētas kopā ar citām organizācijām ārpus LU (18). Tomēr tajās teikto gaviļnieka un apsveicēju runu teksti parasti nav pieejami. Jāteic, ka paradums jubilāram teikt konceptuālu runu savas godināšanas sēdes oficiālās daļas sākumā tolaik bijis daudz mazāk izplatīts nekā pēdējos gadu desmitos. Savukārt mēģinājumi svinēt cita veida akadēmiskās darbības atceres, piemēram, profesora Maksimiliāna Glāzenapa 50 gadu akadēmiskās darbības jubileju 1920. gada 21. jūnijā (19) vai rektora Mārtiņa Zīles 40 gadu doktora jubileju 1929. gada 15. maijā (20), nekļuva par regulāru tradīciju un netika sistemātiski atzīmētas vairumam mācībspēku.

Personas akadēmisko nopelnu izcelšana tolaik plaši notika gadījumos, kad Latvijas Universitāte bija piešķirusi goda doktora grādu. Goda doktora grāda piešķiršana tika uzsākta 1924. gadā, laikā, kad Latvijas Universitāte atskatījās uz piecu gadu darbības jubileju. Arī turpmāk visvairāk personu par LU goda doktoriem kļuva augstskolas jubilejas gados (1929., 1934. un 1939. gadā). Īpašu instrukciju un detalizētu noteikumu par goda doktora grāda piešķiršanu nebija, un fakultātes rīkojās pēc LU Satversmes 53. panta, kurā noteikts, ka "par sevišķiem zinātniskiem un zinātniski tehniskiem nopelniem doktora grādu (*honoris causa*) var piešķirt arī personām, kas nav iesniegušas disertāciju, ja fakultāte to nolemj ar ne mazāk kā trīs ceturtdaļām no visu pilntiesīgo fakultātes locekļu balsīm". Laikā no 1924. līdz 1942. gadam goda doktora grāds piešķirts 110 reizes 108 personām (Ludvigs Kundziņš un Kārlis Ulmanis saņēmuši divu fakultāšu goda doktora grādu) (21).

Ja vien pagodinātā mācībspēka vai cita sabiedriska darbinieka veselības stāvoklis to atļāva un viņš to vēlējās, goda doktora diploma pasniegšanai tika organizēta īpaša svinīga sēde, kurā centrālo vietu ierādīja **goda promocijai**, proti, samērā īsai un konceptuālai runai par svarīgāko viņa pētniecības virzienā vai praktiskās darbības jomā. Ja goda doktora diplomu saņēma ievērojams cittaute zinātnieks, tad šo sēdi parasti pieskaņoja viņa vizītei Rīgā. Citos gadījumos šo pagodinājuma apliecību aizsūtīja pa pastu vai lūdza nodot Latvijas diplomātiskā dienesta pārstāvjiem viņa mītnes zemē.

Nebija īpašu noteikumu, cik garai un plašai šāдай runai jābūt. Lielākoties tās garums nepārsniedza pusstundu. Lai gan goda promocijas tika noturētas mazāk nekā pusei goda doktoru, tomēr tās saista ievērību ar interesantu saturu un dažkārt ir publicētas raksta veidā. Tiesa, no pirmajiem 19 LU goda doktoriem goda promocijas bija tikai dažiem, taču to iespējams skaidrot ar diplomu sagatavošanas aizkavēšanos. Viens no pirmajiem goda promociju noturēja bijušais LU profesors un Latvijas Republikas pirmais prezidents Jānis Čakste, kurš, saņemdam diplomu Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes svinīgajā sēdē 1925. gada 18. maijā, teica runu "Lietpratība, viņas nozīme un svars valsts un zinātniskā dzīvē".

Jāuzsver, ka goda promociju skaits ar laiku pakāpeniski pieaug. Kaut gan no goda doktora grāda piešķiršanas tās nereti šķīra pat gads un vairāk. Piemēram, 1924. gadā (LU piecu gadu jubilejai par godu) *Dr. theol. hon. c.* grādu saņēma Smiltenes prāvests Kārlis Kundziņš un Teoloģijas fakultātes profesors Imānuels Bencingers, bet viņu abu goda promocijas notika tikai 1926. gada 20. februārī, nolasot attiecīgi lekcijas “Par Smiltenes mācītāju Mg. S. G. Dīca un Jēkaba Langes nopelniem Latvijas baznīcas vēsturē” un “Par hebreju rasas problēmu”. Jāuzsver, ka I. Bencingera runa tika teikta latviski. Vairākas goda promocijas notika arī pēc LU desmit gadu jubilejas svinībām, kad tās noturēja ne vien filologi un teologi, kuri to bija uzsākuši vieni no pirmajiem, bet arī zoologs Embriks Strands (“Über die Bedeutung der Typen für die naturhistorische Nomenklatur (22)” 1929. gada 1. decembrī) un arhitekts Eižens Laube (“Arhitektūras izpratne (23)” 1930. gada 24. maijā).

Ievērojamo kultūras darbinieku, zinātnieku vai atklājumu atceres sēdes

Daudz retāk LU vai kāda no tās fakultātēm noturēja īpašas piemiņas sēdes kāda izcila zinātnieka, kultūras darbinieka vai cilvēcei nozīmīga atklājuma gadadienā. Tas, iespējams, izskaidrojams ar to, ka parasti šādu sēžu organizētāja lomu uzņēmās zinātniskās biedrības (neatkarīgi no tā, vai tā bija tieši saistīta ar LU vai ne), bet augstskola kopumā tikai retumis bija sēžu sasaukšanas iniciatore. Visbiežāk šādas sēdes rīkoja Filoloģijas un filozofijas fakultāte, kura apvienoja ne vien zinātniekus, bet arī izcilus rakstniekus vai tautas darbiniekus. Atbilstīgi 1939. gadā apkopotajām ziņām, kas varētu arī nebūt pilnīgas, fakultāte sarīkojusi publiskus piemiņas pasākumus J. Porukam (1921. gada 13. oktobrī); Dantem (1921); I. Kantam (1924. gada 4. martā); Kronvalda Atim (1925. gada 23. februārī); J. H. Pestalocijam (1927. gada 17. februārī); H. Ibsenam (1928); G. Lesingam (1929. gada 2. martā); A. Strindbergam (1930. gada 19. martā); Vergīlijam (1930. gada 15. oktobrī); J. Zubatijam (1931. gada 25. maijā); V. Gētem (1932. gada 23. martā); Dž. Lokam (1932. gada 10. novembrī) un Jurim Alunānam (1932. gada 13. maijā) (24). Nosacīti šajā grupā var iekļaut arī fakultātes bijušo mācītspēku piemiņas sēdes, kuras tika noturētas pēc viņu nāves. Piemēram, Filoloģijas un filozofijas fakultāte šādu pasākumu organizēja ievēlētajam profesoram (un vienam no varbūtējiem pirmajiem rektora amata kandidātiem) Jēkabam Osim, kurš nomira 1920. gadā Voronežā, tā arī nepagūdams atgriezties dzimtenē, un franču valodas docētājam un latviešu filoloģijas pētniekam Mišelam Žonvālam.

Vērojams, ka, pakāpeniski attīstoties un nostiprinoties zinātniskajām biedrībām (piemēram, Latvijas Filologu biedrībai), LU rīkoto piemiņas sēžu skaits pakāpeniski mazinājās. Tā, LU pirmā Goda biedra Krišjāņa Barona piemiņas sēdi rīkoja Latvijas Filologu biedrība, bet profesoram Pēterim Šmitam – viņa vadītā Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu komiteja. Sēžu organizēšanas tradīcija LU nav īsti izveidojusies, tādēļ nevajadzētu to analizēt atrauti no citiem svinīgiem piemiņas pasākumiem. Jāuzsver, ka daudzos gadījumos piemiņas pasākumos teiktajās runās sniegts konceptuāls personības nozīmības vērtējums, tādēļ tām piešķirama vislielākā uzmanība Latvijas kultūrvēstures izpratnē. Par spilgtu piemēru šādai runai var kalpot J. Endzelīna 1935. gadā dotais raksturojums Krišjāņa Barona ieguldījumam latviešu filoloģijā (“Stūra akmeni šai jauniņajai latviešu filoloģijai ir licis pats Barontēvs ar savām “Latvju Daiņām”(25)).

Nozīmīgas dienas valsts vai akadēmiskās institūcijas dzīvē

Svinīgās sēdes LU fakultātēs lielākoties noturēja, atzīmējot būtiskākus notikumus to dzīvē. Bet tikai divās fakultātēs nostabilizējās akadēmiska tradīcija sēdes noturēt regulāri. Inženierzinātņu fakultātē jau kopš 1924. gada pavasara pēdējo kārtējā mācību gada fakultātes padomes sēdi atvēlēja atskatam par sasniegumiem, iekļaujot tajā arī viena vai

vairāku mācībspēku akadēmiskās runas. Šo runu saraksts atrodams fakultātes divdesmit gadu darbības pārskatā (26). Savukārt Teoloģijas fakultātē bija izveidojusies tradīcija ik gadu 4. februārī noturēt svinīgu mācībspēku un studentu sēdi, kuras obligāta sastāvdaļa bija arī akadēmiska runa (27).

Ja minētās svinīgās sēdes vairāk uzlūkojamas par ierobežotas nozīmības svinīgiem pasākumiem, tad par vienīgo stabilo visas augstskolas svētku dienu jau kopš pašiem LU darbības sākumiem izveidojās gadaspvētku akts 28. septembrī par godu tās dibināšanai. Tajā līdztekus vispārīgām ziņām par beidzējiem, doktora grāda ieguvējiem, studentu un mācībspēku skaita pārmaiņām, kā arī mūžībā aizgājušo docētāju godināšanai, jaunū goda biedru izsludināšanai un studentu sacensības darbu laureātu izziņošanai, jau kopš 1919. gada nozīmīga vieta bija kāda godājama profesora akadēmiskajai runai. 1919. gadā šī runa ("Mūžīgā miera ideja (28)") tika uzticēta Berlīnes universitātes profesoram tautsaimniekam Kārlim Balodim, kurš tobrīd tika uzskatīts par vienu no rektora kandidātiem. Arī vēlāk tika pieņemts, ka savā pirmajā pilnvaru gadā (sākotnējais Universitātes satversmes variants paredzēja, ka rektors var atrasties šajā amatā tikai divus gadus pēc kārtas) šo runu teic rektors pats, bet otrajā gadā viņš izvēlas mācībspēku, kuram to uzticēt, jau iepriekš vienojoties par runas tematu. Tādējādi runātāju sarakstā atrodami visu pirmskara rektoru vārdi, bet dažiem (M. Zīlem, A. Tentelim) šis gods bijis vairākkārt.

Lielākā daļā gadījumu runu teksti ir publicēti un sniedz nozīmīgus faktus gan par konkrēto mācībspēku, gan par būtiskām problēmām, kas tajā laikā nodarbinājušas nozares mācībspēku prātus. Tādēļ ideju vēstures pētniekiem šīs runas ir būtisks materiāls, kas diemžēl nav pietiekami izmantots. Izvērst LU gadaspvētkos noturēto akadēmisko runu saraksts atrodams pielikumā, iekļaujot tajā arī ziņas par dažām citām runām, kas teiktas valsts svētkos.

Vācu okupācijas laikā 28. septembra atzīmēšana netika veicināta, un šajā dienā nekādu svinīgo runu nebija. LU gadaspvētku atzīmēšana plaši izvērās trimdā pēc Otrā pasaules kara. Tā bieži vien tika uzlūkota par otru nozīmīgāko nacionālo svētku dienu pēc 18. novembra. Tika turpināta arī akadēmisko runu tradīcija šajā dienā. Par to parūpējās tuvākajā apkārtnē dzīvojošie akadēmiskie mācībspēki (pirmajos gados kādreizējie LU docētāji, vēlāk jau trimdā izskolotie zinātnieki).

Nobeigums

Analizējot mācībspēku publiskās lekcijas, tās jāaplūko tā laika akadēmiskās dzīves kontekstā, kas daudzos aspektos būtiski atšķiras no mums labi pazīstamā. Tādēļ nepieciešami turpmāki pētījumi par šāda veida akadēmiskajām tradīcijām, kas līdz šim publicētajos pētījumos darīts tikai fragmentāri (tā, piemēram, plašākajā pēdējo gadu publikācijā par LU attīstību (29) aplūkotas vienīgi runas LU gadaspvētkos). Tāpat dažādu nozaru vēstures pētnieku darbu būtiski atvieglotu pēc iespējas pilnīgs dažāda rakstura runu saraksts, kurā būtu atrodamas arī ziņas par šo materiālu publicējumiem. Tad pavērtos iespējas Latvijas ideju vēsturē vairāk izmantot dabaszinātnieku, mediķu, tehnisko un sociālo nozaru speciālistu izteiktās atziņas, kuras līdz šim gandrīz nav aplūkotas.

Pielikums

LU gadaspvētkos (28. septembrī) un citos svinīgos pasākumos teiktās akadēmiskās runas

28.09.1919. profesors Kārlis Balodis "Mūžīgā miera ideja".

28.09.1920. profesors E. Felsbergs "Egejas kultūra".

- 18.11.1920. profesors Kārlis Balodis "Par Latvijas stāvokli pagājušajā gadā un viņas izredzēm nākotnē".
- 28.09.1921. profesors R. Krimbergs "Attiecības starp nervu sistēmu un hormoniem".
- 28.09.1922. profesors Eizens Laube par Latvijas arhitektūru.
- 28.09.1923. profesors Jānis Ruberts "Acis kā miesas un dvēseles spogulis".
- 28.09.1924. profesors Mārtiņš Zīle "Par miršanas un nemirstības problemiem no ārsta viedokļa".
- 28.09.1925. profesors Augusts Tentelis "Valsts nozīme vēstures zinātnē".
- 28.09.1926. profesors Arnolds Spekke "Rīga 16. g. simteņa latīņu slavinājumu, dzejoļu un runu aprakstā".
- 28.09.1927. profesors Mārtiņš Zīle "Kauzalitāte un finalitāte zinātnē un dzīvē".
- 28.09.1928. profesors Kārlis Rezevskis "Par vērtību mērogiem".
- 18.11.1928. profesors Mārtiņš Zīle "Vai universitātei pieder tautas vadoņu audzinātāja loma".
- 28.09.1929. profesors Francis Balodis "Senlatvieši – zemkopji" – runa LU aulā un profesors Nikolajs Malta "Latvijas daba" – runa svinīgajā aktā Nacionālajā operā.
- 28.09.1930. profesors Jēkabs Alksnis "Mūsu tautas ārstniecības pamatelementi".
- 28.09.1931. profesors Mārtiņš Bīmanis "Tehnika kā kultūras faktors".
- 28.09.1932. profesors Pēteris Nomals "Purvu stratigrāfija".
- 28.09.1933. profesors Jūlijs Auškaps "Par matērijas vērtības augšanu un zušanu".
- 28.09.1934. profesors Ludvigs Adamovičs "Daži raksturīgi vaibsti mūsu senču garīgajā sejā".
- 28.09.1935. vecākais docents Fricis Gulbis "Masas jēdziens klasiskā un mūsdienu fizikā".
- 28.09.1936. profesors Alfrēds Vītols "Latvijas baltās ogles un to izmantošana".
- 28.09.1937. profesors Mārtiņš Prīmanis "Latvijas izrakteņu pētīšana un izmantošana".
- 28.09.1938. profesors Jānis Kārklīšs "Latvieši saimniecības dzīvē".
- 15.05.1939. profesors Augusts Tentelis "15. maija nozīme".
- 28.09.1939. profesors Augusts Tentelis "Latviešu zinātnes veidošanās".

Summary

This paper is devoted to the analysis of public presentations of University of Latvia staff members and to some academic traditions related with them. Public lectures, in contrast with lectures oriented to students or presentations in scientific societies, are one of the types of academic communication between academics with different training or with society as a whole. There are several types of public presentation of academic staff members, for the purpose of classification taking into account relations oriented (1) toward an individual scientist pronouncing the lecture (introductory lecture, celebration of an important anniversary of his/her life or academic career, honorary promotion receiving a degree of honorary doctor); (2) toward the remembrance of some eminent scientist or other remarkable personality or (3) toward some important event in the life of the academic institution (opening, anniversary) or the nation. Such public speeches are often a very important source for the history of ideas, because in contrast with regular lecture courses, they are less formal and more individual. The choice of subject in similar cases is free and can better express the conceptual or philosophical ideas of its author.

VĒRES

* LU pirmajos darbības gados rakstu avotos lietotas dažādas rakstības formas – iestāju lekcija, iestāšanās lekcija, iestājlekcija (vāciski – *Antritts-Vorlesung*). No tām vēlāk nostabilizējies pirmais variants, kas arī iekļauts virsrakstā.

1. **Baltiņš, M.** *Par privātdocenta statusu Latvijas Universitātē*. Latvijas Universitātes Raksti. 653. [sēj.] Zinātņu vēsture un muzejniecība. Rīga: Zinātne, 2003. 63.–79. lpp.
2. **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 7. lieta, 85.–87. lp. (Dekānu padomes protokoli 1919.–1921.).
3. idem. – 94.–95. lp.
4. **Biezais, H.** *Saki tā, kā tas ir*. Rīga: SR izdevniecība, 1995. 296 lpp.
5. **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 1.–6. lieta.
6. **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 7.–12. lieta.
7. **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 20.–35. lieta
8. **Baltiņš, M.** *Par privātdocenta statusu Latvijas Universitātē*. Latvijas Universitātes Raksti. 653. [sēj.] Zinātņu vēsture un muzejniecība. Rīga: Zinātne, 2003. 63.–79. lpp.
9. **Nussberger, M.** *Die Entwicklung des deutschen historischen Romans*. Latvijas Universitātes Raksti, IX, 1924, 63.–79. lpp.
10. **Krauss, E.** *Über die Probleme Lettländisches Geologie*. Latvijas Universitātes Raksti, XIII, 1926, 443.–455. lpp.

11. **Kochanovskis (Kochanovsky), N.** Economics. What is economics and what does it teach? Latvijas Universitātes Raksti. XIII, 1926, 433.–442. lpp
12. **Bencingers, I.** Izraēlis un seno austrumu gara kultūra. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr.5, 1922, 449.–458. lpp.
13. **Ruberts, J.** Par oftalmoloģiju, viņas nodibināšanos un attīstīšanos sakarā ar pārējo medicīnu. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr.8, 1923, 875.–885. lpp.
14. **Balodis, F.** Otrā Tebu laikmeta Ēģiptes garīgā kultūra. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr.12, 1924, 605.–613. lpp.
15. **Vipers, R.** Vēsture un tagadne. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr.1., 1925, 6.–12. lpp.
16. **Zīle, M.** Par slimību klīnisko jēgumu. Kas ir slimība? *Latvijas Ārstu Žurnāls*. Nr.1, 1923, 2.–8. lpp.
17. **Brants, M.** Jaunākie pētījumi vēža jautājumā. *Latvijas Ārstu Žurnāls*. Nr.3/4, 1928, 69.–78. lpp.
18. **Jurēvičs, P.** Filoloģijas un filozofijas fakultāte. **No:** Latvijas Universitātes divdesmit gados. 1919–1939. I daļa. *Vēsturiskas un statistiskas ziņas par universitāti un tās fakultātēm*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 169.–300. lpp.
19. **Dāle, P.** Vēsturisks pārskats par Latvijas Augstskolas nodibināšanu un viņas darbību pirmā (1919./20.) mācības gadā. Rīga: Latvijas Augstskolas izdevums, 1921. 76 lpp.
20. **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 3. lieta, 221.–225. lp. (Universitātes padomes protokoli 1927.–1931.).
21. **Baltiņš, M.** *Latvijas Universitātes goda biedri un goda doktori laika posmā*. Latvijas Universitātes Raksti. Jubilejas izdevums. Rīgā: LU, 2003, 222.–236. lpp.
22. **Strand, E.** *Über die Bedeutung der Typen für die naturhistorische Nomenklatur*. Latvijas Universitātes Raksti, Matemātikas un dabas zinātņu fak. sērija, 1. [sēj.]. Nr.5, 1930, 81.–100. lpp.
23. **Laube, E.** Arhitektūras izpratne. Latvijas Universitātes Raksti, Arhitektūras fakultātes sērija, 1. [sēj.], 1930, Ievads, 1.–16. lpp.
24. **Jurēvičs, P.** – op. cit.
25. **Endzelīns, J.** Krišjāņa Barona nozīme latviešu filoloģijā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr.XI, 1935, 437.–443. lpp.
26. **Vegeners, M.** Inženierzinātņu fakultāte 1919.–1939. **No:** Latvijas Universitātes divdesmit gados. 1919–1939. I daļa. *Vēsturiskas un statistiskas ziņas par universitāti un tās fakultātēm*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 301.–360. lpp.
27. **Adamovičs, L.** Teoloģijas fakultāte 1919.–1939. **No:** Latvijas Universitātes divdesmit gados. 1919–1939. I daļa. *Vēsturiskas un statistiskas ziņas par universitāti un tās fakultātēm*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 807.–901. lpp.
28. **Balodis, K.** Mūžīgā miera ideja. *Jaunākās Ziņas*, 1919, 29. sept., 30. sept. un 1. okt..
29. *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā 2. daļa*. Tehniskās fakultātes Latvijas Universitātē, Rīgas Universitātē, Latvijas Valsts universitātē 1919–1958. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte, 2004.

Latvijas Universitātes zinātniskās konferences (1945–2002)

Scientific Conferences of the University of Latvia (1945–2002)

Irēna Ondzule

Latvijas Universitātes Vēstures muzeja vadītāja

Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586

Tālr. 7034566, e-pasts: oirena@lanet.lv

Raksts veltīts zinātnes attīstības Latvijas Universitātē pēc Otrā pasaules kara lokālai tēmai – zinātnisko konferenču realizējumam. Galvenais uzdevums šajā rakstā bija tikai apzināt, uzskaitīt un īsumā aprakstīt zinātniskās konferences, neveidojot vispārinātu, uz šo konferenču satura kvalitatīvo analīzi balstītu ainu par zinātniskās dzīves attīstību Latvijas Universitātē. Būtibā tas ir šīs tēmas risinājuma aizsākums, kas nākotnē pētniekiem dod iespēju analīzi kvalitatīvi paplašināt un padziļināt.

Atslēgvārdi: LU zinātniskā konference, referāts, pētniecības darba koordinācija.

No 1919. gada 28. septembra līdz Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) dibināšanai un citu augstskolu izveidošanai Latvijas Universitāte (LU) bija lielākais un galvenais augstākās akadēmiskās izglītības, zinātnes un kultūras centrs Latvijā. LU ir pirmā klasisko universitāšu tipa mācību institūcija mūsu valstī. Būdam augstākās izglītības un zinātnes institūcija Latvijas Republikā, LU veicina zinātniskās pētniecības darbu, zinātnes popularizēšanu un sagatavo valsts vajadzībām darbiniekus ar augstāko izglītību.

Zinātņu akadēmijās un augstskolās viena no zinātniskās darbības neatņemamām izpausmēm ir ideju apmaiņa zinātnieku starpā, viņiem tiekoties dažāda rakstura un mēroga sanāksmēs (sākot no iknedēļas laboratorijas, katedras vai fakultātes sēdēm līdz pat pasaules kongresiem). Gadu gaitā katrā augstskolā radošo domu apmaiņas organizēšanā izveidojas noteikta kārtība un īpatnības, kas kopumā veido tikai šai augstskolai raksturīgas akadēmiskās tradīcijas. Diemžēl līdz šim zinātnes vēsturnieki maz vērības ir veltījuši Latvijas universitāšu akadēmisko tradīciju izpētei. To var skaidrot ar Latvijas sarežģīto sociāli politisko vēsturi, kuras dēļ augstskolu netraucētas attīstības posmi bija īsi.

Viens no tikpat kā nepētītiem šīs darbības aspektiem ir Latvijas Universitātes gadskārtējās zinātniskās konferences (1) no 1945. līdz 2002. gadam. Sākt to izpēti rosināja jubileja – 2002. gada janvārī un februārī notika 60. LU zinātniskā konference. Jau pats šis skaitlis radīja sava veida intrīgu, jo zināms, ka pirmā LVU zinātniskā sesija notika 1945. gadā, turklāt tās katru gadu nav rīkotas. Tātad – vai aplams kārtas skaitlis...?

LU zinātnisko konferenču hronoloģija (1945–2002)

1. konference	1945. g.,
2.	1946. g.,
3.–4.	1947. g.,
5.	1948. g.,
<u>6.–7.</u>	<u>1949. g.</u>
8.–16.	1950. g.,
17.	1951. g.,
	1952. g. LVU zinātniskā konference nenotika,
18.	1953. g., 1954. g.,
	1955. g. LVU zinātniskās konferences nenotika,
19.	1956. g.,
	1957. g.–1959. g. LVU zinātniskās konferences nenotika,
20.–48.	1960. g.–1989. g.,
49.–56.	1990. g.–1997. g.,
	1998. g. LU zinātniskā konference nenotika,
57.–60.	1999. g.–2002. g.

Latvijas Universitātes organizētās zinātniskās sesijas un konferences no 1945. līdz 2002. gadam ir sava veida robežzīmes starp paveiktā darba, iegūtās pieredzes novērtēšanu un nākotnes uzdevumiem. Aiz konferenču kārtas numerācijas un to norises laika gadskaitļiem paveras zinātnes attīstība Latvijas Universitātē, labāko tradīciju saglabāšana un pēctecība uz 20. gadsimta vēstures fona. Šī LU vēstures lappuse ir jāpētī kopsakarībā ar apskatāmā laika perioda notikumiem Latvijā un pasaulē.

No 1940. līdz 1945. gadam liktenīgas pārvērtības skāra Latvijas vēsturi un līdz ar to arī Universitātes attīstību. 1940. gada 17. jūnijā sākās Latvijas aneksija un inkorporācija Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) sastāvā. Komunistisko okupācijas režīmu Latvijā drīz vien nomainīja nacistiskās Vācijas okupācijas laiks (1941–1944/45). Krasi tika sašaurināta Latvijas Universitātes darbība zinātnes un izglītības jomā.

Pēc Otrā pasaules kara Latvijā atjaunojās diktatoriskais komunistiskās partijas režīms, izvēršot ļoti aktīvu savas ideoloģijas ietekmes paplašināšanu un nostiprināšanu tautas apziņā. Kara postījumu seku likvidēšana, tautas saimniecības atjaunošana un tālākā attīstība Latvijas PSR (LPSR) noritēja stingrā saskaņā ar Padomju Savienības Komunistiskās Partijas (PSKP) kongresos pieņemtajiem piecgadu plāniem.

Latvijas vēsturē šāda plānveidīga attīstība pirmoreiz tika ieviesta pēc Otrā pasaules kara, kad PSKP noteica PSRS tautsaimniecības atjaunošanas un attīstības piecgadu plānu 1946.–1950. gadam. Protams, šā plāna izpildē bija jāiekļaujas arī Latvijas Universitātei – kopš 1940. gada Latvijas Valsts universitātei (LVU). Par to, kā tā ietekmēja zinātnes attīstību LVU, liecina arī pirmās notikušās zinātniskās sesijas, kuras organizēja augstskola šīs piecgades laikā.

Svešu varu okupācijas un kara gadi Latvijas Valsts universitātei nodarīja zaudējumus. Bija izdemolētas darba telpas, laboratorijas, bojātas ēkas, izvazāts inventārs un nodarīti cita veida postījumi (2). Daļa zinātnieku, tuvojoties Sarkanajai armijai, 1944.–1945. gadā devās trimdā, bet daļa palikušo mācībspēku politisko represiju dēļ no darba augstskolā tika atbrīvoti. LVU inteliģences kodolu šajā laikā veidoja vēl palikušie Latvijas Republikas

brīvvalsts laika LU mācībspēki un zinātnieki, kuri, pārdzīvojuši pirmo represiju vilni, stingrā kompartijas uzraudzībā turpināja strādāt augstskolā. Viņu kolektīvu papildināja no vecākajām PSRS republikām iebraukušie mācībspēki un zinātnieki. Tie pārsvarā bija krievi vai arī latvieši, kuri dzimto zemi atstājuši vēl Pirmā pasaules kara laikā. Šiem cilvēkiem bija atšķirīgs audzināšanas, izglītības, akadēmiskā un zinātniskā darba pieredzes, kā arī latviešu valodas prasmes līmenis. Kaut gan šie apstākļi jūtami apgrūtināja LVU darbību, jau 1945. gada sākumā augstskolas sastāvā uz agrāk pastāvējušo struktūru pamatiem tika organizētas 8 zinātniskās pētniecības institūcijas (ar zinātniskās pētniecības institūta tiesībām): Botāniskais dārzs, Purvu, Vēstures u. c. institūti, kuru izveidē liela loma bija toreizējam LVU prorektoram zinātnes lietās, vēlākajam akadēmiķim Pēterim Nomalam (3).

1945. gada 16. jūlijā pulksten 11 Lielajā aulā atklāja LVU 1. zinātnisko sesiju. Atbilstīgi varas iestāžu norādījumam tā bija veltīta Latvijas PSR 5. gadadienai. Sesijas plenārsēdē piedalījās LPSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs V. Lācis, Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs A. Kirhenšteins, LK(b)P CK sekretārs J. Kalnbērziņš, Rīgas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētājs A. Deglavs u. c. LPSR valdības un LK(b)P CK locekļi. Plenārsēdes prezidijā ievēlēja PSRS valdības un kompartijas pārstāvjus, LVU rektoru profesoru M. Kadeku un prorektoros, Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas, Latvijas Mākslas akadēmijas un Latvijas Konservatorijas rektoros, kā arī LVU profesoru V. Miški (4). Pēc sesijas atklāšanas, prezidija vēlēšanām un ziņojumiem par īpašo stāvokli valstī, sekoja profesora P. Valeskalna priekšlasījums "Dialektiskā materiālisma nozīme zinātniskos pētījumos" (5). Plenārsēdi atklājot, LVU rektors M. Kadeks ar propagandas jēgu uzsvēra: "Šo pirmo zinātnisko sesiju LVU rīko nevien kā līdzšinējo sasniegumu manifestāciju, bet arī kā saucieni un aicinājumu uz turpmākiem brīvās, progresīvās zinātnes iekarojumiem (6)." LVU zinātņu prorektors profesors P. Nomalis ziņoja, ka sesijas darbs noritēs 9 sekcijās, kas aptver visas LVU pārstāvētās zinātnes nozares (tehniskās, matemātikas, fizikas, ķīmijas, bioloģijas, ģeoloģijas, ģeogrāfijas, ekonomikas, filoloģijas, vēstures, juridisko un medicīnas) (7). 20. jūlijā šīs konferences noslēgumā notika otrā plenārsēde, kurā vērtēja zinātnieku kara pēdējā gada ziemā "sakārtoto, atjaunoto un paveikto dzimtenes tautas saimniecībā". Galvenokārt šajā sesijā noteica nākotnes uzdevumus Latvijas PSR materiālās un kultūras dzīves atjaunošanai. Kā vissvarīgākais no visiem sesijā nolasītajiem referātiem tika izcelts tieši profesora P. Valeskalna referāts "Dialektiskā materiālisma nozīme zinātniskos pētījumos". To noklausoties, LVU mācībspēki un studenti "esot aiznesuši sev līdzī atziņu, ka visu zinātnes nozaru pētījumos izšķirošā nozīme ir dialektiskā materiālisma metodei". Sesija LVU zinātniekiem "mācīja" padomju zinātnes darba stilu: nenoslēgties tikai savā darbā, bet apmainīties ar pieredzi, celt un virzīt uz priekšu zinātņi, kas kalpotu padomju tautu nākotnei. Īpaši tika uzsvērts, ka LVU zinātniekiem jāvērs savus skatus tieši uz padomju Krievijas zinātnes sasniegumiem un to milzīgo nozīmi padomju Latvijas zinātnes attīstībā. Netika aizmirsts atgādināt, ka tieši padomju vara Latvijas zinātnes attīstībai "noņēma važas, kuras tai bija uzlikusi vecā buržuāziskā iekārta, aizstāvot valdošās bagātnieku šķiras intereses" (8). LU Vēstures muzejā ir saglabāta brošūra, kurā publicēti LVU 1. zinātniskās sesijas referāti.

LVU 2. zinātniskā sesija notika 1946. gada 21.–28. maijā Rīgā, LVU Lielajā aulā. Tajā zinātnes problēmas analizēja teorētiskā un praktiskā aspektā, sakļaujot tās ar sekmīgu piecēģades plāna izpildes gaitu. Presē bez būtiska pamatojuma uzsvēra, ka šajā sesijā piedalījās vairāk nekā 3000 dalībnieku, tika nolasīti 52 referāti, bet kā trūkums sesijas darbā tika minēta studentu mazā līdzdalība tajā. Turpmāk tika paredzēts šāda veida zinātniska rakstura pasākumus rīkot laikā, kad studentiem nav eksāmenu sesijas. A. Kirhenšteins uzvēra, ka šīs zinātniskās sesijas darba rezultāti esot teicami, jo: "Mums, zinātnes darbiniekiem, zinātne jāpopularizē, jāiepazīstina tauta ar mūsu sasniegumiem zinātniski pētnieciskā darba laukā (9)." Nākamajās nedēļās kompartijas un komjaunatnes laikraksti rakstīja, ka, īstenojot

pirmās pēckara piegādes paredzēto plānu un zinātnisko sesiju izvirzītos uzdevumus, LVU zinātnieki sāka strādāt, lai atjaunotu kara laikā izpostīto tautas saimniecību, liekot pamatā savu iepriekšējo ilggadīgo zinātniskā darba teorētisko un praktisko pieredzi. “Padomju Jaunatne” uzsvēra, ka šis laiks LVU zinātnes vēsturē galvenokārt raksturīgs ar to, ka augstskola rīkoja izbraukuma zinātniskās sesijas vairākās Latvijas PRS pilsētās un kolhozos. Tās notika Daugavpilī (Lokomotīvu remonta rūpnīcā ar nolūku ieviest ražošanā jaunus zinātnes sasniegumus un novatoru pieredzi) (10). “Cīņa” norādīja, ka Bauskā, Cēsīs, Liepājā u. c. sesiju laikā iekārtotas arī dažāda rakstura izstādes, kurās skatītāji varēja redzēt un vērtēt LVU zinātnieku darba rezultātus. Bioloģijas fakultāte, piemēram, 3. LVU zinātniskās sesijas laikā bija sagatavojusi zemāko augu un tupju skati. Tajā varēja aplūkot apmēram 70 dažādu krāsu, smaržu un formu tulpes, daudz zemāko augu, kā arī penicilīna kultūras, to attīstību un iegūtās izejvielas (11). Visbiežāk skates notika Ogrē, jo LVU bija uzņēmusies kultūras un zinātnes darba šefību pār Ogres apriņķi. LVU 5. zinātniskā sesija notika Ogres pilsētas tautas namā un skolā 1948. gada 29.–30. jūnijā. Sesijas laikā tika demonstrētas arī zinātniskas filmas. LVU rektors profesors J. Jurgens nolasīja referātu “Kolektīvo saimniecību organizatoriski saimnieciskā nostiprināšana”, bet LPSR veselības aizsardzības ministrs A. Krauss sesijas klausītājus iepazīstināja ar ziņojumu “Padomju veselības aizsardzības organizācija” (12). Daudz praktiskāka nozīme šajā sesijā bija profesora P. Galenieka lekcijai par kultūraugu ražas uzlabošanu, kā arī profesoru P. Stradiņa un J. Maižītes ziņojumiem par veselības aizsardzības un ārstniecības problēmām. Lielvārdes pagasta kolhoza “Lāčplēsis” priekšsēdētājs E. Kauliņš vērtēja šo sesiju un izteica vēlēšanos arī turpmāk saņemt nepieciešamo palīdzību un padomu no LVU zinātniekiem (13). LVU Vēstures muzejā glabājas oriģinālfoto par LVU 5. zinātnisko sesiju Ogrē.

1950. gadā paplašinājās LVU zinātnisko sesiju organizēšana ārpus Rīgas. Tās bija sava veida LVU zinātnieku velte LPSR 10 gadu jubilejai. Ir saglabājusies diezgan bagātīga informācija par vienu no šā laika norisēm – LVU 10. zinātnisko sesiju. Tā norisa Liepājā 1950. gada 28.–29. maijā. LVU mācību spēki lasīja referātus par sasniegumiem medicīnas, ekonomikas, mehānikas un inženierzinātņu jomā. Laikraksts “Padomju Students” ziņoja, ka sesiju apmeklējuši ap 680 cilvēku (14). Zinātnisko sesiju skaitliskā kvantitāte (astoņas viena gada laikā) (15) mazināja to zinātnisko nozīmi, bet kāpināja kompartijas iecerēto zinātniskā darba propagandu tolaik vadošajā, valdošajā, vienīgajā un pareizajā marksisma ļeņinisma viedoklī.

1946. gada 7. februārī sāka darbu Latvijas PSR Zinātņu akadēmija (LPSR ZA). Tās zinātnisko potenciālu galvenokārt veidoja bijušie Universitātes mācītbspēki. LPSR ZA sastāvā iekļāva arī kādreizējos Universitātes institūtus. Pakāpeniski izvirzījās ierobežotas LVU zinātniski pētnieciskā darba vadošās pozīcijas valstī. Tās sāka ieņemt un pakļaut savā virsvadībā LPSR ZA. Izkristalizējās uzskats, ka “lielā zinātne” ir LPSR ZA prioritāte, bet LVU jānodarbojas ar citām problēmām, piemēram, jāpievērš lielāka uzmanība studiju procesa metodiskajam darbam, jāaudzina jaunatne pasaules proletariāta vienotības, internacionālisma un militārā patriotisma garā (16). 1950. gadā uz LVU Medicīnas fakultātes bāzes izveidojot Rīgas Medicīnas institūtu, no mūsu augstskolas atvirzījās medicīniska rakstura pētījumi. Lai uzlabotu mācību procesu un jaunatnes idejiski politisko audzināšanu, 1950. gadā LVU notika 1. metodiskā konference (17). Marksisma ļeņinisma ideju vārdā pakāpeniski tika grauta “buržuāziskās intelīģences citadele” – Universitāte. To galvenokārt veicināja valsts nomenklatūras darbinieki un kompartijas funkcionāri, kuri strādāja gan LVU, gan arī LPSR ZA. Šajā laika posmā strauji pieauga LPSR ZA organizēto dažādu zinātnisko sesiju un konferenču skaits, kuru vidū īpaši minamas biežās izbraukuma sesijas gandrīz uz visiem lielākajiem Latvijas PSR apriņķiem un pilsētām. LPSR ZA šajos pasākumos aicināja piedalīties arī LPSR augstskolas. Zinātniskajām konferencēm bija raksturīgs lokālisms. Pirmie LPSR ZA pētījumi arī tika veikti LVU un Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas (LLA)

laboratoriju telpās. Šie fakti apliecina, ka LPSR ZA pirmajā pastāvēšanas desmitgadē īstenojās LPSR ZA un augstskolu integrācija. Tā mazināja sākotnējās LPSR ZA izveidošanas negatīvās sekas augstskolu zinātnes attīstībā. Drīz pēc t. s. Ždanova un Lisenko kampaņas sākšanās pret LVU un LLA vērsās boļševistiskās “kritikas un paškritikas” smaile, kas skāra arī ar abām augstskolām saistīto LPSR ZA (18).

Līdz ar pirmās pēckara piecgades plāna izpildi, samazinājās LVU līmenī organizēto izbraukuma zinātnisko sesiju skaits, praktiskā nozīme un aktualitāte. LVU arvien lielāku nozīmi piešķīra jaunās intelīģences paaudzes izglītošanai. Intelīģences rindas galvenokārt papildināja jaunieši no strādnieku vai kolhoznieku vidus, kas bija beiguši kādu mācību iestādi vai arī ieguvuši zināšanas praktiskajā darbā. Saskaņā ar valstī valdošā kompartijas režīma ideologu izstrādāto teoriju LVU vecās paaudzes zinātnieki savu darbu praksē bija jau paveikuši. Tālāk varēja iztikt bez viņu “buržuāziskajiem” uzskatiem. Ja kāds no šiem cilvēkiem gribēja turpināt zinātnisko darbu, tad viņam obligāti bija jāapgūst marksisms ļeņinisms. Sekoja vecās intelīģences pāraudzināšana un jaunās zinātnieku paaudzes audzināšana pēc dižā kompartijas vadoņa, “visu tautu tēva” J. V. Staļina ieteikumiem un norādījumiem – marksisma ļeņinisma pasaules uzskata garā, komunisma garā. Staļins to jau bija apliecinājis savā VK(b)P XVIII kongresā (1939) nolasītajā referātā ar šādu norādi: “Bet ir viena zinātnes nozare, kuras zināšanai jābūt obligātai visu zinātnes nozaru boļševikiem – tā ir marksistiski ļeņiniskā zinātne par sabiedrību, par sabiedrības attīstības likumiem, par proletāriskās revolūcijas attīstības likumiem, par sociālistiskās celtniecības attīstības likumiem, par komunisma uzvaru (19).” Tomēr kultūrvēsturiskā tradīcija par zinātniskā darba iemaņu veidošanu studiju gaitā LVU izrādījās spēcīgāka par “komunisma rēģa” piedāvāto laimi. 1947. gada 13. martā LVU tika nodibināta Studentu zinātniskā biedrība (SZB), kura jau 1947. gada 25. aprīlī noorganizēja 1. LVU SZB zinātnisko sesiju (20). LVU SZB apvienoja visu fakultāšu un visu zinātnes nozaru talantīgākos mūsu augstskolas studentus. Kopš šā laika LVU SZB dažāda veida un līmeņa zinātniskās sesijas un konferences notika regulāri, caurmērā – reizi gadā līdz pat mūsdienām. Jaundibinātā LVU SZB pārņēma un turpināja pilnveidot savas augstskolas labākās zinātnes un akadēmiskās izglītības tradīcijas laikā, kad valdošā PSKP diktatūra spieda vecāko zinātnieku paaudzi noklusēt faktus un informāciju, kas nav vēlama kompartijas ideoloģijai. Totalitārā domāšana nepieļāva, ka parādās kāda nekontrolēta alternatīva doma vai ideja. Tā atzina tikai savu patiesību kā vienīgo, kurai jāvalda pasaulē, bet, ja parādījās cita patiesība, tad tā obligāti jāapkaro.

Laiks no 1951. līdz 1960. gadam LVU organizēto zinātniska rakstura pasākumu ziņā ir ļoti neizteiksmīgs. Kā spilgta robežzīme LVU zinātnes vēsturē pārejai no iepriekšējā posma uz jaunu bija 1951. gada 20.–23. aprīlī notikusī 17. LVU zinātniskā sesija. Tajā apsprieda panākumus, kas gūti 1950. gada zinātniski pētniecisko darbu plāna izpildē. Tika nolasīti 43 referāti, kurus noklausījās ap 900 sesijas dalībnieku (21). Par nozīmīgāko, pēc tā laika oficiālā vērtējuma, šajā sesijā tika atzīts K. Blūzmaņa referāts “Biedra Staļina darbs “Marksisms un valodniecības jautājumi” – jauns ieguldījums marksistiski ļeņiniskajā filozofijā” (22). Staļina darbus vispusīgi apsprieda un popularizēja gandrīz katrā sapulcē vai apspriedē. 1951. gada decembra beigās, piemēram, dabaszinātnieks profesors P. Galeniēks Bauskā intelīģencei un kolhozniekiem bija spiests nolasīt “zinātnisku” referātu “Kā izpildās lielais Staļina dabas pārveidošanas plāns” (23). Tas bija laiks, kad jebkurš Staļina darbs no kompartijas viedokļa tika atzīts par sasniegumu un ieguldījumu zinātnes attīstībā. Ierobežotā radošo domu un ideju pasaule kavēja zinātnieku jaunradi un neveicināja viņu sadarbību.

Spilgts apliecinājums tam bija 1953. gada 24. janvārī notikusī 18. LVU zinātniskā konference, kurā piedalījās pārstāvji arī no citām Rīģas augstskolām un LPSR ZA (pavisam ap 1000 klausītāju). Galvenais šīs konferences uzdevums bija iepazīstināt sabiedrību ar Staļina darbu “Sociālistiska ekonomikas problēmas PSRS”. To ar savu referātu starpniecību veica LVU pasniedzēji A. Latkovskis, A. Balbiere, A. Leits un I. Širokovs (24). 1953. gada

13. jūnija avīzē “Cīņa” ir ievietots LVU prorektora A. Leita raksts “Par zinātniski pedagoģisko kadru sagatavošanu un audzināšanu Latvijas Valsts universitātē”. Tajā asi norādīts, ka LVU rektorāta zinātniskā daļa nepietiekami kontrolē zinātnisko vadītāju un aspirantu darbu režīma noteiktajā virzienā (25). Šādas “vadības” sekas drīz bija jūtamas. Piecdesmitajos gados vairs tikai dažās LVU fakultātes šad un tad notika zinātniskās sesijas vai konferences, kuru tematika bija veltīta tikai kādai atsevišķai zinātnes nozarei, piemēram, filoloģijai, ģeogrāfijai vai citai (26).

Šajā laikā LVU zinātnieku saimei bija jāpārdzīvo vajāšanas, pazemojumi un apvainojumi. Par to „parūpējās” tajā laikā valdošā PSKP diktatūras vara. Zinātniekus presē publiski nosodīja par buržuāziskā nacionālisma, kosmopolītisma ideju izplatīšanu, nosauca par tautas ienaidniekiem vai izraidīja no Latvijas PSR teritorijas. Starp cietušiem var minēt ievērojamos LVU zinātniekus: A. Ķešānu, P. Galenieku, A. Tramdahu, A. Dumpi, K. Ramanu, J. Endzelīnu, A. Birznieku u. c. A. Dumpim komunistiskā režīma laikā izdevās nokļūt un palikt ārzemēs. Trimdā viņš turpināja strādāt. LU Vēstures muzejā ir no ārzemēm saņemts un saglabāts A. Dumpja portrets, kā arī neliela informācija par viņa darba un dzīves gaitām. Visās kompartijas neveiksmēs tika vainotas Otrā pasaules kara postījumu seku likvidēšanas grūtības, valstī paslēpušies tautas nodevēji un ārzemju spiegi. 1953. gada 5. martā nomira J. V. Staļins, taču viņa darbības sekas un paustās idejas vēl kādu laiku saglabājās un traucēja zinātnes attīstību. Pārmaiņas atnesa PSKP CK 1956. gada 30. jūnija lēmums “Par personības kulta un tā seku pārvarēšanu”. Zinātne nedaudz atbrīvojās no PSKP ideoloģijas un politikas žņaugiem. Samazinājās sabiedrības garīgā spriedze, kuru komunistiskās nākotnes vārdā nepārtraukti bija uzturējusi cilvēku vajāšana, nosodīšana un dažāda cita veida nežēlīgās represijas. LVU mācībspēku un zinātnieku kolektīvs pakāpeniski iekļāvās jaunajā situācijā. To apliecina 1956. gadā notikusī 19. LVU zinātniski metodiskā konference, kurā jau plašāk piedalījās LVU mācību spēki. Konferences darbs noritēja 8 sekcijās. Tika nolasīti vairāk nekā 70 referātu. To tematikā – jaunas, radošas idejas. J. Porietis šajā konferencē nolasīja referātu “Darba organizācija un apmaksā Latvijas PSR kolhozos”. Vislabāk LVU dzīves problēmas un aktualitātes tajā laikā atspoguļoja P. Galenieka referātā “Par lekciju lasīšanas metodiku” (27). Pārmaiņas LVU dzīvē ilgi nebija jāgaida. Uz LVU tehnisko fakultāšu bāzes 1958. gadā izveidojās Rīgas Politehniskais institūts (tagad – Rīgas Tehniskā universitāte). 1958. gada septembrī LVU izveidoja patstāvīgu Pedagoģijas un psiholoģijas katedru. Šajā laikā ļoti aktīvi un radoši darbojās LVU SZB, regulāri (katru gadu) organizējot studentu zinātniskās sesijas un konferences. Auga jaunā LVU zinātnieku saime. Paplašinājās LVU materiāli tehniskā bāze. Par to liecina raksti avīzē “Padomju Students”. Avīzes vēstīti par tām personām, kuras 2002. gadā jau pazīstam kā izcilus zinātniekus. 1957. gada 27. novembra avīzē “Padomju Students”, piemēram, ir ievietots raksts “Mūsu Juris” par kādu centīgu, apdāvinātu un sabiedrisku LVU Fizikas un matemātikas fakultātes 1. kursa studentu Juri Zaķi, kura nopelni LVU vēsturē un sasniegumi fizikas zinātnē 2002. gadā jau zināmi plašam sabiedrības lokam pat ārzemēs. Piecdesmito gadu beigās LVU izveidojās jaunas zinātniski pētnieciskās institūcijas: Segnetoelektriķu un pjezoelektriķu fizikas problēmu zinātniski pētnieciskā laboratorija, Skaitļošanas centrs, Pusvadītāju fizikas problēmu laboratorija, kurās īpaši radoši strādāja jaunie fizikas un matemātikas speciālisti. Pieauga LVU Vēstures un filoloģijas fakultātē uzņemto studentu skaits. Latvijas Valsts universitāte 1959. gada 8. februārī svinēja 40 gadu pastāvēšanas jubileju, kurai bija veltīta īpaša zinātniskā konference (28). 1960. gada 3.–6. maijā notika 20. LVU zinātniskā un metodiskā konference. Referātus tajā ir lasījuši LVU zinātnieki un mācību spēki (A. Grigulis, N. Klēģeris, M. Vecozola, E. Āriņš, P. Zicāns, I. Greitjānis, V. Millers, E. Vimba, G. Ābele, A. Kolotijevskis, S. Levitāns, N. Temņikova u. c.) (29). Pavisam konferencē nolasīja vairāk nekā 60 referātu. Šī konference bija veltīta Latvijas PSR 20. gadadienai (30).

No 1961. līdz 1989. gadam LVU zinātnes izaugsme un PSRS dzīve joprojām ritēja un attīstījās pēc PSKP kongresos pieņemtajiem plāniem. Neveiksmīgi beidzās septiņgadu

plāns, kurš paredzēja komunisma uzcelšanu. LVU zinātnieki un mācītspēki arī šajos apstākļos prata izdzīvot, radoši darboties un pieredzi nodot tālāk saviem audzēkņiem. Šo LVU zinātnes vēstures posmu ievadīja 21. LVU zinātniskā un metodiskā konference, kura notika 1961. gada aprīlī – vēl PSKP 21. kongresa gaisotnē. Referātu tēmās dominēja starptautisko tiesību jautājumi, komunistiskā darba kustība un jaunatnes estētiskā audzināšana. Turpmāk LVU zinātniskās un metodiskās konferences notika regulāri vienu reizi katra gada sākumā. Tās bija sava veida atskaites par paveikto, sasniegumiem, trūkumiem un to novēršanu LVU zinātniskās pētniecības jomā. Sešdesmito gadu konferencēs atklājās arī zinātniski pētnieciskā darba veicēju vārdi visās zinātnes nozarēs: fizikas un matemātikas nozarē ir pazīstami – E. Krauliņa, J. Eiduss, A. Liepa, A. Lūsis, J. Bārzdiņš, V. Fricbergs, O. Šmits, I. Tāle un J. Zaķis. Dabaszinātnēs – J. Lūsis, K. Ramans, A. Piterāns, A. Mauriņš, S. Hillers, L. Vulfa, O. Āboltniņš, G. Eberhards, V. Egle un H. Gode. Astronomijā – J. Ikaunieks, K. Šteins, L. Roze, A. Balklavs, M. Dīriķis. Ekonomikas zinātnē – D. Strazds, E. Šīrons. Vēstures zinātnē plaši pazīstami – M. Stepermanis, A. Varslavāns, T. Zeids u. c. Filoloģijas zinātnes nozarē – M. Rudzīte, J. Rozenbergs, K. Karpova, V. Eihvalds, L. Čerfase, A. Rāta u. c. Pedagoģijas un psiholoģijas zinātnes nozarē – J. Anspaks, V. Zelmenis u. c. (31). LVU zinātnieku un mācību spēku saimei šajā laikā paplašinājās sadarbība ar lielākajām PSRS augstskolām, veidojās pirmie kontakti ar ārvalstu universitātēm. Šo faktu apstiprina 22. LVU zinātniskā konference, kurā piedalījās pārstāvji no Maskavas, Ļvovas, Erevānas, Kijevas, Tomskas, Viļņas u. c. augstskolām. Konferencē apsprieda PSKP 22. kongresa noteiktos uzdevumus PSRS kultūras dzīves attīstībā. Dalībnieku vidū bija arī Latvijas PSR augstskolu pārstāvji, piemēram, no Daugavpils Pedagoģiskā institūta. Referātu “Komunistiskās ideoloģijas loma latviešu padomju tēlotāja mākslā” nolasīja Latvijas PSR Valsts Mākslas akadēmijas mācītspēks R. Bēms (32). LVU paplašinājās zinātniski pētnieciskā darba institūcijas, vecajām pievienojās jaunas. 1961. gadā izveidojās Ģeogrāfijas zinātniskās pētniecības sektors, bet Tiesību zinātņu sektoru LVU zinātnisko institūciju sistēmā iekļāva 1963. gadā. Nozīmīgu vietu zinātnisko institūciju vidū ieņēma arī 1967. gadā dibinātā Spektroskopijas problēmu laboratorija un izveidotā Augu attīstības fizioloģijas problēmu laboratorija. 1967. gada 22. jūnijā tika nodibināta LVU Zinātniskās pētniecības nodaļa, kuras pirmā vadītāja bija E. Saulīte. 1967. gada 7. janvārī LVU apbalvoja ar Darba Sarkanā Karoga ordeni. 1968. gadā LVU noslēdza draudzības un sadarbības līgumu ar Rostokas universitāti Vācijā. Tas bija pirmais LVU līgums ar ārzemju augstskolu. 1969. gada 8. februārī Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā Pētera Stučkas vārdā nosauktā Latvijas Valsts universitāte svinēja savu 50 gadu jubileju (33).

Septiņdesmitie gadi LVU zinātnisko un metodisko konferenču darbā raksturojas ar tēmu daudzveidību un satura bagātību. 8. piecgades beigās LVU 70 katedrās un 11 zinātniskās institūcijās pētniecības darbus veica 702 cilvēki. Tika izstrādātas 163 tēmas, to skaitā par LPSR tautas saimniecības attīstību, kā arī izpildīts 61 līgumdarbs par 1 miljonu un 480 tūkstošiem rubļu. 1971. gada sākumā notika 30. LVU mācību spēku zinātniskā konference, kuras darbs noritēja 10 sekcijās (pavisam tika pieteikts 261 referāts) (34). 1973. gada februārī notikušās 32. LVU mācību spēku zinātniskās konferences darbs noritēja jau 33 sekcijās (35). Savdabību 36. LVU mācību spēku zinātniskajā konferencē, kura notika 1977. gada 10.–18. februārī, ieviesa Vēstures un filozofijas fakultātes izveidotā sekcija “Vācija un Baltija”. Konferencē, nolasot referātus, piedalījās lektori no Tartu, Viļņas, Toruņas un Rostokas universitātes (36). 1978. gadā tika dibināts LVU Cietvielu fizikas zinātniskās pētniecības institūts, kura pirmais direktors bija J. Zaķis. 1979. gada pavasarī LVU apmeklēja ASV ģenerālkonsuls, bet gada gaitā – arī vairāku ASV augstāko mācību institūciju pārstāvji.

1980. gadā LVU zinātniskā darba gaitu ievadīja 39. LVU zinātniskā un metodiskā konference, kaut arī tradicionāla, tomēr ar savām īpatnībām. Konferences darbs noritēja

60 sekcijās. Tika nolasīti 773 referāti. Tās darbā piedalījās arī zinātnieki no PSRS republikām – Vidusāzijas un Tālo Austrumu reģioniem. Viesu piedalīšanās šāda rakstura LVU konferencē labvēlīgi ietekmēja zinātniskās pētniecības darba koordināciju. Šajā konferencē pirmoreiz piedalījās arī studenti – topošie zinātnieki. Jauno zinātnieku paaudzi pārstāvēju starpā bija arī I. Muižnieks, kurš ziņoja par gēnu inženierijas tagadni un nākotni (37). Studentu un jauno zinātnieku piedalīšanās vērtējama ļoti pozitīvi, jo tā vieno zinātnieku paaudzes un visu LVU radošā darba kolektīvu. 1980. gada jūlijā tika nodibināta LVU Rododendru selekcijas un izmēģinājumu audzētava “Babīte”, kuras pirmais zinātniskais vadītājs bija profesors R. Kondratovičs.

Turpmākajās LVU zinātnieku konferencēs dalībnieku skaits no studentu vidus pieauga un kļuva par tradīciju. 1982. gadā 41. LVU zinātniskās un metodiskās konferences darbs noritēja jau 61 sekcijā. Tika nolasīti 830 referāti. Seši LVU zinātnieku darbi tika izvirzīti Vissavienības konkursam par labāko pētniecības darbu augstskolās (38). 1987. gadā notika 46. LVU zinātniskā un metodiskā konference, kuras vadmotīvs bija PSKP 27. kongresa lēmumu īstenošana augstskolu darba pārkārtošanā. Tās laikā tika nolasīts 471 referāts (39). Salīdzinot ar iepriekšējām konferencēm, šajā – ziņojumu skaits samazinājās, jo pieauga kvalitātes prasības studentu gatavotajiem referātiem. Notika pāreja no darbu kvantitātes uz kvalitāti. Astoņdesmito gadu beigu LVU zinātniskajās un metodiskajās konferencēs tika apskatītas vides aizsardzības, sociālās un demogrāfijas problēmas. 1988. gadā LVU izveidojās Ekoloģiskais centrs. 1989. gadā nodibinājās Ārējo sakaru institūts, kura pirmais direktors bija profesors J. Bojārs. 1989. gadā notika 48. LVU zinātniskā un metodiskā konference, kuras laikā akadēmiķis, profesors J. Stradiņš pirmoreiz nolasīja referātu par LVU vēstures problēmām (40). Tas ievadīja mūsu augstskolas vēstures izpētes sākumu un reizē bija kā ieskaits mūsu *Alma Mater* pagātnē.

Astoņdesmito gadu beigās Latvijā sākās trešās nacionālās atmodas laiks un noritēja cīņa par Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu. 1988. gada novembrī tika nodibināta Tautas frontes LVU nodaļa. Soli pa solim augstskola atbrīvojās no valdošās komunistiskās ideoloģijas ietekmes zinātnē, mācību procesā un arī sadzīvē. Arvien plašāka kļuva LVU sadarbība ar radniecīgām mācību iestādēm Eiropā, Āzijā, Āfrikā un Amerikā (41).

Deviņdesmito gadu notikumus ievadīja pilnīgs PSKP un tās uzspiestās totalitārās ideoloģijas sabrukums. 1990. gada 19. martā mūsu augstskola atguva savu vēsturisko nosaukumu – Latvijas Universitāte (LU). 1990. gada 4. maijā Latvijas PSR Augstākā Padome pieņēma Deklarāciju „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. Latvijas Universitātē sākās struktūras pārkārtošana, lai veiktu darbu, ko prasa neatkarību atguvusi Latvijas Republika (LR). 1991. gada 21. decembrī beidza pastāvēt PSRS. 1991. gadā Rīgā notikušais I Pasaules latviešu zinātnieku kongress ļāva iepazīties ar trimdā dzīvojošo tautiešu sasniegumiem pasaules zinātnē. Pirmoreiz Latvijas sabiedrība tieši, bez kompartijas cenzūras, iepazīna pasaules zinātnieku domu, ideju dažādību. 1996. gada 23.–27. septembrī notika LU 55. zinātniskā konference, kuras plenārsēdē referātu “Latvijas ārpolitika: jauna situācija, jauni izaicinājumi, jaunas problēmas” nolasīja LR ārlietu ministrs V. Birkavs. Plenārsēdē referātu “Augstākās izglītības attīstības perspektīvas Latvijā” nolasīja LR augstākās izglītības un zinātnes valsts ministrs P. Cimdiņš (42). Latvijas Universitātes attīstības ceļš savijās kopā ar neatkarību atguvušās Latvijas Republikas attīstības ceļu. Jau pakāpeniski tradicionāla kļuva mūsu valsts ārlietu ministru ziņojumu noklausīšanās LU zinātniskajās konferencēs.

Deviņdesmito gadu beigās Latvijas Universitātē atgriezās bijušie Latvijas Zinātņu akadēmijas institūti. 1997. gada 26. maijā LU Senāts pieņēma „Nolikumu par LU institūtiem”. 2000. gadā LU jau darbojās 17 juridiski patstāvīgie institūti, 6 patstāvīgie institūti un 8 fakultāšu institūti (43). Pēc ilgiem gadiem studiju process LU atkal savijās ar zinātnisko darbu. LU veidojās par modernu akadēmisko un profesionālo studiju centru, kurš saistībā ar

pētījumiem dažādās zinātņu nozarēs, sniedz cilvēkiem augstākās izglītības iespējas. 1990. gadā atjaunojās LU muzeja darbība. Kopš 1998. gada 26. janvāra tā nosaukums ir Latvijas Universitātes Zinātņu un tehnikas vēstures muzejs (LU ZTVM). Šī LU struktūrvienība apzina, glabā, pēti un popularizē augstskolas vēsturi. Tās kultūrvēsturiskās un attīstības liecības kalpo zinātnei un studiju procesam Latvijas Universitātē. 2001. gadā notika 59. LU zinātniskā konference. Tajā pirmo reizi darbu sāka Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcija, kuras darbu organizēja un vadīja LU ZTV muzejs (44). Pat pirmo reizi ielūkojoties zinātnes vēsturē, kļuva skaidrs, ka tās attīstībai ir nākotne. Mums jāmācās no pagātnē pieļautajām kļūdām, lai turpmāk tās vairs neatkārtotu. Zinātniekiem jāatbrīvo sava domāšana no piecdesmit gados uzspiestās totalitārās ideoloģijas, lai veidotu jaunas savstarpējās attiecības ar kolēģiem pasaulē. Neatkarību atguvušajā Latvijā zinātnes attīstībai paveras plašas iespējas, kuras, pacietīgi, neatlaidīgi un rūpīgi meklējot, ir jāatrod. Par šo iespēju meklēšanu liecina arī profesora I. Muižnieka plenārsēdē nolasītais referāts "Zinātne un Latvijas Universitāte: integrācijas ilgais ceļš..."(45). 2002. gada janvārī – februārī notika ikkgadējā 60. Latvijas Universitātes konference, kurā norisinājās 7 plenārsēdes un 82 sekciju sēdes. LU zinātnieki, docētāji, studenti un viesi nolasīja vairāk nekā 850 referātu visās zinātnes nozarēs (46).

Latvijas Universitāte ir stabils un drošs garants Latvijas Republikas attīstībai. To jau ir apliecinājis Latvijas valsts un augstskolas cieši savijusies vēsture. Mūsdienās LU apvieno daudzveidīgu pētniecību, studijas un radošu uzņēmību, lai sniegtu Eiropā (pasaulē) konkurētspējīgu izglītību, uzturētu un attīstītu Latvijas zinātnisko potenciālu, koptu latviešu valodu un kultūru, stiprinātu dažādu kultūru sakaru tradīcijas. Lai nepazustu latviešu tautas kultūrvēsturiskais mantojums un garīgās vērtības mūsdienu pasaulē, ir jāattīsta zinātne par cilvēka prātu un apziņu. 21. gadsimta sākuma Eiropas sabiedrība ne tikai pieļauj, bet pat veicina nacionālo kultūrvēsturisko mantojumu saglabāšanu, ja vien tie nav saistīti ar šovinismu, pārkuma vai teritoriālām pretenzijām. Šāda darbība visos laikmetos ir bijusi cilvēku sabiedrību vienojošs un virzošs elements. Tam piemīt stingra pēctecība, garants turpmākajai attīstībai. Latvijas Universitāte arvien paliks „gaismas pils”, kas latviešu tautai, paverot ceļu cēlā gara lidojumam uz sasniegumiem zinātnē, mākslā un tikumos, dos augstāko patieso vērtību cilvēces attīstībā.

VĒRES

1. Vēstures avotos un literatūrā ir lietoti arī nosaukumi – zinātniskās sesijas, zinātniskās konferences, zinātniskās un metodiskās konferences, kā arī zinātniski metodiskās konferences. Pašreiz LU visbiežāk lietotais nosaukums – zinātniskās konferences. Šā darba pētnieciskais uzdevums neizvirza cita rakstura konferenču, piemēram, metodisko konferenču vēsturisko izpēti.
2. **Latvijas Valsts arhīvs** (LVA), 700. f., 4. a apr., 37. l., 27., 35. lpp.
3. **Stradiņš, J.** *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. Rīga : Zinātne, 1998, 124.–125. lpp.
4. *Cīņa*, 1945, 17. jūl., 2. lpp.
5. *Cīņa*, 1945, 15. jūl., 2., 8. lpp., **Latvijas Valsts Universitāte**. *Pirmā zinātniskā sesija 1945. gadā no 15. līdz 20. jūlijam Rīgā, Raiņa bulvārī 19. Referātu saraksts*. Rīga : Universitātes grāmatu apgāds, 1945. 84 lapas.
6. *Cīņa*, 1945, 17. jūl., 2. lpp.
7. Turpat.
8. *Cīņa*, 1945, 15. jūl., 2. lpp.
9. *Cīņa*, 1946, 30. maijs, 4. lpp.
10. *Padomju Jaunatne*, 1950, 18. apr., 2. lpp.
11. *Cīņa*, 1947, 5. jūn., 3. lpp.
12. *Cīņa*, 1948, 29. jūn., 1. pp.
13. *Padomju Students*, 1948, 8. jūl., 2. lpp.
14. *Padomju Students*, 1950, 3. jūn., 1. lpp.
15. *Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940–1990*. Rīga, 1999, 301. lpp.
16. Turpat, 261., 269., 299. lpp.

17. *Padomju Students*, 1950, 15.febr., 3. lpp.
18. **Stradiņš, J.** *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. Rīga : Zinātne, 1998, 145.–146., 150. lpp.
19. *Cīņa*, 1951, 26.sept., 1. lpp.
20. *Padomju Students*, 1947, 29. marts, 2.lpp. un 1947, 28. apr., 1. lpp.
21. *Padomju Students*, 1951, 9. maijs, 4. lpp.
22. *Cīņa*, 1951, 20.apr., 4. lpp.
23. *Cīņa*, 1951, 28. dec., 4. lpp.
24. *Cīņa*, 1953, 27. janv., 4. lpp.
25. *Cīņa*, 1953, 13. jūn., 2.–3. lpp.
26. *Padomju Students*, 1952, 23. febr., 2. lpp. un 1955, 29. okt., 1. lpp.
27. *Padomju Students*, 1956, 5. marts, 1. lpp.
28. *Padomju Students*, 1959, 26. febr., 2. un 3. lpp.
29. *Издания Латвийского Государственного университета им. П. Стучки 1960–1963*. Рига, 1965, стр. 24–28.
30. *Padomju Students*, 1960, 12. maijs, 1. lpp.
31. *Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitātes XXI zinātniskās un metodiskās konferences materiāli Rīgā 1961. gada aprīlī*. Rīga, 1961.
32. *Межвузовская научная конференция „Коммунистическая партия – организатор мощного подъема культуры в период развернутого строительства коммунизма”*: [20 февраля – 23 февраля 1962 г.]. Тезисы докладов. Рига, 1962.
33. *Latvijas Universitāte 75*. Rīga, 1994, 79.–81. lpp.
34. *Padomju Students*, 1971, 11. un 25.febr., 1. lpp.
35. *Padomju Students*, 1973, 8. febr., 1. lpp.
36. *Padomju Students*, 1977, 10. febr., 2. lpp.
37. *Padomju Students*, 1980, 21. febr., 2. lpp.
38. *Padomju Students*, 1982, 25. febr., 3. lpp.
39. *Padomju Students*, 1987, 19. febr., 1. lpp.
40. *Padomju Students*, 1989, 12. janv., 1. lpp.
41. *Latvijas Universitāte 75*. Rīga, 1994, 85.–86. lpp.
42. *Universitātes Avīze*, 1996, 16. sept., 1. lpp.
43. *Latvijas Universitātes institūti*. Rīga : LU Zinātņu daļa, 2000, 3.–6. lpp.
44. *Universitātes Avīze*, 2001, 6. febr., 1. lpp.
45. *Universitātes Avīze*, 2001, 23. janv., 1. lpp.
46. *Latvijas Universitāte, 60. konferences programma 2002. gada janvārī-februārī*, [Rīga, 2002]. 2. lpp.

Summary

Recent trends in historiography at the University of Latvia clearly demonstrate efforts professional historians in the study and exploration of issues that have thus far been neglected.

One such area of review concerns the annual scientific conferences of the University of Latvia over the period 1945 – 2002. The 60th annual scientific conference took place in January/February 2002. This activity now represents a well established academic tradition within the University of Latvia at which accomplished work is present, evaluated and recorded annually within the context of the historical background and best academic traditions of the 20th century.

The author has researched the history of scientific conferences at the University of Latvia in the context of parallel events over this same time period within Latvia and indeed throughout the world.

Latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienība (LAMZA) – Latvijas Universitātes mācībspēku un zinātnieku vienotāja trimdā

The Latvian Association of Academic Staff and Scientists

Jānis Priedkalns

LZA īsten. loc., bij. Rīgas Stradiņa universitātes anatomijas un histoloģijas profesors
A.k. 52, Rīga+, LV-1010, tālr. 6496128,
e-pasts: jpuika@chariot.net.au

LAMZA dibināta 1950. g. 1. jūlijā Ņujorkā, lai apzinātu latviešu akadēmiskos mācībspēkus un zinātniekus visā pasaulē, lai veicinātu viņu kopīgos akadēmiskos pasākumus un dokumentētu akadēmisko un zinātnisko darbību. LAMZA dibinātāji un darbinieki lielākoties bija LU mācībspēki un zinātnieki, kas, tuvojoties PSRS atgriešanās Latvijai 1944./45. g., devušies bēgļu gaitās – trimdā uz Rietumiem. Kā politiski bēgļi LAMZA biedri iesaistījās Latvijas brīvības un neatkarības atjaunošanā, kā arī mītnes zemes sabiedriskās domas izglītošanā par padomju un nacistu varas teroru un piespiedu rusifikāciju PSRS okupētajās valstīs. Ar 2001. g. LAMZA darbs no galvenās mītnes Ņujorkā lielākoties pārvietojās uz Rīgu un integrējās Latvijas akadēmiskajās iestādēs, par darba prioritāti izvirzot Latvijas un ārzemju akadēmisko un zinātnisko sadarbību.

Atslēgvārdi: LAMZA, mācībspēki, zinātnieki, ārzemes.

LAMZA pirmsākumi un akadēmiskā rošība Rietumu latviešu trimdas iesākuma posmā

Kad Otrā pasaules kara beigās 1944./45. g. Padomju Savienība atņēma Latviju, liels skaits latviešu, lai izvairītos no atkārtota padomju terora un deportācijas uz Sibīriju, devās bēgļu gaitās – **trimdā uz Rietumiem**. Pēc H. Tichovska datiem (1) pašā pēckara sākumā Vācijas 294 bēgļu nometnēs bija ap 240 000 latviešu. Rietumeiropā latviešu bēgļus pārstāvēja vēlētā Latviešu centrālā padome un tās vēlētā komiteja, kas Apvienoto Nāciju Aprūpes administrācijas – UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) un Starptautiskās Bēgļu organizācijas – IRO (*International Refugee Organization*) pārvaldes administrācijā aizstāvēja savu tautiešu intereses un vajadzības. Pēc Latviešu centrālās komitejas statistikas datiem (2), latviešu bēgļi pēc arodiem sadalījās grupās, kas aptvēra visas materiālā un garīgā darba nozares. Starp viņiem bija visu profesiju pārstāvji. Nometnēs roši tika veikts nacionālās kultūras darbs: iznāca avīzes un literāri žurnāli, darbojās teātri un kori, grāmatu apgādi izdeva visu žanru gan Latvijas laika daiļliteratūru, gan jaunus latviešu rakstnieku oriģināldarbus.

Nometnēs aktīvi attīstījās arī **izglītības darbs**. Jau 1945. g. vasarā latviešu ģimenes savās nometnēs sāka organizēt skolas, sekojot brīvās Latvijas izglītības programmām. 1947. gadā Vācijas latviešu nometnēs darbojās ap 100 septiņklasīgu tautskolu ar apmēram 7 000 skolēnu un ap 50 ģimnāziju ar aptuveni 3 000 skolēnu. Bija arī arodskolas. Visus mācītāja kopā ap 1 000 skolotāju (3).

Dabīgi, ka savu akadēmisko izglītību centās pabeigt arī apmēram 2 000 Latvijas augstāko mācības iestāžu studentu, kuri tūlīt pēc kara nokļuva lielākoties Vācijā un Zviedrijā. Par pirmo organizēto akadēmiskās darbības mēģinājumu var uzskatīt Akadēmiskās sekcijas dibināšanu kara gūstekņu – leģionāru – nometnē Cedelgemā, Beļģijā (4). Leģionāriem daļai bija pabeigta akadēmiskā izglītība, bet laba daļa – arī bijušo studentu. Akadēmisko sekciju dibināja 1945. g. 25. oktobrī, tātad tikai kādu mēnesi pēc izvietošanas nometnes barakās. Pēc ziņām, ko publicējusi *Universitas* (5), nometnē, iespējams, bija vairāk nekā 500 akadēmiski izglītotu karagūstekņu. Sekcijas darbībai izveidoja nozares pēc LU fakultāšu parauga. Sekcijas darbs ierosināja daudzus dalībniekus tālākām studijām pēc nokļūšanas brīvībā. 1946. g. ziemas semestrī Vācijas un Austrijas universitātēs jau bija ap 700 latviešu studentu; pēc gada šis skaits vairāk nekā dubultojās. Saskaņā ar *Latvju Enciklopēdijas* ziņām (6), kas pamatotas Latviešu centrālās komitejas aptaujās, 1947. gadā Vācijas britu zonā bija ap 800 un franču zonā 139 latviešu studenti, pie tam vēl 95 doktoranti. Amerikāņu zonā dažās pilsētās – Erlangenā – 202, Štutgartē – 119, Frankfurtē – 93, Heidelbergā – 93, Vircburgā – 84, Marburgā – 66 latviešu studenti (7). Ar 1947. g. un nākamajos gados studējošo latviešu skaits vācu universitātēs samazinājās, jo daudzi izceļoja līguma darbos uz Angliju, Austrāliju un Kanādu.

Baltijas Universitāte Pinebergā. Studentiem, kas nebija pietiekami apguvuši vācu valodu, lai mācītos vācu universitātēs, vai citu apgrūtinājumu dēļ, palīgā nāca trimdas organizācijas un vairāki LU bijušie mācībspēki. Profesori F. Gulbis, E. Dunsdorfs, E. Leimanis, apsverot latviešu studentu un mācībspēku situāciju, lūdza Hamburgas militārajai pārvaldei atļaut pie kādas vācu universitātes dibināt latviešu akadēmiskos kursus. Līdzīgi rīkojās arī igauņu un lietuviešu pārstāvji. 1945. g. 18. oktobrī šis lūgums pārtapa par motivētu iesniegumu britu militārajai pārvaldei atļaut dibināt Baltijas Universitāti, kam Anglijas Ārlietu ministrija piekrita. Universitāti ar astoņām fakultātēm atklāja 1946. g. 8. janvārī *Deutsche Ring* telpās Hamburgā. Par Universitātes prezidentu ievēlēja profesoru F. Gulbi un par rektoriem – visu triju tautību profesorus, latviešu nozarei – profesoru E. Dunsdorfu. Mācības sāka 1 329 studenti (649 latvieši) ar 193 mācībspēkiem (103 latvieši) (8). Baltijas Universitāti uzturēja UNRRA. 1947. gada janvārī telpu trūkuma dēļ Hamburgā Universitātes darbību pārcēla uz Pinebergas (Hamburgas tuvumā) armijas kazarmu skolas diezgan šaurajām telpām. Studijas tomēr noritēja sekmīgi, jo visos valdīja možs gars, mērķtiecība un griba iegūt akadēmisko izglītību. Pēc deviņu semestru darbības, galvenokārt studentu un mācībspēku tālākas emigrācijas dēļ vai vēlēšanās studēt vācu universitātēs, Baltijas Universitāti 1949. g. 30. septembrī slēdza.

Pārvietoto personu (DP) universitāte Minhenē. UNRRA uzturēja arī DP universitāti Minhenē, ko 1945. g. novembrī atklāja ASV armijas pārstāvji. Šajā universitātē lielākā studentu daļa bija slāvu izcelsmes. Latviešu studentu skaits svārstījās starp 150 un 200, un par mācībspēkiem darbojās apmēram 30 latviešu, no tiem pieci – dekāna amatā. Par universitātes rektoru bija ievēlēts profesors P. Krūmiņš, vēlākais LAMZA prezidents (9).

Gan Baltijas universitāte Pinebergā, gan DP Universitāte Minhenē darbojās samērā īsu laiku. Tomēr tās pavēra vārtus tālākām studijām gan Vācijas, gan aizjūras zemju universitātēs, kā arī atviegloja daudzu mācībspēku iesaistīšanos tālākā akadēmiskā darbā.

Rietumzemju universitātes. Kad Otrā pasaules karā PSRS otrreiz okupēja Latviju 1944./45. g., ievērojams skaits LU mācībspēku devās trimdā uz Rietumiem. 1950. g. Ņujorkā dibinātās LAMZA prezidents profesors P. Stars aptaujā 1954. g. konstatēja, ka no bijušajiem LU mācībspēkiem 195 bija apmetušies ASV, 55 – Zviedrijā, 31 – Kanādā, 25 – Austrālijā, 20 – Vācijā, 16 – Anglijā un apmēram 40 vēl citās zemēs (10). Daļai no viņiem bija iespējams turpināt akadēmisko darbu savu mītnes zemju augstskolās.

Arī bijušie LU studenti pēc Vācijas atstāšanas, cik nu darba apstākļi, valodu un citas grūtības to atļāva, turpināja akadēmisko izglītību. 1953. g. Latviešu studentu centrālās

savienības (LSCS) izdarītā aptauja liecināja, ka ap 500 bijušo studentu turpina studijas ASV, ap 300 – Austrālijā, ap 180 – Zviedrijā, vairāk nekā 100 – Vācijā, apmēram 85 Kanādā un mazāks skaits vēl citās zemēs (11).

Nākamajos 25 gados visās emigrācijas zemēs izauga jauna paaudze, kura, vecāku rosināta, arī tiecās pēc augstākās izglītības. Salīdzinājumā ar attiecīgo zemju iedzīvotāju skaitu un latviešu kopskaitu, proporcionāli latviešu tautības studējošo skaits 1. trimdas paaudzē bija lielāks par vietējo tautību studējošo skaitu. Tas tomēr sāka tuvojies valsts vidējiem datiem 2. un 3. paaudzē. Profesora E. Dunsdorfa izdarītā aptauja, kas apkopota viņa grāmatā *Latvian Graduates 1945–1975*, min 7 926 personas, kas 30 gadu laikā ieguvušas akadēmiskus grādus savu mītnes zemju augstākajās mācību iestādēs (12).

LAMZA dibināšana

LAMZA dibināta 1950. g. 1. jūlijā Ņujorkā, lai apzinātu latviešu akadēmiskos mācītspēkus un zinātniekus visā pasaulē, lai veicinātu viņu kopīgos akadēmiskos pasākumus un dokumentētu viņu akadēmisko un zinātnisko darbību (13). Jau 1949. g. izveidotās Latviešu akadēmiskās organizācijas Zviedrijā vadītājs profesors *Dr.arch.* Pauls Kundziņš aicināja bijušo DP universitātes Minhenē rektoru profesoru *Dr.ing.* Pēteri Krūmiņu organizēt līdzīgu apvienību arī Amerikā. Tas izdevās un pirmajā valdē līdz ar profesoru Krūmiņu, kā priekšsēdi, tika ievēlēti arī profesors *Dr.med.* Jēkabs Pīrmanis, *ing.chem.* Kārlis Švanks, profesors *Dr.rer.nat.* Eižens Leimanis un profesors *Dr.agr.* Pauls Dermanis; 1951. g. vēl klāt tika ievēlēti profesors Frīcis Gulbis, docents Augusts Spulģis, profesors Augusts Annuss un profesors Alfrēds Ozoliņš (14). Šīs valdes sastāvs rāda, ka blakus Latvijas Universitātei, Apvienības valdē bija pārstāvēta arī agrākā Lauksaimniecības akadēmija, Mākslas akadēmija un Konservatorija. Apvienībā izveidojās sešas zinātniskās sekcijas, kuru priekšsēdētāji bija valdes locekļi. Apvienības biedru skaits no 46 dibinātājiem pirmā gada laikā pieauga līdz 110, un to reģistrēja ASV Ohaijo pavalstī, kur darbojās priekšsēdis (15).

LAMZA nosaukums 1950.–1979. g. bija **Latviešu akadēmisko mācītspēku apvienība (Amerikas kontinentā) (LAMSA-AK)**. Lielākā daļa tās 46 dibinātāju dzīvoja ASV, bet (sarakstā atsevišķi atzīmēti) 4 – Kanādā, 1 – Argentīnā un 1 – Brazīlijā (sk. 29. lpp.).

LAMSA darbības posms – XX gs. piecdesmitie un sešdesmitie gadi

Sākumā darbība bija intensīva. Centās palīdzēt mācītspēkiem un zinātniekiem ārzemēs atrast akadēmiskā un pētniecības darbavietas, studentiem – meklēt vietas studiju turpināšanai. Jau pirmajos divos gados valde izsūtīja 19 apkārtrakstus un drīz vien LAMSA varēja izdot publikācijas par zinātniskiem tematiem. 1952. gadā par Apvienības prezidentu (pēc profesora P. Krūmiņa prezidentūras) ievēlēja profesoru *Dr.agr.* Pēteri Starcu, kurš strādāja Ņujorkā, bet daļa šīs valdes locekļu dzīvoja citās universitāšu pilsētās. Tā līdz ar Ņujorku par otru Apvienības centru izveidojās Mineapole, kur darbojās viceprezidents, aeronautikas profesors *Dr.* Jānis Akermanis. Kaut arī izkļiedēta, valde izveidoja plašu darbības programmu (17): turpināt latviešu akadēmisko mācītspēku apzināšanu, iesaistīt jaunus biedrus, dokumentēt latviešu akadēmiskās saimes paveikto darbu u. tml. Paplašinātie statūti paredzēja, ka blakus mācītspēkiem par LAMSA biedriem uzņemt arī zinātniekus, kuri darbojās zinātniskās pētniecības iestādēs.

Bija dabīgi, ka LAMSA biedri, kā politiski bēgļi un trimdinieki, piedalījās arī nacionālpolitiskos pasākumos par Latvijas brīvības un neatkarības atjaunošanu, kā arī mītnes zemes sabiedriskās domas izglītošanā par padomju un nacistu varas teroru, tāpat liecinot par piespiedu rusifikāciju, deportācijām un svešautiešu imigrāciju PSRS okupētajās valstīs (18). Svaigā atmiņā vēl bija 1941. g. un 1949. g. deportācijas uz Sibīriju un citiem Padomju Savienības novadiem, kā arī 1949. g. 12. augustā Ženēvā parakstītā ANO 4. konvencija, kas aizliedza iedzīvotāju sastāva izmaiņas okupētajās teritorijās (19).

**LAMSA-AK biedru dibinātāju saraksts (pievienots Apvienības 4. apkārtrakstam
1950. g. oktobrī) (16)**

Ārk. prof.	<i>cand.phil.habil.</i>	Anna Ābele,
doc.	<i>mg.iur.habil.</i>	Benno Ābers,
ārk. prof.	<i>Dr.med.vet.habil.</i>	Ādolfs Alksnis,
priv. doc.	<i>Dr.med.habil.</i>	Kārlis Apinis,
priv. doc.	<i>ing.chem.habil.</i>	Laimonis Bajārs,
doc.	<i>ing.cult.habil.</i>	Jūlijs Baumanis,
lektors	<i>mg.pharm.</i>	Pēteris Bērziņš,
doc. v. i.	<i>mg.chem, Dr.rer.nat.</i>	Jānis Bungas,
asist.	<i>agr.</i>	Jānis Cerbulis,
ārk. prof.	<i>Dr.med.habil.</i>	Egons Dārziņš (Brazīlija),
prof.	<i>Dr.agr.habil.</i>	Pauls Dermanis,
doc.	<i>ing.techn.habil.</i>	Artūrs Dinbergs,
asist.	<i>Dr.ing.chem.</i>	Andrejs Dravnieks,
doc.	<i>Dr.ing.aero.habil.</i>	Rūdolfs Drillis,
asist.	<i>ing.</i>	Kārlis Dzelzkalējs,
prof. tēln.	<i>art. sculpt.</i>	Burkards Dzenis,
doc. v. i.	<i>mg.oec.</i>	Bernhards Epermanis,
ārk. prof.	<i>Dr.med.habil.</i>	Konstantīns Jākobsons,
prof.	<i>Dr.chem.habil.</i>	Bruno Jirgensons,
doc. māksl.	<i>art.</i>	Jānis Kalējs (Kanāda),
asist.	<i>mg.pharm.</i>	Irēna Kazerovska,
doc.	<i>Dr.pharm.habil.</i>	Kārlis Kazerovskis,
asist.	<i>agr.</i>	Arnolds Kopmanis,
prof.	<i>Dr.ing.chem.habil.</i>	Pēteris Krūmiņš,
asist.	<i>ing.chem.</i>	Ernests Langins (Kanāda),
asist.	<i>Dr.med.</i>	Ādams Lūsis,
prof.	<i>Dr.rer.silv.habil.</i>	Rūdolfs Markus,
priv. doc.	<i>agr.habil.</i>	Jānis Mierkalns,
asist.	<i>agr.</i>	Jēkabs Ozoliņš,
prof.	<i>Dr.ing.habil.</i>	Richards Pāvels,
asist.	<i>ing.constr.</i>	Visvaldis Pilpe (Kanāda),
asist.	<i>ing.mech.</i>	Egons Podnieks,
prof.	<i>Dr.med.habil.</i>	Jēkabs Prīmanis,
lektors	<i>agr.</i>	Olģerts Rubenis,
priv. doc.	<i>mg.hist.habil.</i>	Olga Rudovska,
prof.	<i>mg.math., Dr.rer.nat.habil.</i>	Sergejs Slaucītājs (Argentīna),
doc. v. i.	<i>ing.electr.</i>	Artūrs Spulģis,
lektors	<i>ing.silv.</i>	Pēteris Students,
doc. v. i.	<i>ing.chem.</i>	Kārlis Švanks,
ārk. prof.	<i>mg.math.habil.</i>	Staņislavs Vašļevskis,
doc.	<i>ing.techn.habil.</i>	Jānis Vazdiķis,
prof.	<i>Dr.med.vet.habil.</i>	Artūrs Vītums,
asist.	<i>mg.oec.</i>	Arnolds Zaļais,
vec. asist.	<i>arch.</i>	Valdis Zebauers,
asist.	<i>ing.constr.</i>	Elmārs Zemītis,
prof.	<i>Dr.phys.</i>	Fricis Gulbis (Kanāda).

Turpmākajās vēlēšanās par LAMSA prezidentu atkārtoti tika izraudzīts profesors Pēteris Starcs, kas visu savu laiku ziedoja Apvienībai un Ņujorkas latviešu sabiedriskajam darbam. LAMSA iegādājās spiestuves iekārtu un 1953. g. sāka izdot *Latviešu Akadēmiskās Ziņas* profesora Starca redakcijā. Tika publicētas akadēmiskās runas par nacionālām problēmām un izdotas brošūras par sabiedriskiem un vēsturiskiem jautājumiem. LAMSA apkopoja informāciju par akadēmiskā darba iespējām un darba stipendijām, noskaidroja akadēmisko grādu pielīdzinājumus, sniedza informāciju par Latvijas diplomiem un apstiprināja to tulkojumus. Studentiem LAMSA gādāja materiālus disertācijām par latviskiem tematiem (20). LAMSA biedrs profesors A. Raisters 1965. g. sakārtoja grāmatu *Latvijas Universitāte* (207 lpp.), ko izdeva A. Augstums Linkolnā (21).

Sabiedriskajā plāksnē LAMSA organizēja LU gadaspvētku svinības un zinātniskās konferences. Laikā no 1952. līdz 1963. gadam tika sarīkotas deviņas plašākas akadēmiskās konferences. Pirmajos gados, gan bez panākumiem, LAMSA apsprieda jautājumu par LU darbības atjaunošanu svešumā. (Jau 1949. g. nebija sekmējies mēģinājums pārcelt no Vācijas uz ASV Baltijas Universitāti.) Līdz 1965. g. septembrim LAMSA saimei bija pievienojušies 168 biedri. Par LAMSA pirmo 15 gadu darbību 1965. g. publicēts pārskats, kurā minēti gan biedru un darbinieku vārdi, gan mūžībā aizgājušie Apvienības locekļi (22). Pēc profesora P. Starca aiziešanas mūžībā, Apvienību divus gadus (1968–1970) vadīja profesors *Dr.sc.ing.* Ringolds Rafaels.

LAMSA/LAMZA darbības posms – XX gadsimta septiņdesmitie un astoņdesmitie gadi

Arī šajā posmā vairākums valdes locekļu dzīvoja Ņujorkā. Apvienību sešus gadus (1970–1976) vadīja psiholoģijas profesors *Dr.* Eglons Kāpostiņš un pēc viņa sešus gadus (1976–1982) astronomijas profesors *Dr.* Valfrīds Osvalds. Vicepriekšsēži bija *Dr.phil.* Pēteris Norvilis un profesors Jānis Lielmežs, sekretāre – profesore Hilda Radziņa, kasieri – agr. Pēteris Māliņš un doc. Bernhards Epermanis. Sekcijas vadīja: humanitāro zinātņu – profesors H. Tichovskis, tehnisko zinātņu – inž. A. Jirgensons un profesors A. Tauriņš, medicīnas – profesors J. Kļaviņš un *Dr.* P. Grūbe, bioloģijas – profesors J. Klaviņš, lauksaimniecības – agr. P. Māliņš, skaņu mākslas – komp. A. Šturms, tēlotājas mākslas – profesors A. Annuss (23).

Darbībai turpinoties, Apvienības aktuālo biedru skaits līdz 1982. g. vidum pieauga līdz 191. Jāatzīst gan, ka kļuva grūtāk par Apvienības darbu ieinteresēt jaunākās paaudzes latviešu mācībspēkus un zinātniekus, kuri iesaistījās vietējās vai starptautiskās zinātniskās organizācijās. Apvienības kopējais biedru skaits tomēr auga un 1984. g., kad valdes kodols darbojās Kanādā, pārsniedza divu simtu robežu, neskaitot daudzus biedrus, kas jau bija aizgājuši mūžībā. 1990. g. janvārī no 46 dibinātājiem biedru vidū palikuši tikai astoņi (24). Profesors E. Dunsdorfs *Archiva XXI* sējumā secinājis, ka no 1981. g. apzinātā 791 latviešu mācībspēka Rietumu trimdā tikai 14% bija LAMZA biedri. Šajā uzskaitījumā nav ietverti LAMZA biedri – latviešu zinātnieki, kas neieņēma mācībspēku vietas, bet veica tikai zinātnisko darbu. Jāatzīst, ka ārpus Amerikas kontinenta dzīvojošie latviešu mācībspēki bieži sevi nesaistīja ar LAMZA, jo uzskatīja to par Ziemeļamerikas latviešu rosmi. Latviešu mācībspēki visur trimdā bagātināja gan pasaules, gan latviešu zinātnisko literatūru. Par latviskām tēmām viņi rakstīja gan latviski, gan mītnes zemes valodā. Šādu autoru bija pavisam 205 jeb 25,9% no 1981. g. apzinātā 791 latviešu mācībspēka (neskaitot zinātniekus) (25).

Apvienības rosmes šajā posmā izpaudās zinātniskās konferencēs, publikācijās, sarīkojumos. Ik gadus Ņujorkā ar centrālu raksturu tika rīkoti Latvijas augstāko mācības iestāžu gadaspvētki, kā arī sakopotas ziņas par šiem pasākumiem citviet pasaulē. Nozīmīgas bija Apvienības rīkotās trīs zinātniskās konferences: 1979. g. Vankuverā (nolasīti 17 referāti),

Ņujorkā (19 referāti) un 1981. g. Toronto (8 referāti). Latvietības uzturēšana trimdā bija plaši diskutēts konferenču temats (26).

Apvienības *Apkārtrakstus* un žurnālu *Latviešu Akadēmiskās Ziņas* kārtoja vicepriekšsēdis Dr. P. Norvilis, piedaloties zinātnisko sekciju vadītājiem. No 1968. līdz 1982. g. izsūtīti 20 *Apkārtraksti* (40.–59. nr.). Žurnālā (15.–20. nr.) atspoguļota akadēmiskā dzīve vispār un sniegtas apceres dažādās zinātņu nozarēs, kā arī iztirzāti augstākās izglītības, pētniecības un latvietības jautājumi un daļēji apkopotas latviešu mācībspēku un zinātnieku īsas biogrāfijas. Sadarbība bija izveidojusies ar Baltijas Studiju veicināšanas apvienību (AABS) un Latviešu humanitāro zinātņu asociāciju (LHZA). Ar balsojumu 1979. g. martā tika precizēta globāla mēroga sekciju, apgabalu, kopu un komisiju iekļaušanās Apvienības struktūrā. Apstiprināja organizācijas jauno nosaukumu – LAMZA (27).

Doma, ka Apvienības augšanai būtu vēlama tās rosmju centru veidošana dažādās vietās un zemēs, vismaz rotācijas kārtībā, īstenojās 1982. gadā, kad pārvaldē 12 locekļus ievēlēja no Kanādas austrumiem un par Apvienības prezidentu kļuva Otavas universitātes matemātikas profesors Vilnis Līnis. Pēc viņa Apvienības vadību pārņēma Rietumontario universitātes ģeoloģijas profesors Aleksis Dreimanis. Tālākajās vēlēšanās 1985. g. par Apvienības prezidentu tika izraudzīts ņujorkietis, Starptautiskās vēža raksturotāju onkoloģijas apvienības prezidents, medicīnas un bioloģijas profesors un skaņu mākslinieks solists *Dr.med.* Jānis Kļaviņš. Citos prezidija amatos šajā posmā darbojās vicepriekšsēži: P. Norvilis, profesors J. Lielmežs un profesors J. Labsvīrs; sekretāri: profesors J. Šubiņš, profesors P. Grūbe; kasieri: doc. B. Epermanis un K. Lapiņš; biedrziņi: profesors O. Miniats, tad Izolde Zīversa-Preisa (28).

Pēc Apvienības nozarēm apmēram puse biedru nāca no humanitāro sociālo zinātņu un mākslas nozarēm, bet otra puse – no tehniskajām un dabas zinātnēm. Latviešu tieksme pēc augstākās izglītības nodrošināja ievērojamu beidzēju skaitu turpat visās nozarēs. Pēc LAMZA biedra profesora E. Dunsdofa savāktajām ziņām (*Archiva* 24. sēj.) līdz 1984. gadam trimdā akadēmiskos grādus bija ieguvuši vismaz 10 000 latviešu. Daļa no viņiem izvēlējās mācībspēka vai zinātniskās pētniecības karjeru, kaut ne visi pēc tam darbojās latviešu sabiedrībā (29). Nav informācijas, ka latvieši būtu izvēlējušies studēt fakultātēs, kurās, pēc tā laika apsvērumiem, iegūtās zināšanas varētu būt sevišķi lietderīgas nākotnes Latvijai. Trimdas sākuma gados atsevišķos latviešu centros tika konstatēts, ka latviešu vairākums izvēlējās studēt tehniskās un bioloģijas disciplīnās, bet arī šis novērojums nav vispārīgi apstiprināts.

1985. gadā LAMZA valde atzina, ka jāsāk veidot konkrēti projekti Latvijas nākotnei, kamēr tās vidū vēl ir zinātnieki ar pieredzi no Latvijas brīvības laika. 1987. g. septembrī LU gadaspētņu laikā LAMZA sarīkoja Latvijas nākotnei veltītu konferenci Ņujorkā. Šai konferencē, kuras organizēšanā aktīvi darbojās tā laika prezidents profesors Jānis Kļaviņš un viceprezidenti Pēteris Norvilis un profesors Jānis Labsvīrs, izveidojās lietderīgas atziņas valsts saimniecībā, ārlietās, izglītībā, kultūras dzīvē un citās nozarēs. Piedalījās gan tikai zinātnieki no brīvās pasaules (30).

Nākamo konferenci Latvijas nākotnei LAMZA sarīkoja 1989. g. septembrī arī Ņujorkā, pieminot Latvijas augstāko mācības iestāžu 70 gadu jubileju. Šajā konferencē piedalījās arī delegācija no Latvijas LU prorektora profesora Jāņa Niedrīša un Latvijas Lauksaimniecības universitātes (LLU) rektora profesora I. Gronska vadībā. Tajā pašā mēnesī LAMZA delegācija, LU rektora profesora Jura Zaķa aicināta, kā LU viesi piedalījās jubilejas svinībās Rīgā, pieminot LU atklāšanu 1919. g. 28. septembrī. LAMZA darbība ar šīm delegāciju apmaiņām paplašinājās ar konkrētiem projektiem un atziņu par Latvijas un LAMZA zinātnieku kopdarbības vēlamību (31).

Lai Latvijā vairotu iespējas izglītoties nozarēs, kurās trūka Rietumu literatūras, LAMZA biedri iespēju robežās sūtīja grāmatas un žurnālus Latvijas augstākajām mācību iestādēm.

No LAMZA sākotnējām rūpēm – atrast akadēmiskā darba un studiju iespējas trimdiniekiem – tagad šāda palīdzība tika vērsta uz Latviju. Latviešu zinātnieki ASV, Austrālijā, Kanādā un citur Rietumos ar trimdas latviešu centrālo organizāciju atbalstu sagādāja papildu studiju un zinātniskā pētniecības darba iespējas Latvijas studentiem un zinātniekiem Rietumu universitātēs un zinātniskajos institūtos (32).

LAMZA darbības posms – XX gs. deviņdesmitie gadi līdz 2005. g.

Jauna LAMZA iniciatīva bija 1991. g. maijā izveidotā Augstākās izglītības komisija, kas profesores Solveigas Miežites vadībā lika LAMZA sadarbības pamatus ar atsevišķām augstākās izglītības iestādēm Latvijā. Šajā sakarā 1992. g. jūnijā LAMZA vadība piedalījās pārrunās ar LU un Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) pārstāvjiem par vēlamām Latvijas augstāko mācības iestāžu reformām, to skaitā par zinātņu akadēmiju un universitāšu kopdarbību. 1992. g. septembrī LAMZA sarīkoja Latvijas augstāko mācības iestāžu gadaskonferenci atceri Ņujorkā ar Amerikas Latviešu apvienības atbalstu Latviesu valodas konferenci, kurā piedalījās trimdas un Latvijas valodnieki (no Latvijas – filologi Rasma Grīse un Jānis Kušķis), strādājot pie latviešu valodas atbrīvošanas no svešatnes bojājumiem (33).

LAMZA kontaktēja arī vairākus Krievijas latviešu zinātniekus, savā laikā izsūtīto latviešu pēcnācējus. LAMZA pārstāvis Krievijā bija profesors Jānis Kungs, elektroenerģijas speciālists Krasnojarskā.

LAMZA sāktā sadarbība ar Latviju paplašinājās šai darbības posmā. LAMZA apvāršņi bija kļuvuši plašāki, loks noslēdzies, saplūstot ar Latviju.

1994. gadā par LAMZA prezidentu ievēlēja ekonomikas profesoru Nikolaju Balabkinu ASV Pensilvānijas pavalstī. Sadarbība ar Latviju turpinājās iesāktajā gaitā. 2001. gadā par LAMZA prezidentu ievēlēja bijušo Latvijas vēstnieku Apvienotajās Nācijās, arī Rīgas Stradiņa universitātes profesoru, medicīnas zinātņu doktoru, *Dr.hc.* Jāni Priedkalnu. Līdz ar to LAMZA darbs no galvenās mītnes Ņujorkā pēc 50 gadiem lielākoties pārvietojās uz Rīgu un integrējās Latvijas akadēmiskajās iestādēs. Par to liecina 2002. g. 7. maijā parakstītais Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA), Latvijas Lauksaimniecības un meža zinātņu akadēmijas (LLMZA) un LAMZA Vienošanās protokols par sadarbību (34).

Vienošanās dokumentā izteikta apņemšanās stiprināt Latvijas un ārzemju latviešu zinātnieku sadarbību, apkopot ārzemju latviešu un ārvalstu zinātnieku Latvijas pētniecībai vēltus darbus, saglabājot tos Latvijas bibliotēku elektroniskajā tīklā, pēc iespējas pa zinātniskajām disciplīnām, kā arī attīstīt citus, dokumentā izklāstītus, sadarbības veidus. To vidū atzīmējama ir iecere kārtot ārzemju latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku biogrāfiju un mutvārdu vēsturisko liecību sakopošanu un oriģinālo materiālu novietošanu Latvijas akadēmiskajās bibliotēkās. Ir izteikta iecere veicināt starptautisku zinātnisku konferenču rīkošanu Latvijā; starptautisku zinātnisku žurnālu abonementu un mācību materiālu dāvinājumus Latvijas augstākajām mācību iestādēm; ārzemju latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku vizītes Latvijā, docējot atsevišķus priekšmetus vai vadot speciālistu un laboratoriju kursus; vai īstenojot cita veida palīdzību. LAMZA prezidijs sevišķi ir atbalstījis Vienošanās protokolā izteikto ieceri apzināt Latvijas studentu un doktorantu mācību un zinātniskā darba iespējas Rietumu universitātēs, piedaloties kandidātu izvērtēšanas komisiju darbā un piedāvāto akadēmisko iespēju īstenošanā un izmantošanā.

Latvijas un ārzemju sadarbības veicināšanai un Vienošanās protokola mērķu īstenošanai LAMZA 2002. g. 31. maijā izveidoja Sadarbības padomi un par pārstāvjiem tajā apstiprināja profesoru Juri Zaķi (LZA), profesori Baibu Rivžu (LLMZA) un profesori Izoldi Zīversu-Preisu (LAMZA). Sadarbības līgums ir iezīmējis jaunu posmu Latvijas un ārzemju institūciju zinātnieku sadarbībā Latvijas zinātnei svarīgu mērķu īstenošanai (35).

Latvijas un ārzemju kontaktu veicināšanai, papildu Sadarbības padomei, LAMZA ir sevišķa sadarbība arī ar LZA Ārzemju nodaļu, ko arī vada profesors Jānis Priedkalns (LAMZA prezidents).

Nozīmīgs veikums publicistikas jomā bija 2004. g. 10. decembrī LU atklātā grāmata (333 lpp.) – *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (izdevn. “Elpa”). Šīs LAMZA publikācijas galvenais redaktors bija ilggadīgais LAMZA darbinieks Pēteris Norvilis (1902–1996), bet pēc viņa nāves atbildīgais redaktors bija profesors Jānis Priedkalns. Izdevumā ir arī iekļauts P. Norviļa pētījums par ārzemju latviešu psiholoģiskajām nosliecēm trimdas gados, kas pamatots ap 4 000 viņa darba grupas savāktajām autentiskajām liecībām. Šie materiāli rada bāzi trimdas un dzimtenes latviešu rakstūrību salīdzinošai pētniecībai (36).

Par nozīmīgu tematu – Latvija gaida izbraukušos zinātniekus – 2005. g. 3. decembrī Latvijas Universitātē LAMZA sarīkoja apaļā galda diskusiju. Diskusijās tika minēts, ka varētu būt ap 1 000 latviešu zinātnieku, kuri atrodas ārpus Latvijas, un ka ir pienācis laiks veicināt jauno zinātnieku apņemšanos atgriezties akadēmiskajā un zinātniskajā darbā Latvijā, lai Rīga atkal kļūtu par ievērojamu intelektuālā kapitāla centru pasaulē (37). Tika uzsverta vēlamība jaunajiem zinātniekiem gan stažēties ievērojamos zinātniskos centros ārzemēs, gan pēc tam atgriezties atbilstīgā darbā Latvijā, veiksmīgi turpinot ārzemēs sāktu zinātnisko kopdarbību pāri valstu robežām.

Pašreizējā (2005–2007) LAMZA prezidija locekļi ir prezidents – profesors Jānis Priedkalns, viceprezidents – *mg.mus.* Edgars Kariks, sekretāre un biedrzine – Ilga Vēvere, kasieris – *oec.* Francis Krečko; revīzijas komisiju vada Vilnis Vīksne. LAMZA korespondences adrese: a.k.547, Rīga, LV-1010, Latvija; univ.of.sat@apollo.lv; LAMZA darba galds: LU, Raiņa bulv.19 – 248.

VĒRES

1. *Latviešu trimdas desmit gadi.* H. Tichovska red. Ņujorka : Astra, 1954.
2. **Tichovskis, H.** Latviešu trimdas sākums. **No:** LAMZA izd. *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (P. Norvilis, J. Priedkalns, red.). Rīga : Elpa, 2004, 230. lpp.
3. *Latvju Enciklopēdija*, A. Švābes red., 2. [sēj.]. Stokholma : Trīs Zvaigznes, 1950–1951, 507.–512. lpp.
4. *Brīvības Saule:* latviešu leģionāri Cedelgemā. E. Dunsdorfa red. Melburna : PBLA un K.Zariņa fonds, 1980.
5. **Vērzemnieks, E.** Akadēmiskā sekcija Cedelgemā. *Universitas*, Nr.27, 1971, Ņujorka : Latvijas Korporāciju apvienība, 31. lpp.
6. *Latvju Enciklopēdija*, A. Švābes red., 2.[sēj.]. Stokholma : Trīs Zvaigznes, 1950–1951, 1337.–1338. lpp.
7. **Andersons, E.** Baltijas studijas. **No:** LAMZA izd. *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (P. Norvilis, J. Priedkalns, red.). Rīga : Elpa, 2004, 225. lpp.
8. **Lūsis, M.** Baltijas Universitāte. *Latvija Amerikā.* Toronto : Daugavas Vanagi, 1979.
9. **Tichovskis, H.** Pārvietoto personu Universitāte Minchenē. **No:** LAMZA izd. *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (P. Norvilis, J. Priedkalns, red.). Rīga : Elpa, 2004, 235. lpp.
10. **Stares, P.** LAMSA 1954. g. aptauja: Kur apmetušies bijušie LU mācītspēki? *Apkārtraksts*, Ņujorka: LAMSA, 1954.
11. *LSCS (Latviešu studentu centrālās savienības) 1953. g. aptauja: Latviešu studentu skaits ārzemēs. No: Latvian Graduates 1945–1975* (E. Dunsdorfa red.). Melburna : K.Zariņa fonds, 1978, 25. lpp.
12. **Dunsdorfs, E.** Latviešu tautības studijas absolvējušo skaits ārzemēs. **No: Latvian Graduates 1945–1975 (E. Dunsdorfa red.), Melburna : K. Zariņa fonds, 1978, 357. lpp.**
13. LAMSA, LAMSA-AK dibināšana. *Apkārtraksts*, 1. Ņujorka : LAMSA, 1950.
14. **Norvilis, P.** Apvienības izaugšana. **No:** LAMZA izd. *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (P. Norvilis, J. Priedkalns, red.). Rīga : Elpa, 2004. 314. lpp.

15. *Latvju Enciklopēdija*. A. Švābes red. 3. [sēj.]. Stokholma : Trīs Zvaigznes, 1950–1955.
16. LAMSA, LAMSA-AK biedri-dibinātāji. *Apkārtraksts*, 4., Ņujorka : LAMSA, 1950.
17. **Norvilis, P.** Apvienības darbības otrais posms. **No:** LAMZA izd. *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (P. Norvilis, J. Priedkalns, red.). Rīga : Elpa, 2004, 315. lpp.
18. **Norvilis, P.** Izmaiņas Latvijas demografiskajā struktūrā. **No:** LAMZA izd. *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (P. Norvilis, J. Priedkalns, red.). Rīga : Elpa, 2004. 320.–321. lpp.
19. United Nations, *UN Conventions*, Geneva, 1949; and UN General Assembly Resolution 52/49 (1997) on the *Exercise of the Inalienable Rights of the Palestinian People* (p. 30); and Resolution 1654 (XVI) (1961) on the *Implementation of the Declaration on Decolonisation* (p.36), United Nations Handbook 1998. New York : United Nations, 1998.
20. LAMSA darbība: akadēmiskās runas, nacionālās problēmas. P. Starca red. *Latviešu Akadēmiskās ziņas*, Ņujorka : LAMSA, 1953.
21. **Raisters, A.** *Latvijas Universitāte*. A. Augstums. Linkolna, 1965. 207 lpp.
22. LAMSA, LAMSA 15 gadu darbība. *Apkārtraksts*, 1965, Ņujorka : LAMSA, 1965.
23. **Norvilis, P.** LAMSA darbība septiņdesmitajos gados, *LAMZA Apkārtraksts*, 1982, Ņujorka : LAMZA.
24. **Norvilis, P.** LAMZA biedru skaits 1990. g. janv. un mūžībā aizgājušie. **No:** LAMZA izd. *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (P. Norvilis, J. Priedkalns, red.). Rīga : Elpa, 2004, 320. lpp.
25. **Dunsdorfs, E.** Mācībspēki un latviskuma uzturēšana. *Archivs*, XXI. Melburna : PBLA un K.Zariņa fonds, 1981.
26. **Norvilis, P.** LAMZA zinātniskās konferences. *Latviešu Akadēmiskās ziņas*. Ņujorka : LAMZA, 1981.
27. **Norvilis, P.** LAMZA sadarbība ar citām akadēmiskām organizācijām. *Latviešu Akadēmiskās ziņas*. Ņujorka : LAMZA, 1982.
28. **Norvilis, P.** LAMZA darbība astoņdesmitajos gados; valde Kanādā. *LAMZA Apkārtraksts*, Ņujorka : LAMZA, 1990.
29. **Dunsdorfs, E.** Akadēmisko grādu ieguvēji trimdā līdz 1984. g. *Archivs*, XXIV. Melburna : PBLA un K. Zariņa fonds, 1984.
30. **Kļaviņš, J.** Paplašinātie apvārņņi: projekti Latvijas nākotnei. **No:** LAMZA izd. *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (P. Norvilis, J. Priedkalns, red.). Rīga : Elpa, 2004, 322. lpp.
31. **Kļaviņš, J.** LAMZA un Latvijas augstāko mācības iestāžu sadarbība. **No:** LAMZA izd. *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (P. Norvilis, J. Priedkalns, red.). Rīga : Elpa, 2004, 323. lpp.
32. **Kļaviņš, J.** LAMZA biedru palīdzība Latvijas zinātniekiem. **No:** LAMZA izd. *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (P. Norvilis, J. Priedkalns, red.). Rīga : Elpa, 2004, 324. lpp.
33. **J. Kļaviņš**, Augstākās izglītības komisija 1991. g.: simpozijš „Latviešu valoda” 1992. g., **No:** LAMZA izd. *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (P. Norvilis, J. Priedkalns, red.). Rīga: Elpa, 2004, 325. lpp., 319. lpp.
34. **Priedkalns, J.** LAMZA-LZA-LLMZA vienošanās par sadarbību 2002. g. 7. maijā. *Zinātnes Vēstnesis*, 2002, maijs. Rīga : LZA-LZA-LZS, 2002.
35. **Priedkalns, J.** LAMZA-LZA-LLMZA Sadarbības padomes dib. 2002. g. 31. maijā. *LAMZA Apkārtraksts*, 2002, jūn. Rīga : LAMZA, 2002.
36. **Priedkalns, J.** LAMZA izdevums *Latvijas Universitātei un Konservātorijai 1919–1940 un latviešu pēckaŗa izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums* (galv. red. P. Norvilis, atb. red. J. Priedkalns, red. J. Lielmežš, red. A. Šturms), 333 lpp., atklāts Latvijas Universitātē 2004. g. 10.decembrī. *LAMZA Apkārtraksts*, 2004, dec., Rīga : LAMZA, 2004.
37. **Noviks, T.** Latvija gaida izbraukušos zinātniekus. *Izglītība un Kultūra*, 2005, 8. dec., Rīga : Izglītība un Kultūra, 2005.

Summary

The Latvian Association of Academic Staff and Scientists (LAMZA) was established in New York on July 1st, 1950, in order to provide an academic forum for Latvian academic staff and scientists in exile following the occupation of Latvia by the Soviet Union in 1944/45. The academics had departed from Latvia as refugees hopefully to continue their academic pursuits at Western institutions of higher learning and research. They also bore witness to the terror of the Soviet and Nazi occupations and the enforced russification policies that the Soviet government implemented in occupied territories. From 2001 LAMZA activities were gradually transferred from the head office in New York to Riga and became integrated in Latvia's academic institutions, LAMZA's chief concerns since that time being the facilitation of communication and exchange between scientists in Latvia and abroad.

Latvijas zinātnes politika XX gs. deviņdesmitajos gados: metodoloģijas jautājumi

Latvian Science Policy in the 1990's: Methodological Issues

Arturs Puga

Nākotnes studiju darba grupas vadītājs

Viršu iela 13 – 4, Rīga, LV-1035

Tālr. 7589623

e-pasts: forwardstudies@e-apollo.lv

Raksts sniedz ieskatu Latvijas zinātnes politikas metodoloģijas problēmās, akcentējot uzmanību uz deviņdesmitajos gados iegūtajiem rezultātiem un to ietekmi uz zinātnes un tehnoloģiju (Z&T) attīstību, kā arī iespaidu citās jomās. Pētījumā aplūkoti jautājumi gan par politikas veidotāju, gan pašu pētnieku pieeju zinātnes un tehnoloģiju, un inovāciju (Z&T&I) politikai, kā arī pētniecības un attīstības (P&A) sistēmai Latvijā, tās virzībai Eiropas pētniecības telpā. Autors, pamatojoties uz dokumentiem, monogrāfijām un citiem avotiem, vērtē Latvijas zinātnes politikas mantojuma izvērtēšanas sasniegumus un trūkumus. Rakstā piedāvāti jaunu risinājumu meklējumi Latvijas Z&T politikas procesā. Tie nepieciešami, lai mazinātu un pārvarētu plaisu starp politikas retoriku izstrādāšanu un īstenošanu, kā arī izvērtēšanu pētniecības darbos.

Atslēgvārdi: P&A, politika, inovācijas, ES.

Ievads

Pēdējā laikā Latvijas zinātnes politikai tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība gan Latvijā, gan Eiropas Savienībā. Tautsaimniecībai un sociālajiem procesiem saskaroties ar jaunajiem globālajiem izaicinājumiem, cilvēka zināšanas kļūst par galveno resursu ekonomikas un konkurētspējas pieaugumam, garīgā spēka un materiālās labklājības izaugsmei, līdzsvarotas un ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai.

Latvijas zinātnes un tehnoloģiju politika ieņem savu vietu Eiropas pētījumu telpā. Šī politika gan kā atsevišķa joma, gan inovāciju (I) politikā tiek pētīta un, salīdzinot ar citu valstu šādām politikām, izvērtēta Eiropas Savienības līmenī (1). Z&T, I politikas attīstība Latvijā ir identificējama par svarīgu pētniecības jomu. Kā tiks izstrādāta un kāda būs attiecīgā politika, kā Z&T, I politika tiks koordinēta un īstenota visas nacionālās politikas sistēmā, tam būs svarīga ietekme uz sabiedrības, tautsaimniecības un valsts institūciju attīstības nākotnes izvēlēm. Latvijas zinātnes politikas vēstures izpēte arī veido vienu no komponentiem šeit minēto uzdevumu risināšanā.

Šī publikācija ir veltīta Latvijas zinātnes politikas metodoloģijas jautājumiem XX gs. deviņdesmitajos gados. Līdz šim politiku izstrāde un tās vēsture Latvijā īpaši nepiesātināja pētnieku uzmanību. Arī metodoloģiskie jautājumi, kas ietverti priekšmetā – zinātnes politikas izstrāde un īstenošana – līdz šim ir maz atspoguļoti gan speciālistu (ministrijās, universitātēs u. c.), gan plašākā sabiedrības līmenī. Pastāv jautājumu loks attiecībā uz pašu

pētnieku pieeju minētajai politikas jomai, viņu lietotajām metodēm un izvirzītajiem mērķiem, nodarbojoties ar Z&T politikas problēmu izzināšanu, atspoguļošanu un izvērtēšanu akadēmiskajos darbos.

2005. gadā šā raksta autors kopā ar Andreju Siliņu un Arnoldu Ūbeli piedalījās Eiropas Komisijas finansētā pētniecības projektā, kura mērķi ietvēra Z&T politikas, kā arī pētniecības un attīstības (P&A) procesu un tendenču izskatīšanu ES dalībvalstīs. Tas rosināja autoru izmantot izpētes pieredzi un savus vērtējumus par Latvijas zinātnes politikas metodoloģijas problēmām šā raksta sagatavošanai.

Z&T politikas pētniecības jautājumi tiks izskatīti, pamatojoties uz Latvijas attīstības kopskatu deviņdesmitajos gados. Darbā autors ir lietojis starpdisciplināro pieeju un izmantojis kvantitatīvās un kvalitatīvās metodes. To skaitā – vides skenēšanu, dokumentu un statistiskās informācijas izpēti, literatūras analīzi, stratēģiskās sarunas un intervijas, ekspertu paneļu un darbsemināru diskusijas, pētījumu prezentāciju apspriešanu Latvijas un ES projektu zinātniskajās konferencēs.

Raksta mērķis ir atspoguļot problēmas un iespējamus risinājumus Latvijas Z&T politikas procesā, rosināt dialogu plaisu mazināšanai/pārvarēšanai starp politikas retoriku, politikas izstrādāšanu un īstenošanu, politikas izvērtēšanu pētniecības darbos.

1.

XX gs. deviņdesmito gadu sākumā pēc neatkarības atjaunošanas daudzi Latvijas zinātnieki un pētniecības darbinieki, augstskolu mācību spēki kļuva par demokrātiskās sabiedrības veidotājiem, aktīvi piedaloties politisko partiju radīšanā, Saeimas vēlēšanu kampaņās, likumdošanas un valdības institūciju darbā. Viņi kļuva par daļu no Latvijas politiskās elites (2), kuras dienaskārtībā bija nacionālās politikas izstrādāšana un īstenošana, tajā skaitā zinātnes un tehnoloģiju jomā. Šai sfērai, mijiedarbojoties ar citām jomām (nacionālā, reģionālā un vietējā līmenī), ir būtiska ietekme uz mūsu valsts nākotni.

Pēc PSRS sabrukuma Latvijas tautsaimniecībai pavērās Rietumu civilizācijas attīstības perspektīvas. „Dzelzs priekšskars” bija pārvarēts, un Latvijas nācija, īstenojot kursu uz iestāšanos ES un NATO, varēja sākt iekļaušanos globālajā zināšanu sabiedrībā. Latvijas pētnieku darbos atsegta lielās un sarežģītās pārmaiņas, kas notika deviņdesmitajos gados Latvijas izglītībā un zinātnē. Tas ir veikts, salīdzinot analogiskus procesus Igaunijā un Lietuvā (3).

Deviņdesmito gadu beigās, sākot līdzdalību ES 5. pamata programmas projektu konkursos, Latvijas pārstāvji drīz apliecināja, ka dažādās Z&T jomās viņi spēj veiksmīgi iekļauties ārvalstu institūciju vadītajos konsorcijs un sasniegt ievērojamus rezultātus (4). Taču šo Latvijas pētnieku darbību mūsu sabiedrība ir izjutusi tikai nedaudz. Arī informācija par Latvijas P&A struktūriskajiem sasniegumiem saprotamā valodā ir pieejama galvenokārt tikai pašiem speciālistiem.

2004. gadā Uldis Viesturs LU Jubilejas konferencē, vērtējot valsts inovatīvās attīstības politiku, uzsvēra: ”Visos laikos daļa iedzīvotāju bija, ir un būs tehniskās un mākslinieciskās jaunrades nesēji, inovatori. Šo jaunradīto produktu izmantošanas/komercializācijas pakāpe un efektivitāte un līdz ar to progress ir atkarīgs no attiecīgajās valstīs (reģionos) izveidotajām ekonomiskajām sistēmām (5).” Ar deviņdesmito gadu izraisēm saistās U. Viestura konstatējums, ka intelektuālā īpašuma „radīšana un komercializācija patlaban ir “šaurā vieta” ne tikai Latvijas Universitātē, bet visā akadēmiskajā vidē un Latvijā kopumā. Izglītības, īpaši augstākās (E), pētniecības (R), tehnoloģiju/produktu/pakalpojumu izstrādes (TD), to komercializācijas/ieviešanas (I), īpaši izmantojot inovatīvas metodes (+I), sinhrona rezultatīva mijiedarbība nav tikai augstskolu un pētniecisko iestāžu problēma. Latvijā, mainoties sabiedriskajām iekārtām, valdībām, prioritātēm, un citu apstākļu dēļ visu līmeņu lēmumu pieņēmēju (un daļēji arī sabiedrības) izpratnē un rīcībā ir zudusi pārliecība, ka ERTDI+I

sistēmas aktivācija ir pareizais, pat vienīgais ceļš uz labklājību. Valdošie grupējumi netic, ka izglītība, fundamentālās zinātnes, lietišķie pētījumi, tehniskā u. c. veidu jaunrade inovatīvai ražošanai un sabiedrības pilnvērtīgas attīstības nodrošināšanai ir viens nedalāms, mīļiedarbē esošs komplekss ERTDI+I, kas virza tehnisko, kultūras un ekonomisko progresu, vienojot izglītību, mākslu, kultūru, zinātņi, tehniku, medicīnu, tautsaimniecību. Sabiedrība un attiecīgi tās oficiālie priekšstāvji – Saeima, Ministru kabinets, pašvaldības – nav pārliecināti (vismaz darbos ne), ka bez kvalitatīvas ERTDI+I sistēmas mēs nebūsim pilnvērtīga valsts, līdzvērtīgi partneri Eiropā un pasaulē. Mēs zaudēsim savu identitāti, kuras svarīgs indikators līdztekus teritorijai, valodai, kultūrai, manuprāt, ir arī ERTDI+I līmenis (6).”

Pētnieku darbos, kā arī vadītāju runās, kuri ieņēmuši atbildīgus amatus Latvijas Zinātnes padomē, Latvijas Zinātņu akadēmijā, augstskolās un citās ar P&A saistītajās institūcijās, kritika par nepietiekamu Latvijas valsts uzmanību zinātnei un pētījumiem ir izplatīta parādība (7). 2003. gadā Vilnis Dimza norādīja: „Latvijā praktiski nav industriālās pētniecības, ļoti vājš ir privātā biznesa finansētais pētniecības sektors. Mūsu valsts zinātne, pētniecība – spēcīgākie pētniecības institūti – centri, kā arī augstskolas fakultātes, nespēj iesaistīties savas valsts industriālajā attīstībā, tie „vārās savā sulā” – bez valsts (valdības) pasūtījuma, bez saitēm ar industriju (8).”

Ieskatīsimies politiķa, bijušā Ministru prezidenta (1997–1998), pašreiz Eiroparlamenta deputāta Guntara Krasta vērtējumā: „Bet ja Latvijas augstskolas vāji sagatavo speciālistus, viņi nav konkurētspējīgi, patiesību sakot, jebkurā jomā. Tāpēc zinātne ir ļoti sliktā stāvoklī, tā diemžēl lēni “izlaiž garu”. Zinātnei trūkst naudas, tā nav pievilcīga jaunajiem speciālistiem (9).” Tiešām, finansējums ir ļoti svarīgs, taču tas nenāk pats no sevis. Tas ir tās vai citas politikas atspoguļojums, to vai citu personu, partiju, koalīciju, institūtu domāšanas, zināšanu, noteiktu nākotnes priekšstatu un darbību rezultāts. Savukārt zināšanu vadīšana (*knowledge management*), kas deviņdesmitajos gados kļuva par nepieciešamību ES valstu parlamentos un valdības struktūrās(10), Latvijā tikpat kā nav pazīstama.

Deviņdesmitajos gados izveidotās zinātnes sistēmas modernizēšanai bija veltīti ieteikumi no 2001. gadā Ekonomikas ministrijas pasūtītā pētījuma (veica *BDO Invest Andra Deniņa* vadībā):

„Papildus tam, ka finansējums zinātnei Latvijā ir nepietiekams, pastāv daudz neskaidrību par šā finansējuma mērķiem un struktūru. Vispirms ir nepieciešama analīze par pašreizējo un sagaidāmo pieprasījumu tautsaimniecībā pēc inovācijām un jaunām tehnoloģijām. Šāds pieprasījums ir atkarīgs no pašreizējā tehnoloģiskā līmeņa tautsaimniecībā un pēc tā vēlamās attīstības perspektīvā. Tam arī jābūt galvenajam zinātnisko pētījumu virzienu un attiecīgo finansēšanas apjomu determinantam. Diemžēl pašreiz zinātnisko pētījumu finansēšanā dominē citi kritēriji – galvenokārt pašu zinātnes darbinieku vēlmes un intereses, bieži – vēlēšanās lietot agrākos gados uzkrātās zināšanas un pieredzi, lai gan tie vairs ne vienmēr atbilst tautsaimniecības un sabiedrības attīstības mūsdienu vajadzībām. Tādēļ nepieciešams pārskatīt līdzšinējās zinātnes attīstības finansēšanas metodes, kā arī lēmumu pieņemšanas procedūras šajos jautājumos, it īpaši nosakot finansējuma prioritāros virzienus (11).”

2.

Lai raksturotu un izvērtētu situāciju Z&T politikā, strādātu pie ieteikumiem politikas īstenošanā un izvēlē nākotnē, ir jāizprot un jāizpēta virkne savstarpēji saistītu jautājumu. Raksta autors uzskata, ka to vidū ir šādi:

- Z&T politikas koncepcija/s Latvijā,
- Z&T politikas stratēģiskā attīstība un tās dokumenti,
- Z&T politikas organizācija un struktūra,
- P&A sistēma Latvijā,

- Z&T&I stratēģiskās politikas zināšanu iegūšanas un lietošanas (strategic policy intelligence) instrumenti, metodes un procesi,
- P&A vieta Latvijas valsts politikā,
- Z&T un inovāciju politikas koordinācija,
- Z&T politikas prioritātes,
- investīcijas (valsts, privātās, ārvalstu) Latvijas P&A,
- Z&T politika un Latvijas P&A aktivitātes Eiropas Savienībā.

Kāda ir pašreizējā izvirzīto jautājumu risināšanas teorētiskā bāze? Jāsaprot tas, kā notikusi un kā norit deviņdesmito gadu Latvijas zinātnes un tehnoloģiju politikas atspoguļošana. Bez šaubām daudziem Latvijas pilsoņiem ir personīgā pieredze, zināšanas par to, ko nozīmē Z&T politika, un viņi to lieto savā darbā. Pastāv kodificēta kolektīvā pieredze, kas atspoguļota Saeimas, Ministru kabineta (MK), Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM), Latvijas Zinātnes padomes (LZP) u. c. institūciju likumdošanas un normatīvajos dokumentos. Kolektīvā pieredze izpaužas realizētajos projektos, monogrāfijās, pētījumos, speciālistu rakstos un runās. Par zinātnes politiku ir dotas noteiktas atbildes. Ir testētas speciālistu zināšanas un spējas šajā jomā.

2.1.

2000. gadā publicētajā darbā „Latvija: no vīzijas uz darbību. Ilgtspējīgas attīstības koncepcija” (konceptiju izstrādāja darba grupa, kuras sastāvā ir Juris Bīķis, Pēteris Cimdiņš, Juris Ekmanis, Elmārs Grēns, Ojārs Kalniņš, Edvīns Karnītis, Ojārs Kehris, Tatjana Koķe, Edmunds Krastiņš, Viktors Kulbergs, Uldis Osis, Artis Pabriks, Andris Šķēle, Tālis Tisenkopfs, Roberts Zīle) ir secināts: “Pašreizējā valsts zinātnes politika nespēj aizkavēt Latvijas zinātnes sabrukumu un tam sekojošo augstākās izglītības kvalitātes strauju krišanos, kā arī liedz reālu iespēju zinātnei izstrādāt ieteikumus Latvijas sabiedrības un tautsaimniecības attīstības virzībai. Zinātnieku vecuma struktūra, dabiskais zinātniskā un akadēmiskā potenciāla atražošanas un paaudžu maiņas process ir izjaukts, Latvijā tikpat kā nav jaunu zinātnieku vecumā no 28 līdz 40 gadiem. Aktīvo zinātnieku skaits ar zinātnisko grādu ir samazinājies līdz kritiskai robežai – 0,6 zinātnieki uz 1 000 iedzīvotājiem (12).” Acīmredzot būtu vērts noskaidrot, vai deviņdesmito gadu gaitā Latvijā ir bijušas valsts zinātnes politikas koncepcijas, un, ja tās ir izstrādātas (piemēram, Augstākās izglītības un zinātnes attīstības koncepcija 1998. gadā), tad kāds un kāpēc tieši šāds bijis šo koncepciju liktenis laikā, kad Latvijas zinātne un pētniecība arvien vairāk tuvojās strupceļam.

2.2.

Ir jāapzinās P&A vieta Latvijas valsts politikā. P&A ir plašāks jēdziens nekā Z&T, jo „daļēji ietver gan to, ko apzīmē ar Z&T, gan arī zināšanu iegūšanas un tehnoloģiju attīstīšanas procesu sadarbībā ar tirgiem, sabiedrību, valsti. Ja Z&T ir tikai zinātne un tehnoloģijas pašas par sevi, viens no P&A procesa „sausajiem atlikumiem”, tad ar terminu P&A (arī P&A&I) saprot Z&T saistībā un mijiedarbībā ar tautsaimniecības nozarēm, ekonomisko atdevi, produktivitāti.. Lai produktivitāte Z&T sektorā īstenotos produktivitātē tautsaimniecībā, jānodrošina pastāvīgs apmaiņas process starp Z&T, Z&T&I un sektoriālajiem tautsaimniecības blokiem: tehnoloģiskais pasūtījums no tautsaimniecības Z&T virzienā, un tehnoloģiskais risinājums no Z&T tautsaimniecības virzienā (13).”

Tehnoloģijas, saprotot ar tām uz pasaules zinātnes un zināšanu bāzes īstenotus lietojumus praktiskām vajadzībām, īpaši industrijā (šis process paredz mērķi, metodes, sekas), vienmēr norit arī cilvēka/sociālo attiecību dimensijā. Valsts, reģiona, nozares Z&T stratēģija un politika, ko realizē lēmumu pieņēmēji, izmantojot likumdošanas un finanšu sviras, ir viens no galvenajiem izpētes virzieniem, bez kura grūti iedomāties Latvijas progresu Eiropā

un globālajos procesos. Savukārt cilvēku un institūciju attiecības, realizējot Z&T politiku un P&A aktivitātes, ir viens no centrālajiem, ja ne pats pirmais jautājums, kas jāapspiež un jāpārdomā, meklējot strupceļa pārvarēšanu idejiski un sociāli sašķeltajā Latvijas sabiedrībā.

Deviņdesmitajos gados un vēl vairākus gadus vēlāk, kā uzsvēra Vilnis Dimza, „Latvijā runāt par P&A&I kā par jēdzienu un, vēl jo vairāk kā par ko produktīvi funkcionējošu, faktiski nevar. EM (Ekonomikas ministrijas – aut.) pārskatos P&A nav pat pieminēta. Tajos gan figurē daži jēdzieni: inovācijas, jaunās tehnoloģijas, augstās tehnoloģijas. Valsts un dažādu partiju programmās arī neatrod tādu jēdzienu (14).” Pētnieks ir raksturojis stāvokli finansēšanā: „Valsts budžeta programmā atrodama sadaļa par valsts finansējumu zinātnei (finansējuma programma „Zinātne”), bet nav atrodama tāda pozīcija kā „finansējums „P&A”, vai „finansējums P&A&I”, vai kaut kas tamlīdzīgs, kas norādītu, ka valstij šāds sektors ir vajadzīgs.” Toties Latvijas Statistikas pārvalde (LSP) savos izdevumos ir sniegusi informāciju par P&A finansējumu, t. sk. sadaļās „Avoti” un „Realizētāji”. Šīs informācijas avoti ir ne visai pārlicinoši, ieskaitot aptaujas (15), un P&A aktivitātes Latvijas statistikā ir atspoguļotas tikai aptuveni.

2.3.

Kas bija, kas ir un tuvākajā nākotnē būs Latvijas Z&T politikas veidotāji un lēmumu pieņēmēji? „...zinātnieku iespējas mainīt akcentus savos pētījumos ir praktiski izsmeltas pašreizējās valsts zinātnes politikas ietvaros. Šī pati politika būtiski (gan birokrātiski, gan organizatoriski) ierobežo zinātnes iespējas piesaistīt ievērojamākus ārvalstu un galveno-kārt ES līdzekļus (16).” Runa ir par konkrētām valsts amatpersonām, viņu padomniekiem/ekspertiem, par institūcijām. Vēlreiz atcerēsimies gadsimtu mijā izdarītos secinājumus („Latvija: no vīzijas uz darbību”), ko Juris Ekmanis atzīmēja arī starptautiskās darba grupas pētījumā (17): “Pašreizējā valsts zinātnes politika nespēj aizkavēt Latvijas zinātnes sabrukumu un tam sekojošo augstākās izglītības kvalitātes strauju krišanos, kā arī liedz reālu iespēju zinātnei izstrādāt ieteikumus Latvijas sabiedrības un tautsaimniecības attīstības virzībai.” Domājams, ka P&A iesaistītajiem radošās elites pārstāvjiem būtu pakāpeniski, visai ātri un publiski jātiek skaidrībā par to, kas bija un ir Z&T arhitekti dažādos līmeņos, un jārunā par galveno, t. i., kas uzņemsies vadīt procesu, lai sabiedrības redzeslokā tiešām nonāktu Latvijas Z&T politikas īstenošana atbilstīgi 21. gadsimta Eiropas Savienības Pētniecības telpas principiem un iespējām.

2.4.

Turpmākajā Z&T politikas izpētē būtu jādefinē un arī jāpaplašina ietvari šādiem pētniecības priekšmetiem: „politikas dokumenti” un „politikas diskusijas”. Ko šodien zinām par deviņdesmito gadu diskusijām Latvijas sabiedrībā par zinātnes politiku un tās dokumentu izstrādāšanu? Kādu vietu Z&T politikas izstrādāšanā, kura, kā noskaidrojām, bija nesekmīga, ieņēma Latvijas Zinātnes padome un Latvijas Zinātņu akadēmija, Augstākās izglītības padome un Rektoru padome? Kādas metodes lietojuši Latvijas P&A vadošo institūciju pārstāvji deviņdesmitajos gados, lai censtos lauzt novecojušo pieeju, stagnāciju Z&T politikas izstrādāšanā un realizēšanā? Kādēļ Latvijā (atšķirībā no citām ES valstīm) netika atzīta Forsaita metožu lietošana (18) ne Z&T politikas ieteikumu izstrādāšanai, ne nacionālās attīstības izaicinājumu, iespēju, risku, risinājumu noskaidrošanai?

Šeit pievienotais avots pieder pie dokumentiem (procesiem), kuru samezgloto likteni būtu vērts pētīt. Tas ir viens no nozīmīgākajiem zinātnes vēsturē atjaunotajā neatkarīgajā Latvijā:

“**Latvijas Republikas Ministru kabineta sēdes protokols** Rīgā, Nr. 40, 1998. gada 28. jūlijā. 34. § Par Augstākās izglītības un zinātnes attīstības koncepciju 2641-k (J. Gaigals,

B. Rivža, J. Ekmanis, J. R. Kalniņš, V. Krištopans, R. Zīle, P. Cimdinš, J. Bunkšs, A. Rāviņš, V. Jaksons, K. Beljānis, T. Jundzis, J. Stradiņš, G. Krasts).

1. Pieņemt zināšanai Izglītības un zinātnes ministrijas iesniegto Latvijas Republikas Augstākās izglītības un zinātnes attīstības koncepciju.
2. Atzīt zinātni un augstāko izglītību par svarīgu un nepieciešamu priekšnosacījumu konkurētspējīgas ekonomikas un līdzsvarotas sabiedrības attīstības nodrošināšanai, atzīt, ka tām nepieciešama pastiprināta valsts uzmanība un atbalsts.
3. Izglītības un zinātnes ministrijai līdz š. g. 30. oktobrim izstrādāt koncepcijas realizācijas plānu atbilstoši sēdē izteiktajām nostādnēm par nepieciešamību izvērst studiju kreditēšanas sistēmu un saistīt to ar studiju kvalitātes jautājumiem, izvērst zinātnes finansēšanas sistēmu un veicināt zinātnieku sastāva atjaunošanu, izstrādāt priekšlikumus augstskolu rīcībā esošo līdzekļu apsaimniekošanas kārtībai. Izstrādāto rīcības plānu iesniegt izskatīšanai Ministru kabineta sēdē. Ministru prezidents G. Krasts, Valsts kancelejas direktors A. Vītols (19).”

2.5.

Bija nepieciešami veseli 12 gadi, lai Latvijā mainītu likuma „Par zinātnisko darbību” 1. pantu. Salīdzinājumam atcerēsimies, ka, piemēram, Azartspēļu likums tika gandrīz ik gadu apspriests Saeimā, ministrijās, pašvaldībās un ir mainīts ap desmit reizi (laikraksts „Diena”, 2006. gada 3. janv.). Toties no 1992. gada līdz pat 2005. gadam galvenais dokuments, kas noteica pētniecību un attīstību, palika gandrīz nemainīgs, ieguldīts astoņdesmito gadu Prokrusta gultā. Likums „Par zinātnisko darbību” 1. pantā noteica, ka „zinātniskā darbība ir mērķtiecīga faktu vākšana, sistematizēšana un izskaidrošana nolūkā iegūt jaunas zināšanas par pētāmajām parādībām dabā, apziņas sfērā un sabiedrībā, tā ietver teorētisko priekšstatu pārbaudīšanu, popularizēšanu un sagatavošanu praktiskai izmantošanai (20),” un, klusējot šajā pantā par pētniecību un attīstību, par inovācijām, lielā mērā izslēdza šos procesus gan no likuma, gan tautsaimniecības nākotnes priekšstatu veidošanas politikas.

Šī ilgā noklusēšana likumdošanā ir viens no iemesliem, kāpēc joprojām Latvijas plašsaziņas līdzekļos galvenokārt runā par izglītību un zinātni, bet pētniecība un inovācijas Eiropas izpratnē Latvijas sabiedrībai ir gandrīz vai sveši jēdzieni. Tikai pēc iestāšanās Eiropas Savienībā likums par zinātnisko darbību tika, teiksim, atsvaidzināts. Tagad Zinātniskās darbības likums 1. pantā definē Latvijai „jaunās” kategorijas šādi:

- 1) **inovācija** — jaunu zinātniskās, tehniskās, sociālās, kultūras vai citas jomas ideju, izstrādājumu un tehnoloģiju īstenošana produktā vai pakalpojumā;
- 2) **pētniecība** — mērķtiecīga darbība ar zinātnes metodēm iegūto faktu, teoriju un dabas likumu izmantošanai jaunu produktu, procesu un metožu radīšanā vai pilnveidošanā;
- 3) **zinātne** — intelektuālās darbības sfēra, kurā ar teorētiskām vai eksperimentālām metodēm tiek iegūtas un apkopotas zināšanas par dabā un sabiedrībā pastāvošajām likumsakarībām;
- 4) **zinātniskā darbība** — radoša darbība, kas ietver zinātni, pētniecību un inovācijas (21).

Domājams, ka ne 1992. gada likums „Par zinātnisko darbību”, ne 2005. gadā pieņemtais „Zinātniskās darbības likums” nav uzskatāms par veiksmīgu un atbilstīgu Rietumu pasaulē izvirzītajiem Z&T attīstības konceptuālajiem uzskatiem, t. sk. terminoloģijas un metodoloģiskās pieejas ziņā. Jāpiebilst, ka pastāv arī latviešu valodas terminoloģijas šajā jomā atpalcība no starptautiskajā, ES praksē pieņemtās. Tāpēc jāsastopas ar objektīvām grūtībām dokumentu tulkošanā no angļu valodas latviski un otrādi. Latvijas Republikas „Zinātniskās darbības likums” angļu valodā vietām var likties grūti saprotams, dažādi interpretējams Z&T speciālistiem ārzemēs. Problēma rodas pat ar 2005. gada likuma virsraksta

tulkojumu, kurā reizēm terminu „zinātne” angliiski cenšas iztulkot kā „pētniecība”, t. i., *Law on Research Activity* (22). Diemžēl deviņdesmitajos gados neizdiskutētie Z&T politikas jautājumi ir sarežģīts mantojums, kas bieži vien kavē visas P&A sistēmas attīstību Latvijas sabiedrībā, tās integrēšanos ES pētījumu telpā.

2.6.

Ko nozīmē un ko paredz Latvijas zinātnes politika oficiālajā izpratnē, t. i., Izglītības un zinātnes ministrijas skaidrojumā, raksta autors ir konstatējis 2004. gadā izstrādātajā un 2005. gadā apstiprinātajā Nacionālajā programmā „Atbalsts zinātniskās infrastruktūras modernizēšanai valsts zinātniskajās institūcijās”, t. sk. sadaļā „Nozares stratēģiskie mērķi” (23).

„Latvijas īstenotā zinātnes politika kopumā atbilst ES nostādņēm. Tām atbilst arī galvenie politikas dokumenti un tiesību akti zinātnes jomā:

- 1) Latvijas Republikas zinātnes attīstības nacionālā koncepcija (apstiprināta Latvijas Zinātnes padomes valdes un zinātnes izvērtēšanas un stratēģijas komisijas sēdē 1998. gada 30. martā);
- 2) Augstākās izglītības, zinātnes un tehnoloģiju attīstības vadlīnijas 2002.–2010. gadam (apstiprinātas ar IZM 2002. gada 12. marta rīkojumu Nr. 125);
- 3) Nacionālā inovāciju koncepcija (apstiprināta 2001. gada 27. februārī; MK protokols Nr. 9, 39. §);
- 4) Nacionālā inovāciju programma 2003.–2006. gadam (apstiprināta ar MK 2003. gada 5. aprīļa rīkojumu Nr. 205);
- 5) Par prioritārajiem zinātnes virzieniem fundamentālo un lietišķo pētījumu finansēšanai 2002.–2005. gadā (MK 2001. gada 16. novembra rīkojums Nr. 548).

Pamatojoties uz šiem dokumentiem, izvirzīti arī zinātnes galvenie stratēģiskie mērķi un uzdevumi.

Zinātnes galvenie stratēģiskie mērķi ir

- attīstīt Latvijas pētniecības iestāžu konkurētspēju pasaulē,
- veicināt tehnoloģiju pārnesei un nacionālo inovāciju sistēmas attīstību zinātnē un rūpniecībā,
- izveidot jaunas, zinātnē balstītas un augstu pievienoto vērtību radošas ražošanas nozares,
- veicināt augstskolu, zinātnisko centru un privātā sektora sadarbību.

Stratēģisko mērķu raksturojošie rādītāji ir

- Latvijas zinātnieku produktivitāte salīdzinājumā ar ES valstīm (sekmīgo ES 6. ietvara projektu skaits salīdzinājumā ar citām ES valstīm, SCI publikāciju, patentu skaits),
- pētniecības un attīstības finansējuma no IKP pieaugums un salīdzinājums ar citām ES dalībvalstīm,
- biznesa inkubatoru, industriālo, tehnoloģijas un zinātnes parku skaita īpatsvars, darba vietu īpatsvars pētniecības un attīstības jomā uz 1 000 nodarbinātajiem.

Mērķu sasniegšanas galvenie stratēģiskie uzdevumi ir

- pilnveidot zinātnes un tehnoloģiju ieviešanas darbības regulējošos likumus un administratīvo pārvaldi,
- palielināt pētniecības un attīstības finansējuma no valsts budžeta īpatsvaru 2004. gadā ap 0,4% no IKP, 2005. gadā –0,5% un 2006. gadā –0,6%, 2010. gadā pētniecības un attīstības finansējuma no valsts budžeta īpatsvaram sasniedzot ap 1% no IKP,
- pilnveidot starptautisko projektu, līgumu un riska kapitāla finansējuma piesaisti zinātnes un tehnoloģiju attīstībai,

- radīt vidi un nosacījumus inovatīvai uzņēmējdarbībai,
- modernizēt ar pētniecību un attīstību saistīto infrastruktūru,
- sekmēt jaunu augsti kvalificētu speciālistu ar zinātnisko grādu piesaisti pētniecībai.”

Nacionālajā programmā seko sadaļa „Zinātnes attīstības īsterniņa mērķi saistībā ar Vienotā programmdokumenta nozarei atbilstošiem pasākumiem” (24).

„Pamatojoties uz minētajiem ilgtermiņa stratēģiskajiem mērķiem un uzdevumiem zinātnes jomā, kā arī Vienotajā programmdokumentā noteiktajiem atbalsta pasākumiem, zinātnes un attīstības īsterniņa mērķi ir šādi:

- veicināt sadarbību starp augstskolām un zinātniskām iestādēm no vienas puses un ražošanu no otras puses,
- veicināt jaunu tehnoloģiju un uz zināšanām balstītu produkciju ražojošu mazo uzņēmumu veidošanos,
- radīt pastāvīgus kontaktus starp pētnieciskām laboratorijām un rūpniecību,
- veicināt mazo uzņēmumu starptautisko sadarbību ar mērķi ražot augstas kvalitātes konkurētspējīgus produktus un radīt jaunas darbvietas kvalificētiem speciālistiem un zinātniekiem,
- nodrošināt ar moderna pētniecības aprīkojuma iegādi ekselences centrus un citas vadošās pielietojamās pētniecības iestādes,
- pielāgot telpas mūsdienīga aprīkojuma uzstādīšanai un laboratoriju ierīkošanai.”

Pēc raksta autora domām, ceļā uz Eiropas Savienību deviņdesmito gadu beigās Latvijas zinātnes, P&A uzdevumi daudz neatšķīrās no uzskaitītajiem augstākminētajā programmas dokumentā. Taču neticību politikas veidotājiem izraisa apgalvojums, ka „Latvijas īstenotā zinātnes politika kopumā atbilst ES nostādņēm. Tām atbilst arī galvenie politikas dokumenti un tiesību akti zinātnes jomā.” Politikas retorika ir stiprā puse Latvijas lēmumu pieņēmējiem. Šo izteiksmes mākslu Z&T laukā faktiski apgāz P&A iesaistīto augsti stāvošo personu starptautiskie pētījumi un uzstāšanās. Deviņdesmitajos gados un arī vēlāk pieņemtie Z&T attīstības dokumenti visbiežāk ir palikuši bez reāla finanšu seguma. Tie pamatā izmantoti, lai retoriski un īsterniņā atskaitītos augstākstāvošām institūcijām, piemēram, iesniedzot pieprasīto attīstības dokumentāciju Latvijas Republikas Ministru kabinetam vai Eiropas Savienības institūcijām (25). Latvijas Z&T attīstībai visnozīmīgākie dokumenti ir tie, kas bijuši pieņemti ES struktūrfondu, kā arī ES pamata programmu (5./6.) ietvaros, atverot līdzdalības iespējas, papildus finansējumu P&A aktivitātēs kopā ar ES valstu partneriem.

Nobeigums

Šajā rakstā ir skarta tikai neliela no maz pētītajiem jautājumiem, kas saistās ar Latvijas Z&T politikas attīstību deviņdesmitajos gados, kura atstāj svarīgu ietekmi uz mūsu sabiedrības nākotnes iespējām un izvēļu ceļiem. Domājams, ka būtu vērts drīzumā izveidot virtuālu tīklu politikas apspriešanai P&A&I jomā ar dažādu ieinteresēto pušu piedalīšanos.

Starptautiska konference par Z&T politiku jaunajās ES dalībvalstīs, kur stāvoklis daudzos aspektos ir līdzīgs, varētu tikt iniciēta un notikt Rīgā, un, iespējams, Latvijas Universitātē.

Nobeigumā ir nepieciešams papildus norādīt uz ārzemju autoru pētījumiem par Z&T&I jomas attīstību deviņdesmitajos gados, kas pieejami elektroniskā formātā. Tie sekmējuši do to ieguldījumu metodoloģisko problēmu izskatīšanā un uzskatāmi par zināšanu bāzes sastāvdaļu turpmākajiem nacionālās Z&T&I politikas pētījumiem (26).

Jācer, ka P&A iesaistītie dažādu sektoru un paaudžu pārstāvji, Latvijai virzoties pa zināšanu ekonomikas ceļu, atradīs sevī spēku kopīgi darboties jaunveides sistēmā, kurā pārklājas cilvēka identitātes – pilsonis, pētnieks, lēmumu pieņēmējs un politikas veidotājs.

VĒRES

1. ERA–WATCH – Eiropas Komisijas atbalstītais ilgtermiņa projekts, kas pēta P&A politiku, struktūras, programmas un aktorus ES 25 valstīs. Pieejams: <http://erawatch.jrc.es/public/welcome.htm> EUROPEAN TRENDCHART ON INNOVATION – Inovācijas politikas iniciatīva ES dalībvalstīm. Annual Innovation Policy Trends and Appraisal Report. Latvia 2004–2005. [Prepared by Janis Kristapsons and Anda Adamsone-Fiskovica]. EC Enterprise DG. Pieejams: http://trendchart.cordis.lu/reports/documents/Country_Report_Latvia_2005.pdf VISION ERA–NET. Shared Knowledge Bases for Sustainable Innovation Policies. Country Review of National Research Program: Latvia. By Dr. Juris Balodis, Dr. Janis Stabulnieks & Dr. Antra Balode. Ministry of Education and Science. Riga [2005]. Pieejams: http://www.visioneranet.org/files/102/Latvia_review.pdf Visi rakstā norādītie elektroniskie resursi skatīti 2006. g. 15. martā.
2. **Puga, Arturs, Daukšts, Bonifācijs.** 4. maija Deklarācija un politiskās elites veidošanās Latvijā. No: 4. maijs: Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības Deklarāciju. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2000, 100.–101. lpp.
3. **Ekmanis, Juris.** The Present Situation of Science in Latvia. *In: National Strategies of Research in Smaller European Countries* [The Final Report of the WG prepared for the ALLEA General Assembly in Rome, 2001] Janis Kristapsons, Helle Martinson, Ina Dagyte. *Baltic R&D Systems in Transition: Experiences and Future Prospects.* Riga: Zinātne, 2003. Available: <http://www.allea.org/pdf/8.pdf>
4. **Ūbelis, Arnolds.** *Some facts about participation of RTD community of Latvi in FP5 and FP6 programmes towards FP7.* Prezentācija LU 63. konferences plenārsēdē 10.02.2005. Pieejams: <http://www.lu.lv/materiali/petnieciba/konferences/prezentacijas/lu63/resursi/lu-63konf-ubelis.pps>
5. **Viesturs, Uldis.** Jaunrade un inovācijas – labklājības pamats. *Latvijas Universitātes Raksti. Jubilejas izdevums.* LU, 2004, 78. lpp. Pieejams: <http://www.lu.lv/LU-85/resursi/raksti.pdf>
6. Turpat, 75. lpp.
7. Piemēram, “Zinātnes Vēstnesis” ir uzskatāms par vērtīgu avotu Latvijas zinātnes politikas kritikas pētīšanai. Biļetena numuri, sākot ar 1998. gadu, pieejami arī interneta lietotājiem. Pieejams: <http://www.lza.lv/zv00.htm>
8. **Dimza, Vilnis.** *Inovācijas pasaulē, Eiropā, Latvijā.* Rīga : LZA Ekonomikas institūts, 2003, 198. lpp.
9. **Krasts, Guntars.** Mēs ES esam galvas mājēja valsts. (Intervija). *Latvijas Avīze*, 2005, 2. jūn. Pieejams: <http://www.apollo.lv/portal/news/72/articles/48955>
10. Sk., piemēram, **Suurla, Riitta, Markkula, Markku and Mustajärvi, Olli.** *Developing and Implementing Knowledge Management in the Parliament of Finland.* Helsinki : Oy Edita Ab, 2002. Pieejams: http://www.eduskunta.fi/fakta/vk/tuv/KM_Finnish_Parliament.pdf ; **O’Riordan, Joanna.** *A Review of Knowledge Management in the Irish Public Service.* Dublin : Institute of Public Administration, 2005. Pieejams: <http://www.cpmr.gov.ie/CPMRDiscussionPapers/knowledgemanagement11.pdf> ; KNOWLEDGEBOARD – Eiropas Komisijas atbalstītais Zināšanu vadīšanas projekts, t.sk. Centrālajai un Austrumu Eiropai. Pieejams: <http://www.knowledgeboard.com/index.html>
11. LR Ekonomikas ministrijas pasūtītais zinātniskais pētījums (EM2001/12) *Nacionālās inovāciju programmas izstrādei.* Vadītājs – Dr oec. Andris Denišs. Rīga : BDO Invest, 2002. Pieejams: http://www.em.gov.lv/em/images/modules/items/item_file_278_Zin_petijums.pdf
12. *Latvija: no vīzijas uz darbību. Ilgtspējīgas attīstības koncepcija.* Rīga, 2000, 29. lpp. Pieejams: http://www3.acadlib.lv/greydoc/Latvijas_attistibas_koncepcija/koncepcija.doc Par šo koncepciju: *Latvijas Institūta Ziņas*, Nr.11, (30.10.2000.– 30.11.2000.). Pieejams: <http://www.li.lv/old/lat/zinas/2000/novembris.htm>
13. **Dimza, Vilnis.** *Inovācijas pasaulē, Eiropā, Latvijā.* Rīga : LZA Ekonomikas institūts, 2003, 28. lpp.
14. Turpat, 130. lpp.
15. Turpat.
16. **Ekmanis, J., Jansons, J.** Zinātnes stāvoklis Latvijā. Ziņojums LZA pilnsapulcē 22.02.2001. *Zinātnes Vēstnesis*. Nr. 6(214), 2001, 19. marts.
17. Sk.: **Ekmanis, Juris.** The Present Situation of Science in Latvia, p. 81.8. Par forsaita pētījumiem un to nozīmi Eiropā: **Puga, Arturs.** Sociālie izaicinājumi Latvijā: identifikācijas problēmas. Forsaita pētīšanas izrais. *Latvija Eiropā: Nākotnes vīzijas.* Rīga : LZA BSPC, 2004, 118.–141. lpp.
19. 1998. g. 28. jūlijā LR Ministru kabineta sēdē Augstākās izglītības un zinātnes attīstības koncepciju “priekšā stādīja” Augstākās izglītības padomes priekšsēdētāja B. Rivža un LZP priekšsēdētājs J. Ekmanis. MK sēdes protokols publicēts: *Zinātnes Vēstnesis*. Nr.15(160), 1998, 21. sept. Latvijas Republikas Augstākās izglītības un augstskolu attīstības nacionālā

- konceptijas un Latvijas Republikas Zinātnes attīstības konceptijas dokuments ievietots LR Ministru kabineta mājas lapā. Pieejams: <http://ppd.mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=1424>
20. Likums „Par zinātnisko darbību”. Latvijas Republikas Augstākā Padomē pieņemts 10.11.1992. (Ar grozījumiem). Pieejams: http://www.aic.lv/rec/LV/leg_lv/LV_lik/zin_lik.htm
 21. Zinātniskās darbības likums. Saeimā pieņemts 2005.gada 14.aprīlī. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=107337> Šajā Likumā norādīto P&A un I skaidrojumu ir vērts salīdzināt ar ES lietotajām definīcijām: R&D can be defined as “creative work undertaken on a systematic basis in order to increase the stock of knowledge ... and the use of this stock of knowledge to devise new applications” (OECD 1994). The term R&D covers three activities: basic research, applied research and experimental development. Experimental development is systematic work, drawing on existing knowledge gained from research and/or practical experience, directed to producing new materials, products or devices, to installing new processes, systems and services, or to improving substantially those already produced or installed (OECD 1994). *Report on Research and development*. EC, EPC/ECFIN/01/777-EN Final.
 22. “In April 2005, the parliament passed the new Law on Research Activity which provides for a gradual annual budget increase of 0,15% of GDP for state funding of R&D activities until the total public expenditure reaches 1% of GDP.” Annual Innovation Policy Trends and Appraisal Report. Latvia 2004-2005 [Prepared by Janis Kristapsons and Anda Adamsone-Fiskovica], p. ii.
 23. *Nacionālā programma. Atbalsts zinātniskās infrastruktūras modernizēšanai valsts zinātniskajās institūcijās*. Apstiprināta IZM ar 2005. gada 7. novembra rīkojumu Nr.839; saskaņota ERAF Vadības komitejā 2005. gada 30. septembrī. 9.–11. lpp. Pieejams: http://www.izm.lv/dokumenti/es_struktur/nac_prog/nac_programma2.5.2.doc
 24. Turpat, 11. lpp.
 25. Par Z&T politiku Latvijā: Raksta autora sarunu materiāli ar LZA, LZP, ES 6. pamata programmas Latvijas NKP u. c. zinātnes institūciju vadošām personām.
 26. *Benchmarking Innovation Systems: Government Funding for R&D*. [Finland]. Technology Review 122/2002. By RAND Europe and Gaia Group. Helsinki 2002. 63 p. Available: <http://www.tekes.fi/Julkaisut/benchmarking.pdf>
- Benchmarking National RTD Policies: First Results*. Commission Staff Working Paper. Brussels, 31.1.2002. SEC (2002) 129. 17 p. Available: <http://www.tip.ac.at/workshops/Benchmarking%20nationale%20RTD.pdf>
- Can East European Countries Innovate?* Paper prepared for the DRUID Winter Conference, Aalborg, 16–18 January 2003. By Per Högseilius. Linköping University, Sweden. 25 p. Available: <http://www.druid.dk/conferences/winter2003/Paper/Hogseilius.pdf>
- Improving Distributed Intelligence in Complex Innovation Systems*. Final report of the Advanced Science & Technology Policy Planning Network (ASTPP). TSER. Karlsruhe: Fraunhofer Institute Systems and Innovation Research, June 1999. 85 p. Available: <http://www.isi.fraunhofer.de/p/Final.pdf>
- Innovation Policy in Seven Candidate Countries: The Challenges*. Vol. I. A publication by Innovation Directorate, Enterprise DG, EC. March 2003, 172 p. Available: http://www.scanbalt.org/graphics/scanbalt/boosting_information/innovation_policy_in_latvia_and_lithuania.pdf
- International Science and Technology: Policies, Programs and Investments*. U.S. Department of Commerce Technology Administration. December 2000. 69 p. Available: <http://www.technology.gov/Reports/itsw/SciTech2000.pdf>
- S&T Institutions and S&T Policies in the EU Acceding Countries: Challenges for the Development of the Knowledge Based Economy*. By Blaž GOLOB. February 2004 (draft) Enlargement Project. EC DG JRC-IPTS. 140 p. Available: <http://enlargement.jrc.es/FuturesEnlargementII/Florence11-03/stprofiles.pdf>
- Unlocking Our Future: Toward a New National Science Policy*. A Report to Congress by the US House Committee on Science, September 24, 1998. Available: http://www.house.gov/science/science_policy_report.htm

Summary

The research provides insight into the methodology and issues of science policy of Latvia in the 1990's. Its outcome is focused upon the impact of science policy on RTD and other areas of national development. The role of both policy makers and of the scientific community has been considered, tackling problems of the evolution of S&T&I policy and R&D system in Latvia joining the European Research Area. The author proposes that new methodological frameworks and practical approaches should be launched to bridge the gaps between the policy rhetoric and the elaboration and implementation of S&T policy and the policy evaluation by researchers.

Latvijas zinātniskās ekspedīcijas sasniegumi Ēģiptes senvēstures pieminekļu izpētē

Les contributions des missions scientifiques lettonnes dans l'étude des monuments de l'Égypte Ancienne

Bruno Delāns (*Deslandes*),
„ARCHitravs”, SIA, K. Ulmaņa gatve 119, Rīga, LV-2167; tālr. 8343090,
e-pasts: brd@mailbox.riga.lv

Jānis Klētņieks
Rīgas Tehniskā universitāte, Senču iela 13–8, Rīga, LV-1012; tālr. 26565104,
e-pasts: janis.kletnieks@geostar.lv

Latvijas zinātniskā ekspedīcija veic pētījumus Ēģiptē jau kopš 2002. gada. Ēģiptes Kultūras ministrijas un Senlietu augstākās padomes izsniegtā atļauja paredz, ka viens no ekspedīcijas galvenajiem uzdevumiem ir detalizēti uzmērīt, dokumentēt un pētīt tos senatnes pieminekļus, kuriem visvairāk draud sabrukšana vai kuriem nepieciešams izstrādāt nostiprinājuma projektus. Otrs svarīgākais uzdevums ir iepazīstināt ēģiptiešu speciālistus ar visjaunākajām uzmērīšanas metodēm pieminekļu dokumentēšanas nozarē un nodrošināt apmācību.

Ekspedīciju izveidoja 2001. gadā pie Rīgas Aizrobežu mākslas muzeja ar Francijas zinātnieku atbalstu. Ekspedīciju vada Rīgā strādājošais franču arhitekts, pieminekļu saglabāšanas un restaurēšanas speciālists *Dr.sc.arh.* Bruno Delāns. Pētniecības grupā iekļauti dažādu nozaru pārstāvji – mākslas vēsturnieki, arheologi, arhitekti, konstruktori, fotogrammetristi, ģeodēzisti, ģeogrāfiskās informācijas sistēmas speciālisti. Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga piekritusi būt par zinātniskās ekspedīcijas patronesi.

Latvijas zinātniskā ekspedīcija jau piedalījies Ēģiptes Vidējās valsts laikā būvēto Karnakas tempļu 7. un 8. pilona un Senās valsts III dinastijas periodā celtās Džosera piramīdas izpētē, kā arī apmācījusi Irākas un Ēģiptes speciālistus pieminekļu dokumentēšanā.

Atslēgvārdi: kultūras pieminekļi, ēģiptoloģija, seno austrumu vēsture.

Profesora F. Baloža pētījumi ēģiptoloģijā

Zinātniskā interese par Senās Ēģiptes mākslas un vēstures pieminekļiem Latvijā radusies jau agrāk. Tā saistās galvenokārt ar Latvijas Universitātes profesora F. Baloža (1882–1947) pētījumiem ēģiptoloģijā (1, 2). Studiju gados iepazīniet ar vācu zinātnisko skolu ēģiptoloģijā, F. Balodis Minhenes universitātē profesora F. V. fon Bissinga vadībā izstrādāja disertāciju par ēģiptiešu pundurdievībām, kuru nelielās figūriņas daudzviet atrastas arheoloģiskajos izrakumos. Tās uzskatīja par dīvainām Besa dievībām, kurām ēģiptieši piedēvējuši pret nelaimēm aizsargājošas īpašības. Šo dievību ticējumu izcelsme un ārējais veids saistās ar Āfrikas vidienes kultūras ietekmi (3).

Padziļinot pētījumus ēģiptoloģijā, F. Balodis pievērsās ēģiptiešu mākslas jautājumiem (4). Pirmā pasaules kara gados, strādājot Maskavas Arheoloģijas institūtā un Maskavas universitātē, F. Balodis publicējis virkni rakstu par ēģiptiešu mākslu dažādos vēstures periodos, izmantojot Berlīnes muzeja Ēģiptes nodaļā pirms kara iegūtos materiālus (5–7). Pēc kara

atjaunojās sarakste ar profesoru Bissingu, kurš veica izrakumus V dinastijas Abu Guraba (*Abu Jirab*) tempļa drupās blakus Sakāras nekropolei. Pateicoties agrākajiem kontaktiem, 1923. gadā F. Balodim izdodas uz neilgu laiku zinātniskos nolūkos izbraukt no Padomju Krievijas un Berlīnes muzejā iepazīt jaunākos arheoloģiskās izpētes materiālus. Uz to pamata turpinājās mākslas ziņā bagātākā Ēģiptes Jaunās valsts XVIII dinastijas valdnieku laikā radīto pieminekļu izpēte. Saratovas universitātes zinātniskajos rakstos tiek publicēti divi pētījumi, kas attiecas uz šo laikmetu (8, 9). Arī Maskavā iespiests plašāks raksts par ēģiptiešu mākslas pieminekļiem faraona Ehnatona (*Akhenaten*) laikā (10).

Atgriežoties Latvijā un strādājot Latvijas Universitātē, F. Balodis nepamet iesāktos pētījumus ēģiptoloģijā un kā pirmo latviešu valodā publicē pārskatu par garīgās kultūras uzplaukumu Jaunās valsts periodā Augšēģiptes Tēbās (11). Tam seko plašāks pētījums par mākslas reformu Ehnatona laikā, ko publicē gan latviešu (12), gan vācu valodā (13). Šis publikācijas ir pamats, lai LU piešķirtu F. Balodim *Dr.hist.* grādu.

Pētījumā par mākslas reformu Ehnatona laikā F. Balodis analizē agrākos pētnieku uzskatus Ēģiptes mākslā un kritiski vērsās pret vēl tolaik izplatīto viedokli, ka ēģiptiešu māksla ir sastingusi un darbos neparādās ne individualitāte, ne arī atsevišķas mākslas skolas, kā tas bagātīgi vērojams grieķu klasiskās mākslas darbos. Tomēr arheoloģiskajos izrakumos jau bija uzkrāts tik plašs materiāls, ka daļa ēģiptologu pārskatīja šo koncepciju. Viņi uzskatīja, ka „lai gan mākslas līdzekļi ir vienādi, tomēr formas atšķirīgos apgabalos sastopamas dažādas” (12, 186. lpp.).

F. Balodis savos spriedumos gāja vēl tālāk, saskatot, ka „Ēģiptes māksla, uzglabājot savu specifiski ēģiptisko raksturu, attīstās un papildinās tāpat kā pati cilvēce” (12, 185.–186. lpp.).

Ehnatona laika māksla pieder visaugstākajiem ēģiptiešu kultūras sasniegumiem, un tās raksturošanai F. Balodis sniedzis arī ieskatu XVIII dinastijas vēsturē, analizējot Ehnatona ticības reformas apstākļus. Vēsturiskais laikmeta fons ļāva viņam izsekot mākslas reformas atsevišķiem attīstības posmiem un nosaukt tos ne valdnieku, bet jau meistarū vārdos. Ehnatona dibinātās galvaspilsētas drupās Ahetatonā (tagad El-Amārna) tika atrasti ciļņi un gleznojumi, kuru forma pauda attīstītas reālistiskās mākslas tendences. Uz tiem bija redzami arī atsevišķu tēlnieku vārdi – Mena, Beks, Jutijs. Vācu ēģiptologs L. Borhardtts, kurš El-Amārnā atklāja slavenu valdnieces Nofretetes bisti, izraka arī tēlnieka Tutmesa darbnīcu, kur atrada ģipša sejas maskas un roku nolējumus, akmeņu modeļus, statujas. Darbnīcā darinātas arī polihromas statujas – no melnā granīta matu sprogas, baltā alabastra tērpi u. tml. El-Amārnas mākslas pieminekļos netika atklāta nekāda ārējā ietekme, arī ne no Eģejas kultūras, kā domāja sākumā. Stilā, tehnikā un formās tie pārstāvēja Ēģiptes mākslas meistarū sasniegumus (13, 135. lpp.).

F. Baloža pētījums par Ehnatona laika mākslas reformu un tās pirmavotiem nav zaudējis vērtību vēl tagad. Tas ir viņa galvenais darbs ēģiptoloģijā. Ne mazāka nozīme ir viņa ieguldījumam augstākajā izglītībā. Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē profesors F. Balodis izveidoja ēģiptoloģijas un austrumu filoloģijas kabinetu, uzkrāja zinātnisko literatūru, lielu fotoattēlu un mākslas priekšmetu kolekciju. Filoloģijas un filozofijas fakultātes studentiem profesors līdz pat 1940. gadam lasīja speciālos kursus Ēģiptes vēsturē, mākslā un arheoloģijā, kā arī vadīja seminārus (2).

F. Baloža izveidoto ēģiptoloģijas kabinetu (kopš 1937. – Mākslas muzeju) pēckara gados likvidēja. Daļa mākslas priekšmetu nonāca Aizrobežu mākslas muzejā, daļa palika LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes katedrās. Grāmatas nodeva Zinātniskajā bibliotēkā, kur kā neatbilstīgas padomju ideoloģijai noglabāja slēgtajā fondā. Tur iegūla arī unikālā Ēģiptes gravīru kolekcija, kuru Francijas valdība bija dāvinājusi Latvijas Universitātei (14). Gravīrās attēloti Ēģiptes senatnes pieminekļi un daba. Tās zīmējuši mākslinieki franču

armijas Ēģiptes ekspedīcijas laikā (1798–1801). Gravīras 19. gadsimta divdesmitajos gados no oriģinālām vara plātēm bija iespiestas Parīzē.

Senās Ēģiptes kultūras iepazīšanu Latvijā veicināja arī F. Baloža ceļojuma novērojumi un iespaidi Ēģiptē 1937. gadā, kad viņš kopā ar Valsts vēsturiskā muzeja direktoru V. Ginteru piedalījās izrakumu konferencē Kairā. Tie publicēti atsevišķā grāmatā (15). Uz ilgiem gadiem šī F. Baloža grāmata paliek par pēdējo latviešu zinātnieku publicējumu Senās Ēģiptes pieminekļu izpētē.

Karnakas tempļu 7. un 8. piona izpēte

Karnakas tempļi Tēbās jau senajā pasaulē uzskatīti par svarīgu reliģijas centru un apveltīti leģendām (16, IX, 381.–384. lpp.). Tēbas bija viena no lielākajām senās pasaules pilsētām. Tās ietekme pieauga Vidējās valsts laikā (21.–18. gs. p. m. ē.), kad kļuva par Ēģiptes galvaspilsētu. Vislielāko politisko varu un slavu tā iemantoja XVIII–XX dinastijas valdnieku Jaunās valsts pastāvēšanas periodā (16.–12. gs. p. m. ē.).

Seno Tēbu varenību tagad pauž vien tempļu drupas Karnakā un Luksorā, kā arī kapeņu otrpus Nīlai Valdnieku ielejā. Nekur Ēģiptē nav vienviet koncentrēts tik daudz vēstures pieminekļu kā tagadējā Luksorā. Karnakas tempļu ansamblis ir viens no nozīmīgākajiem, jo ietver ēģiptiešu lielo dievību triādes Amona–Nutas–Khona tempļus, zemāko dievību svētnīcas un kapelas, obeliskus, pilonus, sfinksu alejas (17). Tempļu komplekss izvietojas apmēram 100 hektāru lielā teritorijā un piecus gadsimtus ilgā periodā pakāpeniski izbūvēts ar tempļiem.

Karnakas tempļu zinātniskā izpēte sāka 19. gadsimta sākumā līdz ar ēģiptoloģijas kā zinātnes nozares attīstību. Izpētē piedalījušies daudzu valstu zinātnieki. Francija izveidoja Karnakā pastāvīgi darbojošos pētniecības centru, kas gādāja par arheoloģisko izrakumu veikšanu, sienu reljefu un hieroglifu izpēti, kā arī organizēja tempļu atjaunošanu (18).

2002. gadā ar Francijas–Ēģiptes Karnakas pētniecības centra atbalstu arī zinātniekiem no Latvijas pēc sešdesmit piecu gadu ilga pārtraukuma bija iespējams iekļauties pētījumu programmās, kuras vadīja franču ēģiptologi – profesori Nikolā Grimala un Fransuā Laršē (*Larché*). Franču zinātniekus ieinteresēja Latvijas pieminekļu telpiskajā dokumentēšanā lietotās fotogrammetriskās metodes un modernais tehniskais aprīkojums, kāds bija Rīgas Tehniskās universitātes (RTU) Ģeodēzijas katedras laboratorijās. Latvija saņēma Francijas Ārlietu ministrijas un Rīgas diplomātiskās pārstāvniecības atbalstu, kā arī Ēģiptes valsts iestāžu un Senlietu augstākās padomes atļauju pētījumu veikšanai Karnakas tempļu kompleksā (19).

Latvijas speciālistiem, strādājot prestižajā UNESCO Pasaules mantojuma sarakstā iekļautajā arheoloģisko izrakumu vietā, radās iespēja apgūt sarežģītu un unikālu celtnu dokumentēšanas darba specifiku, izstrādāt atbilstīgu pētniecības metodoloģiju un pielāgot to savdabīgajiem ekspedīcijas apstākļiem (20).

2002. gada pavasarī ekspedīcija (J. Klētnieks, M. Kaļinka, M. Lūsēns, B. Ziemele) Karnakā veica valdnieka Tutmosa III laikā būvētā tempļa 7. piona fotogrammetrisko dokumentēšanu un noteica tempļa konstrukciju stāvokli ar precizitāti līdz 5 mm dabā. Pirmo reizi Ēģiptes pieminekļu izpētes praksē Latvijas ekspedīcija izstrādāja piona trīsdimensionālo digitālo modeli un ieguva precīzus hieroglifu un vissīkāko bareljefu detaļu digitālos attēlus, ko agrāk pētnieki zīmēja ar roku, uzmērījumus izdarot no stalažām. Senās celtnes digitālais modelis palīdz arhitektiem diagnosticēt un sastādīt būvkonstrukciju nostiprināšanas plānu un izstrādāt restaurācijas projektus (21).

Pirmās ekspedīcijas iegūtos rezultātus atzinīgi novērtēja Ēģiptes Kultūras ministrija un Senlietu augstākā padome. 2004. gada pavasarī Latvijas ekspedīcija no jauna saņēma atļauju

turpināt pētījumus Karnakas tempļu kompleksā, lai veiktu valdnieces Hatšepsutas laikā (1473–1458 p. m. ē.) būvētā tempļa 8. pilona izpēti. Tempļa dokumentēšanai tika izstrādāta jauna programma, kura paplašina fotogrammetriskās uzmērīšanas iespējas ar jaunu lāzera skenēšanas tehnoloģiju. Jauno tehnoloģiju iepriekš pārbaudīja Rīgas Doma baznīcas velju deformāciju izpētē (22). Ar to tika sperts jauns solis senatnes pieminekļu dokumentēšanas praksē (23) un B. Delāna vadībā nostiprināja Latvijas zinātniskās ekspedīcijas prioritāti pasaules kultūras mantojuma izpētē (24).

Džosera piramīdas pētījumi 2005–2006

2005. gadā Latvijas ekspedīcija pēc ilgākas saskaņošanas ar Ēģiptes valdību un Senlietu augstāko padomi, saņēma jaunu izpētes atļauju. Tai uzticēja noskaidrot un dokumentēt unikālā pasaules mantojuma pieminekļa, Džosera piramīdas, ārējo sienu un pazemes galeriju stāvokli, lai varētu veikt nepieciešamos nostiprināšanas darbus. Pēc 1992. gadā notikušās zemestrīces piramīdas ārējo sienu akmens bloki vietām bija izkustināti un draudēja nobrukt, apakšzemes galeriju sienas – saplaisājušas, bet faraona apbedījuma telpa apbērtā ar sabrukūšās velves akmeņiem.

Džosera pakāpju veida piramīda celta apmēram pirms 4700 gadiem un to uzskata par vecāko akmens piramīdu pasaulē. Piramīda paceļas virs Ēģiptes Senās valsts III dinastijas valdnieka Hora Netjerikheta jeb Džosera (2667.–2648. g. p. m. ē.) kapavietas un tā ar apbrīnojamu meistarību būvēta ievērojamā senatnes arhitekta Imhotepa vadībā (25). Līdz pat 20. gadsimta sākumam, kad sāka arheoloģiskā izpēte, piramīdas apakšējo daļu un apkārtējo tempļu drupas slēpa smilšu slānis.

Džosera piramīdas kompleksu Sakārā pētījuši angļu ēģiptologi C. Firs (*Firth*) un J. Kvibells (*Quibell*), bet galveno ieguldījumu devis franču arhitekts un ēģiptologs Žans Filips Lauērs (1902–2001), kurš atklāja arheoloģiskajos izrakumos atsegtajās drupās seno celtņu izvietojumu, konstrukcijas un iespējamo arhitektonisko veidu (26). Tika izpētītas vecākās akmens kolonas, sienu fragmenti, celtņu funkcionālā nozīme un pakāpju piramīdas apakšzemes struktūras. Ž. F. Lauērs sniedzis arī pirmo piramīdas virszemes un apakšzemes konstrukciju būvniecības konceptuālo modeli (27).

Latvijas zinātniskajai ekspedīcijai, veicot Džosera piramīdas telpisko dokumentēšanu ar jauno lāzerskenēšanas tehnoloģiju, izdevies ievērojami precizēt iepriekšējo zinātnieku pētījumus (28). Tika atklāta Džosera piramīdas oriģinālā ieeja, kas ved no ziemeļpusē izbūvētā tempļa uz apbedījumu telpu, un noteikts kāpņu ejas precīzs novietojums. Tas maina agrāk izteikto secinājumu, ka pasaules vecākās akmens celtnes īstā ieeja vēlākajā celtniecības gaitā tikusi aizmūrēta, pārbūvējot sākotnējo mastabu par piramīdu. Izrādās, ka ieeja piramīdā nosepta tikai daļēji un tā atrodas ārējā tempļa rietumu pagalmā. Šis atklājums apgāž līdzšinējās teorijas un ļauj restaurēt secību, kādā Senās Ēģiptes arhitekts Imhoteps būvējis Džosera piramīdu.

Ekspedīcijai arī izdevies atrast trīs jaunas, iepriekš nezināmas pazemes galerijas papildu jau esošajam galeriju labirintam. Dažās no tām atrasti cilvēku kauli, kas norāda, ka tās izmantotas apbedījumiem, un arī ievērojams daudzums I un II dinastijas laika keramikas izstrādājumu. Bez tam atkārtoti divās sesijās veikti piramīdas 30 metru dziļās šahtas velves detalizēti mērījumi un konstatētas izmaiņas un nobirumi, kas radušies nepilna gada laikā. Piramīdas dienvidpuses galerijas koka nostiprinājumu radioaktīvā oglekļa C₁₄ analīze apstiprināja datējumu, ka galerija izcirta jaunākajā periodā, XXVI dinastijas jeb Saisas valdnieku laikā (7. gs. p. m. ē.), lai piekļūtu centrālajai apbedījumu šahtai.

Latvijas zinātniskā ekspedīcija turpinās Džosera pakāpju piramīdas telpisko dokumentēšanu un izpēti arī turpmākajos gados. Ēģiptes Senlietu augstākās padomes uzdevumā tiek plānota dokumentācijas centra izveide, nepieciešamo speciālistu apmācība un izpētes darbu

organizēšana arī tādos prestižos objektos kā Giza, Abusira un Sakāra. Steidzami tiks īstenota piramīdas centrālās šahtas velves un vairāku apakšzemes galeriju nostiprināšana, jo bez tās nav iespējams turpināt izpēti darbus.

LITERATŪRA

1. LVVA, 7427. f., 13. apr., 124. l. Prof. Francis Balodis, personālieta.
2. Klētnieks, J. Profesors Francis Balodis – pirmais latviešu pētnieks ēģiptoloģijā. 653. [sēj.]. Zinātņu vēsture un muzejniecība. *Latvijas Universitātes Raksti*, Rīga : Zinātne, 2003. 90.–101. lpp.
3. Balod, F. *Prolegomena zur Geschichte der bärtigen zwerghaften Gottheiten in Aegypten*. Moskva, 1913. S. 113.
4. Балод, Ф. В. *Древний Египет, его живопись и скульптура*. Москва, 1913. 85 с.
5. Балод, Ф. В. *Египетское искусство времени Аменофиса IV*. Москва, 1914. 33 с.
6. Балод, Ф. В. *Реализм и идеализация в египетском искусстве как результат представлений о потустороннем бытия*. Сборник в честь проф. В. К. Мальмберга. Москва, 1917. с. 59–68.
7. Балод, Ф. В. *Египетский ренессанс*. Москва, 1917. 20 с.
8. Балод, Ф. В. *Мистические действия в древнем Египте*. [Том I, вып. 4-ый] Ученые Записки гос. Саратовского Университета, 1924. 11 с.
9. Балод, Ф. В. *Очерки истории древнеегипетского искусства*. Саратов, 1924. 186 с.
10. Балод, Ф. В. *Памятники египетского искусства времени Эхнатона*. [Вып. 1-ый] Древний Мир. Москва, 1924, с. 20–39.
11. Balodis, F. *Otrā Tebu laikmeta Aiģiptes garīgā kultūra*. *Izgl. Min. Mēnešraksts*, Nr.12, 1924, 605.–613. lpp.
12. Balodis, F. *Mākslas reforma Echnatona laikā*. XI [sēj.] *LU Raksti*, Rīga : LU, 1924. 183.–266. lpp.
13. Balodis, F. *Echnatons Kunstreform*. *Filologu Biedrības Raksti*, II (papild.), 1928. S. 60–145.
14. Lase, A. *LU bibliotēkā atrastas vērtīgas gravīras*. *Universitātes Avīze*, 2004, 13. dec.
15. Balodis, F. *Ēģiptē viss citādi*. Rīga : Pieminēkļu valde, 1937. 122 lpp.
16. Homērs. *Iliada*. Rīga : LVI, 1961. 481 lpp.
17. Wilkinson, R. H. *The Complete Temples of Ancient Egypt*. London: Thames & Hudson, 2000, p. 154–165.
18. Legrain, G. *Les temples de Karnak*. Paris : Centre Franco-égyptien d'étude des temples de Karnak, 1929.
19. Klētnieks, J. The participation of Latvian scientists in the investigation of the temples of Karnak. Science, higher Education, Technologies, Medicine, Humanities in the Baltics – past and present. Abstracts of the 21st International Baltic Conference on the History of Science. Rīga : LZA, 2003, p. 61.–62.
20. Goldbergs, G., Klētnieks, J. *Digitālo ortofoto attēlu precizitāte un dažas problēmas arhitektūras pieminekļu telpiskajā uzmērīšanā*. 4. [sēj.]. *RTU Zinātniskie Raksti. Arhitektūra un būvzinātne*. Rīga : RTU, 2003, 105.–111. lpp.
21. Deslandes, B. *Historic buildings survey and diagnostic prior to restoration conservation projects*. *Scientific proceedings of Riga Technical University*. Series 2, *Architecture and construction science*. Riga : RTU, [Vol.] 4, 2003, p. 28–33.
22. Kaļinka, M. *3D lāzerskanera pielietošana Karnakas tempļa 8. pilona izpētē*. *Ģeomātika. Zinātnisko rakstu krājums I*. Rīga : RTU, 2005, 86.–89. lpp.
23. Goldbergs, G. *Ciparu kameras un sensori*. *Ģeomātika. Zinātnisko rakstu krājums I*. Rīga : RTU, 2005, 78.–85. lpp.
24. Klētnieks, J. *Latvijas zinātnieku līdzdalība Karnakas tempļu izpētē*. *LZA Gada Grāmata 2005*. Rīga : Zinātne, 2005, 160.–161. lpp.
25. Baud, M. *Djéser et la IIIe dynastie*. Paris : Pygmalion, 2002. 302 p.
26. Le Tourneur d'Ison C. *Lauer et Sakkara*. Paris : Tallandier, 2000. 144 p.
27. Firth, C. M., Quibell, J. E., Lauer, J. P. *The Step Pyramid. Excavations at Saqqara*. Vol. II, 1935. Plates. Le Caire: L'Institut Français d'archéologie orientale.
28. Delāns, B., Klētnieks, J. *Pie pasaulē vecākās piramīdas*. *Terra*, 2005 nov.–dec. Rīga : LU, 2005, 18.–21. lpp.

Résumé

C'est dans les traces des nombreux travaux menés avant guerre par le professeur F. Balodis dans la science de l'égyptologie, que la « Mission scientifique lettone en Egypte » a renouée en 2001, tant avec des travaux de relevé menés in situ, qu'avec un travail de recherche scientifique depuis Riga. Composée d'une équipe pluridisciplinaire, la mission a commencé son étroite collaboration avec le Conseil suprême des antiquités égyptien par l'analyse minutieuse de l'architecture et de l'épigraphie des 7eme et 8eme pylône du vaste complexe de Karnak. Les méthodes employées (photogrammétrie et scanner 3D) ont très largement outre-passé les attentes et démontré leur très grande efficacité. Elles ont permis d'atteindre un rare degré de précision en un minimum de temps, et démontré la facilité d'évolution dans environnement difficile d'accès. Les résultats atteints ont valu à la mission lettone une reconnaissance à l'échelle internationale par l'UNESCO, le PNUD, Missions archéologiques étrangères, mais aussi locale par l'ensemble des autorités égyptiennes en charge de la sauvegarde du Patrimoine physique. Elle intervient maintenant au plus haut niveau dans des programmes de formations, et surtout s'est vu confier la documentation détaillée de la pyramide a degrés de Djoser (3eme dyn.) a Saqqarah. La mission lettone y reprend la suite des travaux de personnages illustres tels que Firth, Quibell ou encore Lauer. Elle progresse dans un environnement structurel des plus instable afin d'évaluer de façon très précise les dégâts occasionnés par le tremblement de terre de 1992. Ce travail est à l'origine de travaux de consolidations d'urgence et de restauration en cours, ou a venir. Les travaux menés, de part leur extrême précision, permettent également de visualiser plus clairement les différentes phases d'extension de la structure, et ainsi contribuer à une meilleure interprétation de la chronologie constructive de cet édifice majeur du Patrimoine de l'Humanité.

1931. gada Bauskas latviešu antropoloģiskie pētījumi un “krievīņu” problēma antropoloģijā

Anthropological Data about Latvians from Bauska in the Year 1931 and the “Krievīņu” Problem in Anthropology

Rita Grāvere

J. Pīrmaņa Anatomijas muzejs
Kronvalda bulv. 9, Rīga, tālr. 7325104

Dr. med. P. Lapsas (1911) zinātniskās darbības sākums saistās ar LU Anatomijas institūtu, kur profesora J. Pīrmaņa vadībā viņš sāka piedalīties antropoloģiskās pētniecības darbā. 1931. gadā P. Lapsa pēc J. Pīrmaņa ieteikuma devās uz Bauskas apkārtni, kur izmērīja un aprakstīja 158 latviešu vīriešus.

Atslēgvārdi: Pēteris Lapsa, LU Anatomijas institūts, ”krievīņu” problēma antropoloģijā.

2006. gada februārī *Dr. med.* Pēterim Lapsam, kas pašreiz dzīvo ASV, apritēja 95 gadi. Pēteris Lapsa dzimis 26. februārī 1911. gadā Biržos. 1918. gadā, nodibinoties Latvijas valstij, ģimene pārcēlās uz Bausku. 1930. gadā P. Lapsa pēc Bauskas valsts vidusskolas absolvēšanas tika imatrikulēts Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātē (1).

Jau 1931. gadā P. Lapsa, būdams vēl pirmā kursa students, J. Pīrmaņa vadībā sāka savu zinātnisko darbību LU Anatomijas institūtā. 1931. gadā viņš pēc J. Pīrmaņa ieteikuma subasistenta Alfrēda Miltiņa vadībā kopā ar savu brāli Arnoldu, Lauksaimniecības fakultātes studentu, devās pirmajā antropoloģiskajā ekspedīcijā uz Bauskas apkārtnes ciemiem, lai veiktu antropoloģiskos pētījumus (2).

1934. gadā J. Pīrmanis piedāvāja P. Lapsam subasistenta vietu, lai viņš varētu apkopot antropoloģiskos materiālus par Bauskas apkārtnes latviešiem. 1936./37. gadā šo pētījumu atzina par labāko studenta zinātnisko darbu, un P. Lapsa saņēma 1. godalgu un zelta medaļu. 1935. gadā P. Lapsa, paklausot profesora J. Pīrmaņa ieteikumam, devās vēl vienā antropoloģiskajā ekspedīcijā, šoreiz – uz Liepājas apriņķa dienvidu daļas ciemiem Nīcu un Bārtu. Tur viņš veica mērījumus un izanalizēja iegūtos datus par 525 vietējiem iedzīvotājiem. Par šo darbu 1938./39. gadā P. Lapsa saņēma 2. godalgu un sudraba medaļu. 1939. gadā P. Lapsa beidza medicīnas studijas, iegūstot ārsta grādu. 1940. gadā viņu iesauca obligātajā karadienestā Latvijas armijā. Ienākot padomju karaspēkam Latvijā 1941. gadā, P. Lapsa no armijas tika demobilizēts un atgriezās LU Medicīnas fakultātē, kur kļuva par jaunāko asistentu. Taču drīz vien viņu pārcēla uz Cēsu tuberkulozes sanatoriju, kur strādāja par otorinolaringologu. Vācu okupācijas laikā 1942. gadā P. Lapsa atgriezās LU Anatomijas institūtā, tika ievēlēts par asistentu Latvijas Universitātes Ausu, kakla un deguna slimību katedrā, kur specializējās pie profesora R. Sniķera.

1944. gada beigās P. Lapsa kopā ar ģimeni nonāca Vācijā, 1957. gadā viņš izceļoja uz ASV, kur sākotnēji apmetās Varrenas pilsētā Ohaio pavalstī, bet no 1959. gada dzīvoja un strādāja Baltimorā Merilendas pavalstī. 1985. gadā P. Lapsa aizgāja pensijā. 1997. gada 22. janvārī atjaunotajā Latvijas Republikā par nopelniem valsts labā P. Lapsam tika piešķirts Triju Zvaigžņu ordenis (3).

2006. gadā apritēja 75 gadi kopš P. Lapsas un A. Miltiņa veiktajiem Bauskas apkārtnes latviešu antropoloģiskajiem pētījumiem, kuru manuskripts tā arī palika nepublicēts (4). Šogad, atzīmējot 75 gadus kopš šīs antropoloģiskās ekspedīcijas, varam atskatīties uz P. Lapsas un A. Miltiņa savulaik paveikto un, lietojot mūsdienu statistiskās analīzes metodes, pētījuma rezultātus iekļaut kopējā 20. gs. latviešu antropoloģiskā sastāva izmaiņu procesa vērtējumā.

1931. gada antropoloģiskās ekspedīcijas mērķis, kā to vairākās trīsdesmito gadu publikācijās atzina J. Prīmanis (5), bija pārliecināties, vai Bauskas apkārtnes latviešu antropoloģiskajā tipā vēl samanāmas šajā apkārtņē 15. gs. no Krievijas ievesto somu cilmes (votu) karagūstekņu antropoloģiskās pazīmes. Spriežot pēc pētījuma ievirzes, šķiet, 1931. un 1932. gadā J. Prīmanis vēl sekoja sava skolotāja profesora G. Bakmaņa pētnieciskā darba tradīcijai, vispirms antropoloģiskajai izpētei pakļaut tos latviešus, kuri apdzīvoja kādreizējās citu etnosu vai jauktās zonas. Viens no stimuliem doties uz Bauskas apkārtni, bija ne tikai viduslaiku "krievīņu" atstātā ģenētiskā mantojuma izvērtējums, bet arī tas, ka P. Lapsa arī pats dzimis šajā apkārtņē un bija vietējo apstākļu pazinējs (6). Lai sasniegtu pētnieciskā darba mērķi, Pēteris Lapsa sadarbībā ar LU Anatomijas institūta toreizējo subasistentu A. Miltiņu antropoloģiskajiem mērījumiem izvēlējās galvenokārt vīriešus, kuru vecāki, un iespēju robežās arī vecvecāki, dzimuši Bauskas apvidū. Kopumā pētnieki veica mērījumus un aptaujāja 200 vīriešu vecumā no 18 līdz 65 gadiem. A. Miltiņš savāca datus par 140, bet Pēteris Lapsa par 60 cilvēkiem. Pētījuma programma ietvēra virkni galvas un ķermeņa atsevišķu daļu izmēru.

Atgriezušies Rīgā, ekspedīcijas dalībnieki veica rūpīgu atlasī. No 200 anketām par izmērītajiem cilvēkiem par atbilstīgām Bauskas apkārtnes antropoloģiskā tipa noteikšanai tika atstātas 158 (7). Tās sagrupēja trīs vecuma grupās: jaunākajā – no 19 līdz 25 gadiem, vidējā – no 26 līdz 50 gadiem un vecākajā – no 51 līdz 70 gadiem. Rakstot manuskriptu, tā ievadā, kā tolaik bija pierasts, P. Lapsa sniedza nelielu pārskatu par zemgaļu cilšu likteni. 20. gadsimta trīsdesmitajos gados viņu pēcteči, kā atzina autors, raksturojās gludiem, tumšiem matiem un gaišām, pārsvarā zaļām acīm, slaidām sejām, gariem, slaidiem deguniem un īsām galvām (8). Profesors J. Prīmanis, pārskatot pētījuma rezultātus, atzina, ka, piemēram, Bauskas apriņķa vīriešiem dominējošā ir tumša matu krāsa, kas šeit ir pārsvarā pār gaišo. Viņš to pamatoja ar "krievīņu" atspoguļojumu organismā (9). Tā "krievīņu" izpētes problēma Latvijā ieguva savu antropoloģisko aspektu.

Pārlūkojot 1931. gada Bauskas apkārtņē mērīto vīriešu antropoloģiskās anketas un papildinot šīs izpētes datus ar viduslaiku kranioloģiskajiem materiāliem, rodas iespēja izteikt arī vairākus jaunus secinājumus. Analizējot Bauskas 1931. gada populācijas vēsturisko atmiņu, interesanti atzīmēt, ka no šeit pētītajiem 200 vīriešiem (10) savas saknes līdz trešajai paaudzei (vecvecākiem ieskaitot) zināja 65 cilvēki jeb 32,5% no visiem aptaujajajiem. 77 no viņiem jeb 38,5% atcerējās vecāku un tēvatēva dzimšanas vietu, bet vairums aptaujāto cilvēku zināja tikai abu vecāku dzimšanas vietu. Salīdzinājumam varam piebilst, ka astoņus gadus vēlāk, aptaujājot Zemgales triju pagastu (Sīpeles, Līvberzes un Bērmuižas) iedzīvotājus, vecāku un vecvecāku tēva līnijā identitāti vecākās paaudzes cilvēki spēja apliecināt nepilni 18%, vidējā vecuma – nepilni 42%.

Lai gan antropoloģiskās pētniecības mērķis 1931. gadā, kā šķiet, bija aptaujāt un izmērīt vienīgi Bauskas apkārtņē dzimušos vīriešus, kuru saknes vairākās paaudzēs rodas šajā apkārtņē, tomēr izpētītā Bauskas apkārtnes populācija izrādījās plašāka. No 200 toreiz pētītajiem vīriešiem 152 jeb 76% bija ar dziļām, vismaz trijās paaudzēs ieaugušām saknēm Bauskas apriņķī, sešiem cilvēkiem (3%) raduraksti bija meklējami Jelgavas apriņķī, divi bija dzimuši Krievijā, viens no viņiem arī pēc tautības bija krievs. Savukārt 10 jeb 5% no 1931. gadā mērītajiem vīriešiem bija dzimuši dažādos Kurzemes apvidos (trīs cilvēki nāca no Talsiem, trīs no Kuldīgas, divi no Aizputes un viens no Rucavas). Bauskas

kopējā grupā tika iekļauti trīs vīrieši, kas gan paši, gan viņu vecāki un vecvecāki bija dzimuši Latgalē, 11 (5,5%) bija dzimuši Lietuvā ar radurakstos ierakstītiem lietuviešiem, 11 (5,5%) nāca no Rīgas, starp viņiem viens bija baltvācietis, kura tēvs dzimis bijušajā Austrumprūsijā – Tilzītē. Savukārt astoņi (4%) no 1931. gadā mērītajiem bija dzimuši Vidzemē (2 – Valmieras, 3 – Cēsu, viens – Rūjienas apkārtnē). Kopumā no citiem Latvijas novadiem, ārpus Zemgales, Bauskas apriņķa populācijā bija pārstāvēti 40 cilvēki jeb 20% no pētītajiem.

Raksturojot Bauskas apkārtnes 1931. gada populāciju, mēs atbilstīgi pētīto cilvēku aptaujas datiem pēc dzimšanas un dzīvesvietas, sadalījām to grupās. Lielāko, kā jau minējām, 152 cilvēku grupu veidoja tie latvieši, kas dzimuši Bauskas apkārtnē un kuru vecāku un vecvecāku dzimtu lielākā daļa tāpat sakņojās šeit. Šī Bauskas apkārtnes latviešu vīriešu grupa raksturojās ar brahikefālu galvu, ko iezīmēja vidēji liels (190,4 mm) galvas garuma rādītājs un liels galvas platums (155 mm), samērā augsta piere (107 mm), vidēji plata (137,4 mm) un augsta (131 mm), hiperleptoprozopa seja (sejas indekss 96) ar vidēji izceltiem vaigu kauliem, garu (63,3 mm), vidēji platu (35 mm), leptonu degunu (deguna indekss 56,1) un vidēji garu – 169,29 cm augumu. Pēc pigmentācijas pazīmēm jāatzīmē, ka vairāk nekā puse (67,5%) aptaujāto cilvēku raksturojās ar gaiši zilām, zilpelēkām vai pelēkām acīm. Brūna un dzeltenbrūna acu krāsa piemita apmēram 13,5% aptaujāto cilvēku (27 no 200). Vērtējot matu krāsu, 35 indivīdi jeb 17,5% no kopējās Bauskas populācijas raksturojās ar melniem matiem, 39,5% brūniem vai pelēkbrūniem matu toniņiem un tikai 6 indivīdiem jeb 3% no kopējās populācijas bija dažādu nokrāsu gaiši mati.

Skaitliski nelielā Jelgavas grupa (4 cilvēki) no Bauskas vīriešiem atšķīrās ar stipri garāku (193,5 mm) un līdz ar to – iegarenu galvas formu (galvas indekss 80,8), tāpat šauru (135,3 mm) un vidēji augstu seju, kā arī nedaudz lielāku ķermeņa garumu (169,75 cm). No Kurzemes latviešiem Bauskas apkārtnes vīrieši atšķīrās vienīgi ar nedaudz garāku seju (133,9 mm) un, iespējams, nedaudz garāku augumu – 168,7 cm. Salīdzinot Bauskas apkārtnē dzimušos cilvēkus ar nosacīti izdalīto Vidzemes latviešu grupu, jāsecina, ka arī šeit vērojamās atšķirības nav lielas. Vidzemes latvieši, atšķirībā no Zemgales iedzīvotājiem, raksturojās ar plataku un nedaudz augstāku seju. Lielākās atšķirības vērojamas starp visām Latviju pārstāvošajām grupām un Lietuvā dzimušajiem iedzīvotājiem. Pēdējie raksturojās ar mazāku galvas garumu (188 mm), īsāku seju un mazāku ķermeņa garumu (167 cm).

Līdz ar to jāsecina, ka visas šeit minētās grupas atšķīrās tikai nedaudz, kas ļauj 1931. gadā pētīto Bauskas kopējo populāciju, izņemot Lietuvā dzimušos cilvēkus, visā pilnībā vērtēt kā vienu (sk. 1. tab.). To raksturoja vairumā gadījumu brahikefāla (galvas indekss 81,6) galva ar lielu tās garumu (190,5 mm), lielu platumu (155 mm), augsta (131 mm) un vidēji plata (137,8 mm) seja ar garu (63,3 mm), vidēji platu (34,9 mm), leptonu (slaidu) degunu un vidēji lielu ķermeņa garumu (169,1 cm).

Šai populācijā uzmanību piesaista tās lielākās daļas antropometrisko pazīmju visai ievērojamā mainība (sk. 1. tab.). Bauskas latviešiem galvas garums svārstījās no 172 mm (maza) līdz 206 mm (ļoti lielam rādītājam), galvas platums – no 142 līdz 169 mm, sejas platums – no 105 līdz 163 mm, sejas augstums – no 102 līdz 154 mm, ķermeņa garums – no 146 cm līdz 184 cm. Meklējot cēloņus tik lielai pazīmju izkliedei, jānorāda, ka viens no tiem skar antropoloģiskā materiāla metodisko līmeni un ir attiecināms galvenokārt uz divām pazīmēm (sk. 1. tab. standartnovirzes rādītājus), kas skar sejas izmērus. Nevar neatzīmēt, ka hipermazie jeb neparasti mazie sejas platuma izmēri (105–119 mm) fiksējas tikai P. Lapsas aizpildītajās veidlapās. A. Miltiņa sniegtie materiāli rāda stipri mazāku gan pazīmju izkliedi, gan ticamākus to absolūtos rādītājus.

Tas liek domāt, ka P. Lapsa, būdams tikai 1. kursa students un pirmo reizi piedaloties antropoloģiskajā ekspedīcijā, acīmredzot tikai mācījās pilnībā apgūt antropometrijas metodiku. Šā iemesla dēļ, analizējot Bauskas populācijas antropoloģiskos rādītājus, ārkārtīgi

mazos atsevišķu pazīmju absolūtos izmērus vairumā gadījumu izņēmām no kopējā populācijas raksturojuma, kas gan tikai nedaudz mainīja pazīmju kopējos rādītājus. Bauskas populācija raksturojās nevis ar ļoti šauru (129 mm), bet gan vidēji platu (137,8 mm) un augstu seju. Jāatzīmē, ka Bauskas populācijā izskaitļotie standartnovirzes koeficienti pārlicinoši liecina, ka sejas platumam (9,97), sejas morfoloģiskajam augstumam (7,80), daļēji ķermeņa garumam un deguna rādītājiem ir visai svarīga nozīme šīs populācijas izvērtējumā.

Raksturojot Bauskas populācijas vecuma struktūru, sadalījām to trijās vecuma grupās – jaunākajā (36 cilvēki), kas aptvēra vecumu no 18 līdz 25 gadiem, vidējā – no 26 līdz 50 gadiem (75 cilvēki) un vecākajā – no 51 gada vecuma līdz 74 gadiem (41 cilvēks). Gan jaunākās, gan vecākās grupas cilvēki atšķīrās ar mezokefālu galvu, kamēr vidējā vecuma grupa raksturojās ar brahikefālu galvas apveidu (sk. 2. tab.). Īpaši jāakcentē dažas jaunākās vecuma grupas atšķirības no abām vecākā gadagājuma grupām. Jaunākajai grupai ir stipri mazāks galvas garums – 187,5 mm pie individuālās variācijas 172–198 mm, mezokefāla galva (galvas indekss 80,2), šaurāka (131,2 mm) un īsāka seja (129 mm), taču lielāks ķermeņa garums (170 cm).

Lai pārlicinātos, vai lielāks ķermeņa garums jaunākajā vecuma grupā atspoguļo zināmu gadsimta pārmaiņu raksturu, arī šo jaunāko vecuma grupu saskaldījām divās atsevišķās vecuma kopās. Izrādās, ka jaunākā grupa vecumā no 18 līdz 20 gadiem atšķīrās no 21 līdz 25 gadu veciem vīriešiem ar garāku augumu (171,67 cm), bet vēl īsāku un apaļāku galvu.

1931. gadā Bauskas populācijas abas vecākās grupas raksturojās ar garāku galvu, plātāku un garāku seju, taču īsāku augumu. Vecuma grupā no 26 līdz 50 gadiem augums bija 169,8 cm, vecākajā grupā no 51 līdz 74 gadu vecumam vairs tikai 167,55 cm. Izvērtējot atšķirību tendenci, nepārprotami jaunākajā vecuma grupā vērojams lielākais ķermeņa garums saistāms ar jau tolaik iezīmējušos gadsimta pārmaiņu procesu (akcelerācijas izpausmēm). Grūtāk atbildēt, kas noteica dažādu vecuma grupu galvas un sejas uzbūves antropoloģiskās atšķirības.

Fiksējot Bauskas latviešu vietu tā laika latviešu antropoloģiskajā kartē, jāsecina, ka Bauskas latvieši pēc saviem vidējiem morfoloģiskajiem rādītājiem vairāk salīdzināmi ar Tukuma un Talsu 1928. gadā pētīto grupu (11), mazāk – ar 1924. gada Cēsaines populāciju (12). Tajā pašā laikā arī no minētajām populācijām, kas arī raksturojās ar gandrīz mezokefālu galvas formu, garu, vidēji platu galvu un vidēji platu, zemu seju, Bauskas latvieši atšķīrās ar vēl šaurāku, bet garāku (?) seju un īsāku ķermeņa garumu, kā arī stipri tumšākiem matiem. Pēdējās pazīmes dominante acīmredzot arī kalpoja par ieganstu profesoram J. Prīmanim izteikt viedokli par Bauskas latviešu antropoloģiskajā tipā saglabājušos seno “krievīņu” komponentu, savā cilmē atvasināmu no 15. gs. Novgorodas zemes atvestajiem votu cilšu pēctečiem (13). Var piebilst, ka 1939. gadā no Bauskas pagasta iesaukto karavīru antropometriskie dati ir daudz tuvāki kopējam Zemgales latviešu fiziskajam tipam (14).

Salīdzinot 1931. gada Bauskas populācijas antropometrisko materiālu ar 20. gs. sešdesmito gadu beigu un septiņdesmito gadu sākuma vairāku Zemgales novada grupu datiem, un jo īpaši Bauskas apkārtnes latviešiem (15), 1931. gada populācija raksturojas ar mazākiem galvas absolūtajiem izmēriem, šaurāku seju un stipri īsāku ķermeņa garumu. Pēc Otrā pasaules kara Zemgales novadā pētītās atsevišķās grupas, arī Bauskas latvieši, vairs krasi neatšķīrās pēc savām antropoloģiskajām pazīmēm.

Izdalītās atšķirības starp 20. gadsimta trīsdesmito gadu un sešdesmito, septiņdesmito gadu Bauskas latviešiem ļauj izteikt divus pieņēmumus. Vai nu pēc Otrā pasaules kara iedzīvotāju sastāvs Zemgales novadā, un jo īpaši apskatāmajā Bauskas apkārtne, ir mainījies, vai arī 1931. gada Bauskas apkārtnes iedzīvotāji, atšķirībā no 20. gs. sešdesmito un septiņdesmito gadu cilvēkiem, savā antropoloģiskajā tipā saglabājuši zināmas, vēl no viduslaiku “krievīņiem” mantotas īpašības, kuras zudušas pēc Otrā pasaules kara.

Savukārt salīdzinot 1931. gada Bauskas latviešu populāciju ar pēckara somu tautu antropoloģiskajiem materiāliem (16), arī no tiem Bauskas latvieši atšķirās. Šo atšķirību pamatā bija latviešiem raksturīgā garāka galva un šaurāka seja, kā arī tumšāki mati.

Šajā ziņā īpašu ievēribu pelna 1931. gada Bauskas populācijas precīzāks iekšējās mainības rādītāju izvērtējums, kam 20. gs. trīsdesmitajos gados netika pievērsta uzmanība. Kā jau atzīmējām, Bauskas 1931. gada latviešu populācija nebija viendabīga, jo tajā bija indivīdi ar stipri lielākiem galvas un ķermeņa garuma izmēriem nekā caurmērā populācijā un indivīdi ar mazāku ķermeņa garumu, mazākiem galvas un sejas izmēriem. Atsevišķu pazīmju variācija kategoriju robežās, kā jau norādījām iepriekš, svārstījās no mazas līdz pat lielai.

Lai izvērtētu pazīmju iekšējās mainības tendences, šīs populācijas antropoloģisko datu analīzei tika izmantota klasteriācijas metode (sk. 3. tab.). Tās lietojums ļāva Bauskas populācijas struktūrā izdalīt vairākus (divus lielus un vienu mazu) antropoloģisko pazīmju pamatkompleksus. Vienu daudzskaitlīgāko (35 indivīdi), ko varētu apzīmēt par pirmā lielā klastera pirmo grupu, pārstāvēja vīrieši, kuru antropoloģisko tipu raksturoja gara (192 mm), plata (155mm), mezokefāla (galvas indekss 76,4) galva, vidēji plata (141 mm), tomēr zemāka nekā citās grupās (130 mm), vidēji gara seja un nedaudz virs vidēja, liels ķermeņa garums (169,86 cm). Šā paša pirmā klastera otrā grupa (31 cilvēks) pēc pazīmju kopuma bija visai līdzīga, vienīgi pazīmju absolūtie lielumi bija nedaudz mazāki.

Otrajā lielajā klasterī apvienotās grupas jau atšķirās ar brahikefālu galvu, ko iezīmēja nedaudz mazāki galvas garuma, lielāki galvas platuma, sejas platuma un augstuma rādītāji, taču mazāks ķermeņa garums: 167 cm atšķirībā no 169–170 cm apvienotajām grupām pirmajā klasterī. Pirmā šā lielā otrā klastera grupa atšķirās ar nedaudz lielākiem galvas un ķermeņa gareniskajiem absolūtajiem izmēriem, otra – nedaudz mazākiem.

Īpašu uzmanību pelna nelielā, tomēr atšķirīgā trešajā klasterī apvienotā atsevišķu grupu kopa (4 grupas), kas raksturojās ar krietni īsāku (187 mm), izteikti brahikefālu galvu (galvas indekss 83,4), šaurāku (139 mm), taču augstāku seju un mazāko ķermeņa garumu (167,7 cm). Tieši šī grupa raksturojās ar tumšākiem matiem.

Raksturojot klasterizācijas tendences, rodas iespaids, ka minētās atšķirības starp klasterī ietvertajiem indivīdiem ataino, ja var tā izteikties, “metisācijas” spektru starp kādreizējiem “krievieņiem” un latviešu iedzīvotājiem. Savukārt trešajā klasterī izdalītā visai nelielā taču kompaktā un visai īpatnējā grupa, kā šķiet, visprecīzāk ataino seno “krievīņu” antropoloģisko tipu vai komponentu. To apliecina šīs trešās grupas antropoloģisko pazīmju salīdzinājums ar mūsdienu somu tautu līdzīgiem materiāliem. Varam secināt, ka Bauskas t. s. “krievieņiem” savulaik bija raksturīgs visai neliels galvas garums, liels platums, kas veidoja brahikefālu galvas formu, šaura un, domājams, ielacināta pēc profilējuma seja, kā arī visai neliels ķermeņa garums.

J. Prīmanis, skaidrojot “krievīņu” ilgo ietekmi latviešu fiziskajā tipā, uzskatīja, ka Livonijas ordenis no Novgorodas zemes šos cilvēkus uz Bauskas apkārtni pārvedis 15. gs. 18. gadsimta vidū tur vēl bijuši apmēram 3 000 indivīdi, bet ap 19. gs. vidu (1840. g.) tikai 15. Vēl tagad, kā atzīmēja profesors, Kurzemē kļīst nostāsti par “krievieņiem” (17).

19. gs. vidū Krievijas impērijas Zinātņu akadēmijā un vairākās zinātniskajās biedrībās aktualizējās jautājums par Krievijas malieņu mazo tautu pētniecību. Latvijā tādas bija divas – lībieši un „krievīņi”. Krievijas ģeogrāfiskā biedrība ierosināja to izpēti, nosakot aptuveno šo tautu skaitu (18).

1846. gadā uz Latviju ar mērķi aprakstīt lībiešus un „krievīņus”, to kultūru, etnogrāfiju, antropoloģisko tipu devās pirmā zinātniskā ekspedīcija, kuru vadīja Krievijas Zinātņu akadēmijas etnoloģijas muzeja direktors A. J. Šēgrēns (19). “Fotoaparāta veidā”, kā izteicies kāds pētnieks, viņš paņēma līdzīgi gauņu mākslinieku Augustu Georgu Vilhelmu

Pecoldu (20). Kā, raksturojot A. J. Šēgrēna darbību, uzsvēra etnogrāfs S. Cimermanis, viņš parādīja „krievīņu” un visu triju lībiešu grupu reālo situāciju 1846. gadā: izvietojumu, valodas zinātāju skaitu, asimilācijas pakāpi. Viņš minēja, ka Zemgalē dzīvo apmēram 10–11 „krievīņi”, atzīmējot, ka “krievīņu valoda jau praktiski izzudusi.” Pie mācītāja Rekkes A. J. Šēgrēns norakstīja Vecsaules mācītāja Kārļa Lucava sastādīto „krievīņu” – vācu vārdnīcu, kura sastāvēja no 360 vārdiem (21), un kuru, izmantodams salīdzināmās valodniecības datus, analizēja un publicēja valodnieks akadēmiķis F. J. Videmans. Ja A. J. Šēgrēns par pamatotāko atzina Lestenes mācītāja K. Vatsona uzskatu, ka „krievīņi” bija 18. gadsimtā šeit muižnieku izmitinātie Sāremas zemnieku pēcteči (22), tad F. J. Videmans pārliecinoši argumentēja “krievīņu” somugrisko cilmi un viņu piederību somu cilmes votu atzaram (23). Šajā ziņā norādīsim uz mākslinieka A. Pecolda akvareli *Vecsaules “krievīņi”*, kas, runājot S. Cimermaņa vārdiem, antropoloģiski precīzi izzīmēja „krievīņu” savdabīgos etniskos vaibstus (24). Lūkojoties šajā akvarelī, var pieņemt, ka „krievīņiem” – gan vīriešiem, gan sievietēm – bija raksturīgs neliels ķermeņa garums, samērā apaļa galva, pazema un apaļa seja, iespējams, ar nedaudz ieplacinātiem vaibstiem. Kaut gan, pēc F. J. Videmaņa apraksta, starp Vecsaulē sastaptajiem 11 „krievīņiem” vecākais no viņiem astoņdesmitgadīgais Miķelis, saukts Krieviņš-Kuiva, raksturojās ar garu augumu, garu seju, garu degunu un augstu pieri (25).

“Krievīņu” problēma šoreiz jau antropoloģiskā skatījumā vēlreiz kā diskusijas objekts sevi pieteica 20. gs. septiņdesmitajos gados. 1966. gadā Latvijas vēstures muzejs I. Cimermanes vadībā veica arheoloģiskās izpētes 16.–17. gs. Vilces Kalna Plāteru kapulaukā (26) un nodeva Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtam samērā labi saglabājušos kaulu materiālu. Tā izpētes autore profesore R. Denisova, analizējot šo materiālu, atzīmēja krasas atšķirības starp Vilces Kalna Plāteru kapulauka kraniooloģisko materiālu un pārējās Latvijas šā laika sērijām (27). Atšķirību pamatā bija kopumā latviešiem neraksturīgs gracils antropoloģiskais tips ar šauru, pazemu un bieži vaigu līmenī ieplacinātu seju. Kaulu gracilitāte un šaurā seja apvienoja Vilces 16.–17. gadsimta iedzīvotājus ar tiem latviešiem, kas apdzīvoja senās Vidzemes lībiešu zemes. Taču nebija pamata šo tipu saistīt ar lībiešiem. Tam nebija ģenētiska sakara arī ar zemgaļiem raksturīgo antropoloģisko tipu, no kura tas atšķīrās ar stipri mazākiem galvaskausa smadzeņu daļas izmēriem, ar zemāku, šaurāku un vājāk profilētu seju. Viņa tad arī izteica hipotēzi, ka visai iespējams Vilces Kalna Plāteru kapulaukā apbedīti seno “krievīņu” pēcteči, tik ļoti viņu fiziskais tips atgādināja Viborgas apkārtnes 15.–17. gadsimta somu antropoloģisko tipu (28). Savukārt arheoloģe I. Cimermane, analizējot 16.–17. gs. Zemgales bronzas skārda vainagus, no kuriem divi veseli un trīs fragmentāri atrasti Vilces Kalna Plāteros, un apkopojot šo materiālu kādā publikācijā, pretstatā R. Denisovas viedoklim, atzina, ka vainagi, saktas, ar bronzu rotātās ādas jostas u. c. šeit iegūtie materiāli pēc formas un ornamenta pilnībā iekļaujas šā laika Zemgales materiālajā kultūrā. Diskutējot ar R. Denisovu par šā kapulauka apbedījumu etnisko piederību, viņa izteica šaubas, ka “grūti ticēt, ka ienācēji 100 gadu laikā būtu pilnībā pārņēmuši vietējo iedzīvotāju materiālo kultūru, nesaglabājot neko no savas iepriekšējās” (29).

Citu viedokli izsaka etnogrāfe I. Ziņģīte, atzīstot, ka “krievīņu” kultūras pēdas visai uzskatāmi ir saglabājušās 19. gadsimta Zemgales latviešu etnogrāfiskajā kultūrā (30). Nepārstāstīsim visus zinātniskajā literatūrā atrodamos viedokļus par Zemgales novadā iemitinātajiem „krievīņiem”. Atzīmēsim, ka, pamatojoties uz 16.–17. gs. Vilces Kalna Plāteru kapulauka apbedījumu individuālajiem mērījumiem, varam sacīt, ka to divu gadsimtu laikā (no 15. gs., kad šo etnisko grupu ieveda, līdz 17. gs.), kā šī kopiena atsedzas mūsu priekšā, tās sastāvā redzam gan gracilas kaulu uzbūves vīriešus ar šaurām, nereti ieplacinātām vaigu apvidū sejm, gan tādus, kuri „metisācijas” procesa rezultātā ieguvuši garāku un platāku seju. Īpaši tas sakāms par sievietēm. Viņas pēc sava fiziskā tipa ir krietni “latviskākas” par vīriešiem, kas, nenoliedzami, arī izskaidro latviskās kultūras caurausto kolorītu. Iespējams,

tieši latviskā mentalitāte caur sieviešu līniju arī būs veicinājusi “krievīņu” kultūras ieaugšanu zemgaļu vidē.

Vienlaikus paši “krievīņi”, kā to apliecina mājas vārdu izplatība Zemgalē, pamazām aizvirzījās austrumu virzienā līdz pat Augšzemei – Seces apkārtnē. Tāpēc pilnīgi iespējams, ka vēl 19. gadsimtā, kā to apliecina šeit minētā etnoloģiskā ekspedīcija, varēja satikt un satika šīs tautas piederīgos vairākos Zemgales apvidos. Antropoloģiskie materiāli apliecina arī vēl kādu interesantu un savdabīgu “krievīņu” problēmas aspektu, kas saistās ar viņu etnoģenētiskā mantojuma saglabāšanos vairākās slavenās latviešu dzimtās (Pliekšānu, Ulmaņu) (31). Taču tas jau ir cits stāsts.

ATSAUCES

1. **Lapsa, P.** Latviešu ārsti pasaulē. *Latvijas Ārsts*, 1993, 36. lpp.
2. **Arājs, K.** Atmiņas par Pētera Lapsas antropoloģisko darbu. *Latvijas Ārsts*, Nr.4, 1996, 304. lpp.; **Arājs, K.** Daktera P. Lapsas antropologa gaitas; **Arājs, K.** Latviešu kauli....atmiņas par anatomikumu un antropoloģijas ziedu laikiem Latvijā. Rīga, 2005, 192.–200. lpp.
3. **Gaudiņš, E., Miglāns, V., Kīse, L.** Neatlaidība un centība mūža garumā. *Latvijas Ārsts*, Nr.4, 1996, 305. lpp.
4. Veidapas glabājas J. Prīmaņa Anatomijas muzejā.
5. **Prīmanis, J.** Antropoloģiskais darbs Latvijā. *Sējējs*, Nr.3, 1937, 254.–259. lpp.; **Prīmanis, J.** Antropoloģiskie pētījumi Latvijā. *No: Zinātne tēvzemei*. Rīga, 1938, 261.–266. lpp.; **Prīmanis, J.** Latviešu antrpologiskās īpašības. *No: Latviešu literatūras vēsture*. Rīga, 1935.
6. **Arājs, K.** Daktera P. Lapsas antropologa gaitas.
7. **Lapsa, P.** Antropoloģiski dati par Bauskas apkārtnes latviešiem. Rīga, 1936. Manuskripts, 110 lpp.; Pārējās anketas kā “nederīgas” tika ievietotas atsevišķā mapē un attiecīgā novada populācijas raksturojumā netika ņemtas vērā.
8. **Lapsa, P.** Antropoloģiski dati par ar Bauskas apkārtnes latviešiem. Rīga, 1936. Manuskripts.
9. **Arājs, K.** Daktera P. Lapsas antropologa gaitas. Latviešu kauli. 196. lpp.
9. **Prīmanis, J.** Antropoloģiskais darbs Latvijā. *Sējējs*. Rīga, 1937, 254.–259. lpp.; **Prīmanis, J.** Antropoloģiskie pētījumi Latvijā. *No: Zinātne tēvzemei*. Rīga, 1938, 261.–266. lpp.
10. Bauskas populācijas raksturojumam izmantojām visas antropoloģiskās veidlapas, kādas atrodamas J. Prīmaņa Anatomijas muzeja antropoloģiskajā fondā.
11. **Jerums, N., Vītols, T.** Beitrage zur Anthropologie der Letten. *LU Raksti*. 18.[sēj.]. 1928, 279.–386. lpp.
12. **Vītols, T.** Beitrage zur Anthropologie der Letten des aprīņķis Tukums-Talsi. *Latvijas Bioloģijas biedrības raksti*. 7.[sēj.] 1937, 25.–86. lpp.
13. **Prīmanis, J.** Latviešu antrpologiskās īpašības. *No: Latviešu literatūras vēsture*. Rīga, 1934.
14. **Kokare, I., Cauna, N.** Latviešu vīriešu somatisko pazīmju teritoriālā mainība 1939. gadā. N. Caunas antropoloģiskie pētījumi Latvijas armijā. *Acta Medico-historica Rigensia*. Vol. V, 2002, Rīga, 373.–390. lpp.
15. **Denisova, R.** Latviešu antropoloģija kultūrvēsturisko teritoriju atspulgā. *No: Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Rīga, 1999, 14–15. lpp.
16. **Mark, K.** Zur Herkunft der finnisch-ugrischen Volker vom Standpunkt der Anthropologie. Tallin, 1970. 129 S.
17. **Prīmanis, J.** Latviešu antrpologiskās īpašības. *No: Latviešu literatūras vēsture*. Rīga, 1934.
18. **Риттих, А. Ф.** Материалы для этнографии России Прибалтийский край. Спб. 1873.
19. **Ванага, Ј.** Первые этнографические экспедиции в Латвии. Изучение ливов и криевиней. *LZAAV*, Nr.11, 1992, 11.–40. lpp.
20. **Karma, T.** Kā kurpniekdēls par zinību vīru tika. Īsi par Andersa Jūhana Šēgrēna dzīvi un darbību. *Latvijas ZA Vēstis*, 50.[sēj.], (Nr.4/5), 1996.
21. **Cimermanis, S. A. J.** Šēgrēna darba metodes 1846. gada ekspedīcijā un paliekošais devums. *LZAAV*, 50.[sēj.], (Nr.4/5), 1996, 82.–95. lpp.
22. **Vanaga, L. K. F.** Vatsons (1777–1826) Kurzemei un latviešiem. *Arheoloģija un etnogrāfija*. XX [laid.]. Rīga, 2000, 192.–209. lpp.
23. **Wiedemann, F. J.** *Über die Nationalität und die sprache der Jetzt Ausgestobenen Kreewinen in Kurland*. St. Petersburg, 1871.
24. **Cimermanis, S. A. J.** Šēgrēna darba metodes 1846. gada ekspedīcijā un paliekošais devums. *LZAAV*, 50.[sēj.], (Nr.4/5), 1996, 82.–95. lpp.
25. **Wiedemann, F. J.** *Über die Nationalität und die sprache der Jetzt Ausgestobenen Kreewinen in Kurland*. St. Petersburg, 1871.

26. **Cimermane, I.** Aizsardzības izrakumi Vilces Kalnaplāteru kapulaukā. *No: Arheologu un etnogrāfu zinātniskās sesijas referātu tēzes par 1966.gadu.* Rīga, 1967, 27.–28. lpp.
27. **Denisova, R.** Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs 16.–18. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija.* Rīga, 11.[laid.]. 1974, 268. lpp.
28. Turpat.
29. **Cimermane, I.** Zemgaļu 16. gs. bronzas skārda vainagi. *Arheoloģija un etnogrāfija.* Rīga, [17.laid.]. 1994, 53.–59. lpp.
30. **Ziņģīte, I.** Zemgales tautastērpos saglabātās liecības par krieviņiem. Latvijas Vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2001.–2003. Rīga, 2004, 19.–24. lpp.
31. **Grāvere, R., Lindberga, R., Vētra, J.** Atceroties J. Raiņa nāves gadadienu. *Latvijas Arhīvi.* Nr.4, 1999, 72.–85. lpp.; **Grāvere, R.** Daži somatiski–medicīniskie Ulmaņu dzimtas ģeneoloģijas aspekti. *Latvijas Ārstis.* 1998, marts, 164.–171. lpp.

Summary

Dr. med. P. Lapsa's 95th birthday was celebrated in 2006. He was born on 26.03.1911 in the town Birži. Having attended the Bauska secondary school, he enrolled in the University of Latvia Faculty of Medicine, graduating in 1939. In the summer of 1931, with sub-assistant of the Department of Anatomy A. Miltiņš, student P. Lapsa made some anthropological studies of the "krieviņi" of Zemgale. They went to the Bauska district in order to study the influence of the "krieviņi" upon Latvians.

P. Lapsa described 200 Latvians of Bauska, and in his work Anthropological Data About Latvians from Bauska District" (1936) Lapsa concluded that the influence of the "krieviņi" was evidenced by the fact that dark hair predominated over blond.

In 1962 prof. R. Denisova undertook the first craniological studies of the "krieviņi". She studied anthropological material during archeological excavations in the 16th-17th cemetery of Vilce Kalna Platery. This study showed that the ancient krieviņi of Vilce and other Latvians represented different anthropological types. The krieviņi represented a gracial anthropological type with narrow faces and this type was characterized by Finnish tribes.

Pielikums

1. tabula

**Bauskas populācijas antropoloģiskie dati
(pazīmju izkliede, vidējā vērtība u. c.)**

Pazīmes	Skaitis	Min.– maks.	M	Standartnovirze
Galvas lielākais garums (mm)	157	172–206	190,5	6,14
Galvas lielākais platums	157	142–169	155,3	5,55
Galvas indekss	157	72,8–91,3	81,6	3,41
Pieres platums	157	76–123	107	6,42
Vaiņu loka attālums	148	105–163	137,8	9,97
Sejas morfoloģiskais augstums	157	102–154	131	7,80
Sejas indekss	148	75,8–122,9	95,5	8,33
Deguna garums	157	50–78	63,3	5,32
Deguna platums	157	26–42	34,9	3,03
Deguna indekss	157	42–82	55,6	6,76
Ķermeņa garums (cm)	157	146–184	169,1	6,36

2. tabula

Bauskas 1931. gada populācijas vecuma grupas

Pazīmes	18-25 gadi n=36	M	26-50 gadi n=75	M	51-74 gadi n=41	M
Galvas garums (mm)	172-198	187,5	177-206	191,4	180-201	191,2
Galvas platums	146-166	154,7	142-167	156,2	143-166	154,3
Galvas indekss	75,7-91,3	80,2	75,7-88,3	81,7	73,5-85	80,8
Pieres platums	76-123	105	91-119	107	102-118	108
Sejas platums	119-145	131,2	118-153	135,7	116-153	137,7
Sejas augstums	102-139	129	119-145	131	110-147	131
Sejas indekss	85-123	99,3	82,4-124,1	94,6	85-107	131
Deguna garums	53-74	61,7	53-78	63,7	51-73	63,3
Deguna platums	31-41	34,1	28-42	35,2	29-42	36,1
Deguna indekss	45-68	55,7	47,1-69	55,6	44-69	57,6
Auguma garums (cm)	160-180	170,2	156-183	169,8	158-180	167,6

3. tabula

Bauskas 1931. gada populācijas antropoloģiskais sastāvs

Pazīmes	1. klastera 1. grupa n=35	1. klastera 2. grupa n=31	2. klastera 1. grupa n=19	2. klastera 2. grupa n=10	3. klasteris n=4
Lielākais galvas garums (mm)	191,9	190	191,6	190,2	187
Lielākais galvas platums	155,3	155,4	155,4	157,3	155,8
Galvas indekss	76,4	79,2	81,1	82,7	83,4
Lielākais pieres platums	107	107	108	107	104
Sejas platums	141	141	144	142	139
Sejas morfoloģiskais augstums	130	130	133	130	137
Sejas indekss	92,3	92	92,5	91	98,4
Apakšžokļa garums	111	112	114	115	109
Deguna garums	61,3	61,2	66,8	64,6	65,5
Deguna platums	34,7	35,5	35,4	36,1	34,5
Deguna indekss	57,3	58,3	53,4	55,8	53,2
Ķermeņa garums (cm)	169,9	169,2	167,2	167,1	167,7

Vājprātīgo nams Rīgas Citadelē (1787–1823) The Insane Asylum at the Riga Citadel (1787–1823)

Vladimirs Kuņņecovs
LU Medicīnas fakultātes docents
Garīgās veselības valsts aģentūra
Tvaika iela 2, Rīga, LV-1005
Tāl. 7080204

*Vienu reizi ieskatoties vājprātīgo namā
sažņaudzas sirds....*

Pirmais vājprātīgo nams Baltijā atradās Rīgas Citadelē. Tas, visticamāk, sācis darboties 1787. gadā. Slimnieki atradās vienā ēkā ar pārmācības nama un cietuma iemītniekiem. Tiesa, viņi bija nošķirti no pārējiem. Salīdzinot ar līdzīgām iestādēm šajā laikā Rietumeiropā, Rīgas Citadelē valdīja visai humāna attieksme pret sirdzējiem. Uzskatīja, ka diēta, adekvāts režīms un „cilvēkus mīloša” attieksme ir svarīgi faktori garīgi slimo ārstēšanā. Jāņem gan vērā, ka 18. gs. sabiedrībā valdīja priekšstats, ka garīgi slimie, pirmkārt, ir jāuzrauga un tikai, otrkārt, – jāārstē. Rīgas Citadelē vājprātīgo nams atradās līdz 1823. gada beigām, kad iestādi pārcēla uz speciāli šai vajadzībai uzceltām ēkām Aleksandra Augstumos.

Atslēgvārdi: Latvijas psihiatrijas vēsture, pirmais vājprātīgo nams Baltijā, Rīgas Citadele.

“Par slimnīcām vājprātīgajiem”, no *Revue encyclopedique*

Vājprātīgo namu rašanās un strauja izplatīšanās 17.–18. gs. Eiropas teritorijā saistīta ar vairākiem faktoriem. Svarīga loma bija reliģiskiem uzskatiem, kas racionālisma laikmetā zīmīgi ar mazāku iecietību pret vājprātīgiem; nepietiekamai garīgo traucējumu etioloģijas izpratnei, parasti – pesimistiskai ārstēšanās rezultātu prognozei; demogrāfiskām pārmaiņām, urbanizācijas un industrializācijas sekām un ar tām saistīto varas institūciju politiku (labdarības un soda mistrojums) pret strauji pieaugošo „nelaimīgo”, nabagu un slimo skaitu. Sabiedrībā valdīja negatīvi stereotipi. Bailes no garīgi slimajiem daudzkārt pastiprinājās “saprāta laikmetā” ar tam raksturīgo analfabētismu par vājprātu. Rezultātā “vājprāts tika pakļauts izolācijai vienādi ar izvirtību vai libertīnismu galvenokārt ne jau tāpēc, ka nevarēja noteikt slimību, bet tāpēc, ka to uztvēra pavisam citādā rakursā.” Draudi sabiedrības mieram “trakošanas” veidā apvieno izolējamo dažādas kategorijas. “Trakošana” sevī iekļauj “visas vardarbības formas, kas nenokļūst zem stingra, likumdošanas noteikta nozieguma apzīmējuma... kā nediferencēta nesakārtotības sfēra uzvedībā un dvēselē” (1, 125. lpp.). Attiecībā pret uzraugāmām personām, īpaši – trūcīgām, priekšroka tika dota policeijiskai pieejai, kas paredzēja maksimālu brīvības ierobežošanu, bet pašu uzraugāmo galvenokārt uzlūkoja par pārmācības objektu. Tikai dažās privātās iestādēs maksātspējīgiem pacientiem, piemēram, 18. gs. Anglijā, attieksme bija maigāka.

Ēka kā Citadeles daļa

Vājprātīgo nams Citadelē bija pirmā šāda veida valsts iestāde visā Baltijā un viena no pirmajām toreizējā imperijā, kur šis nams arī saucās vācu manierē par „dollhauzu” (*долгауз* vai *долгауз*, no vācu *Tollhaus*). Iestādes dibināšanas gads precīzi nav zināms. Visticamāk, tas tomēr ir 1787., nevis 1786. gads, kad parādījās pati ēka, kurā sākumā tika izvietotas tikai soda iestādes. Populārais Baltijas medicīnas darbinieks Otto fon Hūns (*Huhn*), apmeklējot „dollhauzu” 1798. g., rakstīja: “Šai pilsētā līdz 1787. gadam nebija nekādas iestādes šiem nelaimīgajiem ļaudīm”. (2, 202. lpp.). Šo pašu gadu nosauc cits pazīstams laikabiedrs, vēsturisku dokumentu krājējs un zīmētājs J. K. Broce (*Broetze*), kura ziņojums gandrīz vārds vārdā saskan ar Hūna rakstīto, to dažreiz papildinot un/vai precizējot (3). Vēl kāds anonīms aculiecinieks, kas apmeklēja šo iestādi 1818. g., ziņo tikai par to, ka ēka “atrodas Rīgas pilsētas cietoksnī un ir uzbūvēta 1786. gadā par Sabiedriskās aizgādības kolēģijas līdzekļiem.” (4, 223. lpp.). Publikācijā autors vairākkārt citēs šos trīs svarīgākos avotus, kas attiecināmi uz pirmo un pēdējo „dollhauzas” pastāvēšanas dekādēm.

Vājprātīgo namu cēla 1785.–1786. g. bijušo arestantu kazarmu vietā. Ēka bija liela, trīs stāvu mūra celtnē ar diviem korpusiem. “Milzīga mūra ēka” (5) bija līdz pusei mūra sētas iežogota. No laikabiedru redzes viedokļa ēkas izkārtojums bija “diezgan izdevīgs, jo tā var būt no visām pusēm tīra un veselīga gaisa spirdzināma un nebija mitrumam pakļauta”. Aiz mūra žoga atradās neliels, bruģēts pagalmis ar pirts, maizes ceptuves un morga (“mironu istabas”) ēkām. Dārzu kā pastaigas vietu pagalmā neierīkoja tādēļ, ka neatradās „atbilstošas tam vietas” (6). Pirmajā un otrajā stāvā bija izvietotas soda iestādes – kroņa cietums (kas nepiederēja kolēģijai) un vīriešu pārmācības nams, kā arī darba nams; trešajā – sieviešu pārmācības nams un vājprātīgo nams. Vēl pirmajā stāvā atradās sardzes telpa un uzrauga dzīvoklis; bija iekārtota arī darbnīca ar roku darbināmām dzirnavām (šeit nodarbināja visus nama iemītniekus). Otrajā – virsuzrauga dzīvoklis un kanceleja, virtuve, slimnīca ar 8–12 gultām un venēriskais sieviešu stacionārs (istaba). Vājprātīgo pasaule atradās cieši blakus netiklības, noziegumu un nabadzības pasaulei.

Vājprātīgo nams atradās ēkas trešajā stāvā otrā nodaļumā (korpusā) – pēc Hūna rakstītā – ar ieeju no pagalma puses. Tajā pašā 3. stāvā, blakus virtuvei un pieliekamajam atsevišķā istabā bija iekārtota slimnīca (par to gan nav minēts Broces un citu autoru piezīmēs) (7). Broce min, ka garīgi slimie dzīvoja pirmajā nodaļumā, bet otrajā nodaļumā – ieslodzītās sievietes un personāls (8). Atsevišķā istabā, blakus virtuvei dzīvoja uzraudze (*Zuchtmeisterin*, tāpat pārmācības nama darbiniece), kas sekoja tīrībai un ēdienam, viņas pārziņā bija telpu sakopšana, pirts, maizes cepšana, ēdiena gatavošana. Divas istabu rindas korpusu gaitenī abās pusēs veidoja vīriešu un sieviešu daļu. Sievietes, pārmācības nama ieslodzītās, aizņēma arī 3. stāva sieviešu puses vismaz vienu istabu atsevišķi no garīgi slimajiem. Turpat tika izvietots nabagmājas kontingents – nespējnieki un slimie. Divas no pārmācības nama ieslodzītajām tika nodotas uzraudzei par palīdzēm, lai pildītu, runājot mūsdienu valodā, jaunākā personāla pienākumus. Šāda prakse tolaik bija tipiska (9). Pēc Vidzemes guberņas „Slimnīcas tabeles” (1804) datiem, plānotais slimnieku skaits vasaras laikā sasniedza 30, ziemā – 26 cilvēkus, vidēji – 28 cilvēkus gadā (10). Istabu skaits garīgi slimajiem netika stingri noteikts un mainījās atbilstīgi “nelaimīgo” skaitam. 8–9 (raugoties pēc 1. nodaļuma plāna) palātas bija „diezgan plašas un augstas”, tajās varēja ievietot 10–12 gultas. 1798. g. katrā istabā bija 3–4 cilvēki. 1818. g. aprīlī trīs vīriešu palātās mitinājās 9 garīgi slimie, un 11 slimās sievietes aizņēma vēl 3 istabas (11, 12, 13). Stāva trīs istabas bija sadalītas “mazajos kambaros”, kas kalpoja par izolatoriem „uzbudinātiem slimniekiem”. Visu palātu, kā arī pašas slimnīcas, durvīs bija ierīkota ventilācija, par ko savā laikā parūpējās Dr. D. Kurevigs (sk. tālāk) (14). Nevienā avotā nav pieminēts īpašs novērošanas caurums, kā arī logu restes, kas bija, piemēram, Pēterburgas šādā iestādē. Interesanti, ka 1818. g. palātas bija dažādās krāsās – zaļā, zilā, sarkanīgā, dzeltenā, “ar bortiem un paneļiem”. Gultas un galdi bija zaļi. (15) Ārstniecisko

iestāžu krāsojumam vajadzēja atbilst tā laika administratīvām un/vai likumdošanas normām. Hospitāļu gultām vajadzēja būt zaļām (aizsargkrāsā, ko izmantoja artilērijā). Šādu kārtību ieviesa ar cara Aleksandra I 1825. g. 17. decembra ukazu (16). 1826. g. 8. aprīļa dekrēts šo normu attiecināja arī uz Sabiedriskās aizgādības kolēģijas iestādēm (17). 1818. g. nama iemītnieki gulēja uz salmu matračiem, katra rīcībā bija divi saru piebāzti spilveni un vilnas (zaļi vai sarkani) pārklāji. Divu gulvietu starpā tika ievietots galdiņš, uz kura nolikts “angļu alvas” dzeramais trauks. Pie katras gulvietas atradās splaujamtrauks ar smiltīm. Arī uz istabas grīdas izkaisīja smiltis. Telpas kopa katru rītu. Ziņu par speciālām tualetēm nav. Mierīgos slimniekus nepieciešamības gadījumā izvietoja arī citās telpās, piemēram, pie arestētajiem. Tā otrajā stāvā atsevišķā istabā 1798. g. dzīvoja “prātā jucis pulksteņmeisters” (18).

Likuma un varas struktūru loma. Nama personāls

Vājprātīgo iestādes un cietuma atrašanās blakus tikai vēlāk izraisīja jautājumus. Likuma par guberņām (1775) 389. pants vēstīja: “Vājprātīgo nama sprieduma noteikšanai un uzraudzībai kolēģijai (Sabiedriskās aizgādības kolēģija – aut.) jābūt aizgādībai par to, lai ēka būtu izvēlēta pietiekami plaša un apkārt stipra, lai no tās izbirumu izdarīt nebūtu varēt.” Ēka Citadelē atbilda šiem kritērijiem, ļoti līdzīgiem tiem, ko likuma 391. pants izvirzīja pārmācības nama iekārtošanai (19). “Izbiruma”, t. i., izbēgšanas neiespējamību garantēja apsardze, kura uzraudzīja namu augu diennakti. Tajā bija 44 zaldātu un 2 virsnieku maiņas. Apsardze bija paredzēta “visu atrodošos šai mājā vājprātīgo un arestantu sargāšanai”. Posteni izlika arī “pieklājīgajās vietās priekš visu ienākošo un izejošo vērošanas” (20). Atrodamajos dokumentos nav minēts par garīgi slimo izbēgšanu, kā tas ir ziņās par analogiskām Rietumu iestādēm (21, 27. lpp.). Sardzi vājprātīgo namos ar likumu atcēla 1832. g.

Līdz 1800. g. Eiropas un Amerikas valstu likumi neparedzēja vājprātīgo obligātu medicīnisko aprūpi (22, 97. lpp.). Iestādes nosaukumam „trako māja” (дом сумасшедших) sākumā bija drīzāk juridiska (arī morāla), nevis medicīniska nozīme. Šāds termins noturējās Likumu Kopojumā līdz 1918. g., bet morālā nozīme ar negatīvu nokrāsu, saglabājas arī šodien (23). Visas ēkas iestādes saimnieciski un policejiskās kontroles ziņā bija pakļautas galvenajam virsuzraugam (*Oberaufseher*), kas nebija ārsts. 1798. g. šajā amatā atradās kolēģijas sekretārs Flekkers, bet 1818. g. titulārpadomnieks Vendelis. Galvenais virsuzraugs dzīvoja pirmajā (cietuma) ēkas korpusā 2. stāvā, virs sardzes telpas. Tur arī bija izvietota kanceleja un slimnīca. Galvenajam virsuzraugam pakļāvās citi virsuzraugi un uzraugi, kas dzīvoja ēkā. Pēc 1775. g. likuma tos vervēja par samaksu no atvaļinātiem kareivjiem vai arī no citiem ļaudīm. Vājprātīgo namam savs īpašs virsuzraugs netika paredzēts “vietas šauruma iemesla” dēļ (24, 202. lpp.) Ārsta pienākumus parasti pildīja pilsētas (apriņķa) ārsts, kura uzdevums ietilpa katru dienu apmeklēt “slimos un vājprātīgos”. Viņš īpašā žurnālā reģistrēja datus par slimnieku stāvokli. Slimības vēstures mūsdienu izpratnē nepastāvēja. Aleksandra Augstumu pacientu reģistrācijās žurnāls 1824. g. sākumā satur īsas ziņas par bijušo “trako māju” iemītnieku vecumu, iestāšanās laiku un stacionēšanas ilgumu, datus par nosūtīšanas iestādi, diagnozēm, pacientu finansiālo stāvokli. 1798.–1807.(?) g. iestādes ārsta pienākumus pildīja apriņķa ārsts, no 1804. g. – guberņas Ārstu pārvaldes medicīnas inspektors D. Kurevīgs (*David Georg Kurzwig*, 1764–1834). No 1807. līdz 1823. gadam par Sabiedriskās aizgādības komitejas iestāžu ārstu kļūst cits apriņķa ārsts, doktors Langenbeks (*Rudolf Adler Langenbeck*, 1772–1835). Šajā amatā 1823. g. viņu nomainīja slavenais D. H. Grindels (25). Tomēr arī pēc iestādes slēgšanas 1823. g. dr. Langenbeks, būdams pilsētas ķirurgs, turpināja pildīt ārsta pienākumus Aleksandra augstumu pārraudzībā (26). Ārsta rīcībā atradās divi palīgi, apakšdakteri, kurus varētu pielīdzināt vidējam medicīniskajam personālam. Vismaz vienam no viņiem bija pienākums dzīvot nama teritorijā. Apakšdakteris dzīvoja tajā pašā otrajā stāvā, kur atradās lazarete. Viņš katru dienu atskaitījās ārstam par jaunajiem pacientiem, kuriem ārsts nekavējoties noteica ārstēšanu. Apakšdakteri bija

atbildīgi par kārtību palātās, viņi sekoja tīrībai un guļamvietu stāvoklim, kā arī raudzījās, vai ārsta izrakstītās zāles tiek regulāri dzertas. Apakšdakterim tika pakļauti “īpašie, kas atradās pie slimniekiem un vājprātīgajiem”, uzraugi, kuri pildīja jaunākā personāla pienākumus. Garīgi slimo uzvedību kontrolēja viens no diviem uzraugiem. Iespējams, tie bija mierīgie slimnieki, ieslodzītie vai atvaļinātie karavīri.

Lai ievietotu vājprātīgo namā Pēterburgā vajadzēja ārstnieciskās izmeklēšanas dokumentu, ko apstiprināja policijas darbinieks ar savu parakstu. Pacientus, kurus uz vājprātīgo namu nosūtīja ar administrācijas vai tiesas norīkojumu, vajadzēja uzņemt bez kādiem ierobežojumiem, īpaši sev un apkārtējiem „ļoti bīstamos”. Acīmredzot dažkārt ievietošana notika ar gubernatora atļauju, piemēram, vietu trūkuma gadījumā. Reālā dzīvē nemierīgos policija varēja atvest no iecirkņa, kur viņus, iespējams, nogādāja arī tuvinieki vai māsainieki, lai atbrīvotos no „trakojošiem”. “Kolēģijas vājprātīgo namos ..galvenokārt nosūtīja slimniekus vai gubernas pilsētas ielu kārtību pārkāpušos, vai atrodošos zem tiesas. Policejiskā vara, kas sargāja iedzīvotāju mieru, pierada ne tikai nemierīgos psihiski slimos vest uz vājprātīgo namu, bet arī jebkuru skandāla izraisītāju un dzērāju. Neviena šo namu kopdzīvē nesaskatīja ārstniecisku iestādi, bet redzēja tikai ieslodzījuma vietu “bez prāta trakojošiem”” (27). Iekļūt “trako mājā” Citadelē dažreiz nebija tik vienkārši. 1814. g., lai ievietotu „dollhauzā” sīko zagli, podnieka mācekli ar aizdomām par vājprātu, bez pilsētas ārsta Marnica (*Karl Marnitz*, 1786–1828) slēdziena, vajadzēja arī Vidzemes civilgubernatora (1811–1827) J. Diameļa (*Josef Du Hamel*) oficiālu piekrišanu. Par vietu namā aizdomās turētajam savā pieprasījumā, balstoties uz policijas pārvaldes ziņojumu, gādāja toreizējais (1810–1824) Rīgas birģermeistars A. V. Barklajs de Tolli (*A. W. Barclay de Tolly*) (28). Ekspertīzes nolūkā vājprātīgo namā aizdomās turētos varēja ievietot novērošanai uz laiku līdz 1 mēnesim. Bet izrakstīt bija tikpat grūti kā ievietot. Bija nepieciešams oficiāls atzinums, ko apliecināja tiesas vai Senāta lēmums (pamatots ar 1–3 ārstu slēdzieni par izmeklējamā psihisko stāvokli) par „trakiem” vai „vājprātīgiem” (garīgi atpalikušiem). Šāds nosacījums varēja krietni, kriminālnoziedzuma gadījumā – vairākus gadus, pagarināt cilvēka hospitalizāciju pēc viņa izveseļošanās (29).

Diagnostiskās kategorijas

Medicīniskās ziņas par garīgi slimajiem ir diezgan trūcīgas. Iestādes 40 pastāvēšanas gadu laikā diagnostiskās simptomātiskās vienības nedaudz mainījās. Starp 45 garīgi slimajiem, kas atradās „dollhauzā” līdz 1798. g. augustam, Hūns piemin 4 “nemierīgos”, 3 “religiska ārprāta apmātos” (religiozi murgi) un 3 – “iemīlējošies” slimniekus (mīlestības murgi). Jādomā, pēdējie divi murgu paveidi ir mānijas varianti. Viņš arī piemin 3 pacientus ar melnholiju (“grūtsirdīgie” vai “drūmie jukušie”, kā viņus nosauc citi autori) un 4 predisponētus krītamai kaitei. „Kā parasti”, šādu stāvokļu iemesls (etioloģija) ir “lepnība, reliģiska apmātība un mīlestības apsēstība” (30). Trakojošie, nenoliedzami, sagādāja visvairāk raizī gan personālam, gan pārējiem slimniekiem. Nevaldāmo vai trakojošo ārprātu A. U. Freze identificēja kā māniju (31, 206. lpp.). Atšķirībā no Hūna (kura grāmatā droši vien ir drukas kļūda – minēti 3 slimnieki 31 vietā), Broce raksta par 31 abu dzimumu melnholijas slimnieku: “To vidū bija četri nemierīgie, trīs reliģiska ārprāta apmātie, trīs iemīlējušies, 31 grūtsirdīgais, četri vājprātīgie ar epilepsijas lēkmēm (32).” Šo vizizplatītāko ciešanu izpratne diezgan atšķīrās dažādiem autoriem. Slavenajā R. Bartonā (*Robert Burton*, 1577–1640) “Melnholijas anatomijā” (1621) bez tipiskiem skumju un baiļu stāvokļiem (kas ietver sevī, šķiet, visus mūsdienu depresijas un trauksmes stāvokļus) var sastapt “vēdera uzpūšanās” hipohondriju, „jautro uzbudinājumu”, uztveres un sprieduma māņus, katoniju, “mokošas kaisles un pārmērīgo dvēseles sajukumu”, rakstura un uzvedības traucējumus un daudzus citādus psihiskos un somatiskos simptomus (33, 613.–639. lpp.). Tomēr vislielākais pacientu skaits sirga ar tā saucamo “grūtsirdību” vai drūmo vājprātu.

1818. g. vājprātīgie tika sadalīti, vadoties pēc Pēterbugas žurnāla datiem, divās grupās. Par atlases kritēriju izvēlējas slimnieku uzvedību: trakojušie (divi vīrieši un divas sievietes) un pārējie, mierīgie – melanholiķi (34) u. c. 1823. g. beigās psihisko traucējumu klasifikācija daļēji mainījās. Aleksandra Augstumu slimnīcas reģistrācijas žurnālā „dollhauzas” jaunpienākušajiem garīgi slimajiem noteiktas šādas diagnozes: mānija, amence, melanholija, idiotisms. Izņemot demenci, kuras vietā parādās amence, diagnozes atbilst klasiskajam ārpātības iedalījumam (35). Dažiem slimnīcas pacientiem, kas atbilstīgi žurnāla datiem nepiederēja pie vājprātīgiem, diagnosticēta histērija un epilepsija; parādās arī ieraksti par senilo marasmu (36). *E. Ackerknecht* mēģināja salīdzināt 18. gs. psihisko traucējumu veidus ar 20. gs. izpratni diagnostikā. Pēc viņa domām “mānijai” būtu jāietver gan šizofrēniju, gan arī hipomāniju, “melanholijai” – vienlaikus ar īsto depresiju, vēl arī depresiju, kas saistīta ar šizofrēniju, paranoju, neurozi un paralīzi; jēdziens “demence” atbilstu organiskiem (“paralīze”), psihiskiem traucējumiem un arī šizofrēnijai (37, 44. lpp.).

Parraudzības un aprūpes organizācija

Tā laika mediķi uzskatīja, ka iestādes pārdomātam režīmam ir ievērojama loma ne tikai pārraudzībā, bet arī garīgi slimo ārstēšanā. Pacientu izolāciju no ierastās vides uzskatīja par terapeitisku faktoru. Gan vājprātīgo nama iemītniekiem, gan arī arestantiem ienākot, vajadzēja nomainīt drēbes un iet mazgātavā. Iestājoties nama jaunajam iemītniekam tika izsniegts jauns krekls (kuru mainīja 2 reizes mēnesī), kā arī sezonai atbilstīgas virsdrēbes – vasarā “raibs nātnas drēbes halāts”, zeķes, tupeles un mice, ziemā – vadmalas šinelis, vilnas zeķes un silta mice. Jaunpienākušā paša drēbes tika nodotas glabāšanā noliktavas istabā un to saraksts reģistrētas īpašā grāmatā. Divreiz mēnesī arestētie un pārraudzībā esošie garīgi slimie, saņemot ārsta atļauju, kopā ar citiem slimniekiem uzrauga vai uzraudzes pavadībā mazgājās pirtī. Abi dzimumi mazgājās atsevišķi.

Nama iemītnieku ēdiens bija apmēram vienāds: “.katrs dienā dabū pusotras mārciņas maizes, siltu ēdienu un divas reizes nedēļā vārīto gaļu” (38). Karsts ēdiens nozīmēja putru, zirņus, kāpostu zupu. Baroja vienu reizi dienā. Salīdzinājumam – vienā no vācu „dollhauzām”, kuru apmeklēja krievu akadēmiķis Šlecers, tās iemītniekiem šķiņķis tika paredzēts tikai svētdienās un svētku dienās, dažas reizes nedēļā tika dots siers, bet ikdienas pamatēdiens sastāvēja no zirņiem un saknēm. (cit. pēc 28, 286. lpp.) Slimnīcas pacienti (“mazspēcīgie.. slimie”) pēc ārsta norādījuma saņēma “labāku” ēdienu, t. i., diētu. No Sabiedriskās pārraudzības kolēģijas līdzekļiem ēdianam dienā piešķīra 60 kapeiku vienam slimniekam. Diēta vienkopus ar adekvātu režīmu un “cilvēkus mīlošu” attieksmi ieņēma svarīgu vietu ārstēšanas procesā. Tie, kuri bija spējīgi sagremot “rupju barību”, saņēma “trīs mārciņas labas rudzu maizes”, vājākiem slimniekiem bija paredzēta balta maize, vienlaikus zirņi vispār tika izslēgti no ēdienkartes (39). Pret saslimušiem ieslodzītajiem izturējās tāpat kā pret visiem slimniekiem. Garīgi slimajiem un ieslodzītajiem nedeva nažus un dakšiņas, lai novērstu vardarbību. Viņu rīcībā bija koka trauki un karotes. Tā kā griežamo priekšmetu nebija, “cieto barību” deva sagrieztu.

Saskaņā ar Likuma par gubernām (1775) 389. pantu (kas faktiski kalpoja arī par iestādes reglamentu) personālam bija uzlikts pienākums apieties ar vājprātīgajiem “cilvēkmīloši”. Šodien ne visai skaidrs, kādās robežās tika paredzēts šāds humānisms. Tas pats likums noteica personālam pakļaut slimniekus “stingram un neatslābstošam visādā stundā vairojumam, lai vājprātīgie paši sev un nevienam ļaunumam nenodara, un priekš tā turēt vājprātīgos pēc vājprāta stāvokļa vai nu katru atsevišķi ieslēgtu, vai arī tādā vietā, kur no viņa nevar būt bīstamības un ļaunuma, un pielikt centību to izārstēšanai (40)”. Piemēram, rīkste tā laika Eiropā tika uzskatīta par parastu bērnu un audzināšanas instrumentu. Krievu vēsturnieks un „dollhauza” pirmā projekta autors F. Milers konstatēja: “Uzraugs soda tos (slimniekus)

ne citādāk kā mazus bērņus, pie kam kādreiz viena rīkstes soda pietiekami” (cit. pēc 28, 284. lpp.). “Trakojošos” izolēja. Viņu nomierināšanai izmantoja speciālu apģērbu, piefiksējot pie gultām, retāk lietoja ķēdes. Sasiešanai lietoja kamzoļus jeb trakokrekļus ar garām (vairāk nekā 2 metrus) piedurknēm, ar kuru palīdzību fiksēja “trakojošo” rokas. Kāju fiksācijai izmantoja ādas siksnas. Bīstamākie, tā saucamie “trakojošie”, kā visvairāk uzbudinātie no visiem vājprātīgajiem tika uzturēti izolatoros, “smagās ķēdēs”, it īpaši pirms spaidu krekļa ieviešanas, ar kuru piesēja pie gultas (41). Pacientu savaldīšanai sauca palīgā arī sardzi. Iespējams, tāpat kā Aleksandra Augstumos, lietoja arī korseti (42, 25. lpp.) un „ādas masku” (43). Jautājums par citu bargu metožu, būtībā – sodu, izmantošanu ārstēšanā paliek atklāts. Šo paņēmieni “terapeitiska” iedarbība pilnībā atbilda laika garam un tika rekomendēta attiecībā pret garīgi slimajiem jau kopš Celsa (*Celsus*).

Bioloģiskā un psiholoģiskā ārstēšana

Bioloģiskās terapijas principi sekoja 18. gs. un 19. gs. pirmās puses medicīnā izplatītai humorālajai teorijai, kas pamatojās ķermeņa tīrīšanā un atbilstīga šķidrumu līdzsvara uzturēšanā tajā. Par universālu attīrīšanas līdzekli kļuva klistīrs (klizma) un asins nolaišana ar lancetes vai dēļu palīdzību. Šie paņēmieni tika ierindoti pie tā saucamajiem vājinošiem vai astēniskiem līdzekļiem un tādēļ tika izmantoti nemierīgo slimnieku nomierināšanai. Vemšanu un caureju izraisošie līdzekļi, ko izmantoja tiem pašiem mērķiem kopš antīkajiem laikiem, arī atrada plašu lietojumu. Ārsti tos rekomendēja gan „trakojošiem, gan arī grūtsirdīgiem vājprātīgajiem, dvēseles skumju pārņemtajiem vai baiļu, izmisuma, spoku mocītiem utt.” (44, 96. lpp.). Visefektīvākie līdzekļi vājprātīgo ārstēšanā skaitījās rūgtenes (*Avran, Gratiola*), vara vitriols (*Kupfersammiack, Cuprum sulfuricum ammoniatum*), drīgenes (*fol. Hyosciami*), baldriāns, vemjakkmens (*Tartarus stibiatum*) (45, 46). Tāda ārstēšana varēja beigties arī traģiski, īpaši novājinātiem pacientiem. Ziņas par citu ārstniecisko līdzekļu lietošanu, piemēram, diezgan izplatītās daudzveidīgās ūdens procedūras, speciālās šūpoles u. c. atstātos aprakstos nav atrodamas. Vājprātīgo aktīva ārstēšana notika slimnīcā. “Slimnīcā vērojama kārtība un tīrība” (47, 203. lpp.). Slimnieka galvagalī tika piestiprināta plāksnīte ar vārdu, slimības nosaukumu un izrakstītajām zālēm. Slimnīcas rīcībā bija zāļu komplekts, kā arī arīģām slimībām domātās saites, gultasveļa un veļa “smagajiem slimniekiem” (47, 203. lpp.). Sabiedriskā aizgādības kolēģija maksāja par zālēm garīgi slimiem un piespiedniekiem. Par zālem „valsts noziedzniekiem” maksāja Kamerālvalde. 1818. g. zāles saņēma no divām aptiekām – valsts un privātās (1798. g. O. Hūns piemin tikai 2 privātās aptiekas) (48, 49).

Ja konkrētam garīgi slimajam nebija atrodams slimības “priekšmetisks iemesls” (organiska vaina), priekšroka tika dota psiholoģiskai „uzmundriņošanai” ārstēšanai, tā laika psihoterapijai. Pēc ārsta rīkojuma slimniekiem medicīniskos nolūkos tika noteikti dažādi darbi (“izklaidei”, t. i., mūsdienu nodarbinātības terapijas izpratnē). Slimnieki, tāpat kā arestanti, mala graudus dzirnavās, sanesa ūdeni, malku, novājinātie slimnieki plūkāja spalvas utt. Labā laikā pacientiem atļāva pastaigas pagalmā, kura ieeju un izeju uzraudzīja sardze.

Statistika

1796. g. oktobrī bija 32 slimnieki, pie kam vīriešu skaits pārsniedza sieviešu skaitu. Laika posmā no 1787. līdz 1797. gadam, t. i., 10 gadu laikā „dollhauzā” atradās 200 cilvēku (51). 1798. g. augustā kopējais iemītnieku skaits pieauga par 45 cilvēkiem, ar gandrīz trīskāršu vīriešu pārsvaru pār sievietēm (52). 1818. g. aprīlī reģistrēti 9 pacienti vīrieši un 13 sievietes (53). “Trako mājas” eksistences beigās, 1823. g. decembrī tajā atradās 29 garīgi slimie (plus vēl 9, kas jau Aleksandra Augstumos nomira/izrakstījās?) – 14 vīrieši un 15 sievietes. No tiem 10 slimoja ar māniju un 12 – ar melanholiju (53). Oficiālā medicīniskā

gada pārskatā par Vidzemes guberņu iepriekšējā, 1822. g., reģistrēti 28 mānijas un 33 melnholijas gadījumi, jādama, kopā ar stacionāru pacientiem. Acīmredzot, toreizējās novada ārstnieciskās iestādēs (ieskaitot “trako māju”, kara hospitāli u. c.) ārstējās ne vairāk par pusi no reģistrēto slimnieku skaita. Parējie tika ārstēti vai pārraudzīti mājās apstākļos, kuri varēja būt visai nežēlīgi (55). Pacienti ir gan no Vidzemes, gan arī no citiem novadiem un no ārzemēm. Šķiet, ka pacientu dzimuma proporcija atbilst Rīgas iedzīvotāju sastāvam: 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā pārsvarā bija vīrieši, bet 19. gs. trīsdesmitajos gados civiliedzīvotāju vairākumu veidoja sievietes (56).

Atgādināsim, ka vājprātīgo nama pacienti vairāk tika uzraudzīti, nevis ārstēti. Un tomēr avoti vēsta, ka izārstējās divas trešdaļas garīgi slimo no 200 pārraugāmiem un ārstējamiem 1787.–1797. g. No tā paša daudzuma viena trešdaļa nomira (57). 1823. g. decembrī maksimālais hospitalizācijas termiņš fiksēts ar māniju slimam vīrietim, kas atradās Citadelē kopš 1814. g. Nākamais pēc atrašanās ilguma arī bija mānijas slimnieks – 7 gadi (58). Ar ko ir izskaidrojams šis termiņš? Ar saslimšanas hroniskumu, sociālo bīstamību (pirmo pacientu ievietoja pēc civilgubernatora rīkojuma), profesijas lietderību (pirmais bija kurpnieks, otrais – galdnieks), vai ar visu kopumā? Minētie dati ir pretrunā ar izplatīto drūmo skatījumu uz vājprātīgo namiem kā īpatnēju beztermiņa spīdzināšanas kameru ar nemainīgi drūmām beigām pacientiem. Jādama, ka iestāde pēc savas atmosfēras un lieluma nepavisam neatgādināja dažas milzīgās vājprātīgo iestādes citviet Eiropā, kuru šausmas atspoguļotas Goijas un Hogarta gleznās. Citadeles “trako māja” valdīja kārtība, kaut gan izteiktā autoritārā vai policejiskā gaumē.

Finansēšanas principi. Labdarība

Vājprātīgo nams bija valsts iestāde vispirms nabadzīgajiem pacientiem. Jau Likumā par guberņām (1775) bija atrunāti iemītnieku uzturēšanās un ārstēšanas finansēšanas noteikumi: “trūcīgos pieņemt beznaudīgi, bet mantīgos .. ne citādi, kā pat gada samaksu par uzturēšanu” (59). Bez valsts finansējuma, privātā un sabiedriskā labdarība bija viens no oficiālajiem Sabiedriskās pārraudzības kolēģijas budžeta avotiem, tostarp iestāžu (arī vājprātīgo namu) celtniecībā un uzturēšanā. Tikai 1805. g. pirmajā pusgadā pārmācības un vājprātīgo namu uzturēšana Vidzemes kolēģijai izmaksāja 900 rbļ. asignācijās (60). Veikt šādus dāvinājumus bija ne tikai morāli un prestiži, bet arī izdevīgi. Civilgubernators fon Rihters (*Christoph Adam von Richter*, 1751–1815) uzdāvināja Citadeles lazaretēs slimniekiem dažus dučus kreklu. Pilsētas labprātīgi ik gadus iedalīta kolēģijas iestāžu vajadzībām pabalsta vietā iedzīvotājiem bija tiesības uz slimnieku bezmaksas uzturu. Šādu slimnieku skaitam bija jāatbilst iedalītās summas lielumam (61). Hūns apgalvo: “..nelaimīgie diezgan bieži, it īpaši svētku dienās, saņem dižas dāvanas naudā un ēdamajā no krieviem”. Iespējams, šeit spēlēja savu lomu pareizticīgās Pētera un Pāvila baznīcas tuvums. Rīgas latvieši biežāk nosūtīja savus ziedojumus sv. Georga hospitālim (62).

Noslēgums

Ir pieņemts uzskatīt, ka vājprātīgo nama riets iestājās 1818. gadā, no laika, kad Citadeli apmeklēja Aleksandrs I. Cars atzīmēja, „ka nelaimīgā kārtā pārraugāmiem nav jāatrodas kopā ar noziedzniekiem”, pēc kā sākās jaunas iestādes celtniecība (62). Šis novada psihiatrijai liktenīgais notikums nebija vienkārša valdnieka kaprīze. Kultūras kontekstā to var uzskatīt par zīmi Apgaismības laikmeta krīzei ar tās vienkāršoto racionālismu, aklu ticību saprāta spēkam, kam piemita arī visāda “nesaprātīguma” noliegšana. No 1790. līdz 1840. g. Eiropā pieauga interese par ār pasauli un vienlaikus – individuālisms ar interesi par iekšējo pasauli, psihes dziļumiem, neizslēdzot vājprātu. Šis pārmaiņas sastāda romantisma pārtus satraucošo būtību (63, 177. lpp.). Romantismā, vārda plašākajā nozīmē, ietilpst caram

Aleksandram raksturīgais misticisms un sentimentalitāte, kas izpausmi rod arī filantropijā. Apmeklējot Rīgu, viņš piešķir pensijas un pabalstus, apmeklē vecas labdarības iestādes un dibina jaunas. Viena no tām bija Nabagu direktorijs (1803–1886), kurai kādu laiku bija padotas pilsētas slimnīcas, ieskaitot psihiatrisko iestādi „Rotenberg” (64, 65). Romantisms atspoguļojas ne tikai literatūrā, mākslā, individuālajās un sabiedriskajās noskaņās, bet arī medicīnā, paužot interesi pret garīgo slimību mehānismiem un psiholoģisko pieeju pacientiem. Slavenais ārsts J. K. Reils (*Johann Christian Reil*, 1759–1813) izlaiž grāmatu ar tipiski romantisku nosaukumu “Psihoterapijas pielietojuma pret garīgiem traucējumiem rapsodijas” (1803). Tajā doti meti “īstās psihiatrijas” pamatiem pretstatā garīgo slimnieku ārstēšanai ar rupjiem iespaidošanas paņēmieniem, “kas stihiski tika praktizēti no piedzērušos uzraugu puses, kas sastāvēja no kriminālelementiem un izbijušiem zaldātiem”. Reils piedāvāja likvidēt veco “trako māju” nosaukumu, nomainot to pret “psihiskās terapijas hospitāli” (66, 226. lpp.). Trako nams, kā īpatnējs psihiatriskais cietums, bija nolemts. Vietā lēnām nāca slimnīcu laikmets.

Citadelē vājprātīgo nams atradās līdz 1823. g. beigām, kad to pārcēla uz Aleksandra Augstumos speciāli būvētām ēkām. Vecā „dollahauza” ēkas sveda kārtībā (Sabiedriskas aizgādības kolēģijai tas izmaksāja 4 961 rbl. un 10 kapeikas) un pārdeva valstij par prāvu summu – 120 tūkstošiem rubļu – kroņa cietuma paplašināšanai (67). Cietums (vēlāk saukts par Vidzemes guberņas, arī Rīgas guberņas cietumu), kura vajadzībām 19. gs. trīsdesmitajos un četrdesmitajos gados ēkai atkal veica kapitālo remontu un piebūvēja 4. stāvu, šeit pastāvēja līdz 1917. gadam. Vēlāk te atradās Latvijas armijas mantnīca, bet padomju laikā – Rīgas Civilās aviācijas inženieru institūta Elektronikas un skaitļošanas fakultātes studentu kopmītnes. Ēka (Citadeles ielā 7, 5. korpus) tika rekonstruēta 1997. gadā, tajā izvietoti dažādi privātie uzņēmumi.

VĒRES

1. **Фуко, М.** *История безумия в классическую эпоху*. СПб: Университетская книга, 1997. 576 с.
2. **Гун, О.** *Топографическое описание города Риги с присовокуплением врачебных наблюдений*. Ч.1: СПб: Медицинская типография, 1804. 207с. (tālāk – Гун, О. ...).
3. **Броце, J. K.** *Zīmējumi un apraksti*. 2. [sēj.]. Rīga : Zinātne, 1996, 590. lpp. (tālāk – Броце, J.K. ...).
4. Описание дома сумасшедших в Риге. Журнал Императорского Человеколюбивого общества, [ч.] XXIV, №6, 1823, с. 223–230 (tālāk – Описание дома...).
5. **Гун, О.** *Op. cit.*, с. 199.
6. Описание дома..., с. 223.
7. **Гун, О.** *Op. cit.*, с. 202.
8. **Броце, J. K.** *Op. cit.*, 412. lpp.
9. **Юдин, Т. И.** *Очерки истории отечественной психиатрии*. Москва : Медгиз, 1951. 450 с.; **Буянов, М. И.** *Преждевременный человек*. Москва : Сов.Россия, 1989. 288 с.
10. **Latvijas Valsts vēstures arhivs** (tālāk – LVVA), 5. f., 1. apr., 806. l., 35. lpp.
11. Описание дома..., с. 227.
12. **Броце, J. K.** *Op. cit.*, 412. lpp.
13. Описание дома..., с. 226.
14. **Гун, О.** *Op.cit.*, с. 202–203.
15. Описание дома ..., с. 227.
16. *Полный свод законов Российской империи* (ПСЗРИ). Собрание 1, [т.] 33, 26.029. СПб: В типо...II отделения..., 1830 (Tālāk – ПСЗРИ).
17. ПСЗРИ. Собрание 2, [т.] 1, с. 244.
18. **Гун, О.** *Op.cit.*, с. 202.
19. ПСЗРИ Собрание 1, [т.] 20, 14392, с. 389, с. 391.
20. Описание дома..., с. 225
21. **Nolan, P.** *A History of Mental Health Nursing*. London : Chapman& Hall, 1996, XI. 178 p.
22. **Porter, R.** *Madness. A Brief History*. London : Oxford University Press, 2002, XI. 241 p.
23. *Свод законов Российской империи*. Часть 2, [т.] 13. Устав об общественном призрении, СПб, 1904–1905, с. 260.

24. Гун, О. *Op. cit.*, с. 202.
25. LVVA, 3. f., 5. arg., 2429. l., 18. lpp.
26. Brennsohn, J. *Die aerzte Livlands...* Mitau, 1905.
27. Каннабих, Ю. *История психиатрии*. Москва : Госмедиздат, 1929, с. 289–290; Юдин, Т. И. *Очерки истории отечественной психиатрии*. Москва : Медгиз, 1951, с. 95.
28. LVVA, 3. f., 5. arg., 2424. l., 1. lpp.
29. Морозов и др. *Основные этапы развития отечественной судебной психиатрии*. Москва : Медицина, 1976. 336 с.
30. Гун, О. *Op. cit.*, с. 204.
31. Фрезе, А. У. *Краткий курс психиатрии*. III. С. Петербург : Риккер, 1881. 351 с.
32. Broce, J. K. *Op. cit.*, 413. lpp.
33. Бергон, Р. *Анатомия меланхолии*. Москва : Прогресс-Традиция, 2005. 832 с.
34. Описание дома..., с. 226.
35. Porter, R. *Madness. A Brief History*. London : Oxford University Press, 2002, p. 132.
36. LVVA, 30. f., 1. arg., 25. l., 20.–24. lpp., 30. lpp.
37. Ackerknecht, E. *Kurze Geschichte der Psychiatrie*. Stuttgart : F.Enke Vlg, 1985. XI. 108 S.
38. Broce, J. K. *Op. cit.*, 412.–413. lpp.
39. Описание дома..., с. 228–229.
40. ПСЗРИ. Собр. 1, [т.] 20, 14392. СПб, 1830.
41. Описание дома..., с. 230.
42. Луйга, И. *Признание душевнобольных в Прибалтийском крае*. Юрьев : Postimees, 1904. 109, с. 56.
43. LVVA, 30. f., 1. arg., 2300. l., 11. lpp.
44. Кибальниц, З. И. *Известие о доме сумасшедших в Москве и о способе лечения в нем употребляемом*. Журнал Императорского Человеколюбивого общества, часть XVIII, 1821, 11, с. 90–102.
45. Broce, J. K. *Op. cit.*, 413. lpp.
46. Гун, О. *Op. cit.*, с. 204.
47. Турпат, с. 203.
48. Турпат.
49. Описание дома..., с. 229.
50. Broce, J. K. *Op. cit.*, 413. lpp.
51. Гун, О. *Op. cit.*, с. 203.
52. Описание дома..., с. 226.
53. LVVA, 30. f., 1. arg., 25. l., 20.–24. lpp.
54. LVVA, 6810. f., 1. arg., 107. l., 44. lpp.
55. Озолин, В. А. Учет и признание психически больных в Прибалтийских губерниях в XIX в. *В кн.: Из истории медицины*. вып. VII, Рига : Зинатне, 1967, с. 211–218.
56. *Rīga. Enciklopēdija*. Rīga : Galv. enciklopēdiju redakcija, 1988, 829. lpp.
57. Broce, J. K. *Op. cit.*, 413. lpp.
58. LVVA, 30. f., 1. arg., 25. l., 20. lpp.
59. ПСЗРИ Собр.1, [т.] 20, 14392, 389, СПб, 1830.
60. LVVA, 3. f., 1. arg., 1192. l., 14. lpp.
61. *Свод законов Российской империи*. Часть 2, [т.]13. Устав об общественном признании, СПб, 1904–1905, с. 10, 14, 15, 20.
62. Гун, О. *Op. cit.*, с. 186, 203–204.
63. Aleksander, F, Selesnick, S. *The history of psychiatry*. NY : A Mentor Book, 1966, XVIII, 573 p.
64. Tobien, A. *Das Armenwesen der Stadt Riga*. Riga, 1895, XI, 519.
65. Турчин, В. С. *Александр I и неоклассицизм в России*. Москва : Жираф, 2001, 511 с.
66. Каннабих, Ю. *История психиатрии*. Москва, 1929. 520 с.
67. LVVA, 3. f, 5. arg., 33. l., 13., 29. lpp.

Summary

This article deals with the history of the first state-led asylum in the Baltic Provinces. The asylum was located on the top floor in the house built 1786 by the Vidzemes (Livland) Social Welfare Committee. A jail, bridewell, workhouse, almshouse, general and venereal infirmaries were put in the same house. Care for the poor was free. The main commitment criteria were dangerousness to oneself and others, and legal issues. The staff was comprised of lay persons and retired military personnel assisted by prisoners and guards. The law demanded a humane attitude toward the insane from the staff. Isolation wards, strait jackets, and chains were used if necessary. The district doctor covered inmate medical needs helped by 2 infirmary's leeches. Melancholia and mania were the most widespread diagnoses; amentia, idiotism, marasmus senilis, epilepsy, and hysteria were also found (the last three only among infirmary's patients). Bleeding, laxatives, emetics, and diet were used along with elements of "moral treatment". Organized labor existed for inmates. Up to 45 lunatics were admitted yearly, about two thirds recovered.

Studiju kurss pedagoģijas vēsturē Latvijas Universitātē: pirmsākumi, mācībspēki, saturs (1919 – 1940)

The History of Pedagogy Course in the University of Latvia: First Steps, Professors, Content (1919 – 1940)

Iveta Ķestere

Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte

Jūrmalas gatve 74/76, Rīga, LV-1084

Tālr. 7033860

e-pasts: fa626815@skynet.be

Studiju kurss pedagoģijas vēsturē pirmoreiz minēts LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes divgadīgās Pedagoģijas nodaļas mācību plānā 1919. gadā. No 1934. gada Pedagoģijas nodaļā tika docēts arī kurss „Latviešu izglītības un skolu vēsture”. Pedagoģijas vēsturi apguva topošie pedagogi un filozofi. Eksāmens pedagoģijas vēsturē bija jākārto arī doktorantiem, kas specializējās pedagoģijā. Pedagoģijas vēstures kursu līdz 1940. gadam docēja profesors Jānis Kauliņš (1863–1940), profesors Pauls Jurevičs (1891–1981), vec. docents Eduards Pētersons (1882–1958). Pedagoģijas vēstures kursā galvenā uzmanība tika veltīta pedagoģijas un filozofijas ideju kopsakarībām.

Atslēgvārdi: pedagoģijas vēsture, Pedagoģijas nodaļa, Jānis Kauliņš, Pauls Jurevičs, Eduards Pētersons.

Pedagoģijas vēstures vieta studiju procesā. Pedagoģijas vēsture Latvijas Universitātē salīdzinājumā ar citu zinātņu vēsturi (teoloģijas, filozofijas, medicīnas u. c.) ir atradies visai privilēģētā situācijā – atsevišķs studiju kurss pedagoģijas vēsturē ar īsiem pārtraukumiem mācību programmās bijis iekļauts visā Latvijas Universitātes pastāvēšanas laikā.

Pedagoģijas vēsture (1) pirmoreiz ir minēta Filoloģijas un filozofijas (toreiz Valodu – filozofiskās) fakultātes divgadīgās Pedagoģijas nodaļas pagaidu mācību plānā 1919. gadā (2). No 1934. gada Filoloģijas un filozofijas fakultātes Pedagoģijas nodaļā tika docēts arī kurss „Latviešu izglītības un skolu vēsture”, kas dažkārt avotos minēts kā „Latviešu pedagoģijas vēsture” (3).

Pedagoģijas vēstures kurss, tāpat kā citās Eiropas universitātēs un koledžās, LU kļuva par tradicionālu skolotāju sagatavošanas programmas daļu. Interesanti, ka Latvijas Universitātē pedagoģijas vēsturi pasniedza arī Filozofijas nodaļas studentiem (4), kas nebija raksturīgi citām Eiropas augstskolām. Iespējams, tas saistīts ar fakultātes organizatorisko struktūru – Pedagoģijas un Filozofijas nodaļas kādu laiku darbojās apvienoti, bet sava nozīme te varētu būt arī pedagoģijas vēstures kursa docētāja J. Kauliņa plašajai erudīcijai un ieinteresētībai filozofijā.

Pedagoģijas vēsture tika pasniegta divas stundas nedēļā divus mācību gadus pedagoģijas studentiem, vienu mācību gadu – filozofijas studentiem.

Pārbaudījums pedagoģijas vēsturē bija paredzēts visiem, kuri gribēja iegūt skolotāja tiesības – Filoloģijas un filozofijas fakultātē viņiem bija jākārto eksāmens loģikā un atziņas teorijā, pedagoģijas psiholoģijā, attiecīgā priekšmeta metodikā, kā arī vispārīgajā pedagoģijā

vai pedagoģijas vēsturē (5). 1923. gada 5. maijā Filoloģijas un filozofijas fakultātes sēdē tika nolasīti Vidusskolas skolotāju biedrības priekšlikumi skolotāju sagatavošanā, starp kuriem bija arī šāds: „...katram augstskolas absolventam, kas grib būt par skolotāju ir vajadzīgs noklausīties pedagoģijas vēsturi un sava priekšmeta metodiku” (6). Interesanti, ka kurss vispārīgajā pedagoģijā šajos priekšlikumos nav pieminēts. Visticamāk – pedagoģija un pedagoģijas vēsture tika uzskatītas par vienu un to pašu priekšmetu, kas bija visai raksturīgi tā laika izpratnei par pedagoģijas zinātnei.

Eksāmens pedagoģijas vēsturē bija jākāro arī doktorantiem, kas specializējās pedagoģijā. Doktora eksāmenu programmā bija iekļauti šādi studiju priekšmeti: vispārīgā pedagoģija, vispārīgā un speciālā didaktika, psiholoģija un „paidagoģijas vēsture sakarā ar filozofijas vēsturi, atsevišķi uzsverot kādu paidagoģijas vēstures speciālu nodaļu” (7). Doktora eksāmenu pedagoģijas vēsturē Latvijas pirmās brīvvalsts laikā nokārtoja divi cilvēki: 1936. gada 7. novembrī to izdarīja Jelgavas Skolotāju institūta direktors, LU mācībspēks Eduards Pētersons (8), 1937. gada 13. februārī – LU asistente Milda Liepiņa (9). Viņi abi vēlāk kļuva par pirmajiem pedagoģijas zinātņu doktoriem Latvijā.

Grūti spriest par pedagoģijas vēstures popularitāti studentu vidū, to izvērtēt palīdzētu plašāka pedagoģijas kandidātu darbu izpēte. Šobrīd zināms, ka Emīļa Daiņa pētījums „Mājmācības veidi latviešu dzīvē” saņēma pirmo godalgu studentu darbu konkursā 1932./33. mācību gadā (10).

Vēl jānoskaidro, vai un kā pedagoģijas vēstures kursu 20. gs. divdesmitajos un trīsdesmitajos gados docēja citās Latvijas augstskolās. Šobrīd ir zināms, ka 1930. gadā Latvijas Konservatorija LU Filoloģijas un filozofijas fakultātei lūdza ieteikt lektoru pedagoģijā un pedagoģijas vēsturē (11). Iespējams, ka šie studiju kursi tika docēti apvienoti.

Pedagoģijas vēstures kursa docētāji. Pedagoģijas vēstures kursu 1920./21. mācību gadā (12) sāka docēt Jānis Kauliņš (1863–1940) – viens no pirmajiem akadēmiski izglītotajiem latviešiem filologiem, Cimzes semināra un Tērbatas Universitātes absolvents, Veidenbauma līdzgaitnieks, Tērbatas latviešu studentu Literāri zinātniskās biedrības dibinātājs. Diemžēl viņa brieduma gadi bija aizritējuši svešumā: 1895. gadā J. Kauliņš sāka darbu Pleskavas kadetu korpusā par vācu valodas skolotāju un dzimtenē atgriezās tikai pēc 25 gadiem. 1920. gadā Latvijas izglītības ministrs J. Plāķis apstiprināja Kauliņu par Latvijas Augstskolas Valodnieciski – filozofiskās fakultātes docentu no 1. jūlija, bet 1931. gadā J. Kauliņš tika ievēlēts par profesoru pedagoģijā (13). Bez pedagoģijas vēstures un „Latviešu izglītības un skolu vēstures” kursiem J. Kauliņš LU docēja studiju kursus svešvalodu, seno valodu un latviešu valodas metodikā, īslaicīgi – arī citus, vadīja seminārus pedagoģijā.

Pamatoti var rasties jautājums, kāpēc pedagoģijas vēsturi mācīja tieši filologs Kauliņš, lai gan reizē ar viņu LU Pedagoģijas nodaļā sāka strādāt Tērbatas Universitātē akadēmiski izglītotais vēsturnieks Aleksandrs Dauge? Vēsturnieks, Tērbatas Universitātes absolvents, bija arī Jānis Bērziņš, kas topošajiem pedagogiem mācīja vēstures metodikas kursu. Savu skaidrojumu ir devis filologs profesors Arnolds Spekke, plaši pazīstams arī kā vēsturnieks: „...Latvijas Universitāte iesāka savas gaitas bez savas tautas vēstures. ..Un tā nu diezgan daudzi akadēmiskie latviešu filologi ar laiku „pārnāca” savas tautas vēstures neizkoptajā druvā. ..Bet arī šī „pārseglošanās” nebija un nevarēja būt vienas dienas darbs. Cik daudz nemiera, ilgu, ilūziju, mocību un garīgu ciešanu ir pārdzīvots un pārļauts, to zina tikai tie, kam šī vēsture „loze” bija kritusi. .. Daudzkārt dominēja žēlīga vai kodīga, kā nu kuro reizi, ironija par latviešu vēsturnieku nelielo „diletantu” pulciņu, kas grābstās pēc kādiem tur iedomu tēliem un kam no īstās vēsturnieku metodes ir pavisam maz jēgas” (14).

Jāpiebilst, ka ievērojamos pedagoģijas vēsturniekus, vairāku arī mūsdienās izmantotu grāmatu (15) autorus Andreju Viču un Kristu Obšteinu uz LU darbā aicināt nebija iespējams, jo viņiem trūka akadēmiskās izglītības.

Mācībspēka izvēlē pedagogijas vēstures kursam, protams, nozīme varētu būt arī pašu docētāju vēlmēm, taču ticamāks pamatojums šķiet tā laika pedagogijas vēstures izpratne: to tradicionāli uzskatīja par tuvāku filoloģijai un filozofijai, nevis akadēmiskajai vēstures zinātnei.

Tam apliecinājums ir arī nākamā pedagogijas vēstures kursa mācībspēka izvēle. Pēc J. Kauliņa pāriešanas ārštata profesora amatā, pedagogijas vēsturi 1934. gada rudenī sāka docēt ievērojamais latviešu filozofs Pauls Jurevičs (1891–1981). P. Jurevičs izglītību bija ieguvis Tērbatas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē, filoloģijas kandidāta grādu viņam piešķīra LU. 1925. gadā viņš kļuva par LU privātdocentu filozofijā, bet 1934. gadā – par vecāko docentu pedagogijas vēsturē. Tā kā pensijā bija devies arī filozofijas profesors Pēteris Zālīte, 1935. gada maijā P. Jureviču ievēlēja par profesoru gan pedagogijas, gan filozofijas vēsturē (16). Filozofijas intereses Jurevičam bija pirmajā vietā, un, šķiet, ka šā iemesla dēļ pedagogijas vēstures kurss tika nodots citam mācībspēkam.

Tas bija akadēmiski izglītotais pedagogs Eduards Pētersons (1882–1958). Sākot ar viņu, turpmāk Latvijas Universitātē pedagogijas vēsturi docēja profesionāli pedagogi. E. Pētersons izglītību bija ieguvis Irlavas un Valkas – Valmieras skolotāju semināros. 1923. gadā viņš absolvēja LU Filoloģijas un filozofijas fakultāti ar kandidāta grādu pedagogijā un šajā pat gadā kļuva par Jelgavas Skolotāju institūta direktoru. 1924. gadā Pētersons sāka strādāt LU par lektoru un turpmākajos gados docēja kursus praktiskajā pedagogijā („Mācība par skolu”), didaktikā u. c. 1937. gada maijā, pēc A. Dauges nāves, viņu ievēlēja par vecāko docentu pedagogijā un pedagogijas vēsturē, 1939. gada septembrī – par ārkārtas profesoru, 1943. gada decembrī – par profesoru (17).

Vienreiz 20. gs. divdesmitajos un trīsdesmitajos gados Filoloģijas un filozofijas fakultātē ir ticis aicināts vieslektors pedagogijas vēsturē. 1930. gada oktobrī fakultātes sēdē nolēma uzaicināt bez atlīdzības lekciju par skolu vēsturi nolasīt „Dr. Kēru, kas pašlaik uzturoties Rīgā” (18). Tā kā sēdes protokolā nav minēta ne šī zinātnieka vārda oriģinālrakstība, ne citas ziņas, vairāk par šo personību uzzināt nav izdevies (19). Iespējams arī, ka šī lekcija nenotika, jo pārskatā par Filoloģijas un filozofijas fakultātē noturētajām vieslekcijām no 1919. līdz 1938. gadam Kēra vārda nav (20).

Visus trīs pedagogijas vēstures mācībspēkus saistīja gan cieša profesionālā sadarbība, gan arī labvēlīgas personīgās attiecības (Filoloģijas un filozofijas fakultātē tas nebūt nebija tik raksturīgi), kuru centrā atradās J. Kauliņa personība. Viņš kā pieredzējušākais kolēģis sekoja līdzi gan E. Pētersona, gan P. Jureviča izaugsmei. 1926. gadā J. Kauliņš sniedza atsauksmi par E. Pētersona habilitācijas darbu (21), 1936. gadā J. Kauliņš kopā ar P. Jureviču pieņēma Pētersona doktora eksāmenu, novērtējot to ar atzīmi „ļoti sekmīgi” (22), 1937. gadā viņi abi rekomendēja Pētersonu par vecāko docentu pedagogijā (23) un šajā pašā gadā tika norīkoti par Pētersona doktora disertācijas recenzentiem (24). Šīs recenzijas gan acīmredzot nav bijušas gluži labvēlīgas, jo 1938. gada martā fakultātes sēdē Pētersons lūdza izsniegt disertāciju atpakaļ papildināšanai (25).

P. Jureviča sniegtais Pētersona darbības vērtējums bija nozīmīgs arī nākamajos gados, jau pēc J. Kauliņa nāves: kad vācu okupācijas laikā Filoloģijas un filozofijas fakultātei ļāva atsākt darbu, profesors Jurevičs kopā ar profesoru Dāli 1943. gada 11. decembrī parakstīja labvēlīgu atsauksmi par E. Pētersona kandidatūru uz pedagogijas un pedagogijas vēstures profesūru (26). P. Jureviča regulārais Pētersona darbības vērtējums liecina, ka vistīcāmāk Jurevičs bija arī viens no oponentiem Pētersona disertācijas aizstāvēšanā 1940. gada 3. maijā, lai gan dokumentālu apliecinājumu tam nav (27).

E. Pētersons, šķiet, bija viens no retajiem fakultātes kolēģiem, ar kuru J. Kauliņš pārrunāja personīgus jautājumus, savas dzīves gaitas. Par to liecina 1933. gada publikācija rakstu krājumā „Ceļi”, kas veltīta Kauliņa 70 gadu jubilejai (28). E. Pētersons Kauliņa pedagogiskajiem uzskatiem pievērsās arī vēlāk – 1954. gada publikācijā „Trimdas Skola” (29).

1934. gadā J. Kauliņš rekomendēja P. Jureviču profesora amatam pedagoģijas vēsturē (30). Viņš uzrakstīja plašu atsaukumi, kurā izanalizēja Jureviča publikācijas filozofijā, atklājot to nozīmīgumu arī pedagoģijā un pedagoģijas vēsturē, kā arī uzslavējot Jureviču par „erudīcijas plašumu un viņa ievērojamu veiksmi zinātniskas problēmas gan uzstādīt, gan atrisināt” (31). Šajā atsauksmē atrodami arī daži kritiski vārdi: Jureviča darbā par Platonu „trūkst citātu, terminu oriģinālvārdi un literatūras” (32). Zināmā mērā par atbildi šai kopumā cildinošajai atsauksmei var uzskatīt 1938. gadā izdevumā „Senatne un Māksla” publicēto P. Jureviča Kauliņa 75 gadu jubilejai veltīto priekšlasījumu (33). Šis izsmelošais pētījums par J. Kauliņu kā zinātnieku ir jāatzīst par šobrīd nozīmīgāko viņa personības un darbības izpētē.

Mācībspēku savstarpējā sadarbība un domu apmaiņa nenoliedzami ir bagātinājusi pedagoģijas vēstures kursa saturu.

Pedagoģijas vēstures kursa saturs. Diemžēl neviens no kursa docētājiem nav sarakstījis plašāku zinātnisko darbu vai mācību grāmatu pedagoģijas vēsturē. Viņu intereses vairāk pievērstas citu zinātņu problēmām: jau no jaunības gadiem J. Kauliņš pētīja latviešu valodas dialektus, tāpat kā P. Jureviču, viņu interesēja filozofijas jautājumi, E. Pētersons bija pazīstams kā ievērojams didaktiķis. Šo jomu problēmas arī galvenokārt aplūkotas viņu darbos. Laikabiedru un mūsdienu publikācijās pedagoģijas vēstures kursa docētāji vairāk vērtēti kā filologi, filozofi un pedagogi. Tādēļ par mācībspēku uzskatiem pedagoģijas vēsturē un kursa saturu iespējams spriest tikai pēc dažām mācību programmām, eksaminācijas jautājumiem, publikācijām presē u. c. līdzīgiem materiāliem.

Pedagoģijas vēstures kursā gan profesors Kauliņš, gan profesors Jurevičs visplašāk, šķiet, pievērsās jautājumam par pedagoģijas kā zinātnes izpratni un attīstību, jo šīs problēmas izpētē bija iespējams likt lietā abu mācībspēku plašo erudīciju filozofijā. Tajā balstītie secinājumi nav zaudējuši savu oriģinalitāti un nozīmi arī mūsdienās.

J. Kauliņš pedagoģijas kā zinātnes emancipāciju dalīja trīs posmos, tos tēlaini apzīmējot šādi:

- 1) pedagoģija kā teoloģijas kalpone,
- 2) pedagoģija kā filozofijas kalpone,
- 3) pedagoģija kā patstāvīga zinātne.

Šo trīs posmu raksturojums bija pirmais jautājums E. Pētersonam doktora eksāmenā pedagoģijas vēsturē (34).

Gan J. Kauliņš, gan P. Jurevičs pedagoģijas aizsākumus pamatoti saskatīja antīko filozofu darbos. Rekomendējot P. Jureviču par profesoru pedagoģijas vēsturē, J. Kauliņš vispirms min viņa grāmatu „Platons dzīvē un darbā” (1930), jo tajā autors „plaši iepazīstina ar Platona paidagoģijas sistēmu, ar Sokrātu kā tautas audzinātāju un ar viņu mācību metožu īpatnībām” (35). Par to, kas Platona (428/427–348/347 pirms Kr.) uzskatos ir šķītiis būtisks, Jurevičam jau kā pedagoģijas vēstures pasniedzējam, liecina M. Liepiņai jautātais doktora eksāmenā pedagoģijas vēsturē: “Platona pedagoģiskās idejas, kas izteiktas „Menonā”, Platona valstiskās audzināšanas principi, Platona attieksme pret sofistu idejām izglītībā” (36). Tēmas par antīko Grieķiju un Romu, protams, bija ietvertas arī pedagoģijas vēstures kursa programmā. 1935. gadā P. Jurevičs tās formulējis šādi: „Sengrieķu audzināšana Spartā un Atēnās. Paidagoģiskās teorijas pie sofistiem, Sokrāta, Platona, Aristoteļa, stoīkiem. Romiešu audzināšana. Kvintiliāns” (37).

P. Jureviča iesaistīšanās gan pedagoģijas, gan filozofijas vēstures kursu docēšanā bija izrādījusies auglīga abām šīm zinātnēm: antīko domātāju pedagoģiskās idejas tika aplūkotas arī P. Jureviča docētājā kursā „Seno laiku filozofijas vēsture”. Šā kursa lekciju pie rakstos atrodamas interesantas Jureviča idejas par demokrātiskas valsts un izglītības attīstības mījsakarībām, Platona uzskatiem par zināšanām, iedzimtību, audzināšanu. Piemēram,

izglītības aizsākumus Atēnās P. Jurevičs raksturojis šādi: „Kad satversme demokratizējās, autoritātei vairs nebija senā iespaids. Ar senču autoritāti vairs nepietika. Valdēja tas, kas prata pūli pārliecināt. Nu politiskiem darbiniekiem vajadzēja sabiedriskas un saimnieciskas zināšanas, vajadzēja prast runāt, t. i., vajadzēja izglītību” (38).

Saprotami, ka pedagoģijas vēstures kursā uzmanība tika veltīta arī daudzu pedagoģisko ideju ierosinātājam J. A. Komenskim (1592–1670). J. Kauliņš par viņa mācību vadīja īpašus seminārus. Tā kā Filoloģijas un filozofijas fakultātes studentiem obligāti bija lasāms un iztirzājams kāds darbs latīņu valodā, pedagoģijas studenti Kauliņa vadībā lasīja Komenska darbu „Lielā didaktika” (*Didactica Magna*). Komenska „Lielā didaktika” bija jāapgūst arī doktorantiem – par šo darbu Kauliņš 1936. gadā jautāja M. Liepiņai didaktikas eksāmenā – viņai bija jāsniedz *Didactica Magna* raksturojums, īpašu uzmanību pievēršot metožu atšķirībām. Faktiski doktorantei bija jāzina visa Komenska mācība, jo nākamie jautājumi skāra Komenska tikumu mācību un valodas mācības metodiku (39). Par J. A. Komenski Kauliņš runāja arī svešvalodu metodikas kursā, kur viņu un V. Ratki (1571–1635) piepulcēja pie metodiķiem, „kas valodas mācību skolēniem centās atvieglot” (40).

Lielu nozīmi J. Kauliņš piešķir arī J. F. Herbartam (1776–1841), kuram veltīja vienu no savām retajām publikācijām pedagoģijas vēsturē. Tajā viņš Herbartu sauc par „lielāko pedagoģu starp filozofiem un par lielāko filozofu starp pedagoģiem” (41). Jautājums par Herbartu bija ietverts E. Pēterona doktora eksāmenā vispārīgajā pedagoģijā un didaktikā – doktorantam bija jāraksturo Herbartu mācība par tikumu un raksturu (42).

P. Jureviča sastādītajā pedagoģijas vēstures kursa programmā minēti arī tādi ievērojami pagātnes domātāji kā Marcians Kapella, Boecijs, Kasiodors, Isidors, F. Bēkons, R. Dekarts, M. Monteņs, Dž. Loks, Ž. Ž. Ruso, I. Kants, J. H. Pestalocijs, F. Frebels, H. Spensers, Hekli (43) (pārsteidzoši, ka šajā sarakstā nav atrodams F. A. Dīstervēga vārds). Ieskats pedagoģijas vēstures kursa programmā apliecina, cik būtiska ir šķitusi pedagoģiskās un filozofiskās domas saikne, ko J. Kauliņš formulējis šādi: pedagoģija „ir vienmēr lūkojusi tuvu nostāties filozofijai, gribēdama apzinīgi vai neapzinīgi būt nevis viņas kalpone, bet viņas tehnika. Tādēļ iespaidīgo filozofijas strāvu likteņi valdzina paidagoģijas vēsturniekus ne mazāk kā filosofus” (44).

Vēl viens konceptuāls jautājums, kas interesēja J. Kauliņu un P. Jureviču, bija attiecības starp dažādām pieejām pedagoģiskajā procesā: piemēram, indivīds – sabiedrība, intelektuālā attīstība – praktiskais darbs. Pārdomas par šīm problēmām apliecina profesoru uzdotie jautājumi doktora eksāmenos. Kauliņš lūdza E. Pēteronu raksturot Pestalocija pedagoģiju un viņa laika skolu kā pretkustību individuālismam, kā arī atbildēt uz jautājumu, vai darba skola nenozīmē emancipāciju no intelektuālisma, „sevišķi pie Gaudīga”? Līdzīgu jautājumu E. Pēteronam uzdeva arī P. Jurevičs: „Vai Pestalocija metode ir brīva no intelektuālisma?” (45) M. Liepiņai J. Kauliņš lūdza raksturot 19. gs. sākuma „paidagoģiskās strāvas, kas vēršas pret pārmērīgo intelektuālismu skolā” (46).

Dažādi pedagoģiskie virzieni, reformpedagoģija interesēja arī E. Pēteronu. Savos darbos viņš raksturojis jaunās idejas, ko pedagoģijā ienesa Ž. Ž. Ruso, J. H. Pestalocijs, Dž. Djuī un virkne vācu reformpedagoģu – H. Līcs, H. Gaudīgs, G. Keršēnšteners u. c. (47). E. Pēterona darbs par Pestalociju, pirmā pedagoģijā aizstāvētā doktora disertācija, pieder pedagoģiskās domas vēsturei.

No latviešu pedagoģiem augstu tika vērtēts Jānis Cimze (1814–1881), kura uzskatus J. Kauliņš bija iepazinis mācību gados Vidzemes skolotāju seminārā. Viņu Kauliņš piemin gan studiju kursā „Latviešu izglītības un skolu vēsture” (48), gan publikācijās presē (49). Rakstā par J. F. Herbartu Cimze minēts blakus vācu pedagoģiem, Herbartu mācības sekotājiem. Par J. Cimzes lielāko nopelni Kauliņš atzina savas tautas kultūras gara kopšanu un latviešu skolotāju paaudzes izaudzīnāšanu.

Kauliņa izstrādātajā studiju kursa programmā un rakstā „Latviešu skola” (50) ir minēti arī Ernsta Glika, Andreja Bergmaņa, Valkas pagastskolotāju semināra direktora Ādama Tērauda, Ata Kronvalda u. c. latviešu skolotāju vārdi. Lai arī Kauliņš savā rakstā viņiem ir veltījis daudzus atzinīgus vārdus, latviešu pedagogi reti pieminēti profesora citās publikācijās un par viņiem netika jautāts eksāmenos. Šķiet, ka latviešu pedagogu nopelnus J. Kauliņš saskatīja galvenokārt praktiskajā darbībā, centienos veidot latvisku skolu.

Daži pedagogijas vēstures jautājumi apskatīti arī citu mācībspēku docētajosursos. Piemēram, profesors A. Dauge vispārīgās pedagogijas kursā, runājot par sociālo audzināšanu, aplūkoja J. H. Pestalocija idejas, kā arī šajā kursā studentiem uzdeva rakstu darbu par audzināšanas zinātnes vēsturi. Profesora P. Ķiņkauskas Grieķijas vēstures kursā atrodama tēma „Spartiešu audzināšana un dzīvesveids”. Privātdocents J. Bērziņš Latvijas vēstures kursā saistībā ar Kurzemes hercogisti apskatīja Jelgavas ģimnāzijas (*Academia Petrina*) vēsturisko attīstību (51).

Apkopojot vēl nepilnīgi savāktos materiālus par pedagogijas vēstures kursu 20. gs. 20.–30. gados, var secināt, ka pedagogijas vēstures saturs, kā to izprata Latvijas Universitātes mācībspēki, pilnībā atbilda citu Eiropas universitāšu tradīcijām, ko aprakstījis V. Ričardsons. Pedagoģijas vēsture bija daļa no pedagogu sagatavošanas programmas, tā sastāvēja no pedagoģiskās domas (ideju, teoriju) vēstures, kas metodoloģiski bija cieši saistīta ar filozofiju un filoloģiju (52). Par Latvijas Universitātes priekšrocību šajā laikā var uzskatīt daudzpusīgi izglītos un intelektuāli apdāvinātos mācībspēkus, kuru plašajā interešu lokā, gan nebūdamā prioritāte, ietilpa arī pedagogijas vēsture.

VĒRES

1. Latvijā 20. gs. divdesmitajos un trīsdesmitajos gados konsekventi lietoja terminu „paidagoģija”. Līdz ar to studiju kursa nosaukums bija „Paidagoģijas vēsture”, LU nodaļas – „Paidagoģijas nodaļa” utt. Taču turpmāk tekstā tiks izmantota vārda „pedagoģija” mūsdienu rakstība, izņemot citātus.
2. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939. I.* Rīga, 1939, 181. lpp.
3. LVVA, 7427. f., 6. apr., 363. l., 220. lp.; LVVA, 7427. f., 13. apr., 788. l., 45. lp.
4. Spriežot pēc LU lekciju un praktisko darbu sarakstiem, Filozofijas nodaļas mācību plānā pedagoģijas vēsture bija iekļauta līdz 1937. g.
5. Rikojums par obligatoriskiem paidagoģiskiem priekšmetiem vidusskolu skolotāju tiesību iegūšanai 1926. g. 8. janv. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr.1., 1926, 102. lpp. Tas pats – 1935. g. 21. jūn. instrukcijā, sk. **Ausējs, L.** Skolotāju sagatavošana. *Audzinātājs*, Nr.11., 1938, 637. lpp.
6. LVVA, 7427. f., 6. apr., 363. l., 32. lp.
7. Turpat, 7. lp.
8. Turpat, 257. lp.
9. Turpat, 260. lp.
10. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939. I.* Rīga, 1939, 237. lpp.
11. LVVA, 7427. f., 6. apr., 363. l., 172. lp.
12. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939. I.* Rīga, 1939, 253.–255., 262.–263. lpp. Lai gan studiju kurss pedagogijas vēsturē bija paredzēts jau 1919. g. Pedagoģijas nodaļas mācību plānā, nav izdevies atrast ziņas, ka tas būtu docēts pirms 1920./21. māc. g.
13. LVVA, 7427. f., 13. apr., 788. l.
14. **Spekke, A.** *Atmiņu brīži*. Rīga, 2000, 88.–89. lpp.
15. **Vičs, A.** *Latviešu skolu vēsture*. I – V daļa. Rīga, 1926.–1940.; **Obšteins, K.** *Pedagoģijas vēsture*. I – IV daļa. Rīga, 1929 – 1932.
16. LVVA, 7427. f., 13. apr., 719. l.
17. Turpat, 1309. l.
18. Turpat, 6. apr., 363. l., 174. lp.
19. Tas varētu būt ievērojamais vācu vēsturnieks profesors Pauls Kērs (*Paul Fridolin Kehr*, 1860–1944), taču viņa publikāciju saraksts (sk. <http://www.bautz.de/bbkl/k/Kehr.shtml>) neliecina par interesēm skolu vēsturē.
20. LVVA, 7427. f., 13. apr., 42. l., 19.–22. lp.
21. Turpat, 363. l., 115. lp.
22. Turpat, 257. lp.

23. Turpat, 261. lp.
24. Turpat, 275. lp.
25. Turpat, 283. lp.
26. Turpat, 1309. l., 42. lp.
27. *Latvijā aizstāvētās doktora disertācijas (1923–1944). Bibliogrāfisks rādītājs*. Rīga, 2004, 77. lpp.
28. **Pētersons, E.** Pa Ziemeļlatvijas bērzu un kļavu gatvēm... *No: Ceļi. Rakstu krājums. 3. d.* Rīga, 1933, 19.–26. lpp.
29. **Pētersons, E.** Audzināšana kā apzināta darbība. *Trimdas Skola*, Nr.2., 1954, 57.–59. lpp.
30. **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 363. l., 220. lp.
31. Turpat, 13. apr., 719. l., 108. lp.
32. Turpat.
33. **Jurevičs, P.** Profesora J. Kauliņa dzīve un mācība. *No: Senatne un Māksla*. Rīga, 1939, 158.–168. lpp.
34. **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 363. l., 257. lp.
35. Turpat, 13. apr., 719. l., 110. lp.
36. Turpat, 6. apr., 363. l., 260. lp.
37. Turpat, 63. l., 70. lp.
38. *A. Vilsona pierakstītais Paula Jureviča lasītais lekciju kurss „Seno laiku filozofijas vēsturē”. 1. burtnīca. 1942./43. māc. g.* Rokraksts. Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs. 8. lp.
39. **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 363. l., 257. lp.
40. Turpat, 63. l., 34. lp.
41. **Kauliņš, J.** Herbarts. *No: Tautas audzināšana. 2. d.* Rīga, 1924, 42.–78. lpp.
42. **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 363. l., 263. lp.
43. Turpat, 63. l., 70. lp.
44. Turpat, 13. apr., 719. l., 109. lp.
45. Turpat, 6. apr., 363. l., 257. lp.
46. Turpat, 260. lp.
47. E. Pētersona kandidāta darba tēma bija „Tautskolotāju izglītības jautājums Vācijā” (1923), habilitācijas darba – „Gaudīga klases brīvās garīgās darbības didaktisks novērtējums” (1927), doktora darba – „Pestalocija personība un viņa pedagoģiskās idejas” (1940), sk. arī **Pētersons, E.** Skolotāja ceļi uz izkopšanas darbā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr.5., 1925, 463.–468. lpp.; **Pētersons, E.** Sociālās audzināšanas elementi dzīves problēmas gaismā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr.8., 1926, 106.–121. lpp.
48. **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 63. l., 34. lp.
49. **Kauliņš, J.** J. Cimzes piemiņai. *Burtņieks*, Nr.9., 1931, 810.–811. lpp.
50. **Kauliņš, J.** Latviešu skola. *No: Latvieši. XX gadsimta 20.–30. gadu autoru rakstu krājums*. Rīga, 2003, 183.–196. lpp.
51. **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 63. l., 26., 28., 36., 83. lp.
52. **Richardson, W.** Historians and educationists: the history of education as a field of study in post-war England. Part I, 1945–72. *History of Education*, No.28/1, 1999, p. 1.–30.

Summary

The first mention of a history of pedagogy course was made in the curriculum of the Department of Pedagogy of the Faculty of Philology and Philosophy at the University of Latvia in 1919. From 1934, the course „History of Latvian Education and Schools” was also taught in the Faculty of Philology and Philosophy. History of pedagogy was studied by pedagogy and philosophy majors. The doctoral students with a concentration in pedagogy had to take the history of pedagogy course with an examination as well. Until 1940, the history of pedagogy was taught by Professors Janis Kauliņš (1863–1940), Pauls Jurevičs (1891–1981) and Eduards Pētersons (1882–1958). The main focus in the history of pedagogy course was on the interaction of pedagogical and philosophical ideas.

Mežsaimniecības speciālistu sagatavošana LU (1920–1939)

The Education of Forest Engineers at the University of Latvia (1920–1939)

Antons Vasiļevskis

LLU Meža fakultāte

Akadēmijas iela 11, Jelgava, LV-3001

Tālr.: 3020265, 7919879

Latvijas Republikas sākuma gados mežu apsaimniekošanai trūka speciālistu. 1920. gadā Latvijas Universitātē atvēra mežkopības nodaļu inženieru mežkopju sagatavošanai. Mežkopības nodaļa pastāvēja no 1920. līdz 1939. gadam. Šajā laikā sagatavoja 252 inženierus mežkopjus. Pirmie nodaļas docētāji bija beiguši Krievijas u. c. ārzemju augstskolas. Kopš 1924. g. nodaļā sāka darbu tās pirmie absolventi. Augstskolā palika strādāt ap 5% absolventu. Viņi veidoja pasniedzēju un mežzinātnieku jauno paaudzi.

Atslēgvārdi: LU, mežizglītība, mežkopības nodaļa, pasniedzēji.

Līdz Pirmajam pasaules karam tagadējās Latvijas teritorijā tikai ap 10% visas zemes, t. i., ap 650 tūkst. ha piederēja valstij. Lielāko daļu valsts zemes, t. i., vairāk nekā pusi (ap 400 tūkst. ha) klāja mežs.

Krievijas valsts (“kroņa”) mežu lielākās platības, ap 300 tūkst. ha, atradās Kurzemē un Zemgalē, pārējie 100 tūkst. ha – Vidzemē un Latgalē (1). Lielākā daļa mežu piederēja muižām. To apsaimniekošana bija pašu īpašnieku ziņā.

Ar valsts mežu apsaimniekošanu nodarbojās 45 mežniecības. Mežziņiem, kuri vadīja mežniecības, bija nepieciešama augstākā izglītība. To viņi ieguva Krievijas un Vācijas meža augstskolās.

Jau 1919. gadā, kad darbu sāka Rīgas Politehniskā institūta reorganizēšanas komisija tā pārveidošanai par Latvijas Augstskolu (vēlāk Latvijas Universitāti), bija ieteikts organizēt Lauksaimniecības fakultāti. Savukārt fakultātei vajadzēja pievērsties meža zinību nozarei vai pat izveidot šai jomai atsevišķu katedru. Tomēr, augstskolai sākot darbu, mežzinība tajā nebija pārstāvēta.

1920. gada septembra sākumā Mežu departaments, kuram bija uzticēta valsts mežu pārvaldīšana, lūdza Latvijas Augstskolas Organizācijas padomi atvērt Meža fakultāti (2).

Mežu departamentā bija aprēķināts, ka valsts mežu apsaimniekošanai vien vajadzīgi 200–300 meža speciālisti, t. sk. ne mazāk kā pusei nepieciešama augstākā izglītība. Katrai no tā laika 52 mežsaimniecībām vajadzēja vismaz trīs speciālistus ar augstāko izglītību – mežierīcībai, kokapstrādei un kokmateriālu eksportam. Atsveķošanai, revīzijai – vēl ap 100 speciālistu. Privāto mežu, kuru platības pēc departamenta aptuvena aprēķina aizņēma 2–2,4 milj. pūrvietu (0,67–0,8 milj. ha), apsaimniekošanai vajadzēja 400 speciālistu, rēķinot vienu speciālistu uz 5–6 tūkst. pūrvietām (3).

400 tūkst. ha valsts mežu aprūpei pietika ar apmēram 40–50 mežniecībām un to vadītājiem. Situācija mainījās pēc agrārās reformas 1920. gadā, kad valsts mežu fondā ieskaitīja muižu mežus un valsts resora apsaimniekojamā platība palielinājās gandrīz četras reizes, sasniedzot ap 1,53 milj. ha. 1921. g. sākumā Mežu departamenta sastāvā bija 142 mežsaimniecības (agrākās valsts mežniecības). Palielinājās arī nepieciešamība pēc nozares speciālistiem ar augstāko izglītību.

Valsts mežniecību nepietiekamais skaits un strauji augošais kokmateriālu patēriņš kara laikā sagrauto un nodedzināto ēku atjaunošanai un jaunbūvēm radīja lielas kokmateriālu pircēju rindas un mežniecību pārslodzi.

1921. gadā valsts mežu apsaimniekošanas uzlabošanai radīja jaunu pārvaldes kārtību – valsts mežniecību vietā nodibināja virsmežniecības ar tām pakļautām mežniecībām, tādējādi tās pietuvinot pircējiem. Tagad Mežu pārvaldē bija aptuveni 80 virsmežniecības un ap 330 iecirkņu mežniecības. Ja iecirkņu mežniecībās varēja strādāt mežziņi vismaz ar vidējo speciālo izglītību, tad virsmežziņiem, kā arī centrālās pārvaldes darbiniekiem, bija nepieciešama augstākā izglītība mežsaimniecībā. Pirmskara mežziņu sastāvs bija samazinājies Pasaules un atbrīvošanas kara dēļ. Daļa speciālistu pārcēlās uz Krieviju vai Vāciju, daļa gāja bojā. Nelielu papildinājumu deva latviešu mežkopji, kuri līdz karam strādāja Krievijā un pēc miera līguma ar Padomju Krieviju atgriezās Latvijā.

Meža departamenta iesniegumā Latvijas Augstskolas Organizācijas padomei bija iekļauts arī mācību plāna projekts. Latvijas Augstskolas Organizācijas padomes sēdē septembra beigās Lauksaimniecības fakultātes dekāna v. i. docents P. Lejiņš ziņoja, ka iesniegums par Mežkopības fakultātes atvēršanu izskatīts un konstatēts, ka atveramās fakultātes I un II kurss pilnībā sakrīt ar Lauksaimniecības fakultātes I un II kursu. Lai II kursu beigušie varētu turpināt studijas mežkopībā, fakultāte nolēma dibināt mežkopības nodaļu ar I–III kursu.

Pirmajā Mežkopības nodaļas darbības gadā (1919./20. studiju gads) neviena mežzinību speciālista Latvijas Augstskolā nebija (5). Lauksaimniecības fakultātes studentu eksaminēšanai mežkopībā (jo šādu disciplīnu lasīja nākamajiem agronomiem) bija jāpieaicina Mežu departamenta direktors G. Bolands. Lauksaimniecības fakultāte meklēja mācītos mežkopjus un citus speciālistus ar augstskolas izglītību, kurus varētu aicināt par mācību spēkiem nodibinātajā Mežkopības nodaļā.

Mežkopības nodaļai pirmajam darbības gadam bija paredzētas 4 docentu, 2 asistentu un 2 subasistentu vietas. Kopš 1920. g. 1. novembra tajā sāka strādāt docents Arvīds Kalniņš (meža tehnoloģija), Eizens Ostvalds (meža taksācija) un Bruno Jurevics (vispārējā mežkopība), kopš 1920. g. 1. decembra – lektors Frīdrihs Kīglers (meža izmantošana, meža aizsardzība) un subasistents Laimonis Gailītis (entomoloģija) (5). Sākumā docentūras dendroloģijā, speciālajā mežkopībā un meža izmantošanā bija vakantas. Mežu departaments šajos amatos ieteica mācītos mežkopjus Albertu Ansonu un Fridrihu Kīgleru. Dendroloģijas kursa lasīšanu piedāvāja Dr. Kārlim Kasparsonam, kurš tajā laikā bija izglītības ministrs. Par lektoru speciālajā mežkopībā pieņēma mācīto mežkopi Sergeju Grigorjevu (bijušo Rēzeknes mežsaimniecības pārzini).

1921. gadā par docentu mežkopībā un meža botānikā tika pieņemts Krišs Melderis, kas tikko bija atgriezies no Padomju Krievijas. Vēlāk viņš kļuva par Mežu departamenta direktoru.

1922. gadā par docentu kursā „Meža politika un meža izmantošana” sāka strādāt mācīts mežkopi Andrejs Teikmanis. 1925. gadā par lektoru uzaicināja Rīgas virsmežzini Kārlī Eichī, taču viņš šo piedāvājumu nepieņēma.

1927. gadā darbu Mežkopības nodaļā sāka docents Kārlis Kiršteins, kurš līdz tam strādāja par Cīravas meža skolas pārzini.

Pirmajos Mežkopības nodaļas darbības gados tajā strādāja arī vairāki ārzemju augstskolu pasniedzēji, jo vietējo attiecīgas kvalifikācijas speciālistu trūka.

1924./25. studiju gadam Lauksaimniecības fakultāte LU Padomei ieteica ievēlēt par docentu Mežkopības un mežu aizsardzības katedrā ASV augstskolu beigušo Norvēģijas pilsoni Otto Nienvejaru (*Nienwejaar*). Viņam atļāva lekcijas lasīt vācu valodā. O. Nienvejars darbu LU pārtrauca 1927. gadā.

Starp Mežkopības nodaļas mācībspēkiem bija arī Vācijas pilsonis baltvācietis Arturs Krīdeners (*Krüdener*), kuru 1926. gadā uzaicināja strādāt par vecāko docentu uz trim gadiem – lasīt lekcijas mežzinībās un meža taksācijā. Šīs vietas pretendenta konkursā viņš ieguva pirmo vietu. Ar 1927./28. g. A. Krīdeners no darba LU aizgāja.

Lekciju nolasīšanai bija uzaicināti arī ārzemju vieslektori: Helsinku universitātes profesors Aimo Kārlo Kajanders (*Cajander*), vēlākais LU mežzinātņu Goda doktors un Somijas valsts prezidents; Tartu universitātes profesors A. Matīsens (*Mathiesen*) (6).

Pirmie Mežkopības nodaļas mācībspēki bija beiguši dažādas augstskolas: Eižens Ostvalds – Tarandtas Meža akadēmiju Vācijā; Krišs Melderis, Kārlis Kiršteins, Andrejs Teikmanis un Sergejs Grigorjevs – Pēterpils Mežu institūtu; Bruno Jurevics – Novoaleksandrijas Lauksaimniecības un mežu institūtu; Fridrihs Kīglers – Ebersvaldes Meža akadēmiju Vācijā; Roberts Liepiņš – Bāzeles universitāti Šveicē; Arvīds Kalniņš – Rīgas Politehnisko institūtu.

1923.–1924. gadā Mežkopības nodaļā darbu sāka pirmie Latvijas Universitāti beigušie mežkopji – Nikolajs Zemītis, kurš papildus RPI iegūtai agronoma specialitātei pabeidza Mežkopības nodaļas kursu 1922. gadā un Rūdolfs Markus – 1924. gada Mežkopības nodaļas absolvents. Nākamajos gados turpinājās jauno, spējīgāko nodaļas absolventu iesaistīšana Mežkopības nodaļas darbā. 1925. gadā tajā sāka strādāt Andrejs Rozēns (1925. gada absolvents), 1928. gadā – Vilis Eiche, Pauls Šreinerts (vēlāk Sarma) un Artūrs Kundziņš (visi – 1928. gada absolventi), 1929. gadā – Ernests Roze (1929. g. absolvents); 1933. gadā – Voldemārs Lange (1933. gada absolvents), 1938. gadā – Jānis Cīrulis un Pauls Mūrnieks (abi – 1938. gada absolventi).

1920. g. rudenī uzņēma pirmos Mežkopības nodaļas studentus. Daļa jauniešu iestājās nevis pirmajā, bet vecākosursos, jo viņi bija studējuši RPI vai LA Lauksaimniecības fakultātē, vai arī citās augstskolās, piemēram, Pēterburgas Mežu institūtā, Tarandtas un Ebersvaldes Meža augstskolās Vācijā u. c. Tā, piemēram, Nikolajs Zemītis, vēlākais Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas profesors, 1917. gadā absolvēja RPI Lauksaimniecības nodaļu, iegūstot agronoma diplomu. Viņš bija pirmais Latvijas Augstskolas Mežkopības nodaļas absolvents 1922. gadā.

Pēterburgas Mežu institūtā jau bija studējuši A. Vinters, I. Rozentāls un K. Auškāps, kuri LA Mežkopības nodaļu absolvēja 1923. gadā (7). Pirmajā studiju gadā (1920./21.) Mežkopības nodaļā bija 98 studenti. Turpmākajos četros gados viņu skaits strauji pieauga un 1927./28. studiju gadā sasniedza ap 380. Turpmākajos gados studentu skaits nedaudz samazinājās. Nodibinoties Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijai, no LU Mežkopības nodaļas uz JLA Mežsaimniecības fakultāti bija pārcelti aptuveni 200 studenti.

Daudzi studenti strādāja algotu darbu un tāpēc studēja ar pārtraukumiem, t. i., turpināja izglītoties, kad bija uzkrāti līdzekļi mācību turpināšanai.

1920. g. novembrī – decembrī tika nolasītas pirmās, t. s. iestāju lekcijas mežsaimniecības specialitātē: “Augstākās mežizglītības specializācijas nozīme mežsaimniecībā” (doc. A. Kalniņš), “Über die Sparkraft des Waldes und ihre Bedeutung für die Forstertragsregelung” (doc. E. Ostvalds), “Latvijas mežsaimniecība” (lektors B. Jurevics), “Mežsaimniecības un meža zinātnes attīstības vēsture” (lektors F. Kīglers).

Pirmajiem četriem Mežkopības nodaļas absolventiem piešķīra mežzinātņu kandidāta grādu, piektajam – meža zinību inženiera grādu. Ar 1923./24. studiju gadu absolventiem piešķīra inženiera mežkopja grādu (8). Arī pirmajiem pieciem absolventiem, pēc viņu pašu lūguma, izsniegtos diplomus apmainīja pret jauniem, kuros bija minēts jaunpieņemtais inženiera mežkopja nosaukums (7). Šo nosaukumu saglabāja arī Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā.

No 1922. g. līdz 1939. g. mežkopības nodaļu absolvēja 252 cilvēki, t. sk. arī 3 sievietes (1925., 1929. un 1937. g.). Visvairāk jauno inženieru mežkopju bija 1938. un 1939. g., kad nodaļu beidza 49 speciālisti (ap 20% kopskaita). Tas izskaidrojams ar patstāvīgas Mežsaimniecības fakultātes dibināšanu Jelgavā. Kopā ar studentiem, kuriem 1938./39. studiju gads bija ceturtais – pēdējais, savas saistības ar universitāti centās nokārtot tie, kam studijas ieilgušas.

Ar lielām grūtībām nodibinātās Mežkopības nodaļas pastāvēšanu jau pašā sākumā apdraudēja domstarpības par augstākās mežizglītības nākotni saistībā ar mežu pārvaldes modeli. Viens variants paredzēja izmantot Prūsijas paraugu – pāriet uz virsmežniecību un mežniecību sistēmu, atsakoties no mežsargiem. Tad Latvijā būtu apmēram 500 virsmežniecību un 3 000 mežniecību, bet neviena mežsarga. Šīs sistēmas vajadzībām augstskolai ik gadu vajadzētu sagatavot 30–40 speciālistu. Mežziņus ar vidējo speciālo izglītību mācītu vismaz astoņās divgadīgajās meža skolās. Šāda ideja neguva atsaucību (9).

Cits variants paredzēja mežizglītību pielāgot resora pārvaldei. 1921. g. ieviestajā mežu pārvaldes sistēmā ar aptuveni 100 virsmežniecībām un mežniecībām ap 350 un ap 3 500 mežsargiem Latvijā būtu vajadzīga viena mežsaimniecības vidusskola, kura ik gadu papildinātu izdienējo mežziņu skaitu (15–20 cilvēku), un vairākas mežsargu skolas, kuras pēc apmēram 10 gadiem varētu dot vajadzīgos apmācītus 3 500 mežsargus. Augstskola nebūtu vajadzīga, jo 5–6 ik gadus izdienējo virsmežziņu un augstāko ierēdņu apmaiņas dēļ būtu par dārgu uzturēt augstskolas mežkopības nodaļu. Tās vietā būtu jāizmanto ārzemju augstskolas (10).

Mežkopības nodaļas docētāji nepieļāva domu par nodaļas likvidēšanu. Gluži pretēji, viņu viedoklis bija tāds, ka nodaļa savus uzdevumus meža speciālistu sagatavošanā un zinātniskajā darbā veiktu sekmīgāk, ja tai dotu lielāku patstāvību. Nodaļa jāpārveido par patstāvīgu fakultāti (7).

Augstākās mežizglītības pastāvēšanu Latvijā sāka apdraudēt arī Mežu departamenta nostāja. Ja 1920. gadā Mežu departaments ierosināja dibināt patstāvīgu Meža fakultāti, tad 1925. g. tas bija gatavs likvidēt Lauksaimniecības fakultātes mežkopības nodaļu. Faktiski šādi departamenta nostājai bija subjektīvi motīvi. Mežu departamenta direktoram, kurš amatu apvienošanas kārtībā bija arī Mežkopības nodaļas docents universitātē, radās konflikts un viņš darbu universitātē zaudēja. Tāpēc arī radās nostāja par Mežkopības nodaļas nevajadzīgumu (11). Netika ņemts vērā, ka 1925. g. 1. aprīlī no visiem 492 virmežziņiem, mežziņiem un mežziņu amata kandidātiem tikai 9,8% bija augstākā mežizglītība. Vidējā mežizglītība bija 8,7%, zemākā mežizglītība 26,6% un pārējie bija bez jebkādas mežizglītības.

Jautājums par mežkopības nodaļas pastāvēšanu atkārtoti aktualizējās, izstrādājot kārtējā gada budžetu. 1928. g. februārī Saeimas izglītības komisija izskatīja jautājumu par mežizglītību Latvijā. Pēc Mežu departamenta aprēķiniem ar augstāko mežizglītību Latvijā ik gadus vajadzēja tikai 6-7 speciālistus, tātad mežkopības nodaļa nav vajadzīga. Universitātes pārstāvji A. Teikmanis, K. Kiršteins un J. Vārsbergs šādam viedoklim nepiekrita, minot šādus argumentus: augstākā mežizglītība pastāv pat tādās valstīs, kur mežu ir mazāk nekā Latvijā. Latvijā vajadzīgi ap 616 mežkopji ar augstāko izglītību. Katru gadu meža dienestu atstāj 4–5% mežkopju, tātad no jauna jāpieņem darbā 25–30 mežkopji, kurus nepieciešams sagatavot.

Komisija Mežu departamenta viedokli neatbalstīja (12).

1932. g. februārī, apspriežot Izglītības ministrijas budžetu, Saeimas budžeta komisijā bija izteikts priekšlikums likvidēt mežkopības nodaļu Universitātē, sākot ar nākamā gada 3. kursu, vienlaikus samazinot Lauksaimniecības fakultātes darba algu līdzekļus.

Pret šo priekšlikumu protestēja mežkopības nodaļas pasniedzēji un studenti, kā arī ar mežu saistītās sabiedriskās organizācijas (12). Izvērtējot par un pret argumentus, komisija nolēma, ka mežkopības nodaļa nav jālikvidē.

Mežkopības nodaļas mācībspēki vadīja prakses 1922. g. nodibinātā mācību mežniecībā (12). Mācību mežniecības vadītājs bija mežkopības nodaļas docents. Pirmsdiploma prakti studenti aizvadīja uzņēmumos, kuru darbība bija atbilstīga viņu diplomdarba tematam. Mežkopības nodaļa bija vienīgā vieta, kurā sagatavoja speciālistus mežam un ar to saistītām nozarēm, tāpēc diplomdarbu temati bija ļoti dažādi un parasti atbilstīgi nākamā speciālista izvēlētai darbavietai. Bez mežsaimnieciskās darbības nodaļas absolventi gatavojās strādāt arī mežizstrādē, kokzāģētavās, kokmateriālu ūdenstransportā, mežķīmijā un kokmateriālu eksportā.

Mežkopības nodaļas pasniedzēji veicināja arī meža speciālistu pārkvalificēšanos augstākā pakāpē. Vairāki inženieri mežkopji ieņēma subasistentu un asistentu vietas tūlīt pēc augstskolas beigšanas, lai nākotnē sagatavotos lektora, docenta, profesora darbam.

Mežkopības nodaļas mācībspēki paralēli pedagoģiskam darbam aktīvi pievērsās zinātnei, vienlaikus iesaistot šajā jomā jauno mežkopju paaudzi. 1928. gadā pie Mežu departamenta nodibinātajā Meža pētīšanas stacijā ap 40–50% no visiem pētniecības darbu tematiem izpildīja mežkopības nodaļas mācībspēki.

Pavisam no mežkopības nodaļu beigušajiem ap 5% iesaistījās nodaļas darbā, t. sk. vēlākie profesori (R. Markus, N. Zemītis, E. Roze, V. Eiche, A. Kundziņš, E. Bakūzis, V. Lange) un docenti (P. Sarma, P. Mūrnieks, J. Cīrulis, A. Rozens, F. Neilands). Mežizglītības pēctecība un mežzinātnes attīstība bija nodrošināta. Jaunie inženieri mežkopji papildināja mežu pārvaldes administrāciju (Mežu departamenta darbinieki, virsmežziņi, mežziņi, mežziņu amata kandidāti) ar kvalificētiem speciālistiem. Arī saistītās nozares (kokmateriālu transports, kokzāģēšana, kokmateriālu eksports, mežķīmija u. c.) ieguva speciālistu papildinājumu.

LITERATŪRA

1. LVVA, 1680. f., 1.apr., 1003. l.
2. LVVA, 1680. f., 1.apr., 1004. l.
3. LVVA, 1680. f., 1. apr., 453. l.
4. LVVA, 7427. f., 6. apr., 37.a l.
5. LVVA, 7427. f., 6. apr., 7. l.
6. LVVA, 7427. f., 6. apr., 45. l.
7. LVVA, 7427. f., 6. apr., 2. l.
8. LVVA, 5636. f., 2. apr., 1. l.
9. LVVA, 1680. f., 10. apr., 6. l.
10. LVVA, 1680. f., 1. apr., 1148. l.
11. LVVA, 7427. f., 6. apr., 266. l.
12. LVVA, 7427. f., 6. apr. 190. l.

Summary

The education of forest engineers at the University of Latvia was started in 1920. From 1920 until 1939 the number of graduated specialists was 252.

Periodika kā LVU Medicīnas fakultātes vēstures avots (1944–1950)

Periodicals as a Historical Source of the Faculty of Medicine of the Latvian State University: 1944 – 1950

Arnīs Viksna

Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte

Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586

Tālr. 7034568, e-pasts: arnis.viksna@lu.lv

Latvijas medicīnas vēstures literatūrā pirmo reizi kā avots LVU Medicīnas fakultātes darbības raksturojumam no 1944. līdz 1950. gadam izmantota periodika, kas ļauj reljefāk saskatīt padomju laika tendences un īpatnības, īpaši mācību procesa ideoloģizācijā un mācībspēku kritikā.

Atslēgvārdi: LVU Medicīnas fakultāte, periodika, 1944–1950.

Starp medicīnas vēstures avotiem tāpat kā starp vēstures avotiem vispār nozīmīgu un plašu vietu ieņem rakstu avoti, jaunāko laiku vēstures skaidrojumos pat dominējošo. Savukārt no nepublicētiem un publicētiem rakstu avotiem pēdējie ir visērtāk pieejami, jo ir tirazēti un atrodami lielākās bibliotēkās. Vēl sīkāk dalot, publicistikā jeb plašākā tvērumā – periodikā (laikrakstos, žurnālos, kalendāros, regulāri iznākošos rakstu krājumos) rodamiem rakstiem dažkārt netiek pievērsta uzmanība augstās subjektivitātes pakāpes dēļ. Tik tiešām, periodikā, kas orientēta uz ikdienas aktualitātēm, reljefāk saskatāmas sava laika patiesās vai iedomātās pretrunas, jūtama stipra valdošās ideoloģijas ietekme un centieni pateikt vēlamu, bet padomju laiku (totalitāro sistēmu) raksturo arī stingra cenzūra un paustās domas reglamentācija. Periodika neapkopo statistiski ticamu datu materiālu, un tāds nav arī tās mērķis, turklāt pētnieki galvenokārt to izmanto ilustrācijai, aizgūstot atsevišķus piemērus – pozitīvus, negatīvus, kādi nu kuro reizi vajadzīgi. Tālab periodikai – un šai konkrētā gadījumā padomju periodikai pēckara posmā tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām – ir raksturīga augsta subjektivitātes un tendenciozitātes pakāpe.

Apkopojuma mērķis ir, izmantojot periodiku, cik nu tas iespējams, mēģināt raksturot LVU Medicīnas fakultātes darbību laikposmā no Otrā pasaules kara tiešas karadarbības beigām Rīgā līdz Rīgas Medicīnas institūta izveidošanai, atšķeloties no universitātes, proti, no 1944. gada rudens līdz 1950. gada vasarai. Turklāt periodika kā LVU Medicīnas vēstures avots līdzšinējā medicīnas vēstures literatūrā nav izmantota. Orientācijai noderēja reģistrējošā bibliogrāfija par t. s. lielo presi, bet vairāki citi, ar medicīnu un augstskolu ciešāk saistīti izdevumi, tika pakļauti vienlaidus caurskatei (sk. 1. tab.).

Tūlīt pēc kara beigām Latvijas prese diez cik plaša nebija, pat pārlieku pieticīga, jo 1945. gadā iznāca četri četrlappušu dienas laikraksti “Cīņa”, “Padomju Jaunatne”, “Советская Латвия”, “Советская молодежь”; nedēļas laikraksts “Literatūra un Māksla”; žurnāli “Karogs”, “Bērnība”, “Padomju Latvijas Skola”, “Padomju Latvijas Boļševiks”, ko papildināja aprinķu avīzes un nedaudz vēlāk vairāki resoru izdevumi. Neviens no tiem nebija paredzēts medicīnai un veselības aprūpei, un medicīnas augstskolai atvēlētā vieta tajos

bija nejauša un minimāla (sk. 2. tab.), ko apliecina iepazīšanās ar reģistrējošās bibliogrāfijas palīglīdzekļu starpniecību (1).

1. tabula

**Savilkums par LVU Medicīnas fakultātei veltītiem rakstiem periodikā
no 1944. līdz 1950. gadam**

Nr.	Avots	Rakstu skaits
1.	T. s. lielā prese	54
2.	„LPSR ZA Vēstis”	33
3.	Krājums “Padomju Latvijas veselības aizsardzība”	36
4.	Laikraksts “Padomju Students”	81
	Kopā	204

2. tabula

**LVU Medicīnas fakultātei un mācībspēkiem veltīti raksti un mācībspēku raksti
populārā presē no 1945. līdz 1950. gadam**

Gads	Raksti
1945	6
1946	7
1947	12
1948	4
1949	8
1950	17
Kopā	54

Hronoloģiski veidojas šāda aina, kas tomēr ļauj spriest par aktuālākiem jautājumiem. Jau 1944. gada 1. decembrī “Cīņa” ziņo, ka vislielākais reflektantu iesniegumu skaits ir Medicīnas fakultātē, kas darbību atsākusi dekāna profesora Paula Stradiņa (1896–1958) vadībā (2).

1945. gadā publicēta profesora P. Stradiņa runa LPSR inteliģences kongresā (3) un LPSR Zinātņu akadēmijas dibināšanas priekšsapulcē (4), divi raksti par nule tapušo P. Stradiņa muzeju (5), kā arī profesora Kārļa Barona (1865–1944) nekrologs (6).

1946. gadā publicēti pieci raksti par zinātnieku un valstsvīru, tostarp LVU Medicīnas fakultātes profesoru Augustu Kirhenšteinu (1872–1963) kā PSRS Augstākās padomes deputāta kandidātu, viņa raksts ar zīmīgu virsrakstu “Atrīvotā zinātne” (7), kā arī studenta (vēlāk profesora) Induļa Bākuļa (1922–1976) pateicības raksts padomju varai par iespēju gūt izglītību (8).

Seko 1947. gadā publicēti trīs raksti par A. Kirhenšteinu un divi raksti par profesoru Aleksandru Šmitu (1892–1978) kā LPSR Augstākās padomes deputāta kandidātu, seši raksti par A. Kirhenšteina 75 gadu jubileju, kā arī A. Šmita raksts par padomju medicīnas sasniegumiem (9).

1948. gadā A. Šmits turpina padomju zinātnes propagandu (10), P. Stradiņš pievērš uzmanību ķirurgu un onkologu konferencei (11), bet ar Jāņa Skujas (1886–1983) rakstu tiek atzīmēta latviešu bakteriologa Kristapa Helmaņa (1848–1892) simtgade (11).

1949. gadā ir sākusies krievu fiziologa, Nobela prēmijas laureāta Ivana Pavlova (1849–1936) glorificēšana (13), kam rakstu velta viņa audzēknis docents Kristaps Rudzītis (1899–1978), savukārt A. Šmits slavina citu “tēvzemes” zinātnieku Ivanu Sečenovu (1829–1905) (14), bet studente Eva Vātere – Sergeju Botkinu (1832–1889) (15). P. Stradiņš raksta par vēža profilaksi (16), bet profesors Aleksandrs Liepukalns (1892–1966) fantazē par ilgu mūžu (17). Zirgs aug 3–4 gadus, dzīvo 20–28 gadus, tātad sešas, septiņas reizes

vairāk; ja tā notiktu ar cilvēku, kas aug 20–25 gadus, tad viņš dzīvotu 120–175 gadus, bet sociālisma labklājībā taču iespējams aizkavēt saistaudu novecošanos! Vēl šajā gadā kompartijas presē tiek pievērsta uzmanība ideoloģiskajam darbam Medicīnas fakultātē (18), bet P. Stradiņš saņem iznīcinošu kritiku “par kādu kaitīgu lekciju” un ir spiests taisnoties (19).

Nākamo vēlēšanu laikā par A. Kirhenšteinu kā PSRS Augstākās padomes deputāta kandidātu 1950. gada presē publicēti 13 raksti. Medicīnas fakultāte kritizēta par studentu sliktām sekmēm marksisma gala eksāmenā, kamdēļ ārsta diplomu nesaņēmuši 15 cilvēki (20) bet E. Vātere kritizē fakultātes komjauniešus par pasivitāti (21). Publicēts arī profesora Jāņa Maizītes (1883–1950) un vecākā pasniedzēja Kārļa Brieža (1896–1950) nekrologs (22).

Priekšstatu par Medicīnas fakultātes mācībspēku zinātniskiem centieniem līdz veidot žurnālā “Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis” publicētie darbi. LPSR ZA tika izveidota 1946. gadā un žurnāls sāka iznākt 1947. gadā. No Medicīnas fakultātes mācībspēkiem par īsteniem locekļiem tika ievēlēti (iecelti) A. Kirhenšteins, P. Stradiņš un A. Šmits, par korespondētājlocekli – Jānis Miķelsons (1888–1952). Tika izveidota Latvijā pilnīgi jauna zinātnes struktūra, un A. Kirhenšteins bija Mikrobioloģijas institūta direktors, A. Šmits – Uztura institūta direktors, P. Stradiņš – Bioloģijas un eksperimentālās medicīnas institūta direktors, bet J. Miķelsons – šā institūta sektora vadītājs. Žurnālā publicējās arī šo institūtu darbinieki, kas līdztekus bija Medicīnas fakultātes mācībspēki (sk. 3. tab.).

3. tabula

Žurnālā “LPSR ZA Vēstis” publicēto LVU Medicīnas fakultātes mācībspēku darbu skaits un daļījums no 1947. līdz 1950. gadam

Gads	Publikāciju kopskaits	Pētījumi	Apskati		Īsziņojumi
			zinātniski	politiski	
1947	2	–	2	–	–
1948	9	2	4	2	1
1949	10	5	2	2	1
1950	12	9	2	–	1
Kopā	33	16	8	4	3

Akadēmijas locekļi publicējuši šādu rakstu skaitu: J. Miķelsons – 8, A. Šmits – 6, A. Kirhenšteins – 4, P. Stradiņš – 2, citi ar Medicīnas fakultāti saistīti zinātnieki – 13 rakstus.

Pēckara laiks zinātnē bija īpaši nelabvēlīgs gan materiālo resursu, gan pētnieku ziņā, jo vairums no viņiem bija emigrējuši, bet atlikušie bija pārslogoti pedagoģiskā, organizatoriskā u. c. darbos. Tomēr arī šādos apstākļos bija iespējams gūt panākumus, ko vislabāk apliecināja korespondētājloceklis J. Miķelsons. Viņš pievērsās rūpīgai un detalizētai Latvijas minerālūdeņu (Baldones un Ķemeru sērūdens, Valmieras hlorīdu minerālūdens) ietekmes klīniskai izpētei uz gremošanas orgānu funkcijām (kuņģa sulas un žults sekrēciju u. c.) (23), kā arī Valmieras un Siguldas minerālūdens ietekmei uz dažām kardiovaskulārās sistēmas funkcijām (24), saskatot plašas perspektīvas Latvijas minerālūdeņu izmantošanā, bet, kopā ar līdzstrādniekiem, – arī ārstniecisko dūņu izmantošanā (25).

Akadēmiķis A. Šmits “LPSR ZA Vēstis” pārstāvēts ar galvenokārt publicistiskas ievirzes rakstiem, bet ne pētījumiem, jo šai laikā bija ZA Bioloģijas un lauksaimniecības zinātņu nodaļas akadēmiķis sekretārs, kas uzlika noteiktus pārraudzības pienākumus. Viņš aicināja darboties Ivana Mičurina (1855–1935) un Trofima Lisenko (1898–1976) ideju garā (26), kas tolaik tika uzskatītas par progresīvām, izvirzīja bioloģijas zinātnes uzdevumus (27), slavīnāja I. Pavlovu un A. Kirhenšteinu (28), kā arī sniedza atzinumus par olbaltumvielu un vitamīnu nozīmi uzturā (29).

Savukārt akadēmiķis A. Kirhenšteins ik gadu publicējis pa plašākam pārskata rakstam savā nozarē (30), bet eksperimentāla rakstura darbi pagaidām izpalika. Mūžīgi citos

pienākumos pārslogotais akadēmiķis P. Stradiņš pievērsās jauna medikamenta – furacilīna lietošanai strutainā ķirurģijā (31). Cītu pētnieku darbi veltīti nule Rīgā sintezētās paraaminosalicilskābes klīniskai izpētei (32), furacilīna (33) un penicilīna (34) iedarbības noskaidrošanai organismā, specifiskam iekaisumam (35), klejotājnerva morfoloģijai (36), bakterioloģijas vēsturei (37).

Lai aizpildītu tukšo vietu pēc “Latvijas Ārstu Žurnāla” darbības pārtraukuma 1944. gadā, LPSR Veselības aizsardzības ministrija nolēma pagaidām izlīdzēties ar rakstu krājumu “Padomju Latvijas veselības aizsardzība”, kas no 1948. gada iznāca divreiz gadā, daļu rakstu publicējot latviešu, daļu – krievu valodā (vairumu). Redakcijas kolēģiju vadīja ministrs Ādolfs Krauss (1905–1958), bet tās locekļi (ar pāris izņēmumiem) bija LVU Medicīnas fakultātes mācītābspēki. Viņi bija arī čaklākie rakstītāji, sagatavojot aptuveni pusi rakstu (sk. 4. tab.).

4. tabula

Krājumā “Padomju Latvijas veselības aizsardzība” publicētie LVU Medicīnas fakultātes mācītābspēku raksti no 1948. līdz 1950. gadam, skaits

Krājums	Gads	Raksti	tostarp no MF
1.	1948	21	13
2.	1948	16	7
3.	1949	15	9
4.	1950	11	2
5.	1950	13	5
Kopā		76	36

Krājumam piemita galvenokārt praktiska rakstura ievirze, tajā dominēja klīniski vērojumi, nedaudz bija eksperimentālas dabas pētījumu, turklāt ierasta bija padomju sasniegumu cildināšana. Apjoma ziņā raksti bija nelieli, bieži bez literatūras atsaucēm. Tā kā tiem Medicīnas fakultātes mācītābspēkiem, kas līdztekus nebija iesaistīti LPSR Zinātņu akadēmijas institūtu darbā, citas publicēšanās iespējas praktiski nepastāvēja, krājumā bija pārstāvēta lielākā fakultātes katedru daļa (sk. 5. tab.).

5. tabula

Krājumā “Padomju Latvijas veselības aizsardzība” publicēto LVU Medicīnas fakultātes mācītābspēku rakstu dalījums pa katedrām no 1948. līdz 1950. gadam

Nr.	Katedra	Vadītājs	Raksti
1.	Fakultātes ķirurģijas	Pauls Stradiņš	7
2.	Fakultātes terapijas	Kristaps Rudzītis	4
3.	Hospitālās ķirurģijas	Aleksandrs Liepukalns	3
4.	Hospitālās terapijas	Jānis Miķelsons	3
5.	Neiroloģijas	Jānis Vilde	3
6.	Operatīvās ķirurģijas	Aleksandrs Bieziņš	3
7.	Patofizioloģijas	Leonids Golbers	3
8.	Bioķīmijas	Aleksandrs Šmits	2
9.	Diagnostikas	Ernests Burtnieks	2
10.	Patologanatomijas	Boriss Ugrjumovs	2
11.	Anatomijas	Vasilijs Kalbergs	1
12.	Dermatoveneroloģijas	Aleksandrs Šteins	1
13.	Infekcijas slimību	Pēteris Niedrītis	1
14.	Zobārstniecības	Dominiks Kalvelis	1

Daži piemēri par krājumā “Padomju Latvijas veselības aizsardzība” aplūkoto jautājumu loku: profesors Leonids Golbers (1909–2002) – par hepatolienāliem procesiem un brūču

patofizioloģiju (38), profesors Jānis Vilde (1900–1971) ar līdzstrādniekiem – par poliomieliņu (39), profesors Ernests Burtņieks (1898–1958) – par tuberkulozes ārstēšanu ar pneimolizīnu un pneimotoksisko serumu (40), asistents Ēvalds Ezerietis – par urīnpūšļa svešķermeņiem, diseminētu ksantomatozi un pankreatītu (41), profesors Boriss Ugriumovs (1892–1963) – par diagnožu nesakrītību (42), asistents Konstantīns Kalnbērzs (1893–1960) – par asinsspiediena mērīšanu (43), profesors Vasilij Kalbergs (1893–1983) – par padomju anatomu skolām (44), profesors A. Liepukalns – par ķirurģijas stāvokli LPSR (45), profesors A. Šmits – par padomju medicīnas lomu komunisma celtniecībā (46). Kā jau Medicīnas fakultātē pienākas, tematika ir bijusi pietiekami plaša un daudzveidīga.

Ja līdz šim aplūkoti avoti sniedza pieticīgu priekšstatu par pavisam nelielu fakultātes darbības daļu, tad daudz vairāk un tiešāk ir rakstīts augstskolas presē, kas sākotnēji aprobežojās ar vienu vienīgu izdevumu: laikraksta “Padomju Jaunatne” pielikumu “Padomju Jaunatne LPSR Augstskolās” 1945. gadā un tā turpinājumu arī “Padomju Jaunatnes” pielikuma veidā – “Padomju Students” no 1946. līdz 1948. gadam, kas tiklab attiecināms uz visām vietējām augstskolām. Pēc tam no 1949. gada septembra “Padomju Students” iznāca jau vienīgi kā LVU izdevums. Par Medicīnas fakultāti (MF) rakstīts jau krietni vairāk, turklāt tā bijusi studentu avīze, vairums autoru ir studenti (sk. 6. tab.).

6. tabula

LVU Medicīnas fakultātei veltītu rakstu autori studentu laikrakstā no 1945. līdz 1950. gadam

Autors	1945	1946	1947	1948	1949	1950	Kopā
MF students	–	13	6	7	10	10	46
MF mācībspēks	–	–	1	5	4	4	14
Cits	1	–	2	1	1	2	7
Anonīms	–	2	4	6	1	1	14
Kopā	1	15	13	19	16	17	81

“Padomju Students” bija arī studentu avīze vārda tiešā nozīmē, bet ne augstskolas vadības pašslavināšanās rupors, par kādu daža laba augstskolas avīze ir pārvērtusies vēlāk. Mēģinot tematiski grupēt Medicīnas fakultātei veltītus rakstus, diezgan pārliecinoši dominē studentiem tuvi ikdienas jautājumi, lai gan nepārprotami noris arī t. s. ideoloģiskā audzināšana un pārraudzināšana (sk. 7. tab.).

7. tabula

LVU Medicīnas fakultātei veltītu rakstu tematika studentu laikrakstā no 1945. līdz 1950. gadam

Temats	1945	1946	1947	1948	1949	1950	Kopā
Mācību darbs	–	4	1	9	2	8	24
Ideoloģija un komjaunatne	1	3	3	2	5	8	22
SZB	–	5	5	1	5	–	16
Tēvzemes (47) zinātnieki	–	1	1	2	3	–	7
Pašdarbība	–	1	3	2	–	–	6
Sports	–	1	–	2	1	–	4
Cits	–	–	–	1	–	1	2
Kopā	1	15	13	19	16	17	81

Studentu laikrakstā un t. s. lielajā presē publicētos rakstos, kurus lietderīgi aplūkot vienkopus, iezīmējas dažas pietiekami raksturīgas tendences fakultātes dzīvē, kam veltīta plašāka vērība: 1) mācību process un Studentu zinātniskās biedrības (SZB) darbība, 2) studentu ideoloģiskā audzināšana, 3) pašdarbība un sports, 4) fakultātes mācībspēku kritika un viņu vajāšana uzskatu dēļ.

Aplūkojot mācību darbu, dominē viedoklis, ka studentu sekmes lielākoties ir labas, taču kavēkļi saistāmi ar aukstām, neapkurinātām auditorijām, virsvalku trūkumu klīnikā un līdzīgām saimnieciska rakstura grūtībām, par ko, piemēram, liecina 3. kursa ražošanas sapulces apraksts 1946. gadā (48). Tik tiešām, visos attēlos, kas laikrakstā publicēti ziemas laikā, studenti auditorijās sēž mēteļos. Kādas citas sapulces apraksts labi parāda fakultātes dzīves norises un centienus: docents Rūdolfis Krūmiņš (1904–1982) referē par piecgaides plānu, prodekāns profesors Kārlis Balodis (1889–1964) aplūko fakultātes būvniecības perspektīvu Pārdaugavā, profesors A. Šmits akcentē nepieciešamību gatavot sociālistiskai valstij uzticamus ārstus, fakultātes partorgs K. Kalnbērzs mudina labi mācīties, ko studenti savās runās apsola, bet asistente Aina Damberga (1914–1971) nolasa rezolūciju, kas tiek vienprātīgi pieņemta (49). Laikrakstā diezgan regulāri rakstīts par eksāmeniem, ieskaitēm un to rezultātiem, profesors Aleksandrs Bieziņš (1897–1975) dod padomus, kā labāk veikt vasaras praksi (50), izskan acinājums mācīties arī no citu padomju augstskolu studentu pieredzes, kur neatsveramu palīdzību sniedz docents A. Liepukalns, kas uz LVU pārnācis no Maskavas 1. Medicīnas institūta (51). Priekšzīmīga padomju studenta tēls tiek veidots I. Bākuļa pasūtījuma rakstā: studiju laikā apguvis I. Pavlova, I. Sečenova, Iljas Mečņikova (1845–1916), Nikolaja Pirogova (1810–1881) darbus, viņš droši raugās nākotnē, kļūs par ortopēdu un ārstēs Lielā Tēvijas kara invalīdus (52).

Augstskolas laikraksts liecina, ka Medicīnas fakultātē par nopietnāko sabiedriskās dzīves formu ar nepārprotamu atdevi (ko nevar teikt par komjaunatnes vai arodbiedrības organizāciju) ir izveidojusies Studentu zinātniskā biedrība. SZB orientēja studentus nākamā specialitātē vispirms ar praktisku un tikai pēc tam ar teorētisku ievirzi, proti, SZB uzlūkojama kā mācību procesa izvērstis un padziļināts turpinājums, tālab guva nepārprotamu jauno censoņu atsaucību. Pirmais studentu zinātniskais pulciņš jau 1945. gada martā tika izveidots Fakultātes ķirurģijas katedrā profesora P. Stradiņa vadībā, par kura sākumdarbību publicēta plaša informācija presē (53). Labi apmeklētas pulciņa sēdes notikušas divreiz mēnesī; sēdes norisē bija klīniskam jautājumam veltīts referāts, slimnieku demonstrācija un debates. Turpmāk SZB darbs fakultātē plaši izvērās (54), ar labām sekmēm 1947. gadā norisa pirmā studentu zinātniskā konference jeb, preses atreferējumā: “Mūsu Dzimtenei vajadzīgi zinātniski domājoši ārsti – par tādiem kļūt ir visu Medicīnas fakultātes studentu goda pienākums” (55). Par studenta-zinātnieka piemēru (56) minēts Jevgeņijs Linārs (1920–2003), kas patiešām vēlāk kļuva par pazīstamu profesoru fiziologu.

Studentu audzināšanas darbā pastiprināta uzmanība fakultātē tika pievērsta padomju zinātnes, padomju medicīnas, padomju veselības aizsardzības sistēmas pārākuma pierādīšanai salīdzinājumā ar ārvalstīm un pirmskara Latviju, par ko, protams, daudz tiek rakstīts arī studentu laikrakstā. No mūsdienu viedokļa savdabīgi liekas, ka par padomju zinātniekiem un padomju ārstiem saukti iebraucēji no citiem PSRS reģioniem, iekams vietējie zinātnieki un ārsti šādu atbildību uzliekošu nosaukumu vēl neliekams nopelnījuši. Pirmais pēckara dekāns P. Stradiņš izmanto iespēju 1946. gada 9. aprīlī noorganizēt studentiem tikšanos ar akadēmiķi Nikolaju Semaško (1874–1949), kas Rīgā ieradies uz LPSR ārstu 2. kongresu. Dekāns viņu raksturo kā Ļeņina līdzgaitnieku un pirmo veselības aizsardzības tautas komisāru, ko studenti sveic “vētrainiem aplausiem”, bet N. Semaško nolasa referātu “Ārsta nozīme padomju veselības aizsardzības sistēmā” (57). Ļoti plaši tiek propagandēta ievērojamāko krievu un padomju medicīnas zinātnieku dzīve un darbība, bet visaugstāko virsotni tā sasniedz 1949. gadā, kad tiek svinēta I. Pavlova simtgade. Nenoliedzot I. Pavlova zinātniskos sasniegumus, tomēr jāatzīst, ka viņa mācības dogmatiska absolutizēšana, pat viņa darbu kanonizēšana noveda pie zinātnes stagnācijas, nesekmēja, bet kavēja tās attīstību. Plašajā jubilejas rakstu klāstā uzmanību piesaista informācija, ka I. Pavlovs 1909. gadā ieradies Rīgā un referējis Latviešu skolotāju biedrības sapulcē (58).

Fakultātes sabiedriskās dzīves norises preses spogulī veido nepievilcīgu situāciju: maz komjauniešu (59), sabiedriskais darbs noris vāji (60), sienasavīzes – sliktas (61),

arodkomitejas darbs – jāuzlabo (62), gadās studenti, kas “piekopj reliģiskus rituālus” (63), vienīgie rosīgie izrādās pirmsvēlēšanu aģitatori gan no studentu, gan jaunāko mācībspēku vidus. Piecus gadus pēc kara no fakultātes 1 125 studentiem komjaunieši ir 292, pārskata sapulci sāk ar 40 minūšu kavēšanos, jo nav ieradušies 60 biedri, bet kopumā fakultātes komjauniešu organizācija strādā slikti (64). Kā redzams, sabiedrisko norišu kritika ir bijusi asa un negatīvais nav noklusēts.

Toties pozitīvākas vēsmas jūtamas t. s. mākslinieciskās pašdarbības un sporta dzīves aplūkojumā. Pēckara studentu atpūtas vakars norisa aptuveni šādā veidā. To atklāj prodekāns K. Balodis, asistente A. Damberga lasa referātu, kam seko studentu priekšnesumi: dzied meiteņu sekstets, seko Ivara Ebela (1925–1998) klavieru solo, Elmāra Granta (1924–1996) un Veltas Temmeres (1925–1997) deklamācijas, solo dziesmas un dueti, grupas vingrojumi un noslēgumā dejas “Sudmaliņas” tautastērpos (65). Par ievērojamāko sasniegumu kļuva studentu dramatiskās kopas izveide 1947. gadā, kam sekoja veiksmīgs Raiņa lugas “Pūt, vējiņi!” iestudējums un izrāde uz Dailes teātra skatuves ar vēlāk pazīstamo ķirurgu profesoru Vili Purmali (1927–1989) galvenā lomā (66), bet pēc tam studenti centušies iestudēt citu Raiņa lugu “Krauklītis” (67), kur iniciators savukārt ir bijis vēlāk pazīstamais farmakologs profesors Jānis Šusters (1927–1988).

Vēl labāk Medicīnas fakultātei sokas sportā, jo no 22 LVU rekordiem vieglatlētikā tai pieder 14 (Ilga Zeltiņa, Mirdza Auziņa, Arnis Bute u. c.), LVU čempiona godā tiek ne tikai fakultātes sieviešu, bet arī vīriešu komanda basketbolā, LVU un LPSR čempione šahā ir Milda Lauberte (Endzelīna), bet arī šeit neiztikt bez ideoloģijas, piemēram, I. Zeltiņa savu LPSR rekordu 200 m sprinta distancē – 25,6 sekundes – veltī Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 31. gadadienai (68).

Atšķirā no citām fakultātēm un LVU kopumā Medicīnas fakultāte vismaz preses slēpās nav izpelnījies plašāku uzmanību ar mācībspēku asu kritiku un brutālām pāraudzināšanas kampaņām, kas īpaši aktualizējās četrdesmito gadu beigās. Būtībā var minēt tikai vienu gadījumu ar diezgan maigas formas kritiku, kas izskanējusi LK(b)P CK preses orgānā “Cīņa” – A. Austruma (domājams, pseidonīms) rakstu “Augstāku līmeni ideoloģiskam darbam LVU Medicīnas fakultātē”. Savu nolūku raksta autors pamato ar šādu apsvērumu: “Padomju augstskolas uzdevums ir izaudzināt speciālistu kadrus, kas pārzina ne vien savu specialitāti, bet kas stāv arī uz stingriem ideoloģiskiem pamatiem, uz visprogresīvākās ideoloģijas pasaulē – marksisma-ļeņinisma pamatiem.” Tālāk viņš aplūko 6. kursu, kas visu laiku mācījies padomju apstākļos un kuram lasītās lekcijas kritiķis, cik var noprast, (paslepšus) klausījies – studenti kaut ko apguvuši, bet slikti, un “par to nelielas zinis ne fakultātes vadība, ne partijas organizācija”.

Pievēršoties konkrētu mācībspēku nolasītām lekcijām, A. Austrums konstatē, ka profesoru A. Liepukalna, K. Rudzīša, Nikolaja Hodjakova (1898–1970), vecākā lektora Vladimira Ozoliņa (1909–1975) “lekcijās kaut cik tika dažreiz pieminēta dialektiska pieeja slimniekam un slimības attīstības analīzē”, toties profesoru P. Stradiņa, A. Bieziņa, K. Baloža, J. Miķelsona lekcijas šai ziņā bija “pavisam nepietiekošas”, lai gan “faktiskā materiāla ziņā visai vērtīgas”. Neierasti uzslavēts profesors K. Rudzītis: “Protams, katrā pareizā faktiskā materiāla izklāstījumā zināmā mērā izpaužas stihiska dialektika, ko sevišķi varēja vērot saistošajās prof. Rudzīša lekcijās iekšējās slimībās”, toties nežēlastībā ir kritis viņa katedras kolēģis Mihails Jofe (1898–1979), kas tiek kritizēts par formāli veiktiem aģitatora pienākumiem un fakultātē valdošo apolitiskumu. Seko rezumējums: “Medicīniskajās disciplīnās kursam ir visai izcilas sekmes. Bet šo disciplīnu zināšana bez pareiza marksisma-ļeņinisma pasaules uzskata tomēr nedod iespēju izveidoties par labu padomju ārstu un zinātnieku (69).” Šāda Medicīnas fakultātei adresēta kritika bija ļoti nepatīkama un no tās nebija iespējams izvairīties, ko apliecina kāds cits, būtībā maznozīmīgs gadījums. Laikraksta “Padomju Students” ievadrakstā “Drosmīgu un atklātu kritiku un paškritiku”, kas pēc padomju

tradīcijas ir anonīms (bez paraksta) (70), bet kuru neievērot nedrīkst, Medicīnas fakultātes dekānam profesoram E. Burtņiekam un kompartijas organizācijas sekretāram profesoram L. Golberam tiek pārņemta kritikas slāpēšana. Izrādās, students Viktors Kalnbērzs (vēlāk akadēmiķis) atkārtoti fakultātes sienasavīzē kritizējis dekānu E. Burtņieku, kas nav atbalstījis SZB, līdz spiesta bijusi iejaukties LVU kompartijas komiteja (71). Saprotama arī E. Burtņieka un L. Golbera nostāja, kas ieņēmuši un sargā savu pozīciju, novēršot nesašķaņas fakultātes iekšienē un rūpējoties, lai tās neizpaustos uz ārieni, kas varētu kaitēt viņu kā vadītāju reputācijai.

Taču fakultātes vadībai bija jāreaģē uz lielajām aktualitātēm, kas tolaik valdīja padomju medicīnas zinātnē, un viena no tām bija par reakcionāru nodēvētās Rūdolfa Virhova (1821–1902) celulārpatoloģijas teorijas kritika. R. Virhova kritiķu korī iekļāvās L. Golbers, vienlaikus slavīnot I. Pavlovu un nezinātniskas teorijas par dzīvās vielas izcelsmi autori Olgu Lepešinsku (1871–1963), bet par konkrētu negatīvu piemēru lokālas pieejas akcentēšanai izvēloties 6. kursa studenti Veltu Brambergu un aspiranti Gunu Dambīti (abas vēlāk profesores) un viņu zinātniskos vadītājus, kas to pieļāvuši, – profesorus K. Rudzīti un K. Balodi (72).

Tomēr patiešām īsta un nesaudzīga vajāšana preses slejās Medicīnas fakultātes pēckara vēsturē ir notikusi tikai viena – pret profesoru P. Stradiņu 1949. gada oktobrī, kas tagad pietiekami sīki, precīzi un ar komentāriem ir atainota medicīnas vēstures literatūrā (73), gan pagaidām nespējot atbildēt uz jautājumu, par ko gan tika vajāts P. Stradiņš. Viņam nevarēja pārņemt neobjektivitāti pret padomju varu, arī varaskārē balstīta nenovīdība tā nebija, jo P. Stradiņš savus ietekmīgākos posteņus bija zaudējis. Acīmredzot kādam viņš traucēja, tālab pietika ar iebaidīšanu, kas tika īstenota labāko padomju tradīciju garā: apmelojošs raksts presē (74), nosodījuma kampaņa darbvietā un publiska grēku nožēlošana (75). Visai zīmīgi, ja var ticēt notikumu aculiecinieka Bernharda Presa (1917–2001) atmiņām, ka tolaik ietekmīgais M. Jofe pirms izšķirošās sēdes P. Stradiņu mierinājis, ka tas būšot tikai teātris bez nopietnām sekām (76). Tā laikam vairs nav nejauša sakritība, ka tieši šai laikā iebraukušie medicīnas profesori, neguvuši atsaucību LPSR vadībā, sāka aplinkus ceļu caur LPSR Veselības aizsardzības ministriju uz PSRS Veselības aizsardzības ministriju un tālāk uz PSRS vadību, lai panāktu Medicīnas fakultātes atdalīšanu no LVU un Rīgas Medicīnas institūta dibināšanu, un pietiekami autoritatīvais P. Stradiņš, kas ne tik viegli piekrita pārējiem (77), varēja būt pēdējais šķērslis nodoma īstenošanas ceļā. Līdzīgi kā vairākus citus vietējos profesorus J. Maizīti, A. Bieziņu, K. Rudzīti, K. Balodi, J. Miķelsonu viņu pakritizēja, pārliecinājās, ka paklausa, un lika mierā, jo augstskolā valdīja mācītspēku deficīts.

Par P. Stradiņa “labošanu” ir divas liecības studentu laikrakstā, kas nav reģistrētas viņa biobibliogrāfijā (78). Dažas dienas pēc nopeluma viņš publicē rakstu “Kādēļ es vadu studentu zinātnisko pulciņu” (jo viņam tika pārņemta pārlika aizņemība mazsvarīgos darbos), kurā pasaka to, ko kritiķi no viņa vēlas dzirdēt: “Sociālistiskā valsts prasa jaunus, dziļi izglītotus ārstus, kam ir ne tikai speciālas zināšanas savā nozarē, bet kam ir cita sabiedriska stāja, cita pieeja slimniekam nekā tas ir buržuāziskās valstīs (79).” Šai pašā laikraksta numurā viņš publicē rakstu par N. Pirogovu, iekļaujoties “tēvzemes” zinātnieku sasniegumu propagandas kampaņā (80).

Periodikā, protams, nav iztirzātas Medicīnas fakultātes profesoru ambīcijas un savstarpējās pretrīcības, un diez vai tās būtu vērts skaidrot vispār, ja tās neietekmētu fakultātes virzību kopumā. No otras puses, arī par svarīgiem un ļoti būtiskiem jautājumiem reizēm prese klusē vai tos pat pilnībā ignorē. Piemēram, vai augstākai medicīniskai izglītībai var būt vēl kas svarīgāks par tās kardinālu reformu, pārejot no izglītības uz veselības aizsardzības resora pakļautību un izveidojot jaunu, padomju tipa augstskolu? Bet par to prese klusē, nekāda diskusija nenotiek, netiek, kā ierasts, runāts par kompartijas un padomju varas rūpēm un gādību par iedzīvotājiem, jaunatni, par gaišu nākotnes perspektīvu

u. tml., utt. Lietas tiek kārtotas klusībā, slepeni un aizmuguriski, lai tik kāds neiztraucētu, un nav jābrīnās, ka pēc rīkojuma un lēmuma pieņemšanas par RMI dibināšanu 1950. gada 10. jūnijā, resp., 5. jūlijā, presē pirmās ziņas par jaunās augstskolas eksistenci izdevās at-
rast ar milzu laika intervālu – 1950. gada 5. oktobrī – tas bija jau citētais E. Vāteres raksts par komjaunatnes organizācijas vājo darbu (81), bet “Padomju Studentā” pirmās ziņas par šķiršanos no Medicīnas fakultātes var izlasīt tikai 22. novembrī (82).

Tomēr, neraugoties uz subjektivitāti, tendenciozitāti un cenzūru, periodika sniedz diez-
gan plašu un kolorītu ieskatu LVU Medicīnas fakultātes dzīvē pēckara gados un ļauj spriest
par tās norisēm un virzību.

VĒRES

1. *Latvijas PSR periodikā publicēto rakstu rādītājs. 1944–1945. R., 1949.; Žurnālu un avižu rakstu hronika. 1946, 1947, 1948, 1949, 1950. R., 1950–1962.*
2. Valsts universitātē. *Cīņa*, 1944, 1. dec.=+
3. **Stradiņš, P.** Veselības sargpostenī. *Cīņa*, 1945, 20. martā; **Страдынь, П.** Величайшее богатство народа – его здоровье. *Сов. Латвия*, 1945, 24 марта.
4. **Stradiņš, P.** Mūsu priekšā plaši apvāršņi. *Cīņa*, 1945, 16. nov.
5. **Osis, R.** Cilvēce cīņā ar slimībām. *Cīņa*, 1945, 4. dec.; **Смирнов, А.** Музей профессора П. Страдыня. *Сов. Латвия*, 1945, 12 ноября.
6. Prof. *Dr.med.h.c.* Varons. *Cīņa*, 1945, 4. maijs.
7. **Кирхенштейн, А.** Освобожденная наука. *Сов. Латвия*, 1946, 5 ноября.
8. **Бакулис, И.** На службу человечества. *Сов. молодежь*, 1946, 25 июля.
9. **Шмидт, А.** Достижения советской медицины. *Сов. Латвия*, 1947, 27 июня.
10. **Šmits, A.** Bioloģijas uzdevumi Padomju Latvijā. *Cīņa*, 1948, 26. nov.; **Шмидт, А.** Достижения передовой советской медицины. *Сов. молодежь*, 1948, 11 авг.
11. **Страдынь, П.** Республиканская конференция хирургов и онкологов. *Сов. Латвия*, 1948, 5 февр.
12. **Skuja, J.** Lielā bakteriologa Kristapa Helmaņa piemiņai. *Cīņa*, 1948, 5. jūn.
13. **Рудзит, К.** Павловское учение вдохновляет на творческий труд. *Сов. Латвия*, 1949, 27 сент.
14. **Šmits, A.** Zinātnes korifejs. *Cīņa*, 1949, 10. aug.
15. **Vātere, E.** Lielā krievu klīnicista S. P. Botkina atcerei. *Pad. Jaunatne*, 1949, 14. dec.
16. **Stradiņš, P.** Svarīgs pasākums cīņā ar vēzi. *Cīņa*, 1949, 17. sept.
17. **Liepukalns, A.** Dzīvot līdz 2100. gadam! Fantastisks jaungada vēlējums. *Pad. Jaunatne*, 1949, 31. dec.; **Алатырцев, В.** Об одной вредной лекции. *Сов. Латвия*, 1949, 14 окт.; **Страдынь, П.** Письмо в редакцию. *Сов. Латвия*, 1949, 28 окт.; **Рябчун, П.** Почему они не получили дипломов. *Сов. молодежь*, 1950, 28 июня.; **Vātere, E.** Sāpus no galvenā. *Pad. Jaunatne*, 1950, 5. okt.; Profesors Dr. Jānis Maizīte. *Cīņa*, 1950, 17. febr.; Kārlis Briedis. *Cīņa*, 1950, 5. maijā.
18. **Austrums, A.** Augstāku līmeni ideoloģiskajam darbam LVU Medicīnas fakultātē. *Cīņa*, 1949, 18. martā.
19. **Алатырцев, В.** Об одной вредной лекции. *Сов. Латвия*, 1949, 14 окт.; **Страдынь, П.** Письмо в редакцию. *Сов. Латвия*, 1949, 28 окт.
20. **Рябчун, П.** Почему они не получили дипломов. *Сов. молодежь*, 1950, 28 июня.
21. **Vātere, E.** Sāpus no galvenā. *Pad. Jaunatne*, 1950, 5. okt.
22. Profesors Dr. Jānis Maizīte. *Cīņa*, 1950, 17. febr.; Kārlis Briedis. *Cīņa*, 1950, 5. maijā.
23. **Miķelsons, J.** Baldones un Ķemeru sērūdens ietekme uz kuņģa sulas sekrēciju un kuņģa un zarnu motilitāti. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.2, 1948, 47.–79. lpp.; **Miķelsons, J.** Valmieras dabiskā minerālūdens ietekme uz kuņģa sulas sekrēciju, aciditāti un kuņģa evakuāciju. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.1, 1949, 103.–132. lpp.; **Miķelsons, J.** Baldones un Ķemeru sērūdeņraža minerālūdeņu ietekme uz žults sekrēciju un tās izdalīšanu 12-pirkstu zarnā. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.5, 1949, 41.–74. lpp.; **Miķelsons, J.** Valmieras dabiskā minerālūdens ietekme uz žults sekrēciju un tās ietecēšanu 12-pirkstu zarnā. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.8, 1949, 41.–58. lpp.
24. **Miķelsons, J.** Siguldas “Līcīšu” dabiskā dzelzs minerālūdens ietekme uz asins sastāvu un dažām kardiovaskulārās sistēmas funkcijām. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.1, 1950, 41.–55. lpp.; **Miķelsons, J.** Valmieras hlorīdu dabiskā minerālūdens ietekme uz asins sastāvu un asinsriti. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.4, 1950, 27.–49. lpp.
25. **Miķelsons, J.** Galvenie Latvijas PSR minerālūdeņu avoti un to izmantošanas iespējas. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.5, 1948, 53.–82. lpp.; **Микельсон, Я. Я., Рудзит, К. К., Данилова, Т. И., Межулыс, И. П.** Минеральные воды и лечебные грязи Латвийской ССР. *Известия АН ЛССР*, № 12, 1950, с. 73–84.

26. **Šmits, A.** Popularizēsim Mičurina–Lisenko progresīvās bioloģijas zinātnes idejas. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.9, 1948, 9.–10. lpp.; **Šmits, A.** Mičurina bioloģijas zinātne – tagadējās cilvēka uztures mācības pamats. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.4, 1949, 5.–20. lpp.
27. **Šmits, A.** Bioloģijas zinātnes uzdevumi Latvijas PSR. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.10, 1948, 39.–50. lpp.
28. **Šmits, A.** Padomju Savienības lepnums – izcilais krievu zinātnieks un fiziologs Ivans Petrovičs Pavlovs. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.9, 1949, 11.–24. lpp.; **Šmits, A.** Uztures pilnvērtība kā pamats prof. Dr. A. Kirhenšteina mācībai par pareizu uzturu. *LPSR ZA Vēstis*, Nr. 1947, 15.–25. lpp.
29. **Šmits A.** Daži bioķīmijas atzinumi par olbaltumvielu un vitamīnu nozīmi cilvēka uzturē. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.1, 1949, 83.–94. lpp.
30. **Kirhenšteins, A.** Organisma imunitārā stāvokļa nodrošinātāji faktori. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.1, 1947, 25.–37. lpp.; **Kirhenšteins, A.** Evolūcijas princips infekcijas slimību klasifikācijā. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.10, 1948, 51.–66. lpp.; **Kirhenšteins, A.** Vakcinācijas un seroterapijas racionalizācija. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.1, 1949, 45.–82. lpp.; **Кирхенштейн, А. М.** Реактивность организма и значение ее для инфекции и иммунитета. *Известия АН ЛССР*, № 7, 1950, с. 29–52.
31. **Stradiņš, P.** Par furacilīna lietošanu strutojošu brūču ārstēšanā. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.12, 1948, 45.–47. lpp.; **Stradiņš, P.** Novērojumi par furacilīna lietošanu strutojošu brūču ārstēšanā. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.12, 1949, 79.–85. lpp.
32. **Klūga, L., Jirgenson, E.** Daži novērojumi par paraaminosalicilskābes farmakodinamiku. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.3, 1950, 27.–37. lpp.; **Сеглиньш, К.** Применение парааминосалициловой кислоты в лечении туберкулеза легких и его осложнения. *Известия АН ЛССР*, № 3, 1950, с. 61–77; **Гольдберг, В. В.** Первый опыт лечения туберкулеза мочевой системы парааминосалициловой кислотой. *Известия АН ЛССР*, № 3, 1950, с. 91–100; **Буртниец, Э. М.** Клинические наблюдения над действием парааминосалициловой кислоты (ПАСК) при различных формах туберкулеза. *Известия АН ЛССР*, № 3, 1950, с. 51–67; **Сеглиньш, К.** Применение газированного углекислотой раствора натриевой соли парааминосалициловой кислоты (ПАСК) в лечении туберкулеза легких. *Известия АН ЛССР*, № 12, 1950, с. 47–57.
33. **Balodis, K., Dambīte, G.** Par furacilīna lietošanu dažu acu slimību ārstēšanā. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.6, 1949, 37.–40. lpp.; **Šliņa, A., Balode, V., Grante, H.** Furacilīna ziedes ietekme uz ekstrakcijas brūču dzīšanu. *LPSR ZA Vēstis*, Nr. 4, 1950, 69.–74. lpp.
34. **Slaidiņš, J.** Asinsvadu vazomotoriskās reakcijas pēc intraarteriālām injekcijām. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.8, 1950, 49.–56. lpp.; **Slaidiņš, J.** Penicilīna koncentrācija asinīs pēc intraarteriālas ievadīšanas. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.9, 1950, 73.–82. lpp.
35. **Ugrjumovs, B., Stoligvo, N.** *Salmonella typhi murium* radītā iekaisuma procesa norise skorbūtiskos dzīvniekos. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.8, 1949, 59.–66. lpp.
36. **Кальберг, В.** Архитектура ветвей блуждающего нерва на поверхности пищевода. *Известия АН ЛССР*, № 5, 1948, с. 83–88; **Кальберг, В.** Анастомозы блуждающего нерва с пограничным симпатическим стволом. *Известия АН ЛССР*, № 6, 1948, с. 73–78.
37. **Skuja, J.** Daži dati un materiāli par Pastēra saraksti ar Helmani. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.8, 1948, 105.–110. lpp.
38. **Гольбер, Л. М.** Некоторые новые данные о взаимоотношении селезенки и печени в обмене веществ. Т. 1. Здравоохранение Сов. Латвии. Р., 1948, с. 124–140; **Гольбер, Л. М.** Патофизиологическое обоснование терапии некоторых видов длительно незаживающих ран. Т. 2. Здравоохранение Сов. Латвии. Р., 1948, с. 49–56.
39. **Вилдэ, Я. Я., Григораш, С. Н., Лурис, М. А.** К эпидемиологии полиомиелита. Т. 1. Здравоохранение Сов. Латвии, 1948, с. 105–119; **Вилдэ, Я. Я., Григораш, С. Н., Лурис, М. А.** К симптоматологии полиомиелита. Т. 4. Здравоохранение Сов. Латвии. Р., 1950, с. 63–72.
40. **Буртниец, Э. М.** Пневмолизин и опыт его применения в терапии экспериментального туберкулеза. Т. 1. Здравоохранение Сов. Латвии. Р., 1948, с. 141–152; **Буртниец, Э. М.** Лечение легочного туберкулеза пневмотоксической сывороткой. Т. 3. Здравоохранение Сов. Латвии. Р., 1949, с. 19–31.
41. **Ezerietis, Ē.** *Svešķermeņi mīzālpūslī*. 1. [sēj.]. Pad. Latvijas veselības aizsardzība. R., 1948, 99.–104. lpp.; **Ezerietis, Ē.** *Diseminētas ksantomatozes gadījums*. 3. [sēj.]. Pad. Latvijas veselības aizsardzība. R., 1949, 113.–115. lpp.; **Ezerietis, Ē.** Piezīmes par akūta pankreata nekrozes klīniku un terapiju. 5. [sēj.]. Pad. Latvijas veselības aizsardzība. R., 1950, 57.–61. lpp.
42. **Угрюмов, Б. П.** О расхождении клинического и анатомического диагнозов. Т. 2. Здравоохранение Сов. Латвии. Р., 1948, с. 21–28.
43. **Калиберз, К. О.** Как измерять кровянное давление? Т. 4. Здравоохранение Сов. Латвии. Р., 1950, с. 11–22.

44. **Кальберг, В. А.** *Школы и направления в советской анатомии*. Т. 1. Здравоохранение Сов. Латвии. Р., 1948, с. 161–166.
45. **Лиенчукалн, А. Ф.** *О состоянии хирургической лечебной помощи в Латвийской ССР*. Т. 5, Здравоохранение Сов. Латвии. Р., 1950, с. 13–19.
46. **Шмидт, А. А.** *Роль советской медицины в построении коммунистического общества*. Т. 2. Здравоохранение Сов. Латвии. Р., 1948, с. 9–20.
47. Par tēvzemes (*отечественные*) zinātniekiem nepārdomāta tulkojuma pēc tika dēvēti krievu un padomju zinātnieki, kuru darbības propagandai pēckara gados tika pievērsta liela uzmanība, lai radītu pārliecību par krievu un padomju zinātnes pārākumu salīdzinājumā ar ārvalstu (un arī latviešu pirmspadomju) zinātni.
48. Medicīnas fakultātes III kursa ražošanas sapulce. *Pad. Students*, 1946, 22. martā.
49. **V[atere], E.** Medicīnas fakultātes sanāksme. *Pad. Students*, 1946, 3. apr.
50. **Bieziņš, A.** Par obligāto vasaras praksi. *Pad. Students*, 1948, 9. jūn.
51. **Freivalds, M.** Mācieties no Maskavas studentiem! *Pad. Students*, 1946, 10. okt.
52. **Бакулис, И.** На службу человечества. *Сов. молодежь*, 1946, 25 июля.
53. **M[uižulis], A.** Ķirurģiskais pulciņš. *Pad. Students*, 1946, 8. janv.; **Katlaps, L.** Zinātniskā pašdarbība Medicīnas fakultātē. *Pad. Students*, 1946, 6. marts; **K[atlaps], L.** Medicīnas fakultātes chirurģijas pulciņa darbība. *Pad. Students*, 1946, 27. marts.
54. Par Medicīnas fakultātes zinātniskajiem pulciņiem. *Pad. Students*, 1946, 28. sept.; Medicīnas fakultātes Studentu zinātniskās padomes nodibināšana. *Pad. Students*, 1947, 15. apr.; Studentu zinātniskais darbs Medicīnas fakultātē. *Pad. Students*, 1947, 22. okt.
55. Mediķu zinātniskā konference. *Pad. Students*, 1947, 6. nov.
56. J. Linārs – students-zinātnieks. *Pad. Students*, 1947, 28. apr.
57. Akadēmiķis Semaško studentu vidū. *Pad. Students*, 1946, 12. apr.
58. **Ozols, P. I. P.** Pavlovs bijis Rīgā. *Pad. Students*, 1949, 29. sept. Periodikas reģistrējošā bibliogrāfijā par 1909. gadu tam neizdevās rast apstiprinājumu, toties labi zināms, ka I. Pavlovs Rīgā vairākkārt viesojies starpkaru periodā. Sk. **Stradiņš, J.** *Lielā zinātnes pasaule un mēs*. R., 1980, 144.–191. lpp.
59. **Vatere, E.** Viņa iestājusies komjaunatnē. *Pad. Students*, 1946, 28. dec.
60. **Vāļite, E.** Sabiedriskais darbs Medicīnas fakultātē. *Pad. Students*, 1947, 7. marts.
61. **Degmalis, V.** Vai tās ir sienas avīzes? *Pad. Students*, 1947, 27. sept.
62. **Karo.** Nekavējoties uzlabot Medicīnas fakultātes arodkomitejas darbu! *Pad. Students*, 1947, 18. nov.
63. **Nagla, A.** Pastardiena un topošais ārsts. *Pad. Students*, 1949, 6. okt.
64. **Vatere, E.** Sāņus no galvenā. *Pad. Jaunatne*, 1950, 5. okt.
65. Atpūtas un pašdarbības vakars. *Pad. Students*, 1946, 3. apr.
66. **Lankaronska, T.** Par Medicīnas fakultātes III kursa pašdarbību. *Pad. Students*, 1947, 18. nov.; **Jirgensone, V.** “Pūt, vējiņi!” mediķu iestudējumā. *Pad. Students*, 1948, 10. maijs.
67. **Šusters, J.** Dramatiskais pulciņš. *Pad. Students*, 1948, 2. dec.
68. Ilga Zeltiņa. *Pad. Students*, 1948, 11. nov.
69. **Austrums, A.** Augstāku līmeni ideoloģiskajam darbam LVU Medicīnas fakultātē. Cīņa, 1949, 18. marts.
70. Atbildīgais par laikrakstu “Padomju Students” bija Valentīns Šteinbergs, vēlāk LVU rektors.
71. Drosmīgu un atklātu kritiku un paškritiku. *Pad. Students*, 1950, 8. marts. Šo gadījumu V. Kalnbērzs piemin savos memuāros, jo E. Burtņieks viņam to ilgi neesot piedēvis un gala eksāmenā centies atdarīt. Sk. **Kalnbērzs, V.** *Operējošs ķirurgs*. R., 2004, 30.–32. lpp.
72. **Golbers, L. M.** Pret reakcionārām teorijām medicīnā. *Pad. Students*, 1950, 19. jūn.
73. **Vīksna, A.** 1949. gads Paula Stradiņa dzīvē. *Latvijas Ārsts*, Nr.3, 1989, 54.–71. lpp.; **Stradiņš, J., Arons, K. Ē., Vīksna, A.** *Tāds bija mūsu laiks...* R., 1996, 211.–245. lpp.
74. **Алатырцев, В.** Об одной вредной лекции. *Сов. Латвия*, 1949, 14. окт. Tas, ka kampaņā pret P. Stradiņu tika izmantots krievu laikraksts, liek domāt, vai tikpat sekmīgi tas būtu noticis, ja kritikai tiktu izmantota “Cīņa”.
75. **Страдынь, П.** Письмо в редакцию. *Сов. Латвия*, 1949, 28. окт.
76. **Press, B.** *Errungenschaften der sowjetischen Medizin in Lettland*. Berlin, 1983, S. 87, 88.
77. Plašāk sk. **Vīksna, A.** Medicīnas fakultātes atdalīšana no Latvijas Valsts universitātes (1941–1950). *Latvijas Vēsture*, Nr.3, 2000, 49.–54. lpp.
78. *Akadēmiķis Pauls Stradiņš. Bibliogrāfija*. R., 1959, 59. lpp.
79. **Stradiņš, P.** Kādēļ es vadu studentu zinātnisko pulciņu. *Pad. Students*, 1949, 1. nov.
80. **Stradiņš, P.** Nikolaja Ivanoviča Pirogova atcerei. *Pad. Students*, 1949, 1. nov.
81. **Vatere, E.** Sāņus no galvenā. *Pad. Jaunatne*, 1950, 5. okt.
82. **Mietiš, J.** Rīgas Medicīnas institūta IV kursa nodarbības klīnikā. *Pad. Students*, 1950, 22. nov.; **Veģis, Z.** Rīgas Medicīnas institūta studentiem. *Pad. Students*, 1950, 22. nov.

Summary

In the literature of the medical history of Latvia for the first time, as a source for characterization of the Faculty of Medicine of the Latvian State University from 1944 till 1950, periodicals are examined, which allow seeing tendencies and individualities of the Soviet Union, especially in the ideology of the study process and in criticism of the teaching staff.

Ieskats helmintoloģijas vēsturē Latvijā

An Insight into the History of Helminthology in Latvia

Gunārs Daija

69. p.k., Rīga, LV-1050

Tālr.: 7282345, 6981910;

e-pasts: Gunars.Daija@delfi.lv

Latvijā helmintoloģiskie pētījumi sākušies 20. gadsimta piecdesmitajos gados, pateicoties padomju helmintoloģijas skolas dibinātāja Konstantīna Skrjabina aktivitātēm un atbalstam. Pētnieciskās tēmas galvenokārt pieskaņotas tautsaimnieciskām vajadzībām veterinārijā (H. Vaivariņa, K. Lesiņa, J. Neilands, V. Paudere, A. Vīksne), medicīnā (M. Lazdiņa), zivsaimniecībā (A. Reinsone, L. Grapmane, K. Vismanis) un lauksaimniecībā (V. Eglītis, Dz. Kaktiņa), kā arī vispārējā helmintoloģijā (V. Mihelsone, A. Slaņķis, G. Daija, E. Lange). Izstrādātas 15 zinātņu kandidāta disertācijas, taču jauna helmintologu paaudze nav izaudzināta, un pašreiz helmintoloģijas zinātne Latvijā vairs nepastāv.

Atslēgvārdi: Konstantīns Skrjabins, parazīti, helminti, helmintoloģija, helmintofauna.

Helminti (gr. *helmins*, *helminthos* – tārpi) ir zemākie tārpi, kas parazitē kāda cita organisma audos, orgānos vai dobumos. Tie bija pazīstami jau 6. gs. p. Kr. Helmintoloģija, kas vispusīgi pētī helmintus, ir parazitoloģijas daļa. Par zinātņi tā sāka veidoties 18. gadsimtā. Pamatlicējs ir vācu dabas pētnieks Karls Rudolfs (1771–1832), kurš pirmais savācis helmintu kolekciju (981 suga) un 1819. gadā publicējis monogrāfiju. Krievu zinātnieks Konstantīns Skrjabins (1878–1972) 20. gadsimtā izveidojis pasaulē lielāko helmintoloģijas skolu ar plaši sazarotu pētniecisko iestāžu tīklu, kā arī publicējis fundamentālus darbus un monogrāfijas (6).

Latvijā helmintoloģisko pētījumu izvēršanai stimulu deva PSRS Zinātņu akadēmijas (ZA) Bioloģijas nodaļas organizētā Apvienotā zinātniskā sesija bioloģijas un lauksaimniecības jautājumos 1951. gadā no 22. līdz 26. oktobrim Rīgā. Kopā ar Maskavas zinātnieku grupu Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pārstāvji nolasīja vairāk nekā 60 referātu (3).

Sesija noritēja augstā līmenī, jo bez LPSR ZA prezidenta Jāņa Peives (1906–1976) tajā piedalījās arī Latvijas Komunistiskās boļševiku partijas (LK(b)P) sekretārs Jānis Kalnbērziņš (1893–1986), Ministru Padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis (1904–1966), LPSR Augstākās Padomes priekšsēdētājs Augusts Kirhenšteins (1872–1963) u. c. augstas amatpersonas.

23. oktobra plenārsēdē ar spilgtu runu uzstājās K. Skrjabins, vispusīgi izklāstot helmintu izraisīto saslimšanu postošo ietekmi uz cilvēka un dzīvnieka organismu, kā arī to nodarītos lielos materiālos zaudējumus tautsaimniecībai. Viņš demonstrēja savas vadītās iestādes 280 ekspedīcijās (no 1919. līdz 1951. gadam) iegūtos datus par cilvēka, mājdzīvnieku, savvaļas dzīvnieku un augu helmintiem dažādos PSRS reģionos. Baltijas republikas šajā kartē veidoja baltu laukumu. Rezolūcijā sesija iekļāva vairākas sadaļas par helmintoloģisko pētījumu sākšanas un izvēršanas nepieciešamību arī Latvijā.

24. oktobrī K. Skrjabins 800 veterinārijas, medicīnas un zootehnikas studentiem nolasīja lekciju „Helmintoloģijas zinātnes un prakses uzdevumi”. 27. oktobrī LK(b)P Centrālā

Komiteja viņu uzaicināja uzstāties ar lekciju „Padomju helmintoloģijas tuvākie sasniegumi un uzdevumi”. To noklausījās 160 klausītāju no Veselības un Lauksaimniecības ministrijas, kā arī sovhozu un kolhozu vadošie darbinieki. Pēc tam K. Skrjabinu pieņēma J. Kalnbērziņš. Tika panākta vienošanās par Latvijas biologu, mediķu un veterinārārstu sūtīšanu uz Maskavu stažēties helmintoloģijā (4).

Rezultātā helmintoloģiskie pētījumi Latvijā plaši izvērās, un republikas helmintologi tieši vai pastarpināti uzskatāmi par K. Skrjabina skolas audzēkņiem (2).

LPSR ZA Bioloģijas institūtā (BI) parazitologu grupu, arī laboratoriju, 20 gadus (1956–1976) vadīja Kapitoļina Lesiņa (1924). Viņa studējusi Maskavas Gaļas rūpniecības ķīmiskās tehnoloģijas institūtā, mācījusies aspirantūrā Tartu un aizstāvējusi disertāciju par Igaunijas mājlopu helmintiem. K. Lesiņas plašākie darbi ir veltīti atgremotāju (aitu, teļu) un mājas pīļu helmintozēm, to epizootijai un apkarošanai. Pētījusi arī vistu dažu nematožu sugu populāciju dinamiku un to ietekmi uz saimniekorganismu.

Nozīmīgi pētījumi izvērtās Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā (LLA), kur zinātnisko darbu veica galvenokārt veterinārmedicīnas docētāji papildu saviem tiešajiem pedagoģiskajiem pienākumiem.

Katedras vadītāja Hermīne Vaivariņa (1911) noteikusi Latvijas lauksaimniecības dzīvnieku (liellopu) helmintofaunas sastāvu un izplatību, izstrādājusi metodes nozīmīgāko helmintožu apkarošanā. Velta Paudere (1919–1996) izpētījusi Latvijas mājputnu helmintofaunu un izplatītākās helmintozes. LLA zooloģijas docētāja Vija Mihelsone (1919) izstrādājusi disertāciju par ūdens un piekrastes putnu helmintofaunu, kā arī pētījusi stirnu un zaķu helmintus.

LLA Veterinārmedicīnas fakultātes docente Līvija Grapmane (1914–1989) un LPSR BI Hidrobioloģijas laboratorijas zinātniskā līdzstrādniece Anna Reinsone (Jurāne, 1922–1969) paralēli citu parazitāro slimību izpētei analizējušas arī zivju helmintofaunu Latvijas zivsaimniecībās, izstrādājušas ārstnieciskās un profilaktiskās metodes parazitāro slimību novēršanai.

Baltijas Zivsaimniecības zinātniskās pētniecības institūtā zoologs Kārlis Vismanis (1931) veicis zivju vispārējo appēti Latvijas zivju dīķos un dažu parazitoloģisko slimību ierosinātāju izzināšanu. Strādājot LVU Zooloģijas katedrā, viņš ir pievērsies arī Baltijas jūras zivju helmintu izpētei. K. Vismanis ir vispusīgi izstudējis jaunatklātās profesora Jāņa Lūša (1897–1979) vārdā nosauktās zivju nematodes *Philometra lusiana* Vismanis 1966 bioloģiju (attīstības ciklu), epizootoloģisko nozīmi un cīņas metodes.

LVU Cilvēka un dzīvnieka fizioloģijas katedras docētāja Elza Lange (1919–1996) ir izstrādājusi disertāciju par Latvijas saldūdens gliemežu sūcējtārpu (trematodu) kāpuru faunu un ekoloģiju. Par šo tēmu ir strādājis arī Latvijas Valsts pedagoģiskā institūta pasniedzējs Eduards Reiziņš (1890–1970) un LPSR ZABI līdzstrādnieks Voldemārs Vīksna (1929–1960), kurš ir izzinājis arī lenteņu – moniēziju starpsaimniekus, pētījis abinieku sūcējtārpus un dzelkņgalvjus.

Medicīniskajā helmintoloģijā Latvijā pētījumi veikti tikai sanitāri epidemioloģisko staciju tīklā. Vispāratzītas autoritātes šajā nozarē ir Maiga Lazdiņa (Širaka, 1924–1982) un Ausma Galeniece (1929) ar plašiem pētījumiem par Latvijas iedzīvotāju helmintu faunu, kā arī svarīgākajām helmintozēm.

Latvijas Lopkopības un veterinārijas institūtā Arvīds Vīksne (1909–1996) noskaidroja trihinellozes izplatību Latvijā, kā arī izstrādāja diagnostikas un profilaktikas metodes. Jānis Neilands (1923–2003) pētījis cūku nematožu uzraisītās saslimšanas – metastrongilozes epizootoloģiju Latvijā.

Veterinārārstis Jānis Ozols (1930) (LPSR ZA BI) cūku askaridozes apkarošanai ieteicis veterinārā piperazīna fosfātu.

Fitohelminoloģiskos pētījumus vispusīgi izvērsa zoologi Latvijas PSR Zemkopības un lauksaimniecības ekonomikas institūtā. Viktoram Eglītīm (1916–1984) ir plaša publikāciju klāsts par augsnes faunu un augu nematodēm. Dzidra Kaktiņa (1925–1992) ir pētījusi ābolīņa stublāju, zemeņu, graudaugu u. c. lauksaimniecības kultūru nematodes.

Vissavienības Augu aizsardzības institūta Baltijas filiālē Alfrēds Kalnozols (1923) ir pārbaudījis iespējas apkarot kartupeļu nematodi, ieviešot pret to neuzņēmīgas kartupeļu šķirnes. Biruta Rasiņa (1922) pētījusi kartupeļu nematodes morfoloģiskās pazīmes dažādās populācijās, nematožu rasu sastāvu un to noteikšanu pēc indikatoraugiem.

Divi LVU 1962. gada izlaiduma zoologi zinātnisko darbu helminoloģijā veica par PSRS ZA piedāvāto tematiku K. Skrjabina vadītajā Helminoloģijas laboratorijā. Aldis Slaņķis (1940–1975) specializējās entomohelminoloģijā: pētīja Piemaskavas mežu egļu mizgraužu nematodes. Pēc tam viņš strādāja Klusā okeāna Zivsaimniecības institūtā Vladivostokā, kur interesējās par zivju parazītiem. Atgriezies LVU 1974. gadā, sāka tēmu par Baltijas jūras zivju helmintiem, taču pāragrā nāve pārtrauca šīs ieceres. Gunārs Daija (1937) sadarbībā ar LVU pētījis Latvijas sinantropo putnu helmintofaunu, Papes jūrmalā migrējošo putnu helmintus, arī medību dzīvnieku nematodes kopā ar Latvijas PSR Mežsaimniecības problēmu zinātniskās pētniecības institūta līdzstrādnieku Arvīdu Priedīti (1936), sastādījis Latvijas parazitisko tārpu katalogu (1) un Latvijas helminologu publicēto darbu bibliogrāfiju (5). Taču nozīmīgākie darbi ir veltīti Amūras leļasteces, Jakutijas un Sibīrijas galējo ziemeļu putnu helmintiem. Publikācijas par šiem pētījumiem ir dažādos izdevumos ārpus Latvijas.

Kopš helminoloģisko pētījumu sākumiem Latvijā ir aizritējis pusgadsimts. Šajā laikā nav izstrādāta neviena zinātņu doktora disertācija, ne arī publicēta monogrāfija, toties ir aizstāvētas 15 zinātņu kandidāta disertācijas. Tas it kā nebūtu slikts rādītājs, taču, vērtējot padarīto, jāņem vērā pētāmo virzienu sadrumstalotība, trūkst savstarpējas sasaistes un koordinācijas. Tēmu izvēlē noteicošā bijusi pašu autoru iniciatīva, pieskaņojoties tautsaimnieciskām aktualitātēm veterinārijā, zivsaimniecībā, medicīnā un augu aizsardzībā, novārtā atstājot vispārbioloģiskas problēmas par helminoloģiju kā zooloģijas nozari. Nav izveidojies neviens vērā ņemams helminologu kolektīvs un neviens zinātnieks nav atstājis skolēnus, nodrošinot pēctecību. Vairums helminologu vairs nav mūsu vidū, bet pārējie ir beiguši aktīvās darba gaitas.

Konstantīns Skrjabins neoficiālos saietos mēdza uzsaukt šādu tostu: „Ja zinātnē būtu tikai vecie vien, tā būtu traģēdija, ja jaunie vien – komēdija. Es paceļu tostu par harmoniju, kad radoši sadarbojas visas zinātnieku paaudzes.”

Uz Latviju attiecināma tosta pirmā puse par traģēdiju. Helminoloģija pamazām agonēja un tagad uzskatāma par Latvijā mirušu zinātnes nozari.

Latvijas helminologu aizstāvētās zinātņu kandidāta disertācijas

Veterinārā helminoloģija

- Вайвариня Х. Ф.** Гельминтофауна и гельминтозы основных видов сельскохозяйственных животных в Латвийской ССР. Автореф. канд. дисс. Москва, 1950.
- Лесиньш К. П.** Изучение гельминтофауны и сезонной динамики главных гельминтозов сельскохозяйственных животных Юго-восточных районов Эстонской ССР. Автореф. канд. дисс. Москва, 1955.
- Нейланд Я. А.** Эпизоотология метастронгиленоза свиней в Латвийской ССР. Автореф. канд. дисс. Рига, 1965.
- Паудере В. Я.** Гельминтофауна и основные гельминтозы домашних птиц Латвийской ССР. Автореф. канд. дисс. Рига, 1966.
- Виксне А. Е.** Эпизоотология, диагностика и профилактика трихинеллеза в Латвийской ССР. Автореф. канд. дисс. Тарту, 1969.

Medicīniskā helmintoloģija

Лаздыня М. А. Распространение гельминтозов человека в Латвийской ССР и оценка методов лечения аскаридоза, как наиболее распространенного из них. Автореф. канд. дисс. Москва, 1962.

Intiohelmintoloģija

Рейнсоне А. Д. Паразитофауна рыб промысловых озер Латвийской ССР. Автореф. канд. дисс. Рига, 1955.

Грапмане Л. К. Болезни рыб, их профилактика и лечение в прудовых хозяйствах Латвийской ССР. Автореф. канд. дисс. Рига, 1962.

Висманис К. О. *Philometra lusiana* Vismanis 1966. (*Nematoda, Dracunculidae*), ее биология, эпизоотологическое значение и меры борьбы. Автореф. канд. дисс. Ленинград, 1966.

Fitohelmintoloģija

Эглитис В. К. Исследование почвенной фауны Латвийской ССР. Автореф. канд. дисс. Рига, 1951.

Кактыня Дз. К. Нематоды, вредящие растениям и обитающие в почвах Латвийской ССР. Автореф. канд. дисс. Елгава, 1964.

Vispārējā helmintoloģija

Михельсон В. К. Гельминтофауна диких водоплавающих птиц и их значение как резервентов гельминтов рыб и домашних птиц. Автореф. канд. дисс. Рига, 1965.

Сланкис А. Я. Нематоды короедов – вредителей ели (фауна, биология, систематика). Автореф. канд. дисс. Москва, 1967.

Дайя Г. Г. Нематоды птиц Азиатской Субарктики (фауна, морфология, эколого-географические особенности). Автореф. канд. дисс. Москва, 1967.

Ланге Э. Ф. Фауна и экология трематод в пресноводных моллюсках некоторых водоемов Латвийской ССР. Автореф. канд. дисс. Рига, 1968.

VĒRES

1. **Daija, G.** Latvijas PSR parazitisko tārpu katalogs. *Zooloģijas muzeja raksti*, Nr.7, 1971, 97.–126. lpp.
2. **Daija, G., Raipulis, J.** Bioloģijas zinātnes attīstība Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr.6, 1991, 45.–50. lpp.
3. **Latvijas Zinātņu akadēmijas Centrālais arhīvs**. 1. f., 11. apr., 88. l.
4. **Magone, J.** Arvienotā zinātniskā sesija bioloģijas un lauksaimniecības jautājumos. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr.11, 1951, 1781.–1787. lpp.
5. **Дайя, Г. Г.** Работы по гельминтологии в Латвии. Проблемы паразитологии в Прибалтике. Рига : Зинатне, 1970, с. 370–397.
6. **Скрябин, К. И.** *Моя жизнь в науке*. Москва : Изд-во политической литературы, 1969, с. 375–377.

Summary

Helmintological research in Latvia developed since the 1950s thanks to the support of Konstantin Skriabin, the founder of the Soviet helmintological school. Preferences of the research were related with economic topics in veterinary medicine (H. Vaivariņa, K. Lesiņa, J. Neilands, V. Paudere, A. Vīksne), medicine (M. Lazdiņa), ichthyology (A. Reinsone, L. Grapmane, K. Vismanis), agriculture (V. Egļītis, Dz. Kaktiņa), as well as in common helmintology (V. Mihelšone, A. Slaņķis, G. Daija, E. Lange). 15 dissertation works were defended. Today there is no more helmintological research in Latvia.

Latvijas Universitātes pirmais rektors Ernests Felsbergs (1866. 25. X – 1928. 31. VIII) taureniešu atmiņās

The First Rector of the University of Latvia Ernests Felsbergs (1866–1928) in the Memories of Taurene's People

Spodra Ergarde

Taurenes pagasta muzeja vadītāja
Gaujas iela 5, Taurene, LV-4119
Tālr. 4166680

*Raksts veltīts Ernesta Felsberga 140. dzimšanas dienai
2006. gada 7. novembrī*

Latvijas Universitātes pirmā rektora, mākslas zinātnieka Ernesta Felsberga (1866–1928) mūža gaitas pirmie soļi sperti Taurenes, agrāk Nēķena, pagastā. Skarbā vide un laiks norūdīja nākamā profesora raksturu. Sastaptās personības, piemēram, skolotāji Toms un Paulīne Gailīši veicināja viņa attīstību, rosināja interesi par norisēm sabiedrībā (cīņa par tautskolu izveidi, latviešu kultūras kopšana u. c.). Profesora Ernesta Felsberga dzimtas piemiņa tiek uzturēta un pēfīta Taurenē.

Atslēgvārdi: Ernests Felsbergs, jaunlatvieši, grieķu māksla.

2006. gadā aprit 140 gadu kopš Nēķena pagasta “Pīkāņos” mežsarga mājās 1866. gada 25. oktobrī (pēc vecā stila) jeb 7. novembrī (pēc jaunā stila) dzimis profesors, mākslas zinātnieks Johans Ernests Teodors Felsbergs (turpmāk – Ernests Felsbergs). Jaundzimušais puisītis tika kristīts Dzērbenes evaņģēliski luteriskās draudzes baznīcā (1).

Par Ernestu Felsbergu, mākslas zinātnieku, Latvijas Universitātes pirmo rektoru, publicēti vairāki pētījumi. Tajos atainots gan profesora darbs grieķu mākslas izziņāšanā, gan viņa vieta *Alma Mater* vēsturē. Nopietnajos apcerējumos allaž ir piebilde: “Dzimis Taurenes, agrāk Nēķena, pagasta “Pīkāņos”, Nēķena muižas mežsarga ģimenē.”

Kas un kā ietekmējis Ernesta Felsberga grūto līkloču ceļu uz zinātnes un mākslas kalnāliem?

Felsbergu dzimtas vēsture savijusies ar Nēķena pagasta vēsturi (2). 19. gs. pirmajā pusē muiža gāja no rokas rokā. Zemnieki tika padzīti no zemes un 26 mājas palika tukšas. Tolaik muižā kalpoja profesora vectēvs Danne Felsbergs. Varbūt šo mainīgo apstākļu dēļ Ernesta tēvs Reinis Felsbergs uz laiku nokļuva Kūdumā, Straupes draudzē? Tur viņš izveidoja ģimeni, Straupes baznīcā salaulājoties ar Kristīni Prikneri (Brukneri).

Laiks, kad jaunā ģimene atgriezās Nēķenā, vienlaikus bija arī Nēķena muižas jauno īpašnieku Panderu saimniekošanas sākums. Muižas saimniecība tika atjaunota un nostiprināta. Ernesta tēvs Reinis Felsbergs 1866. gada 28. aprīlī kļuva par Nēķena muižas mežsargu, rentējot “Pīkāņu” māju, kas no Nēķena muižas bija izdalīta jau 1848. gadā (3).

Ko saņēma savas dzīves ceļamaizei Ernests? Vispirms – vectēva ticību Dievam un žēlsirdību. Danne Felsbergs bija iecienīts teicējs Nēķena brāļu draudzē. Šo zemnieku izpratni

par reliģiju atbalstīja arī muižniece Anna Pandere, kaut gan tieši tajā laikā hernhūtiešu kustību aizliedza.

No sava tēva Dannes Reinis, Ernesta tēvs, bija mantojis garīguma kopšanu. Viņš rakstīja dzeju, kurā dominēja ticība, mīlestība un tiekšanās pēc zināšanām. Žēl, ka Reinim atvēlētais laiks bija īss – 1869. g. viņš nomira, atstājot sievu Kristīni ar dēlu Ernestu, dzimušu 1866. g., un meitu Karlīni Natāliju, dzimušu 1868. g., kā arī novēlējumu par izglītības svarīgo nozīmi dzīvē.

Vēlāk profesora E. Felsberga meita Lūcija Felsberga-Bērziņa pieminēja, ka viņas tēva mīlestību uz mākslu veicināja skaistā apkārtnē ap Bregža kalnu, īpaši – simtgadīgie ozoli “Pīkāņos”.

Iespaidu atstāja arī jaunlatviešu laiks, kura gaisotne virmoja apkārt. Skolās ieplūda jaunas idejas, sākot ar 1835. gadu Vidzemē organizēja skolotāju konferences. Sākumā tā bija cīņa par tautskolām, turpmāk – par latvietību skolās: Neikens pret Ciniņi jeb vāciskums pret latvietību. Tālāk tā pārauga cīņā par latviešu izglītību un kultūras saglabāšanu. Cimze, kas bija izaudzinājis veselu latviešu skolotāju paaudzi, vairs nevarēja tikt laikam līdzi. Satikās divi laikmeti, divi cilvēki – milži. Cimze, kurš raudzījās atpakaļ, un Atis Kronvalds – uz priekšu. Kad 1873. gada skolotāju konferencē Cimze latviešu tautas dziesmas nosauca par bērnu dziesmām, Kronvaldu Atis sauca: “Kurš vēl tā iedrošinās teikt!?” Zālē atskanēja ovācijas. Šīs jaunlatviešu idejas virmoja Dzērbenes draudzes skolā (4), kuras skolotāji – ģimene Toms un Paulīne Gailīši – bija jaunā laika vidū.

Toms Gailītis un Matīss Kaudzīte protokolēja gandrīz visās skolotāju konferencēs. Draudzes skola bija vieta, kur satikās Piebalgas jaunie latvieši: “Ja Dzērbenes draudzes skolas sienas mācētu runāt, tās stāstītu par dienām un naktīm, par mēnešiem un gadiem, kur tika izsapņota latviešu tautas nākotne.” Gan Toms Gailītis, gan Paulīne Gailīte, dziļi inteligenti, izglītoti cilvēki, šīs idejas nodeva mantojumā saviem audzēkņiem.

Šādā vidē ienāca Ernests. Ceļš nebija viegls. Pēc Reiņa Felsberga nāves, lai muižai būtu mežsargs un Ernesta mātei mājas, kur ar bērniem dzīvot, viņa apprecējās ar Reiņa brāli Krišjāni Felsbergu, skarbu cilvēku, ko dzīvē vadīja praktiskums. Tāpēc viņš brāļa dēļā redzēja kalpu, palīgu “Pīkāņu” apsaimniekošanā. 1874. gadā “Pīkāņu” saimniecībā ar rudziem bija apsētas 6 pūrvietas, turēja 2 zirgus un 8 liellopus, pļāvās sagatavoja 24 vezumus siena. Ja mācības trīsgadīgajā Nēķena pagastskolā neizraisīja patēva iebildumus, tad par tālāko padēla izglītošanos viņš kategoriski bija pretī. Tomēr, palīdzot pagasta skolas skolotājam Šicam un mācītājam Keisleram, kurš zināšanu pārbaudēs bija ievērojis “gaišo” zēnu, māte panāca, ka Ernests nokļuva Dzērbenes draudzes skolā. Tur skolotāju Gailīšu ģimenē viņš atrada patvērumu garam un “miesai”. Ernests daudz laika pavadīja savu pedagoga ģimenē, pārņemot tās idejas, kas virmoja skolā.

Toms un Paulīne Gailīši bija talantīgi skolotāji. Viņi mācēja saskatīt audzēkņu intereses, mudināja viņus attīstīt savas spējas un ieceres realizēt dzīvē.

Šajos gados Ernests Felsbergs Dzērbenes draudzē (Nēķena un Dzērbenes pagastā) savāca 1 068 tautasdziesmas. Dainām raksturīga ir īpatnība – tās nenoveco, neizzūd, bet turpina papildināties, rodoties aizvien jaunām. Taurenēs pusē tās ir saglabājušās no kļaušu laikiem, kā arī papildinājušās. Taurenē, Ernesta savāktajā dainu krājumā, ir pierakstītas un saglabātas tautas atmiņā senos laikos sacerētās tautasdziesmas, kā arī laikmetīgās, kurās minēti Dzērbenes un Nēķena māju un ļaužu tikumi, un novada neparastais dabas skaistums.

Jāpiebilst, ka čaklajam sava novada dainu apzinātājam toreiz bija tikai 12 gadu. Šīs E. Felsberga savāktās un pašrocīgi pierakstītās tautasdziesmas ir nonākušas Kr. Barona rokās. Pašreiz tās glabājas Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuvē Krišjāņa Barona Dainu skapja kreisajā augšējā daļā atvilktnītē.

Tagad tās Taurenē ir izpētītas. Dzērbenes vidusskolas audzēkņi daļu pirmo daļu ir jau sistematizējuši pa tematiem. Šā darba rezultātā ir radusies grāmata, pagaidām tikai vienā eksemplārā. To varētu izdot lielākā tirāžā, ja vien atrastu līdzekļus.

Manuprāt, nepietiekami ir pieminēta P. Gailītes nozīme, iepazīstinot nākamo mākslas zinātnieku ar grieķu kultūru. Skolotāja, mācoties Tērbatē, bija īpaši pievērsusies šim tematam.

1878. gadā “Balsī” parādījās viens no pirmajiem Gaiduļu Paulas (pseudonīms) darbiem “Gaudi par seno grieķu ticību”. Tajā pausta mūsdienīga doma par visu tautu tiekšanos uz vienu Dievu. Darbā “Europa” autore iepazīstināja interesentus ar grieķu kultūru: “Ja grieķu mitoloģija būtu sveša, nebūtu saprašanas par mākslas darbiem”. Vai šai domai nepievērsās arī mākslas zinātņu profesors E. Felsbergs, visu mūžu pētot grieķu mantojumu?

1872. gada skolotāju konferencē Dzērbenē tika panākts, ka draudzes skolās atļāva mācīt trešo ziemeļu, izvēloties novirzienu. Dzērbenes draudzes skolā tā bija kultūra, jo tolaik šeit strādāja pirmais mūzikas kritiķis Teodors Balodis, Paulīnes Gailītes brālis.

Pēc Dzērbenes draudzes skolas beigšanas E. Felsbergam sākās grūts un ilgs ceļš līdz zinātnes kalngaliem. Viņam palīdzēja gribasspēks, mērķa skaidrība un cilvēki, kas atbalstam pasniedza draudzīgu roku.

Skolotājs Toms Gailītis, būdams ietekmīgs cilvēks draudzē, ieteica Ernestu par mājskolotāju. Mācītājs deva atļauju gudrajam un čaklajam jauniešim strādāt pagasta skolās, bet vēlāk arī draudzes skolās.

Ernestu nebaidīja arī fiziskais darbs un kalpa “tituls”. Piemirsts Ernesta Felsberga biogrāfijā ir vēl viens no dzīves gadiem – 1884./85. gads, kad viņš strādāja Nēķena pagasta skolā par skolotāju. Patēvs tomēr aizvien vēl gribēja Ernestu padarīt par kalpu. Tieši šis bija tas brīdis, kad patēva nodoms īstenojās. Iespējams, ka tieši tāpēc jauniešs pārcēlās un sāka strādāt Veļķu pagasta skolā, lai būtu tālāk no patēva. Sarežģīts bija E. Felsberga turpmākais ceļš. Tikai trīsdesmit gadu vecumā viņš Aleksandra ģimnāzijā nokārtoja abiturijas eksāmenu un varēja doties tālāk uz latviešu “Meku” – Tērbatu.

Sazināšanās ar māti un māsu Natāliju netika pārtraukta. Saikne ar tuviniekiem bija cieša. Māsa Natālija ieprecējās Nēķena “Bebros”, Matveju ģimenē. Jaunais zinātnieks E. Felsbergs ir “Bebros” dakšojis sienu un strādājis citus darbus. Māsas Natālijas ģimenē auga 5 dēli un 2 meitas. Ernesta māsa Natālija mirusi 1958. gadā. Natālijas mazmeita Velta atceras vecmāmiņas stāstus par attiecībām, kas saistīja viņas dēlus ar Felsbergu jauno paaudzi – kopējās talkas un kopējā vakarēšana.

Ernesta māmuļa Kristīne sagaidīja sava dēla kļūšanu par docentu, bet 1910. g., kad viņam apstiprināja profesora nosaukumu, bija jau aizsaulē. Māte aizgāja mūžībā 1909. gadā.

1911. gadā Nēķenā svinēja draudzes skolas skolotāja Toma Gailīša došanos pensijā. Cildināja skolotāja darbu mūžu un slavīnāja arī zinātniekus, māksliniekus, ārstus, kuriem pamatus dzīvē līdzējusi ielikt Gailīšu dzimta. Tika godināts arī Nēķenā izaugušais mākslas zinātņu profesors Ernests Felsbergs. Pats viņš strādāja Vācijas, Itālijas un Grieķijas muzejos. Piemiņu, skolotāja Toma Gailīša fotogrāfiju, E. Felsbergs glabāja visu mūžu, nēsājot līdzī savās kabatas grāmatiņās.

Vēl dažas atmiņu dzirkstis

Pirms divdesmit gadiem Latvijas Zinātņu akadēmijas Folkloras nodaļā atradu teikas, nostāstus, tautasdziesmas, buramos vārdus, ko iesūtījis Matvejs no Nēķena “Bebriem”. Saprotams, kur šī dzimta smēlusies interesi par tautas senatni un kultūru.

Diplomāts E. Krieviņš par profesoru E. Felsbergu ir teicis: “Felsbergs vienmēr ir bijis izmeklēti laipns, smaidīgs, pret visiem smalkjūtīgs. Viņam piemita šarms, patīkamas manieres, viņš bija gara aristokrāts.”

Felsbergu dzimta – Ernests un Natālija, viņu vecāki – ir pelnījuši, lai godātu viņu piemīņu, lai lepotos ar dzimtu, no kuras cēlusies personība, kuru droši var dēvēt par Eiropas, varbūt pat pasaules cilvēku. Taureniesi lepnumu par dižo novadnieku apliecina, kopjot Felsbergu dzimtas piemīņu. 2005. gada 9. jūlijā Dzērbenes vecajā kapsētā atklāja un iesvētīja kapakmeni dzimtas atdusas vietā.

Papildinājumi

1. Dzērbenes (vācu val. – *Serben*) evaņģēliski luteriskā draudzes baznīca atklāta 1842. g. To cēlis Mārcis Sārums, lībietis no Priekuļiem.
2. Taurenes pagasts (agrāk novads) vairākkārt mainījis nosaukumu. Līdz 1439. g. novads tika dēvēts par Jarslavu (*Jorslaw*). Tieši Gaujas augštecē, labajā krastā sastopams nosaukums “Tauru zeme”, bet kreisajā krastā – “Meža valki” (tag. Lode). 16.–17. gs. tagadējā Taurene piederēja *Nötken* dzimtai, tāpēc oficiālos dokumentos ar 1601. g. tā tiek dēvēta par Nēķenu (*Nötkenshof*), kas 1925. g. ar pagasta padomes lēmumu tika pārdēvēta par Taureni. Iniciators šai nosaukuma maiņai bija toreiz iecienītais vietējais skolotājs K. Bormanis. Viņš, balstoties uz seno Tauru zemes nosaukumu, par godu šim notikumam ir sacerējis šādas dzejas rindas:
 “Senatnē mežos šeit ganījās tauri, –
 Iznīka tauri, tik atlika vārds.
 Zemi, šo skaisto, kur Gauja tek cauri,
 Taureni nosauca – senatnīgs vārds.”
3. Māju nosaukums “Pīkāņi” cēlies no vācu valodas vārdiem *Der pika`nt Hahn*, kas latviešu valodā nozīmē – nekārtīgs, pikants, dusmīgs gailis. “Pīkāņi” kā mežsarga māja līdz 1920. g. zemes reformai bija muižas rentes māja. 1920. g. “Pīkāņu” māju ar 22,15 ha zemes par izpiršanas maksu (1 717 latiem) ieguva Pēteris Ģeģeris, kurš tur saimniekoja līdz pat zemes nacionalizācijai padomju laikā. Tagad šī māja ir Bruno un Sandras Bērziņu īpašums.
4. Dzērbenes draudzes skola dibināta 1777. gadā. Ēkas divstāvu piebūve celta 1885. gadā, kad Dzērbenes draudzē ietilpa divi pagasti: Nēķena un Dzērbenes. Tāpēc skolas ēka tika būvēta tieši uz šo abu pagastu robežlīnijas. Dzērbenes puses ēkas divstāvu galu sauca “Robežnieki”, bet Taurenes – vienkārtīgu daļu sauca “Lāčplēši”. Pie skolas ēkas sienas atrodas piemiņas plāksne, veltīta skolotājiem Tomam un Paulīnei Gailīšiem.

AVOTI

1. Taurenes pagasta muzeja materiāli. Muzejs atklāts 2005. gada 9. jūlijā.
2. Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves materiāli.
3. Latvijas Universitātes Vēstures muzeja materiāli.

Summary

This article is dedicated to the 140th birthday of E. Felsbergs on 7 November 2006.

Johans Ernests Teodors Felsbergs, or, more succinctly Ernests Felsbergs, also known as Felsbergis, was the first professional Latvian art historian and the first Rector of the University of Latvia.

E. Felsbergs was born on 7 November 1866 (25 October; old calendar) at the forester's homestead of Nēķenas Pīkāņi, the son of Reinis (1839–1869) and Kristīne (1845–1909) Felsbergs. Ernests received his initial education at home, followed by attendance at the parish schools of Taurene and Dzērbene, and Cēsis Country School. From 1882 to 1884, he worked as a servant on the farmstead of his stepfather Krišjānis Felsbergs (1846–1916), with whom he did not get on particularly well. Ernest was encouraged to continue his education by Dzērbene Parish School teacher Toms Gailītis and his wife Paulīne Gailīte, the people who also kindled his interest in Ancient Greek culture. Up to 1888, E. Felsbergs worked at Vecpiebalgas Veļķi Parish School. In May 1897, E. Felsbergs graduated from the Riga Alexander Gymnasium, and in the autumn he enrolled at Tartu University to study classical philology.

Ernsts Ķivulis – Cēsu ārsts un novadpētnieks (1862. 30. X Rīgā – 1928. 18. VIII Cēsīs)

Ernst Kiwull (1862–1928) – Doctor and Researcher of Local History at Cēsis

Dace Cepurīte

Cēsu Pašvaldības aģentūras „Vidzemes Vēstures un tūrisma centrs”

Cēsu Vēstures un mākslas muzejs

Pils laukums 9, Cēsis, LV-4100

Tālr. 4122639,

e-pasts: dace.cepurite@cesis.lv

Ārsts un novada pētnieks Ernsts Matiasis Ķivulis no 1891. līdz 1928. gadam dzīvoja un strādāja Cēsīs. Pēc studijām Tērbatā un dažiem darba gadiem Rīgas slimnīcā, viņu norīkoja par pilsētas ārstu. Viņa pārziņā nonāca Cēsu slimnīca. E. Ķivulis bija ārsts arī Vidzemes muižniecības ģimnāzijā, pēc tam – vidusskolā Bērzainē. Viņš izveidoja leprozoriju un bija tā galvenais ārsts, kā arī publicēja vairākus zinātniskus rakstus par medicīnas jautājumiem.

Maz zināms par E. Ķivuļa profesionālo darbību, vairāk liecību saglabāties par viņa devumu novada pētniecībā. Cēsu Vēstures un mākslas muzejā joprojām apskatāmas senlietas, kuras E. Ķivulis ieguva arheoloģiskajos izrakumos kapulaukā pie Cēsu dzelzceļa stacijas. Vēsturnieki to uzskata par vardu apbedījumu vietu. E. Ķivulis par veiktajiem arheoloģiskajiem izrakumiem izveidoja pārskatu vācu valodā un sarakstīja pirmo ceļvedi tūristiem par Cēsīm un apkārtni. Vēlāk viņš publicēja rakstu par Cēsu viduslaiku pili un izgatavoja tās maketu.

E. Ķivuļa ārsta un novadpētnieka darbība noritēja laikā no 19. gs. beigām līdz 20. gs. divdesmitajiem gadiem Krievijas Vidzemes guberņā un Latvijas Republikā.

Atslēgvārdi: ārsts, E. Ķivulis, Cēsis, baltvācu sabiedrība, novada pētniecība.

Ernsts Matiasis Ķivulis bija ārsts Cēsīs 37 gadus, no 1891. līdz 1928. gadam. Tomēr par viņa dzīvi un darbību saglabāties maz ziņu: īsi dzīves dati līdz 1906. gadam atrodami I. Brensona sastādītajā ārstu biogrāfiskajā vārdnīcā (1, 236.–237. lpp.) un Bērzaines ģimnāzijas audzēkņu, skolotāju un darbinieku albumā (9, 613., 618. lpp.), 1909. gada Vidzemes adrešu grāmatā – par E. Ķivuļa sabiedriskajiem pienākumiem, kas saistīti ar vācu biedrībām (13). Par vēlāko darbību dati atrodami vācbaltiešu biogrāfiskajā leksikonā (5, 382. lpp.) un Cēsu pilsētas slimnīcas vēstures albumā (4). Jāatzīmē, ka pētījumā dominē faktu uzskaitījums un trūkst izsmelošāku ziņu ne tikai par E. Ķivuļa dzīvi un darbību, bet arī par iestādēm un biedrībām, kurās viņš bija ārsts vai sabiedriska darbinieks.

Uzvārds “Ķivulis” (latviski tā sauc mazu putniņu, kas dzīvo Latvijas teritorijā) vedina domāt, ka tā bijusi latviešu ģimene. Taču vāciski un arī latviski vēl XX gs. divdesmitajos gados uzvārds rakstīts “Kiwull” (4; 14.). Arī E. Ķivuļa biogrāfijas ievietošana baltvācu biogrāfiskajā vārdnīcā un viņa aktīvā darbība vācu biedrībās liek domāt par ģimenes piederību vācu sabiedrībai. Uzvārda “Ķivulis” lietošana acīmredzot ieviesusies pēc Otrā pasaules kara.

1862. gadā Rīgā dzimušā Ernsta Matiasa tēvs Martins (varbūt Mārtiņš) bija tiesneša palīgs. Ernsts skolojās Rīgas ģimnāzijā, pēc tam studēja Tērbatas universitātē un 1888. gadā ieguva medicīnas doktora grādu, aizstāvot disertāciju par pētījumu farmakoloģijā. Pēc tam viņš dažus gadus bija ārsta asistents Rīgas pilsētas slimnīcā (1, 236.–237. lpp.; 5, 382. lpp.).

1891. gadā E. Ķivuli iecēla par Cēsu pilsētas ārstu, kura pienākumos, tāpat kā viņa priekšgājējiem, ietilpa arī pilsētas slimnīcas pārraudzīšana (1, 236. – 237. lpp.; 5, 382. lpp.). Ko nozīmēja medicīnas doktora grādu ieguvušam rīdziniekam ar trīs gadu ārsta asistenta praksi 29 gadu vecumā pārcelties no lielpilsētas Rīgas, kurā iedzīvotāju skaits bija vairāk nekā 282 000, uz mazpilsētu Cēsīm ar 6 000 iedzīvotāju? Slimnīca Cēsis gan bija jauncelta ēka, kas iesvētīta tikai pirms četriem gadiem, 1888. gadā, iepriekšējā pilsētas ārsta K. fon Petersena (1840–1892) darbības laikā (4).

Iespējams, ka E. Ķivulis jau agrāk bija apmeklējis Cēsis un iepazinies ar pilsētas namnieka Bolcmaņa meitu. Pēc pārceļšanās uz Cēsīm, tā paša, 1891. gada, rudenī E. Ķivulis iestājās Cēsu pilsētas luterāņu vācu draudzē un apprecējās ar Adelheidi Bolcmani. Bet nākamajā, 1892. gadā, E. Ķivulis devās uz Berlīni un Vīni papildināt zināšanas medicīnā. Arī jaunajā amatā stājoties, E. Ķivulis centās turpināt pētījumus un līdz 1906. gadam publicēja vairākus zinātniskus rakstus medicīnā (1, 236.–237. lpp.; 5, 382. lpp.).

Pēc nepārbaudītām ziņām 1894.–1895. gadā E. Ķivulis bijis Cēsu pilsētas valdes loceklis ar atalgojumu 524 rbļ. gadā (3). Jāatzīmē, ka tajā laikā pilsētas valdē lielākā daļa bija Cēsu vācu iedzīvotāji. Situācija mainījās 1897. gadā, kad pilsētas valdē vairākumā ievēlēja latviešus, bet 1906. gadā pilsētas galvas amatā pirmo reizi apstiprināja latvieti V. Bērsonu (1865–1955).

Līdztekus pilsētas ārsta amatam un slimnīcas pārziņa pienākumiem, E. Ķivulis 1896. gadā uzņēmas galvenā ārsta pienākumus leprozorijā pie Cēsīm, ko pats iekārtoja Ziemeļvidzemes reģionam (toreiz – Dienvidvidzemes, jo Vidzemes guberņā ietilpa arī tagadējās Igaunijas rajoni – Tartu, Pērnavā, Vīlandē) (1, 236. – 237. lpp.; 5, 382. lpp.). Tajā pašā gadā leprozoriju iekārtoja arī pie Talsiem. Atzīmējot Cēsu leprozorija 10 gadu pastāvēšanu, E. Ķivulis sastādīja tā darbības pārskatu, ko piesūtīja Vidzemes guberņas ārstniecības inspektoram un publicēja Pēterburgā izdotajā medicīnas žurnālā (6). Leprozorijā E. Ķivulis strādāja līdz 1920. gadam, kad viņu nomainīja Cēsu ārsts E. Akermanis (1878–1954) (4).

No 1906. gada E. Ķivulis bija ārsts Vidzemes muižniecības uzturētajā ģimnāzijā Bērzainē (5, 382. lpp.; 9, 613. lpp.), kur mācījās pārsvarā vācu ģimeņu dēli. E. Ķivulis savu dēlu Maksī sūtīja mācīties vispirms Pēterburgas Katrīnas skolā, otru dēlu Pēteri Georgu – Cēsu vācu progimnāzijā, bet abi absolvēja Bērzaines ģimnāziju 1906. un 1909. gadā kā eksterni (9, 618. lpp.).

Pirmā pasaules kara laikā, 1914.–1915. gadā, E. Ķivulis bija Vidzemes muižniecības lazaretes vadītājs.

Pēc Latvijas valsts nodibināšanas mainījās arī medicīnas sistēma valstī. Atcēla pilsētas ārsta institūciju. E. Ķivulis turpināja darbu Cēsu pilsētas slimnīcas pārziņa amatā. No 1920. gada E. Ķivulis bija ārsts Cēsu vidusskolā, kas atradās bijušās Vidzemes muižniecības ģimnāzijas ēkā Bērzainē (5, 382. lpp.).

E. Ķivuļa pastāvīgajā darbavietā, Cēsu slimnīcā, kas bija uzcelta un iekārtota pirms 38 gadiem, bija nepieciešams uzlabot apkalpošanas līmeni atbilstīgi jaunākajām sanitārajām un medicīniskajām prasībām. Tāpēc 1926. gadā E. Ķivuļa vadībā slimnīcā veica pārbūves un labiekārtošanas darbus: iekārtoja centralizētu ūdens sildīšanu, vannas, kanalizāciju; izveidoja rentgena un fizioterapijas jeb, kā toreiz teica, „fizikāli terapeitisko” kabinetu; līdzšinējo 25 gultasvietu skaitu palielināja līdz 60 un slimnīcā sāka uzņemt slimniekus arī no apkārtējiem pagastiem. 1927. gadā slimnīcā ārstējās 691 slimnieks, strādāja 4 ārsti, ieskaitot slimnīcas pārzini E. Ķivuli, kurš bija ķirurgs; E. Anšmits (1891–1946?) – ķirurgs un

slimnīcas saimniecības nodaļas pārzinis, H. Goldrings (1893–1941) – laboratorijas pārzinis un K. Vanadžiņš (1890–1965) – rentgena un fizioterapijas kabineta pārzinis (4).

Kā jau iepriekš minēts, E. Ķivulis aktīvi iesaistījās Cēsu sabiedriskajā dzīvē. 1909. gadā viņš bija Cēsu Lielās ģildes eltermanis jeb vecākais, luterāņu vācu draudzes kolēģijas loceklis, Cēsu 2. bērnu kases direktors, viens no pieciem delegātiem vācu biedrības Vidzemē Cēsu grupā, Reijera žēlsirdības iestādes lietvedis, pilsētas goda mirtiesnesis (13, 204., 207. lpp.).

Baltijas vāciešu interese par dzimtenes vēsturi, šķiet, rosināja arī E. Ķivuli pievērsties novada pagātnes iepazīšanai. Tā bija arī izdevība saglabāt saikni ar vācu sabiedrību Rīgā.

1905. gadā E. Ķivulis iestājās Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrībā, vēlāk kļuva par Krievijas ķeizariskās arheoloģiskās biedrības biedru (5, 382. lpp.), kā arī uzņēmās 1909. gadā dibinātās vācu biedrības Vidzemē Cēsu grupas dzimtenes pētniecības (*Heimatkunde*) Cēsu nodaļas muzeja pārziņa pienākumus (13, 207. lpp.; 5, 382. lpp.). Muzejs atradās Cēsīs, Rīgas ielā 24, vācu kultūras biedrības „Harmonija” namā. E. Ķivulis bija arī „Harmonijas” biedrs. 1910. gadā viņš noorganizēja arheoloģiskos izrakumus pie Cēsu dzelzceļa stacijas, kur jau 1888. gadā, būvējot dzelzceļu, bija konstatēts kapulauks, bet iegūtie priekšmeti aizceļoja uz Tērbatas un Maskavas pētniecības iestādēm (2, 19. lpp.). E. Ķivulis par izrakumu rezultātiem sagatavoja publikāciju, ko ievietoja Vidzemes vēstures rakstu krājumā (8), bet izrakumu laikā atrastos priekšmetus E. Ķivulis paturēja paša pārzinātajā muzejā Cēsīs (11). Mūsdienās kapulauku pie Cēsu dzelzceļa stacijas vēsturnieki identificē kā Cēsu Pils parka Riekstu kalnā dzīvojušo vendu apbedījumu vietu. E. Ķivula organizēto izrakumu laikā sievietes kapā atrastie priekšmeti – kaklarotas, gredzeni un naža maksts – pastāvīgi tiek eksponēti arī Cēsu Vēstures un mākslas muzeja senvēstures ekspozīcijā.

1912. gadā Bērzaines ģimnāzijas bijušais audzēknis J. Poļievskis Rīgā izdeva ārsta E. Ķivula sarakstīto ceļvedi tūristiem pa Cēsīm un apkārtni “Führer durch Wenden und seine Umgebung”. Priekšvārdā E. Ķivulis pamato tā tapšanas iemeslu, proti, ka 25 gadu ārsta prakses laikā autors labi iepazīnis Cēsīs un ceļus pilsētas apkārtnē. E. Ķivulis raksta, ka ar šo darbu cerēja „kļūt pazīstams”, respektīvi, apliecināt sevi Vidzemes vācu dzimtenes pētītāju biedrības biedru vidū Rīgā un radīt interesi par “...dzimtenes izjūtu, par dabu un kultūras īpatnībām, kā arī par mūsu dzimtenes vēsturi, stiprināt dzimtenes mīlestību”(3). Tas spilgti raksturo autora vēlmi nezaudēt saikni ar vācu sabiedrību, kurā viņš darbojās jaunības gados Rīgā, bet vēlāk iesaistījās savas dzīvesvietas, Cēsu, kultūras pieminekļu popularizēšanā, kā arī vēlmi savas zināšanas atstāt citiem (7, 1. lpp.).

Gan rakstu par atradumiem vendu kapulaukā, gan ceļvedi pa Cēsīm E. Ķivulis publicēja vācu valodā. Ceļveža saturs un valoda atklāj E. Ķivula zināšanas, apkārtnes uztveri, kas veido arī viņa, sabiedrības indivīda, vēstures apziņu noteiktā laikā un vietā.

E. Ķivulis ceļvedī aprakstu par Cēsu viduslaiku nocietinātās pils un pilsētas vēsturi veido ar noteiktu sākumu un beigām, kas raksturīgi kristietības pasaules uztverei (15, 2. – 15. lpp.) Pagātnes notikumus, to rezultātus un sekas E. Ķivulis nesaista ar sava laika parādībām sabiedrībā un valstī. Viņš tēlaini apraksta Cēsu viduslaiku nocietinātās pils torņus un no tiem skatāmo apkārtni, pamatojoties uz tobrīd redzamo. Iegūto emociju iespaidā autors veido spilgtiem apzīmējumiem bagātu aprakstu. Dzimtenes pētniecības biedrības muzejā Cēsīs E. Ķivulis par visvērtīgākajiem uzskata arheoloģiskos atradumus – bronzas rotaslietas un jaunākā dzelzs laikmeta apģērbu fragmentus. Iespējams tāpēc, ka viņš pats organizēja arheoloģiskos pētījumus pie Cēsu dzelzceļa stacijas un fiziska pieskaršanās reāliem seno iedzīvotāju darinātajiem un lietotajiem priekšmetiem atstāj, pirmkārt, emocionālu iespaidu. Bet, otrkārt, no cilvēka paša atkarīgs, vai viņš uzdos sev jautājumus par to izcelsmi, lietojumu un īpašniekiem, vai arī paliks vienīgi fakta konstatētājs (16, 6.–10. lpp.).

Ar epitetiem, bet ne faktiem un zināšanām piepildītais Cēsu vēstures un kultūras pieminekļu apraksts netieši liecina par E. Ķivula nespēju no bagātā vēstures ziņu apjoma izvēlēties

notikumus, lai radītu savu stāstu par Cēsu pagātni. Tā noved E. Ķivuli pie estētiskas atlieksmes pret vēsturi, kur viss ir līdzīgs, un redzama nespēja apjēgt vēstures procesus. Viņš vairāk dzīvo savā „šodienā” un vairāk redz, un apraksta to, kas ir ap viņu. Tekstā dominē norādes par pārvietošanās ceļiem, dabas ainavu un objektu apjūsmošana; minētas muižas, pils un to īpašnieki, kas ir Baltijas vācieši. Nosauktas arī zemnieku saimniecību mājas, taču tikai kā ceļa orientieri. Tādējādi jādomā, ka E. Ķivulim bija sevišķi nozīmīgi rast atbildi jautājumam par dzīvi un savas esības apzināšanos, lūkojoties vēsturē (7, 271.– 276. lpp.). Jāatgādina, ka E. Ķivulis bija ārsts ar 25 gadu ilgu darba praksi.

E. Ķivula ceļveža 2. izdevums publicēts 1914. gadā un bija pēdējais ceļvežu izdevums pirms Pirmā pasaules kara. Arī vēlāk E. Ķivulis turpināja interesēties par vēsturi. Viņš iepazīs arī ar K. Lēvisa of Menāra zīmēto Cēsu viduslaiku pils plānu un tā ietekmē izgrieza Cēsu pils maketu no korķa. E. Ķivula rakstu “Cēsu pils 17. gadsimtā” un pils maketa attēlu 1924. gadā nopublicēja žurnāls „Nedēļa” (10). Makets glabājas Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājumā. E. Ķivula makets ir vienkāršots K. Lēvisa of Menāra zīmējuma atdarinājums un pils izpētē tas nozīmīgs tikai ar to, ka parāda arī dienvidrietumu korpusa fasādes un kapelas austrumu gala skatus, kas K. Lēvisa of Menāra zīmējumā nav redzami (12).

Ernsts Matiass Ķivulis nomira, veicot ārsta darbu –1928. gada 17. augustā Priekuļos vizītes laikā pie skolotāja Celmiņa sievas viņš zaudējis samaņu galvas smadzeņu triekas dēļ un nākošajā dienā aizgāja mūžībā. “Cēsu Avīzē” ievietotajā nekrologā lasāms, ka ārstu no Cēsu Sv. Jāņa baznīcas uz vācu draudzes kapiem pavadīja liels skaits cilvēku (14).

Ārsts E. Ķivulis veiksmīgi darbojās gan Krievijas impērijas Vidzemes guberņā, gan Latvijas Republikā un viņa biogrāfija spilgti raksturo sabiedrības un indivīda sabiedriskās dzīves izmaiņas no 19. gs. beigām līdz 20. gs. divdesmitajiem gadiem.

Literatūra

1. **Brensohn, I.** *Die Aertze Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart.* Ein biographisches Lexikon nebst einer historischen Einleitung über das Medicinalwesen Livlands. Von Dr. med. J. Brensohn. Riga : Verlag von E. Bruhns, 1905. S. 481.
2. *Cēsis senāk un tagad.* Sast. un red. H. Strods. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1960. 213 lpp.
3. *Cēsu pilsētas ārsts un valdes loceklis Dr. med. Ernsts-Matiass Ķivulis.* Manuskripts. Cēsu pilsētas arhīvā J. Āboliņa materiāli. Cēsu Vēstures un mākslas muzejs (turpmāk CM) z. p. 12169
4. *Cēsu pilsētas slimnīca no 1847. gada.* Albums. CM krājuma inv nr. 5781.
5. *Deutschbaltisches biographisches lexikon 1710 – 1960.* Hrsg. Von W. Lenz. Wedemark: Harro von Hirschheydt, 1998. S. 812.
6. **Kiwull, E.** *Das Leprosorium bei Wenden 1896 – 1906.* Von Dr. med. E. Kiwull, dirig. Arzt der Anstalt. *St. Petersburger Medici. Wochenschr.* 1907, Nr.2.
7. **Kiwull, E.** *Führer durch Wenden und seine Umgebung.* Von Dr. Kiwull. 2. Auflage. Riga, 1914. S. 27.
8. **Kiwull, E.** *Gewandreste und Bronzefunde aus einem lettischen Gräberfelde der jüngeren Eisenzeit bei Wenden.* *Mitteilungen aus der livländische Geschichte.* Bd. 21. Riga, 1911. S. 1 – 29.
9. **Kröger, C. I.** *Birkenruher – Album. 1825. – 1892., 1906. – 1910.* Von den ersten Anfängen bearbeitet und bis zur Gegenwart fortgesetzt von Ing. Carl Kröger. St. Petersburg, 1910. S. 688.
10. **Ķivulis, E.** Cēsu pils 17. gadsimtā. *Nedēļa*, Nr.46, 24.–27. lpp.; Nr.48, 1924. - 21. lpp.
11. **Löwis of Menar, K. von, Bienemann, F.** *Führer durch die Livländische Schweiz mit den Burgen Segewold, Treyden und Kremon u. die Kreisstädte Wenden und Wolmar mit dem benachbarten Aatal von K. v. Löwis of Menar und Dr. F. Bienemann.* Dritte veränderte und vermehrte Auflage. Riga: Jonck & Poliewsky, 1912.
12. **Malvess, R.** *Ordeņa Cēsu pils rekonstrukcijas problēmas.* Vēsturiskās izpētes materiāli. Rīga, 1981. 158 lpp. (Manuskripts mašīnrakstā glabājas Cēsu Vēstures un mākslas muzeja Kultūras pieminekļu arhīvā).
13. **Richters, A.** *Adolf Richters Baltische Verkers- und Adressbücher.* Band I. Livland. Riga : Selbstverlage des Herausgebers Adolf Richter, 1909. S. 411.
14. R. J. Dr. med. Ernsts Matthias Kiwulls †. *Cēsu Avīze*, Nr.83, 1928, 25. aug.

15. **Гвардини, Р.** Конец нового времени. [skatīts 2006. g. 8. maijā]. Pieejams: <http://religion.vpti.vladimir.ru/cour/grknv.pdf>
16. **Ясперс, К.** *Смысл и назначение истории*. Москва : Политиздат, 1994. 528 с.

Summary

Ernst Matias Ķivulis was a doctor and a researcher of local history at Cēsis from 1891 to 1928. Until 1918 he was a city doctor and a hospital curator, and he was also a doctor at the Vidzeme nobility gymnasium at Bērzaine and at the leper hospital founded by him. After the establishment of the independent Latvian state, E. Ķivulis continued to be curator of the Cēsis Hospital, and under his management repair works of the premises and their improvement took place.

E. Ķivulis settled down to family life at Cēsis and brought up two sons. He participated in several different public organizations and got involved in gathering information about the monuments of local history and described them. The antiquities obtained during the archaeological excavations organized by E. Ķivulis are exhibited in the History and Art Museum of Cēsis. The first written tourist guide around Cēsis gives an insight about the E. Ķivulis perception of history at the beginning of the 20th century. Later, in the 1920's, he summarized information and published about the Cēsis medieval castle in the 17th century and made a model of the castle.

The work as a doctor and the social life of E. Ķivulis were passed both in German and Latvian societies at Cēsis, and they reflect changes in a separate individual's life as well as in the life of society, which was created by changes of the state system.

**LVU docenta Jāņa Strauberga (1886–1952)
bibliotekārā un pedagoģiskā darbība**
**The Bibliographical and Educational Activities
of the Associate Professor of the Latvian State University
Jānis Straubergs (1886–1952)**

Viesturs Zanders

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte
Lomonosova iela 1, Rīga, LV-1019
Tāl. 7089868

Izmantojot plašu arhīva materiālu klāstu, rakstā aplūkotas mazāk zināmas matemātiķa Jāņa Strauberga darbības jomas. Politisko režīmu maiņas dēļ krasu pārmaiņu pilni ir gadi, kad J. Straubergs vada Rīgas pilsētas bibliotēku un docē Latvijas Valsts universitātē. J. Strauberga principialitāte profesionālo jautājumu risināšanā ir pretrunā okupācijas varas nodomiem Latvijas bibliotēku un zinātnes sovietizācijā, kas liedz viņam vadīt bibliotēkas atjaunošanu pēc Otrā pasaules kara, kā arī pilnvērtīgi turpināt latviešu literatūras senākā posma izpēti. Ar J. Strauberga vārdu ir saistāmi Latvijas bibliotekārās akadēmiskās izglītības pirmsākumi.

Atslēgvārdi: J. Straubergs, Rīgas pilsētas bibliotēka, Latvijas Universitāte.

Plašākai sabiedrībai matemātiķis Jānis Straubergs (1886–1952) ir vairāk pazīstams kā 1937. gadā iznākušās „Rīgas vēstures” autors. Latvijas kultūras vēstures interesentiem nav sveši latviešu grāmatniecības un skolu vēsturei veltītie J. Strauberga pētījumi, no kuriem daļa nav publicēti, bet ir saglabājušies viņa personālfondā Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā (1). Taču šeit ir atrodami dokumenti, kas liecina par viņa pētnieciskajām interesēm arī mūža pirmajā pusē.

Studiju gados Maskavas universitātes Fizikas un matemātikas fakultātē (1908–1912), J. Straubergs strādā aviomehānikas pamatlicēja Nikolaja Žukovska (1847–1921) laboratorijā un pirmās pakāpes diplomu, augstskolu absolvējot, viņš saņem par darbu aerodinamikā. Tam seko matemātikas skolotāja pienākumi Jekaterinogradā (1912–1917) un pēc tam Rīgas pilsētas 3. ģimnāzijā (1919–1934). Divdesmito gadu sākumā tiek publicētas vairākas J. Strauberga mācībgrāmatas matemātikā, bet 1925. gadā viņa tulkojumā iznāk Alberta Einšteina darbs „Par speciālo relativitātes teoriju”. Tomēr neīstenojas Latvijas Universitātes (LU) Mehānikas fakultātes komisijas atzinums 1926. gadā ļaut J. Straubergam lasīt ievadu aerodinamikā un hidromehāniku (2).

Par zināmu pavērsienu J. Strauberga interesēs liecina viņa apcere „Rīgas latviešu skolas zviedru laikos” (1932), kas veltīta vienai no pirmajām mācību iestādēm latviešu tautības bērniem – Ķertrūdes baznīcas skolai. Šajā pašā gadā iznāk grāmata par tikpat seno Tērbatas universitāti, kuras autors ir mācītājs un bibliofils Gustavs Šaurums (1883–1952). Šo vīru gaitas krustojas 1938. gada rudenī, kad Straubergs nomaina Šaurumu Rīgas pilsētas bibliotekāra postenī. Atzīmēsim, ka J. Straubergs ir tikai otrais latvietis, kas uzņemas 16. gadsimtā dibinātās Rīgas pilsētas bibliotēkas vadību.

Lai nodrošinātu šīs krājumu ziņā bagātās, bet profesionāli visai konservatīvās bibliotēkas sekmīgu tālāko pastāvēšanu, J. Straubergs ierosina pagarināt lasītavu darba laiku un aicina Rīgas pilsētas Izglītības valdi nodrošināt bibliotēkas katalogu pilnveidošanu (3). Galvenokārt ierobežotie līdzekļi un Otrā pasaules kara sākums neļauj īstenot viņa iecerī izdot informatīvus biļetenus par Rīgas zinātniskajās bibliotēkās saņemtajiem ārzemju izdevumiem un viņa izstrādāto projektu iespieddarbu apmaiņai ar 75 citvalstu bibliotēkām (4).

Kaut arī reizēm J. Straubergam savas pētnieka intereses jāpakārto administratīvo pienākumu veikšanai, darbs bibliotēkā tomēr ļauj arī padziļināt viņa pētījumus par 16.–17. gadsimta Latvijas izdevumiem. Tikai dažas nedēļas pēc stāšanās Rīgas pilsētas bibliotēkā amatā J. Straubergs dodas uz Tallinu, kur notiek jau viņa priekšgājēja G. Šauruma panāktā seniespieddarbu apmaiņa starp Rīgas pilsētas bibliotēku un Igaunijas Literāro biedrību. Tās rezultātā tiek iegūts Latvijā joprojām vienīgais Georga Manceļa papildinātās Vidzemes luterāņu rokasgrāmatas „Lettisch Vademecum” (1631) eksemplārs. Vedot uz Tallinu kā ekvivalentu divus 17. gs. igauņu seniespieddarbus, J. Straubergs sagatavo priekšlasījumu par zviedru laikos Rīgā iespiestajām grāmatām igauņu valodā (5). Savukārt Rīgas pilsētas bibliotēkas kalendāru kolekcija vai 1939. gada nogalē bibliotēkas veidotā Rīgas pirmiespiedēja Nikolausa Mollīna grāmatu izstāde sniedz ierosmi citām J. Strauberga publikācijām (6).

1939. gada 26. novembrī 1. Latvijas bibliotekāru un arhivāru sanāksmē J. Straubergs ne tikai vērtē bibliotēku aktuālo situāciju, bet arī ieskatās latviešu bibliotēku pirmsākumos. 19. gadsimta piecdesmitajos gados Zaļenieku pagastā Jelgavas apriņķī pastāvējušo Ūziņu lasīšanas biedrību viņš min kā vienu no daudzajām oficiāli neregistrētajām biedrību bibliotēkām un secina, ka tādēļ „latviešu bibliotēku vēstures pētnieka darbs ir ļoti apgrūtināts”. Joprojām vērā ņemams ir J. Strauberga atzinums, ka „Latviešu bibliotēku .entuziasti labāk palika pie savām trūcīgām bibliotēkām, kuras varēja sekmēt latviešu nacionālos mērķus, kā pāriet uz krievu valdības atbalstītām bezmaksas bibliotēkām, kam šie mērķi ne tikai bija vienaldzīgi, bet pat naidīgi” (7).

Rīgas pilsētas bibliotēkas fondu jūtami iespaido kā baltvācu izčeļošana 1939.–1940. gadā, tā arī padomju okupācija, bet jo īpaši – karadarbības nestie neatgriezeniskie zaudējumi 1941. gada jūnija beigās. No aptuveni 400 tūkstošu sējumu lielā bibliotēkas krājuma neskartas paliek vien apmēram 46 000 vienības. Par laimi seifā izdodas saglabāt nesen iegūtos Rīgas tipogrāfa Vilhelma Ferdinanda Hekera (*Häcker*, 1774–1842) un padomju likvidētās Rīgas Latviešu biedrības arhīvus. Tomēr ar šīm un vēl citām vērtībām vien ir par maz, lai nacistu vara atteiktos no nodoma līdzšinējās Rīgas zinātniskās bibliotēkas apvienot vienā, t. s. Zemes bibliotēkā. Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas rīkojums paredz, ka ar 1941. gada 21. augustu J. Straubergs tiek atbrīvots no Rīgas pilsētas bibliotēkas direktora amata (8). Kā liecina paša J. Strauberga kara gados rakstīts dzīves apraksts, līdz pat 1943. gadam viņš pildījis Rīgas pilsētas Izglītības valdes bibliotēku referenta pienākumus (9).

Atgriezies pie sākotnējām interesēm (matemātikas, vēstures un metodikas) J. Straubergam liek viņa apstiprināšana par vecāko lektoru LU Fizikas un matemātikas fakultātē (ar 1940. gada 1. oktobri). Savukārt 1941. gada septembrī J. Straubergs tiek ievēlēts par 1. šķiras lektoru Filoloģijas un filozofijas fakultātē. Šos pienākumus viņš pilda līdz pat 1944. gada 16. oktobrim (10).

1944. gadā oktobrī J. Straubergam atkal tiek uzticēta Rīgas pilsētas (no 1945. gada 23. februāra – LPSR Valsts vēsturiskās) bibliotēkas vadība. Precīzāk būtu teikt, ka J. Straubergam ir jāķeras pie bibliotēkas veidošanas tikpat kā no jauna. Bibliotēku pārraugošajam LPSR Izglītības tautas komisariātam J. Straubergs lūdz atļauju vākt, t. s. bezīpašnieka grāmatas, kas „atbrīvotāju” pārņemtajos dzīvokļos tiek izvazātas vai sadedzinātas. Divu mēnešu laikā arī izdodas savākt ap 70 000 grāmatu (11). 1945. gada pavasarī bibliotēku papildina daļa (ap 23 000 grāmatu) no 1834. gadā dibinātās un 1939. gadā darbību pārtraukušās Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības krājuma (12).

Valsts vēsturiskā bibliotēka ver durvis lasītājiem Komunālās (tagad R. Vāgnera) ielas 4. namā 1945. gada 29. aprīlī ar J. Strauberga priekšlasījumu „Rīgasteātra izveidošanās 18. gadsimtā”. Tas ir loģiski, jo tieši šajā ēkā kopš 1782. gada ir atradies pirmais stacionārais Rīgas teātris. Vienlaikus arī paradoksāli, ja paturam prātā tālaika varas nesēju attieksmi pret vācu kultūras mantojumu. Toties jau pašā pirmajā padomju cenzūras institūcijas – Galvenās literatūras pārvaldes – aizliegto grāmatu sarakstā, kas tapis 1944. gada rudenī, ir iekļauts J. Strauberga kopā ar brāli Kārli (1890–1962) tapušais pētījums „Bērzmuiža un viņas vēsture” (1937, 1939 (2)). Nākamajos gados par ideoloģiski nepieņemamu tiek atzīta arī jau minētā „Rīgas vēsture” un brāļu apjomīgais (632 lpp.) kopdarbs par dzimto pagastu „Džūkste. Pagasta un draudzes vēsture”.

Cieņu izraisa J. Strauberga nebaidīšanās paust savu viedokli par padomju drošības iestāžu un ideologu sāktu bibliotēku fondu „fūrīšanas”, noplicināšanas kampaņu. 1946. gada aprīlī, saņēmis NKVD (iekšlietu tautas komisariāta – aut.) arhīvu daļas rīkojumu nodot bibliotēkas rokrakstus Valsts arhīvam, J. Straubergs informē par to LPSR Zinātņu akadēmijas (ZA) prezidija locekli Pēteri Valeskalnu (1899–1987). Straubergs norāda, ka rokraksti glabājas arī lielajās zinātniskajās bibliotēkās Maskavā un Ļeņingradā un tādēļ „ja Maskavā un Ļeņingradā nav atraduši par iespējamu ķerties klāt pie daudz jaunāku bibliotēku fondu ārdīšanas, tad atbildība šeit Rīgā ir daudz lielāka”. J. Straubergs lūdz ZA prezidiju panākt vismaz to, lai „visas šīs lietas tiktu apspriestas speciālistu apspriedēs” (13).

1946. gada jūnijā J. Strauberga vadītā bibliotēka nonāk Zinātņu akadēmijas pārziņā un tiek pārdēvēta par Fundamentālo bibliotēku (no 1992. gada tā pazīstama kā Latvijas Akadēmiskā bibliotēka). Tā paša gada jūlijā iesniegumā ZA prezidijam J. Straubergs izsaka pārliecību, ka, aizliedzot bibliotēkai iegādāties grāmatas no antikvariātiem un privātpersonām, faktiski tiek pārtraukta tās atjaunošana. Viņš arī protestē pret ZA sekretāra Jāņa Peives (1906–1976) secinājumu, ka bibliotēka it kā iegādājoties mazvērtīgas grāmatas. J. Straubergs norāda, ka nevar spriest par kādas grāmatas vērtību vien pēc tās atbilstības tagadnes zinātnes viedoklim un acumirkļa pieprasījuma (14).

Pēc visa tā gluži likumsakarīga ir 1946. gada 30. augustā izdotā pavēle, ar kuru J. Straubergs tiek atbrīvots no Fundamentālās bibliotēkas direktora pienākumiem, inkriminējot viņam finanšu pārkāpumus un nepareizu rīcību (! – aut.) (15). Nav šaubu, ka savi „nopelni” J. Strauberga atstādināšanā ir arī padomju cenzūras ierēdņiem. Apvainojot J. Straubergu sabotāžā, viņam tiek piedēvēta Kara vēstures muzeja vadīšana (16). Faktiski Kara muzeju 1919. gadā ir pārzinājis viņa brālis Kārlis Straubergs un, iespējams, šajā gadījumā nav runa par ierēdņu nekompetenci, bet apzinātu vēlmi rast „pamatojumu” apsūdzībām. Pēc J. Strauberga atcelšanas problemātiski kļūst Fundamentālās bibliotēkas darbinieku nodomi grāmatniecības vēstures izpētes un bibliogrāfijas laukā, kā arī konkrētie plāni par Johana Kristofa Broces (1742–1823) unikālo manuskriptu izdošanu.

Jaunas ieceres un pienākumi 1946. gadā J. Straubergam saistās ar Latvijas Valsts universitāti (LVU). Filoloģijas fakultātes padome 27. aprīlī atbalsta priekšlikumu ierosināt LVU padomei apstiprināt J. Straubergu par docentu, bet 4. jūlijā vienprātīgi uztic viņam Bibliotēkzinātnes katedras veidošanu (17). Kaut arī rudens pusē par šīs katedras vadītāju kļūst Misiņa bibliotēkas pārzinis, bibliogrāfs Kārlis Egle (1887–1974), J. Strauberga veikums Latvijas bibliotekārās akadēmiskās izglītības aizsākumos nav noliedzams. K. Egle atzīst, ka Straubergs „dzīvi piedalījās programmu sastādīšanā, speciālo priekšmetu saskaņošanā un lekciju plāna izkārtošanā” (18).

J. Straubergs lasa ne tikai vispārīgo grāmatniecības vēsturi, bibliotēku fondu organizāciju un klasifikāciju topošajiem bibliotekāriem (19), bet arī docē „Starptautiskās strāvas senākajā latviešu literatūrā” kursu, kurš kļūst par viņa kā augstskolas mācītspēka „klupšanas akmeni”.

J. Strauberga skatījums uz latviešu rakstniecības senāko posmu izrādās gauži nepieņemams padomju ideoloģijas trubadūriem. LVU atskaitē par darbu 1947.–1948. gadā minēts, ka savās lekcijās J. Straubergs cenšas pierādīt latviešu un pat krievu literatūras attīstības atkarību no Rietumu literatūras attīstības (20). Savukārt Filoloģijas fakultātes docētājs Jānis Niedre (1909–1987) gan atzīst, ka J. Straubergs ir “ievērojams latviešu zinātnieks”, kas savās lekcijās LVU tomēr ir “sācis paust padomju ļaudīm klaji naidīgas atziņas”. Tā kā J. Niedre Strauberga docēto kursu neuzskata par gadījuma parādību, tad pēc viņa domām “par to jārunā skaņi kā par dziļi kaitīga literatūras, zinātnes un mākslas virziena izpaušmi, kā par tradīciju, ko dažs labs mūsu ideoloģiskās frontes darbinieks nes līdzī no buržuāziskās pasaules. Jārunā kā par naidīgu tradīciju, kas steidzami jāizskauž” (21). Šādiem secinājumiem diemžēl tolaik parasti seko arī konkrēta rīcība. 1948. gada 6. jūlijā J. Straubergs tiek atbrīvots no darba universitātē (22). Ar šim laikmetam raksturīgu formulējumu („apolitisks, nav spējīgs veikt zinātnisko darbu”) 1950. gada vasarā viņš zaudē vecākā zinātniskā līdzstrādnieka amatu Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūtā (23).

Nav jābrīnās, ka regulāri saņemtie pazemojumi: atbrīvošana no darba bibliotēkā (1946), universitātē (1948) un Zinātņu akadēmijā (1950), saīsina J. Strauberga mūžu. Viņa nāves gadā (1952) Stokholmā, apgādā „Daugava” iznāk J. Strauberga Rīgai veltīto rakstu izlase dzejnieka un kultūrvēsturnieka Andreja Johansona (1922–1983) sakārtotumā „Sen to Rīgu daudzinaja”. Un ir vien jāpiekrīt grāmatas ievada autoram valodniekam Kārlim Draviņam (1901–1991), kurš raksta: „Ļoti jānožēlo, ka šim tik ievērojamam latviešu pagātnes un veco rakstu pētītājam ar viņa lielajām darba spējām nebija lemts dzīvot citā, laimīgākā laikmetā” (24).

VĒRES

1. **Šiško, S.** Jānis Straubergs – latviešu grāmatniecības vēstures pētnieks. *No: Bibliotēku zinātnes aspekti.* Rīga : Avots, 1985, 101.–116. lpp.
2. **[Jaugiēts, V.] Jaujenieks, V.** Zinātnieks un viņa darbs: Jānis Straubergs. *Zvaigžņotā Debess,* 1968, vasara, 38.–43. lpp.
3. **Latvijas Valsts vēstures arhīvs** (turpmāk LVVA), 3258. f., 13. apr., 8. l., 162., 164. lp.
4. Turpat, 182., 185., 208. lp.
5. Turpat, 137. lp. Par šo tematu ir arī publikācija: **Straubergs, J.** Latviešu un igauņu pirmie raksti. *Brīvā Zeme,* 1938, 29. okt.
6. **Straubergs, J.** Rīgas vecie kalendāri. *Senatne un Māksla,* (1), 1940, 27.–39. lpp.; **Straubergs, J.** Latvijas pirmās grāmatu spiestuves 350 gadu atcerei. *Sējējs,* (1), 1940, 17–22. lpp.
7. **LVVA,** 1694. f., 1. apr., 215. l., 204.–210. lp.
8. **Latvijas Valsts arhīvs** (turpmāk LVA), 701. f., 2. apr., 1. l., 134. lp.
9. **Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa,** Ms 1108, 1, 10.
10. **LVA,** 1340. f., 2.-l. apr., 433. l., 1.-2., 41. lp.
11. Turpat, 2375. f., 1. apr., 1. l., 17. lp.
12. Turpat, 37. lp. Plašāk par to: **Dreimane, J.** Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka stalinisma laikā (1944–1953). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls,* (3), 2004, 114–133. lpp. 13. **LVA,** 2375. f., 1. apr., 3. l., 2. lp. 14. Turpat, 44., 46. lp.
15. Turpat, 5. apr., 3. l., 74. lp.
16. Turpat, 917. f., 1. c. apr., 5. l., 54. lp.
17. Turpat, 1340. f., 30. apr., 7. l., 11., 21. lp.
18. **Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa,** K. Egles f., 281., 1. lp.
19. **LVA,** 1340. f., 30. apr., 7. l., 55. lp.
20. Turpat, 10. apr., 54. l., 5. lp.
21. **Niedre, J.** Antizinātnisku tradīciju valgi. *Karogs,* Nr.6, 1948, 660–664. lpp.
22. **LVA,** 1340. f., 2.-l. apr., 433. l., 45. lp.
23. LPSR Zinātņu akadēmijas politiskā tīrīšana 1950. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls,* Nr.2, 1999, 112–124. lpp.
24. **Draviņš, K.** Ievadam. *No: Sen to Rīgu daudzinaja:* Jāņa Strauberga raksti par seno Rīgu un Rīgas latviešiem. Stokholma : Daugava, 1952, 14. lpp.

Summary

The article covering a vast volume of archive materials characterizes such less known activities of the mathematician and historian Jānis Straubergs as: heading the Riga municipal library (1938–1941, 1944–1946) and the position of associate professor in the Latvian State University (1940–1948).

The personality of J. Straubergs is also closely interconnected with the beginnings in Latvia of academic education covering bibliography in whole.

Vēsturnieks Frīdis Zālītis un viņa sarakstītās mācību grāmatas

Historian Frīdis Zālītis and School Books Written by Him

Indulis Zvirgzdiņš

Madonas novadpētniecības un mākslas muzeja direktores vietnieks,
vēstures maģistrs,
Skolas iela 12, Madona, LV-4801
e-pasts: i.zvirgzdins-muz@madona.lv

Frīdis Zālītis (1887–1944) pēc Tērbatas Universitātes beigšanas (1912) bija vēstures skolotājs, 1919.–1944. g. strādāja Rīgas pilsētas 2. vidusskolā. 1919.–1923. gadā – Latvijas Universitātes stundu docents vēsturē. Liela daļa Latvijas republikas skolēnu XX gs. divdesmitajos un trīsdesmitajos gados mācījās no F. Zālīša sarakstītajām grāmatām.

Atslēgvārdi: LU mācītspēks, pedagogs, mācību grāmatas, vēstures mācīšana.

Latvijas Augstskola, vēlāk – Universitāte, dibināta, ja tā var sacīt, uz Rīgas Politehniskā institūta pamata, taču, lietojot šodienas jēdzienus, tā piedāvāja salīdzinoši plašāku studiju programmu. Agronomijai, arhitektūrai, inženierzinātnēm un tautsaimniecībai pievienojās dabas zinātnes, jurisprudences, filoloģija, matemātika, medicīna, teoloģija, veterinārmedicīna, arī vēsture. Būtisks solis studiju nodrošināšanā bija mācītspēku atrašana.

1919. gada 18. augustā notika Filoloģijas un filosofijas fakultātes veidošanas sēde. Par pirmo dekānu apstiprināja Kārli Kundziņu, kurš šai amatā bija līdz 1920. gada vasarai, kad viņu nomainīja Jānis Endzelīns. Fakultāte deva iespēju studēt arī vēstures specialitātē, kaut gan nosaukumā tas neatspoguļojās. Sēdē tika nolemts uzaicināt lasīt Latvijas vēsturi *can. hist.* Frīdi Zālīti. 1919. gada 19. septembrī ar izglītības ministra K. Kasparsona rezolūciju Valodnieciski filozofiskā fakultātē par mācītspēku apstiprināts Latvijas Augstskolas organizācijas komisijas 16. septembrī ievēlētais F. Zālītis, skaitot no 17. septembra (1). Viņš bija tā sauktais stundu docents. Augstskolas Studentu klubs izdeva vēsturnieka 1920./21. akadēmiskajā gadā lasīto lekciju pierakstu ar nosaukumu “Latvija XIX gadu simtenī”. 248 lappusēs autors galvenokārt iztirzāja agrārtiecības un to izmaiņas Latvijā. Apskatā bija aptverts arī laiks pirms nosaukumā norādītā un stāstīts par šiem procesiem arī 20. gs. sākumā. Turpmāk šai tēmai pievērsās arī citi latviešu vēsturnieki, piemēram, Arvēds Švābe. Zālīša darbs augstskolā aprobežojās ar divām lekciju stundām nedēļā, pēc četriem gadiem viņš atteicās arī no tām. Interesanta ir viņa nodarbinātības apspriešana fakultātes sēdē 1923. gada 19. maijā (2). Dekāns J. Endzelīns ziņoja par docenta F. Zālīša atteikšanos no fakultātes uzliktiem pienākumiem latviešu vēstures kursā. Profesors Felsbergs izteica domu, ka to, ja vien iespējams, vajadzētu novērst, jo Zālītis esot vienīgais latvietis, kas sekmīgi spējis lasīt Latvijas vēsturi. Profesors Tentelis aizrādīja, ka vairākkārt bez sekmēm pūlējies Zālīti pierunāt palikt savā vietā. Zālītis savu atteikšanos motivējot, ka Latvijas vēsture neesot viņa specialitāte, tā esot filosofija, kurai viņš gribot vairāk pievērsties. Profesors Felsbergs ieteica Zālītim ļaut lasīt Latvijas vēstures kursu tā, ka tas apmierinātu paša intereses un arī fakultātes vajadzības. Profesors Arbuzovs pieminēja, ka mācību grāmatu cenzēšanas komisija

uzteikusi Zālīša sarakstīto skolas mācību grāmatu un atzinusi to par vislabāko. Profesors Šmits ieteica Zālīša galīgas atteikšanās gadījumā piedāvāt vēsturniekam P. Bērziņam lasīt Latvijas vēstures kursu. Sēde tomēr uzdeva dekānam vēlreiz lūgt F. Zālīti turpināt darbu.

Zālītis no darba augstskolā atteicās, bet turpināja strādāt Rīgas 2. pilsētas vidusskolā par vēstures skolotāju un direktoru. Pēc septiņiem gadiem viņš atteicās arī no skolas vadītāja pienākumiem un palika tikai skolotājs. Skolas pedagoģiskās padomes 1930. gada 29. aprīļa sēdes protokolā ir ieraksts: “Direktors Zālītis ziņo, ka viņa nodoms esot atstāt savus administratīvos pienākumus, paliekot tik par skolotāju, lai sekmīgāki varētu nodoties zinātniskai darbībai (3).” Skolotāja zinātniskais darbs nebija vērstis kāda atsevišķa vēstures perioda vai vietas padziļinātai izpētei. Viņš turpināja mācību grāmatu sagatavošanu, vispirms jau Latvijas vēsturē.

Ielūkojoties viņa dzīves gājumā, labāk kļūst saprotams, kā veidojies šis vēstures zināšanu popularizētājs (vairākām Zālīša grāmatām ir norāde “Skolām un pašmācībai”, viņš devis arī daudzus vēstures tēmu šķirkļus “Latviešu konversācijas vārdīcai”).

Frīdis Zālītis dzimis Vestienas “Bekseros” Anža un Annas Zālīšu ģimenē 1887. gada 9. janvārī. Viņam bija 10 gadus jaunāka māsa Zelma (precējusies – Baltgaile). Septiņu gadu vecumā Frīdis sāka mācīties Vestienas pagastskolā, vienu ziemu apmeklēja Vestienas draudzes skolu, tad līdz 1900. gada pavasarim – Vecpiebalgas draudzes skolu (tēvs esot Vestienā ienācis no Piebalgas). Daži gadi pavadīti vecāku saimniecībā, tad jauneklis devies uz Rīgu un mācījies Riharda Mūrmaņa vispārējās izglītības vakarkursos, lai nokārtotu abiturijas pārbaudījumus Aleksandra ģimnāzijā (4). 1908.–1912. gadā vēstēnietis studēja vēsturi Tērbatas Universitātē, beidza to ar kandidāta grādu. Par interesi sabiedriski nozīmīgu jautājumu pārspriešanā liecina viņa piedalīšanās Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas sēdē 1906. gada vasarā (5). Divi pazīstami cilvēki atteikušies viņu tajā ievest, palīdzējis kāds svešinieks. 1911. gada sēdei Zālītis pieteicis uzstāšanos, taču viņa referāts nav pieņemts. Nākošā gada vasarā Zinību komisijas sēdē vēsturnieks nolasīja referātu “Nacionālisms kā kultūras faktors”. Rudenī Zālītis devās uz Leipcigu un līdz 1914. gada pavasarim klausījās lekcijas turienes universitātē. Atgriezies Latvijā viņš sāka strādāt L. Bērziņa un F. Šmidhena ģimnāzijā Dubultos, ko turpināja arī kara laikā pēc skolas evakuācijas 1915. gadā uz Tērbatu. 1917. gada 8.–13. jūnijā Tērbatā notika Latviešu skolotāju kongress. Igauņu pilsētā strādājošie pedagogi, arī Zālītis, bija tā organizatori. Kongresā pārrunāja izglītības no pirmskolas līdz augstskolai attīstību latviešu apdzīvotajā teritorijā. Frīdis Zālītis pasākumā vadīja sekciju “Vidusskolas uzdevumi un programmas pamati”. Savukārt referātu “Par vēstures mācīšanu” nolasīja Pēteris Dreimanis (1879–1971), Tērbatas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes 1906. gada absolvents, kas vēlāk bija skolotājs Rīgas pilsētas 1. ģimnāzijā. Zālītis kongresā iepazinās ar teologu, izglītības darbinieku Kārli Kundziņu (6). 1918. gada otrā pusē Zālītis strādāja Cēsis Longina Ausēja reālģimnāzijā. 1919. gada sākumā Kundziņš vēsturnieku aicinājis uz paša vadīto Rīgas Latviešu biedrības vidusskolu, kas tolaik pārsaukta par 2. Rīgas pilsētas ģimnāziju. Rudenī Kundziņš sāka darbu Latvijas Augstskolā un viņa vietā par skolas direktoru ievēlēja Zālīti. Domājams, Zālīša uzaicināšanu augstskolas darbā tāpat noteica arī tas, ka dekāns Kundziņš viņu personīgi pazina. Skolas direktora un skolotāja darbs vēsturniekam palika galvenais laika un arī atalgojuma ziņā. Pirmajā rudenī viņa mēnešalga augstskolā bija 300 rubļu, 1920. gada vasarā – 360 rubļu (skolā – 825 rubļi), 1922. gada februārī – 1 540 rubļu (skolā – 5 600 rubļu) (7). 2. pilsētas ģimnāzija bija viena no lielākajām audzēkņu skaita ziņā, tajā strādāja vairāk nekā 50 skolotāju. Diezgan daudz ģimnāzijas audzēkņu nāca no laukiem. 1921.–1925. gadā te mācījušies 30 jaunieši no Vecpiebalgas, 16 – no Jaunpiebalgas, 12 – no Vestienas, 11 – no Mālpils, 10 – no Slokas (8). Iespējams, šo tendenci noteica direktora popularitāte dzimtajā pusē. 1930. gadā Zālīti direktora amatā nomainīja Ernests Nagobads (1883. g. Litenes pag. – 1949. g. Vācija). Viņš 1915. gadā beidza Rīgas Politehniskā

institūta komercnodaļu un 2. pilsētas ģimnāzijā sāka strādāt pusgadu pēc Zālīša. Arī Ernests Nagobads mācīja vēsturi (9). 1923. gada rudenī, neilgi pēc Zālīša aiziešanas no augstskolas, Filoloģijas un filosofijas fakultātes sēdē tika runāts par Nagobadu (10). Noprotams, ka skolotājs ir klausījies lekcijas, bet nu lūdz sevi pieņemt Vēstures katedrā, lai kārtotu doktora eksāmenus. Sēdē Nagobadu raksturoja L. Adamovičs, A. Dauge, E. Felsbergs, A. Tentelis. Vērtējums bija samērā negatīvs – paviršs, skolotāju sabiedrība esot sliktās domās par Nagobadu, raksturojot viņu vairāk kā praktiķi un biedrību darbinieku, nevis zinātnieku. Savukārt Ingrīda Vīksne, 2. vidusskolas 1938. gada absolvente, abus vēsturniekus vērtē labi: “Nenoliedzami, katrā skolas sistēmā, katrā valstī viena no svarīgākām mācībām ir tās vēstures izgaismošana, vēsturiskās attīstības gaitu objektīva izskaidrošana, reizē ar to arī nākotnes ceļa norādne. Šai ziņā vienreizēji un neaizstājami mācību spēki mūsu skolā bija vēsturnieki Frīdis Zālītis un it īpaši Ernests Nagobads, kas prata vadīt ne vien ar stipru roku, bet arī iedvest audzēkņiem cieņu un bijību pret tautas pagātni (11).” Nagobads un Zālītis nebija vienīgie vēstures skolotāji, skolā strādājuši arī citi. Iespējams, ka direktora ietekmē ik gadu vairāki vidusskolas absolventi devās studēt vēsturi. Starp viņiem ir 1923. gada beidzējs arheologs Ādolfš Karnups (1904–1973) un 1933. gada – vēlākais vēstures doktors Zviedrijā Uldis Ģērmanis (1915–1997), kas 1941.–1943. gadā bijis Zālīša kolēģis skolā. Pedagoģa darbs sekmēja savas vēstures pierakstīšanu – Zālīša un arī Nagobada laikā izdotās grāmatās atspoguļota skolas dzīve, nosaukti darbinieki, dots attiecīgā perioda absolventu saraksts, norādot viņu tālākās gaitas (12). Katrā izdevumā lasāmas arī skolotāju apceres. Zālītis raksta galvenokārt par audzināšanas jautājumiem.

Rīgas 2. vidusskolas zālē notika pirmie divi Latvijas vidusskolu skolotāju kongresi – 1921. gada augustā un 1923. gada janvārī. Tās ēkā savu mītnes vietu divdesmitajos gados bija atradusi Latvijas vidusskolu skolotāju biedrība. Biedrības rakstu krājumā vērtēts arī mācību grāmatu stāvoklis: “Līdz šim esam paspējuši radīt savas oriģinālas grāmatas tikai pašu tautas vēsturē un seno laiku vēsturē, citur tulkojumi no jaunākiem bezpartejiskiem krievu autoriem (13).” Krājumā ievietoto ziņojumu par vēstures mācīšanu vidusskolās sagatavoja F. Zālītis kopā ar L. Adamoviču, J. Bērziņu, P. Dreimani un E. Nagobadu. Atzīts, ka grūtības radoties nacionālā ziņā, pašu zemes iedzīvotāju savstarpējās attiecības skaidrojot. Attiecības ar citām valstīm skaidrot vieglāk.

Kā vidusskolas direktors Zālītis kopš 1919. gada augusta dzīvoja skolas ēkā Valdemāra ielā 1 (14). Pēc šā pienākuma atstāšanas viņš gadu dzīvoja darbabiedra, fizikas skolotāja Kārļa Stūrsteņa, Mežaparka namā Meža prospektā 48, līdz 1931. gada augustā varēja pāriet pats uz savu māju Visbijas prospektā 15 (15). Šo ēku projektējis arhitekts Pauls Kundziņš (1888–1983), Zālīša priekšteča direktora amatā brālis, kas divdesmito gadu sākumā 2. vidusskolā bijis zīmēšanas skolotājs. Savu ģimeni vēsturnieks neizveidoja.

1940./41. mācību gadā padomju laikā 2. vidusskolas direktors bija Pēteris Akots, LU Vēstures un filosofijas fakultātes filosofijas nodaļas 1938. gada beidzējs (bijis LSDSP biedrs) (16). Frīdi Zālīti 1. oktobrī norīkoja par skolas vēstures skolotāju sekcijas vadītāju (17). Sekcijā priekšmeta skolotāji runāja, ko un kā mācīt. Skolā bija jānotiek nodarbībām marksistiskajā izglītībā, Zālīša gatavojamā referāta tēma – par Staļina konstitūciju. 1941. gada februārī pedagoģiskās padomes sēdē spriests par 4. klases audzēkņa Gunāra Krodera uzvedību literatūras pulciņa sanāksmē – viņš tajā smējies un sarunājies. Pulciņa vadītājs, reizē Gunāra klases audzinātājs un vēstures skolotājs Kārlis Stalšāns, ierosināja Kroderu izslēgt no skolas. Zālītis sēdē audzēkni aizstāvējis, viņš uzskatījis, ka audzinātājam pirms šāda lēmuma pieņemšanas skolnieks jāapmeklē mājās, jārunā ar vecākiem. Gunārs Kroders saņēma brīdinājumu (18).

Tomēr Zālīti galvenokārt atceramies kā vēstures grāmatu autoru. “Latvijas vēsture pamatskolām” līdz 1940. gadam izdota 11 reizes, vidusskolām – 3 (8 – ?) reizes, “Vispārīgā vēsture pamatskolām” – 7 reizes, seno, viduslaiku, jauno laiku un jaunāko laiku vēsture

vidusskolām attiecīgi – 5, 7, 4 un 4 reizes Latvijā, pēc tam arī pēckara Vācijā (gan kādreizējā kolēģa Nagobada papildināta). Vispārīgā vēsture pamatskolām izdota arī ebreju un poļu valodā. Līdz Otrajam pasaules karam Zālīša Latvijas vēsture vidusskolām 370 lappusēs (1936. gada izdevums) bija nopietnākais šāda veida darbs. Tika gan nodibināts Latvijas Vēstures institūts, taču Pasaules karš pārtrauca ar to saistītās ieceres apkopojosu pētījumu izdošanā. Pēc kara sekoja Arnolda Spekkes (Profesora N. N.) “Latvijas vēsture”, ko 1948. gadā izdeva Stokholmā. A. Spekke ievadā dod īsu Latvijas vēstures historiogrāfiju, pieminot vācu un latviešu autoru paveikto. “Jau Latvijas neatkarības laika pašā sākumā visi šie priekšdarbi zināmā mērā noslēdzas vispārējā kompendijā, kas domāts īsti vidusskolu vajadzībām, bet uzrāda līdz ar to labus zinātniskus kritērijus un skaidrību; tas ir vēlāk paplašināts un pārveidots, sakarā ar latviešu vēsturnieku turpmākiem sasniegumiem. Šis darbs ir F. Zālīša Latvijas vēsture vidusskolām (8. izd., Rīgā, 1937).” (19) Nākošajā desmitgadē, jau Latvijas PSR Vēstures institūta sagatavoti iznāca sējumi Rīgā. Latvijas vēsture vidusskolām atkārtoti izdota 1991. gadā Rīgā, ievadā rakstot: “Šo grāmatu izdevniecība “Zvaigzne” laiž klajā laikā, kad vēsture Latvijā pārdzīvo dziļu krīzi, kad vairs nav izmantojamas padomju gados izdotās vēstures mācību grāmatas... Frīda Zālīša grāmatā Latvijas vēsture izklāstīta vienkārši, skaidri un katram saprotami. Tāpēc arī mūsdienu skolu audzēkņi joprojām var apgūt vēsturi no šās mācību grāmatas, kaut arī pēc tās sarakstīšanas pagājis vairāk nekā pusgadsimts.”(20)

Savā ziņā līdzīga situācija bija arī pēc Latvijas Republikas nodibināšanas. Cariskajā Krievijā nebija speciālu skolas grāmatu Latvijas vēsturē, jo nebija arī šāda mācību priekšmeta. Jau Tērbatas skolotāju 1917. gada kongresā secināts, ka topošajai latviešu skolai dažos priekšmetos grāmatu nav vispār, citos tās neapmierinošas un nepilnīgas, tāpēc jāizvēlas un jāauzaičina jaunu grāmatu rakstītāji. 1920. gadā sagatavotā pamatskolu programma paredzēja vēstures apgūšanu sākt 3. klasē, dodot ievadu vēstures mācībā (21). Turpmāk 4.–6. klasē mācāma paralēli Latvijas un vispārējā vēsture no senajiem laikiem līdz XX gadsimtam (ar piebildi “Latvijas vēsture izņemama sakarā ar vispārējās vēstures parādībām”).

Pirmā Zālīša sagatavotā grāmata iznāca 1921. gadā (22). Tās ievadā autors norāda, ka dzīves nepieciešamība – Latvijas vēstures mācību grāmatu trūkums – viņu spiedis ķerties pie rakstīšanas. Vēl jau, taisnību sakot, neesot laiks sistemātiska kursa sagatavošanai, jo ne visi jautājumi, īpaši par latviešu tautas attīstību, noskaidroti. Taču bez grāmatas arī nevarot iztikt. “Latvijas vēstures” otro izdevumu sīkāk izvērtēja profesors L. Arbuzovs (23). Viņš uzteica Zālīša grāmatu fakultātes sēdē, apspriežot autora darbu augstskolā. Rakstā gan profesors uzskaita diezgan daudzas neprecizitātes un apgalvojumus, kuros viņa viedoklis ir atšķirīgs, taču apskatu beidz ar vārdiem: “Visu kopā ņemot, F. Zālīša grāmata līdz šim ir vispilnīgākā un vislabākā vispārējā latviešu vēsture latviešu valodā.” Patiesībā ne jau Zālīša grāmatu izdeva pirmo, iepriekš iznāca Antona Birkerta “Latvijas vēstures chrestomatija”, Teodora Zeiferta “Īsa Latvijas vēsture”, ap to pašu laiku – Leona Paegles “Ievads vēsturē” un Arvēda Švābes “Latvijas vēsture”. Vēlāk Latvijas vēstures mācību grāmatas izdevuši arī Pēteris Dreimanis, Aleksandrs Grīns, Antons Pommers, A. Ventmalnieks (Ādolfs Ģērsons). Tikai daļa no viņiem bija vēsturnieki, ne visiem bija ikdienas skolas darba pieredze. Pirmajos gados skolās populārākas bijušas A. Birkerta, L. Paegles, arī P. Dreimaņa sarakstītās grāmatas, kas katra lietota vairāk nekā 500 klasēs (1919./20., 1921./22., 1923./24. un 1924./25. mācību gadā 1 346 pamatskolās veikta aptauja par vēstures stundās lietotajām mācību grāmatām) (24). Vestēnieša darbs pirmos trīs gadus pēc izdošanas minēts pavisam nedaudz. Vēlāk gan Zālīša grāmatas bijušas stipri pieprasītākas. Līdz 1937. gadam tās izdotas turpat 200 tūkstošu kopmetienā (25).

Pamatskolas grāmatā autors katru nodaļu noslēdz ar īsu kopsavilkumu, pirms tam skolēniem dodot arī jautājumus un uzdevumus, piemēram, iepazīties ar dokumentiem, ilustratīvo materiālu, lasīt daiļliteratūru, apmeklēt muzeju, par nesenākiem notikumiem runāt ar aculieciniekiem. 1927. gadā izdots F. Zālīša un rakstnieka Jāņa Grīna kopīgais darbs –

“Pirmā vēstures grāmata” pamatskolas 3. klasei. Grīns tolaik bija Valtera un Rapas akciju sabiedrības direktors. Šis apgāds izdeva lielāko daļu skolu grāmatu, to skaitā arī Zālīša rakstītās. Kopdarbs aptvēra pēdējos 100 gadus, laiku, kas vairāk vai mazāk var būt saglabāties arī trešklasnieka ģimenes atmiņu nostāstos. Tēlojumos rādīts, ko pieredzējušas 2–3 iepriekšējās paaudzes, skolēns caur pazīstamo ievadīts mazāk zināmajā.

Vēsturnieka piemiņas rakstā atgādināts: “F. Zālīša dzīvē vērtīgas bija četras lietas – vēsture, filosofija, grāmatas un pedagogija. Pēdējās dēļ viņš atstāja Vēstures katedru ar izredzēm kļūt par profesoru, un sabiedrībā tik redzamo ģimnāzijas direktora posteni pameta, lai iegrimtu dzīves problēmu studijās (26).”

Latviešu valodā izdotās F. Zālīša skolu mācību grāmatas

Grāmatas nosaukums	Atkārtoto izdevumu iznākšanas gadi												
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Pirmā vēstures grāmata (kopā ar J. Grīnu) 3. klasei	1927	1928											
Otrā vēstures grāmata pamatskolas 4. klasei	1928	1930	1931	1933	1934								
Mazā Latvijas vēsture pamatskolai	1926	1927	1930	1932	1934								
Latvijas vēsture pamatskolai	1921	1923	1927	1930	1932	1935	1935	1936	1936	1937	1938	1947 N	
Īsa vispārējā vēsture (1. daļa) 5. klasei	1930	1932											
Īsa vispārējā vēsture pamatskolām 6. klasei	1931	1933											
Vispārīgā vēsture pamatskolām			1935	1935	1936	1937	1938	1948					
Latvijas vēsture vidusskolām						1936	1937	1937	1991	1996			
Seno laiku vēsture	1931	1935	1936	1937	1939	1946 N							
Viduslaiku vēsture vidusskolām	1928	1930	1933	1935	1936	1938	1939	1947 N					
Jauno laiku vēsture vidusskolām	1929	1931	1935	1937	1946	1993							
Jaunāko laiku vēsture vidusskolai (19.-20. gs.)	1930	1933	1938	1939									

XX gs. divdesmitajos un trīsdesmitajos gados iznākušajām grāmatām titullapā atzīmēts izdevuma kārtas numurs, tāpēc tās iespējams savietot tabulā. Vispārējā vēsture pamatskolām pirmajos divos izdevumos iznāca atsevišķās grāmatās, pēc tam, numerācijai turpinoties, vienā grāmatā. Grāmatu rādītājos minēts, ka “Latvijas vēsture vidusskolām” 1936. gadā iznāca kā sestais izdevums, taču iepriekšējie izdevumi nav uzrādīti.

1946.–1947. gadā Vācijā izdotās E. Nagobada pārstrādātās grāmatas atzīmētas ar “N”.

VĒRES

1. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1959. l., 1. lp.
2. LVVA, 7427. f., 6. apr., 363. l., 33.–34. lp.
3. LVVA, 2872. f., 1. apr., 198. l., 184. lp.
4. LVVA, 2872. f., 2. apr., 2910. l., 12. lp.
5. *Dzimtenes Vēstnesis*, Nr.147, 1911, 1. (14.) jūl.
6. **Kundziņš, K.** *Laiki un likteņi*. Grāmatu Draugs, 1952, 89. lpp.
7. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1959. l., 5., 10. lp.
8. *Rīgas pilsētas II vidusskolas pirmie desmit gadi (1916–1926)*. Rīga, 1926, 56.–58. lpp.
9. LVVA, 1632 f., 1. apr., 14729. l., 1. lp.
10. LVVA, 7427. f., 6. apr., 363. l., 41. lp.
11. *II Rīgas pilsētas ģimnazija (1916–1944)*. Rīga, 1988, 172. lpp.
12. *Rīgas pilsētas II vidusskolas pirmie desmit gadi (1916–1926)*. Rīga, 1926.; *Rīgas pilsētas II ģimnāzija (1926–1933)*. Rīga, 1933.; *II Rīgas pilsētas ģimnāzijas 20 darba gadi (1918–1936)*. Rīga, 1936.
13. *Skola un zinātne*. Latvijas vidusskolu skolotāju biedrības II rakstu krājums. Rīga, 1927, 104. lpp.
14. LVVA, 2942. f., 1. apr., 14324. l., 21. lp.
15. Turpat, 15460. l., 14. lp.
16. LVVA, 1632 f., 1. apr., 355. l., 1. lp.
17. LVVA, 2872. f., 1. apr., 201. l., 18. lp.
18. Turpat, 27. lp.
19. **Profesors N. N.** Latvijas vēsture. Stokholma, MCMXLVIII, 18. lpp.
20. **Zālītis, F.** *Latvijas vēsture vidusskolām*. Rīga, 1991, 5.–6. lpp.
21. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1920, 233.–235. lpp.
22. **Zālītis, F.** *Latvijas vēsture. Skolām un pašmācībai*. V.Olava fonda izdevums, 1921. 288 lappuses.
23. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr.2, 1925, 202–210. lpp.
24. *Izglītības ministrijas Skolu virsvaldes darbības pārskats*. Rīga, 1927, 88. lpp.
25. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 2, 1937, 208. lpp.
26. *Latvju Vārds*. Nr. 13, 1945, 3. febr., Stokholma.

Summary

Having graduated from his studies in Tērbata (Dorpat, 1912) Frīdis Zālītis (1887–1944) was a history teacher, and from 1919–1944 he worked at the Middle School No. 2 in Riga. He was also an associate professor of history at the University of Latvia from 1919–1923. A great part of the pupils in the Republic of Latvia have used the history text books written by F. Zālītis in the 1920's and 1930's.

LU profesora Jāņa Sudraba pētījumi augļkopībā līdz 1939. gadam

Investigations of Professor Jānis Sudrabs in Horticulture at the University of Latvia

Krists Gūtmanis

Rīgas iela 91, Salaspils, LV-2169

Tālr. 7949981

Profesors Jānis Sudrabs (1884–1972) ir augļkopības zinātnes pamatlicējs Latvijā. Šā raksta uzdevums ir noskaidrot profesora J. Sudraba veikumu augļkopības zinātnē laika posmā no 1921. līdz 1939. gadam. Šajā laika periodā viņš strādāja Latvijas Universitātes (LU) Lauksaimniecības fakultātē.

Īpašu vērību profesors J. Sudrabs ir veltījis kvalificētu dārzkopības speciālistu ar augstāko izglītību sagatavošanai. Tāpēc Latvijas Universitātē tika izveidots Dārzkopības kabinets. Viens no galvenajiem profesora J. Sudraba zinātniskā darba virzieniem bija augļkoku ziemcietības pētīšana. It īpaši tas attiecas uz laiku pēc 1928./1929., kā arī 1939./1940. gada bargajām ziemām. Tie bija vieni no pirmajiem šāda rakstura pētījumiem Latvijā. Tāpat J. Sudrabs devis vērtīgas atziņas par pašapputes un svešapputes ietekmi uz Latvijā audzēto ābeļu šķirņu ražību. J. Sudrabs uzrakstījis vērtīgas grāmatas par augļkopību.

Atslēgvārdi: augļkopība, dārzkopība, J. Sudrabs.

J. Sudrabs dzimis Vecpiebalgas „Kalna Viļumos”, kas atradās pie Tauna ezera. Viņa tēvs bija lauksaimnieks. J. Sudrabs mācījās Vecpiebalgas Kagaiņu pagastskolā, bet pēc tam – Vecpiebalgas draudzes skolā. Kā septiņpadsmitgadīgs jauneklis ar tēva dotiem trim rubļiem kabatā viņš atstāja dzimtās mājas Vecpiebalgā. Tēvam bija tikai 7 ha liela saimniecība un tāpēc viņš dēlu nevarēja īpaši atbalsīt. J. Sudrabs laikā no 1901. līdz 1904. gadam mācījās Carskoslavjanskas dārzkopības skolā Pavlovskā pie Pēterburgas. Šo skolu viņš beidza ar pirmās pakāpes diplomu, izpelnoties arī godalgu un naudas prēmiju. Tad sekoja divu gadu darbs kokaudzētavā un pomoloģiskajā dārzā Gorodiščē Kijevas guberņā. Gadsimtu mijā dārzkopju aprindās labu slavu bija iemantojis franču augļkopju darbs, tādēļ jauno dārznieku neatstāja vīlinājums redzēt to paša acīm. Viņu pieņēma par praktikantu kādā no dārzniecībām Parīzes tuvumā. Te tika aizvadīti divi gadi un atceļā uz dzimteni – vēl gads dārzsaimniecībā starp Bonnu un Ķelni Vācijā. No 1910. līdz 1915. gadam J. Sudrabs bija Ķeizariskās dārzkopības biedrības instruktors Rīgā un Bulduru dārzkopības skolas skolotājs. Kad mācību iestādē bija vajadzīgs arī skolotājs augļu un dārzeņu pārstrādāšanas tehnoloģijā, J. Sudrabs devās uz īslaicīgiem šīs nozares kursiem Vācijā.

Pirmā J. Sudraba publikācija parādījās 1911. gadā, pirmā grāmata – 1914. gadā. 1916. gadā no vācu karaspēka apdraudētās Latvijas J. Sudrabs devās bēgļu gaitās uz Maskavas guberņu, kur būvēja, vadīja augļu un dārzeņu kaltēšanas rūpnīcas. 1918. gadā viņš atgriezās Latvijā, piedalījās brīvības cīņās. Sākās J. Sudraba darbs Zemkopības ministrijas Dārzkopības nodaļas vadītāja amatā (1919–1937). Līdztekus J. Sudrabs strādāja arī Bulduru dārzkopības vidusskolā.

Viņš 1922. gadā beidza vidusskolu pieaugušajiem un iestājās LU Lauksaimniecības fakultātē, kuru beidza 1928. gadā ar diplomdarbu “Kūdra kā augļu uzglabāšanas materiāls”. 1921. gadā J. Sudrabs sāka strādāt Latvijas Universitātē. Kvalificētu dārzkopības speciālistu ar augstāko izglītību sagatavošanai LU Lauksaimniecības fakultātē 1922. gadā tika organizēts Dārzkopības kabinets. To vēlāk pārveidoja par Dārzkopības katedru. Mācīdamies pats un mācīdams citus, viņš pakāpeniski virzījās uz augšu pa augstskolas pasniedzēja pienākumu kāpnēm. 1932. gadā J. Sudrabs bija privātdocents, bet 1937. gadā kļuva par docentu, Dārzkopības katedras vadītāju. J. Sudrabs bija žurnāla „Latvijas Lauksaimnieks”, kā arī žurnāla „Dārzkopība un Biškopība” redaktors. Viņš uzrakstījis ap 1 000 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7).

Kopš 1939. gada J. Sudrabs bija Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas (vēlāk Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas) docents, bet no 1945. gada – profesors. Līdz 1971. gadam J. Sudrabs vadīja šīs augstskolas Dārzkopības katedru. 1962. gadā J. Sudrabam piešķīra lauksaimniecības zinātņu doktora grādu. Vērtīgus padomus J. Sudrabs sniedza Pūres dārzkopības izmēģinājumu stacijas zinātniskajiem darbiniekiem. J. Sudrabs uzskatāms par augļkopības zinātnes pamatlicēju Latvijā. Viņš pētījis augļkoku ziemcietību, dažādu augļkoku un ogu krūmu šķirņu piemērotību Latvijas apstākļiem, augļu dārzu produktivitātes palielināšanas iespējas. J. Sudrabs meklējis labākos apstākļus augļu uzglabāšanai. Viņš guvis nozīmīgas atziņas par augļkoku šķirņu savstarpējo apaugļošanos, par potcelmiem (8, 9, 10, 11).

Analizējot tā laika situāciju, jāpiebilst, ka Latvijas Augstskolas Lauksaimniecības fakultāte sāka darbu tūlīt pēc šīs augstākās mācību iestādes oficiālās atklāšanas 1919. gada 28. septembrī. Viens no pirmajiem svarīgākajiem uzdevumiem bija sagādāt telpas mācībām un zinātniskajam darbam.

Sākumā laboratoriju ēkā Puškina (tagad Kronvalda) bulvārī 4 fakultātes rīcībā bija tikai dekāna kabinets, neliela telpa sēdēm, daļēji – divas auditorijas. Pirmajā studiju gadā telpu trūkums vēl neradīja sevišķas grūtības, jo studentu skaits 1919. gada 1. semestrī bija (kopā ar brīvklauštājiem) tikai 132, bet 1920. gada rudenī telpu deficīts kļuva akūts, jo studentu skaits strauji pieauga. Tikai 1922. gadā fakultātei piešķīra bijušās Pēterea reālskolas telpas Puškina (tagad Kronvalda) bulvārī 1. Tās bija jāpārbūvē un kapitāli jāremontē, kas savukārt prasīja diezgan ilgu laiku un tikai 1924. gada rudenī varēja īsteni iekārtot laboratorijas un kabinetus. 1920./1921. mācību gadā profesors Pauls Lejiņš (1883–1959) kļuva par Lauksaimniecības fakultātes dekānu. 1922. gadā Latvijas Augstskola tika pārdēvēta par Latvijas Universitāti (12, 13).

J. Sudrabs atzīmēja, ka, dziedējot Pirmā pasaules kara brūces lauksaimniecībā, Latvijā sākās strauja augļu dārzu stādīšana. Dārzkopji entuziasti varēja iegūt zemi no īpaša valsts zemes fonda, ko ar 1921. gada agrārreformu nodibināja dārzsaimniecību ierīkošanai. Lielā darba rezultātu raksturo šādi skaitļi: 1935. gadā Latvijā skaitījās 3 349 356 ābeles (1 917 781 ražojoša un 1 431 575 neražojošas), 1 045 749 plūmes (527 055 ražojošas un 518 694 neražojošas), 1 819 557 ķirši (1 035 333 ražojoši un 784 219 neražojoši), 270 210 bumbieres (140 339 ražojošas un 129 871 neražojoša) – pavisam 6 484 872 augļkoki. 1939. gadā pirms lielās sala katastrofas augļkoku kopskaits bija ap 8 miljoni. 1939./1940. gada lielā sala ziemā zaudējumi tika lēsti ap 6 miljoniem koku. Arī palikušie koki bija stipri bojāti (14).

J. Sudrabs norādīja, ka siltums ir pamatfaktors, ar kuru saistītas visas auga dzīvības norises – augšana, minerālvielu šķīdumu uzsūkšana, vielmaiņa, elpošana, asimilācija. No temperatūras ir atkarīga augu fenofāžu un attīstības stadiju norise. Nelabvēlīga temperatūra (zem 0°C) augļkopībai bieži nodara lielus postījumus. Te jāatzīmē stiprs sals, ziemas atkušņi, pavasara rītsalnas, rudens salnas. Nelabvēlīgu siltuma apstākļu ietekmē ne tikvien samazinās augļu raža, bet daudzos gadījumos aiziet bojā arī paši koki. J. Sudrabs atgādināja, ka

pietiek atcerēties augļkoku masveida izsalšanu 1939./1940. gada ziemā. Vienas un tās pašas sugas šķirnēm vajag dažādus siltuma apstākļus. Piemēram, ābeles 'Parastā Antonovka' normālai augšanai nepieciešamas 85 dienas ar vidējo diennakts temperatūru augstāku par 15°C, bet šķirnei 'Šampanas Renēte' vajadzīgas 120 dienas. Pie tam 'Parastā Antonovka' ziemas salā ir izturīgāka nekā 'Šampanas Renēte'. Vienam un tam pašam augam dažādās veģetācijas fāzēs vajadzīgi dažādi siltuma apstākļi. Piemēram, augļaugu ziedkopas pumpuru raisīšanai vajadzīga vidējā diennakts temperatūra ap 8°C, bet ziedpumpuru diferencēšanai – ne mazāka par 15°C. Izvēloties augļaugu sugas un šķirnes dārzu ierīkošanai, ir svarīgi zināt, vai izvēlētam šķirnēm dotajos apstākļos būs nodrošināta optimālā temperatūra. Tāpat, – vai ir iespēja iziet visas fenofāzes, turpināt un laikā beigt augšanas periodu. Daudziem augiem vasaras zemās temperatūras kavē attīstības fenofāžu iziešanu. Augi tikai tiecas augt garumā. J. Sudrabs atzīmēja, ka tādi augi nespēj sagatavoties ziemai un ir neizturīgi rudens salnās un pat mērenā ziemas salā. Salizturība ir atkarīga no koku vecuma. Visjutīgākie, ar mazāku pretošanās spēju salam, ir jaunie augļkociņi kokaudzētavā un jaunierīkotā neražojošā dārzā. Ja agrotehnika ir pareiza, tad kokiem salizturība ar katru gadu paaugstinās. Visizturīgākie augļkoki ir, pārejot no jaunības stadijas (perioda) uz nobrieduma stadiju (periodu). Latvijā ābelēm šis periods ir 5–10 gadu vecumā, bumbierēm – 7–12 gadu vecumā, plūmēm – 3–6 gadus pēc stādīšanas. Pēc J. Sudraba domām, ja šķirne ir piemērota apstākļiem, koka vainags pareizi izveidots, mēslošana atbilst šķirnes bioloģiskām un fizioloģiskām prasībām, augsnes strādāšana savlaicīga, nav nokavēta vainaga kopšana un cīņa ar kaitēkļiem un slimībām, tad tajā periodā koki fenofāzes iziet īstā laikā. Tiem noformējas un nobriest audi, norūdās viss organisms. Pēc šā perioda, līdz ar ražu palielināšanos, salizturība pakāpeniski samazinās. Sevišķi neizturīgi salā kļūst tie augi, kam parādās ūdenszari. Augļkoku salizturība, kā arī izturība pret salnām ir atkarīga arī no fenofāzes, kādu kokam zemā temperatūrā ir jāpārdzīvo. Sevišķi nozīmīgs salizturībā ir koku stāvoklis piespiedu miera fāzē. Augļkoku jaunie dzinumi un citi orgāni apsilst agrās rudens salnās un pavasara rītsalnās tāpēc, ka audi nav sagatavojušies pārdzīvot zemu temperatūru. Augļaugu sagatavošanos zemai temperatūrai sauc par norūdīšanos. Norūdīšanās procesa normālas norises Latvijā traucē nelabvēlīgie meteoroloģiskie apstākļi – pārlietu sausums vai mitrums vasaras otrajā pusē, kad augļkoki iziet norūdīšanas pirmo fāzi. Latvijas augļu dārzi stipri cieta 1928./1929., 1939./1940. gada ziemās. Pētot 1939./1940. gada bargās ziemas sala bojājumus augļu dārzos, J. Sudrabs noskaidroja, ka cietusi augļkoku sakņu sistēma un koku virszemes daļas. 1939. gada vasaras otrajā pusē bija ļoti sauss. Pret sausumu visjutīgākās ir sakņu spurgaliņas un bārkšu saknes, tās sažuva. Tāpēc tika pārtraukta ūdens uzsūkšana un novadīšana vainaga orgānos. Rezultātā koku augšana apstājās un augļi sāka nobirt. Augļkokiem iestājās ilgstošs ūdens trūkuma periods, kurā organisko vielu ražošana samazinājās līdz minimumam. Nelielais organisko vielu daudzums, ko daļēji izstrādāja lapas, koncentrējās koku virszemes daļās, pie tam lapām tuvākajos orgānos un audos. J. Sudrabs norādīja, ka sakņu sistēma, stubrs un pamatzari neuzkrāja vajadzīgās barības rezerves un nevarēja norūdīties. Sakņu sistēma, spurgaliņu un bārkšu sakņu bojājumu dēļ, iestājoties ziemas sākuma kailsalam, ļoti stipri cieta vai nosala pavisam. Koku virszemes daļas bojājušās tad, ja meteoroloģisko apstākļu vai nepareizas agrotehnikas dēļ koki nav paspējuši pietiekami norūdīties vai āra temperatūra noslīdējusi zem sugai vai šķirnei kritiskās. Veciem augļkokiem parasti pirmās bojājušās vasas vecākās daļas – stubrs un kailie pamatzari, respektīvi, bojāja sākusies no vainaga centra un turpinājusies perifērijas virzienā. Šādu parādību sevišķi novēroja vecos, biezos stādījumos. Jaunos dārzos, kur kokiem ir pareizi veidots un vienmērīgi lapots vainags un tie ir veselīgi un spēcīgi, sala bojājumi vērojami pretējā virzienā – no perifērijas uz vainaga centru. Pēc daudziem augļaugu salizturības vērtējumiem J. Sudrabs secināja, ka visizturīgāki tie bija relatīvā miera laikā, kas lielākai daļai augļaugu ir ziemas pirmajos mēnešos – decembrī, janvārī. Jutīgāki pret zemu temperatūru augļaugi ir relatīvā miera sākumā – novembrī, kā arī relatīvā miera beigās – februāra pēdējā dekādē un marta sākumā.

Pretošanās zemei temperatūrai spēju augļaugi strauji zaudē pārejas laikā no miera perioda uz veģetācijas periodu. Šo pārejas laiku mēdz saukt par piespiedu miera fāzi. Šajā laikā zemas temperatūras nelabvēlīgai iedarbībai visvairāk pakļauts kambija slānis. Tas tāpēc, ka kambija audi mostas jaunai dzīvei. Kambija šūnas pavasarī visātrāk bojājas stumbrā un resnākos zaros dienvidu un dienvidrietumu pusē, jo šīs vietas visātrāk iesilst, atkūst un zaudē norūdīšanā iegūtas pretošanās spējas. J. Sudrabs norādīja, ka augļkokiem nokalšana ziemā vērojama arī Latvijas klimata apstākļos. Ziemā ilgstošos kailsala periodos, kad gaiss ir sauss, atsevišķas auga daļas un viss augs sažūst. Vispirms sažūst jaunākās auga daļas, kas vājāk aizsargātas ar segaudiem. Zemā temperatūrā augs aiziet bojā protoplazmas koloīdu izpārslošanās dēļ, bet nokalstot audi un protoplazma zaudē dzīvotspēju tādēļ, ka trūkst ūdens. Šādi apstākļi Latvijā bija 1939./1940. gada ziemā (15).

Sākot ar 1933. gadu, LU Lauksaimniecības fakultātes Dārzkopības kabinetā J. Sudrabs sāka pētījumus par augļaugu apaugļošanu. Vairumam mūsu augļaugu nepieciešama svešapaugļošana. Ar saviem putekšņiem tie apaugļoties nevar, vajadzīgi tās pašas sugas citu šķirņu putekšņi. Taču arī starp atsevišķām šķirnēm apaugļošanās ziņā pastāv zināmās simpātijas un antipātijas. Mazāk ir tādu gadījumu, ka iespējama pašapaugļošanās. Tādas augļaugu šķirnes, kas spēj apaugļoties ar saviem putekšņiem, sauc par pašauglīgām jeb pašfertīlām šķirnēm. Bet šķirnes, kas ar saviem putekšņiem nevar apaugļoties – par pašneauglīgām jeb pašsterilām šķirnēm. Cēloņi, kas izraisa šķirņu savstarpējas attiecības pašapaugļošanās procesā, var būt fizioloģiska rakstura. Šādā gadījumā ir runa par fizioloģisku neauglību. Taču ir arī neauglīgas formas, kam pamatā ir dzimumšūnu nespēja apaugļoties dzimumorgānu anatomisku nepilnību vai fizioloģisku nepilnību dēļ. Apaugļošanu var traucēt arī dažādas kaitīgas vielas gaisā (16).

J. Sudrabs norādīja, ka plūmju šķirnes, tāpat kā skābo ķiršu šķirnes, ir pašauglīgas un pašneauglīgas (ābeļu, bumbieru un saldo ķiršu šķirnes ir tikai pašneauglīgas). Taču visas pašauglīgās plūmju šķirnes ražo labāk un dod augstākas kvalitātes augļus, ja ir notikusi svešapaugļošanās (17).

Pašauglīgi augļaugi, kā jānogas un avenes (par tādām uzskata arī ērkšķogas), apputeksnēti ar citu šķirņu putekšņiem, dod lielākas ražas un labākus augļus. Pēc J. Sudraba domām, ziedu selektīvu apaugļošanu noteic apaugļotājas šķirnes vitalitāte. Nevis mātesauga izvēlas apaugļotāju šķirni, bet vitālākā tēvauga putekšņu dīgstobrs pirmais aizaug līdz sēklaizmetņa mikropilei. Nozīmīga, protams, ir arī mātesauga ziedu hormonu stimulējošā ietekme uz vēlamo putekšņu dīgstobra augšanu. Taču noteicēja loma ziedu apaugļošanā ir putekšņu vitalitātei. Jo tuvāka kāda šķirne ir savvaļas formai, jo lielāka ir tās putekšņu vitalitāte (18).

Pašapaugļošanas un svešapaugļošanas ietekmi uz dažu Latvijā augošo ābeļu šķirņu ražību J. Sudrabs risinājis arī savā disertācijas darbā (19).

J. Sudrabs jau 1914. gadā norādīja, ka augļkopība ir bagāts apcirknis lauksaimnieka klētī, tikai jāprot pie tā pieiet. Jāapsveic tās lauksaimnieku biedrības, kuras ierīko un grib izveidot savas kokskolas, lai apgādātu ar labu, lētu stādāmo materiālu. Šo augļu dārzu pamatu. Vēlams gan būtu, lai katrs dārzkopis savam dārzam prastu izaudzēt stādāmo materiālu. Pagaidām tā esot tikai vēlēšanās. Bet kamēr lauksaimnieks nevarēs apmeklēt arodnieciskās skolas, par to pārāgri runāt (20).

J. Sudrabs 1924. gadā rakstīja, ka agrārā reforma pārveidojusi visu Latgales saimniecisko dzīvi: sādžinieki pāriet viensētās un visa iegūtā zeme nu ir vienkopus. Agrāk nevarēja būt runa par atsevišķām intensīvām lauksaimniecības kultūrām. Nu tas esot iespējams un starp citām inensīgām lauksaimniecības nozarēm jāmin augļkopību. No ābeļu šķirnēm J. Sudrabs Latgales apstākļiem ieteica šādas: ‘Antonovka’, ‘Rudens Svītrotais’, ‘Māļabele’, ‘Borovinka’, ‘Baltais Dzidrais’, ‘Rēveles Bumbieru’ (21).

J. Sudrabs norādīja, ka liela nozīme ir augļkoku šķirņu izvēlei. Šķirnes izvēloties, jābūt pilnīgi skaidrībā, kādu dārzu vēlas ierīkot – tirdzniecības, rūpniecības vai mājas dārzu. Mājas dārzā šķirņu būs daudz, sākot ar visagrākām un beidzot ar visvēlākām. Tirdzniecības un rūpniecības dārzos jāstāda tikai 2–3 šķirnes, pie kam tirdzniecības dārzos, kuri atrodas lielpilsētu un lielu rūpniecības centru tuvumā, priekšroka dodama vasaras šķirnēm. Pretējā gadījumā jāstāda vēlas rudens un ziemas šķirnes. Augļkopības ziņā Latviju pagaidām sadala trijos rajonos: 1) Lejaskurzeme, 2) Augškurzeme, kurai pievienojas Latgales dienvidu daļa un 3) Vidzeme, līdz ar Latgales ziemeļu daļu. Pagaidu sortiments šiem rajoniem izstrādāts plašākā dārzkopju apspriedē 1920. gadā. Sortimentā iekļautas ābeles, bumbieres, ķirši, plūmes, jāņogas, ērkšķogas, avenes un zemenes (22, 23).

J. Sudrabs atzīmēja, ka agrākās vīnogu šķirnes var audzēt brīvā dabā arī Latvijā. Šim nolūkam noderīgas vienīgi aizsargātas vietas dienvidu piegāzēs. Visdrošākie panākumi saasniedzami, vīnogas audzējot dienvidu pusē pie sienām vai cieši celtām sētām. Šāda vīnogu audzēšana ir saistīta ar daudz un dažādām nejausībām. Normālos tirgus apstākļos vīnogu audzēšanai pie sienām Latvijā var būt tikai „sporta” nozīme. Vīnogas var audzēt pārtikai māju dārzos, kas ļoti vēlams un var būt apsveicams. Profesionālos dārzkopjus var interesēt vienīgi vīnogu audzēšana īpašās vīna mājās. Lietojot moderno konstrukciju vīna mājas un īpašus audzēšanas un kopšanas paņēmienus, viegli iespējams izaudzēt vīnogas, ar kurām ogu lieluma, garšas un gleznuma ziņā ne tuvu nespēj sacensties brīvā dabā audzētās. Vīnkopības plašākais mērķis ir labas galda vīnogas darīt pietiekamas visplašākiem tautas slāņiem (24).

J. Sudrabs norādīja, ka no šķirņu izvēles atkarīga tirdzniecības un rūpniecības augļu dārzu ienesība. Tāpēc šim jautājumam jāvelta īpaša vērība. No vēlām ābeļu šķirnēm J. Sudrabs atzīmēja šādas: ‘Īstais Grāvenšteins’, ‘Antonovka’, ‘Mālabols’, ‘Rudens Svītrotais’, ‘Leišu Pepiņš’, ‘Trebout Sēklaudzis’, ‘Suisleps’, ‘Rēveles bumbiera ābols’, ‘Ničnera zemeņu ābols’, ‘Signe Tillisch’, ‘Dzeltenais Rihards’, ‘Akerō’, ‘Aniss Samtainais’, ‘Rīgas piena ābols’. Ābeļu šķirņu nosaukumi šeit doti tādi, kādus tos minējis J. Sudrabs. No bumbierēm viņš atzīmējis šķirnes: ‘Kurzemes sviesta bumbieris’, ‘Boska sviesta bumbieris’ (25).

Lielāko savas dzīves daļu J. Sudrabs veltījis lauksaimniecības speciālistu sagatavošanai. Viņa vadībā sagatavoti vairāki simti agronomu – dārzkopības speciālistu. Cieņu un atzinību J. Sudrabs iemantojis kā dārzkopības, it īpaši augļkopības, lektors. Lekcijās viņš saistīja klausītāju uzmanību ar interesantu stāstījumu. Studentu diplomdarbu rediģēšanu un labošanu, kā arī konsultācijas viņš parasti uzticēja saviem asistentiem un līdzstrādniekiem. J. Sudraba vadībā izstrādātas 15 zinātņu kandidātu (doktoru) disertācijas. Daudzi J. Sudrabu uzskatīja par ievērojamāko augļkopības speciālistu Latvijā. Pētījumi par augļkoku varbūtējiem izsalšanas cēloņiem 1928./1929. gada ziemā, kā arī zinātniskās atziņas par pašapputes un svešapputes ietekmi uz Latvijā audzēto ābeļu šķirņu ražību izpelnījušies ievērību plašās dārzkopības zinātnieku un praktiķu aprindās. J. Sudraba grāmata “Augļkopība” pusgadsimta laikā septiņas reizes papildināta un no jauna izdota, paaudžu gaitā tā paliks mūsu dārzkopības zinību stūrakmens. No šīs grāmatas, tāpat kā no viņa lekcijām, savā laikā mācījušies pāri par trim tūkstošiem studentu.

Daudzus gadus J. Sudrabs bija Vissavienības Lauksaimniecības Zinātņu akadēmijas augļkopības sekcijas loceklis, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Zinātniski metodiskās komisijas loceklis, Latvijas PSR Dārzkopības un biškopības biedrības goda biedrs. No 1936. līdz 1940. gadam J. Sudrabs bija “Dārzkopības un Biškopības Žurnāla” redaktors, vēlāk žurnāla “Dārzs un Drava” redakcijas loceklis (26).

J. Sudrabs sava mūža pēdējos gados atkal nedaudz iesaistījies Latvijas Valsts universitātes darbā. Universitātē savas darbības sākumā viņš jau bija strādājis. J. Sudrabs bija valsts komisijas priekšsēdētājs Bioloģijas fakultātē. Viņš vadīja sēdes, kurās studenti aizstāvēja diplomdarbus un kārtoja valsts eksāmenus. Šā raksta autoram bija iespēja tuvāk iepazīties un darboties komisijā ar profesoru J. Sudrabu, šo izcilo Latvijas dārzkopības speciālistu.

VĒRES

1. **Āboliņš, M.** Profesoru Jāni Sudrabu atceroties. *Dārzs un Drava*, 2004, Nr.12, 13. lpp.
2. **Baumane, M.** Profesoram Jānim Sudrabam 120. *Dārzs un Drava*, 2004, Nr.12, 12. lpp.
3. *Latvju enciklopēdija*, 3. [sēj.]. Stokholma : Apgāds Trīs Zvaigznes, 1953–1955, 2378. lpp.
4. *Latvju enciklopēdija*, 4. [sēj.]. Rockville : Amerikas latviešu apvienības latviešu institūts, 1990, 498. lpp.
5. **Gronskis, J.** Dārzkopības taka. *Dzimtenes Balss*, Nr.1, 1985.
6. Es viņu pazīstu. **No: Latvīšu biogrāfiskā vārdnīca.** Mičigāna : Raven printing, 1975, 466. lpp.
7. *Vidusvidzemnieku biogrāfiskā vārdnīca.* Cēsis : Harmonija, 2003, 332. lpp.
8. *Pūres dārzkopības izmēģinājumu stacija.* Rīga : Latvijas PSR Lauksaimniecības ministrijas Zinātniski tehniskās informācijas pārvalde, 1980, 3.–7. lpp.
9. *Latvijas padomju enciklopēdija*, 9. [sēj.]. Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1987, 337. lpp.
10. *Latvijas enciklopēdija*, 1. [sēj.]. Rīga : SIA Valērija Belokoņa izdevniecība, 2002, 823. lpp.
11. **Štikāns, J. LLA profesori.** Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 1994, 16. lpp.
12. **Stradiņš, J.** *Eiņas par Latvijas zinātņu vēsturi.* Rīga : Zinātne, 1982, 41. lpp.
13. **Paulis Lejiņš** *dzīvē un darbā.* Rīga : Zinātne, 1983, 49. lpp.
14. **Sudrabs, J.** *Augļkopība.* Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1960, 9.–11. lpp.
15. Turpat, 88.-96. lpp.
16. Turpat, 64.-65. lpp.
17. Turpat, 411. lpp.
18. Turpat, 45. lpp.
19. Turpat, 630. lpp.
20. **Sudrabs, J.** *Augļu dārzs.* Rīga : Fr. Lasmaņa apgādībā, 1914, 1. lpp. (Vecajā drukā).
21. **Sudrabs, J.** *Augļu dārzs.* Rīgā : Lauksaimniecības pārvaldes izdevums, 1924, 66.–68. lpp. (Latgaliešu dialektā).
22. **Sudrabs, J.** *Aizrādījumi jaunu augļu dārzu ierīkošanā, kopšanā pirmos gados un cīņā ar kaitēkļiem.* Rīga : Lauksaimniecības pārvaldes izdevums, 1926, 12.–18. lpp.
23. **Sudrabs, J.** *Augļkopība.* Rīga : Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1938, 10.–17. lpp.
24. **Sudrabs, J., Gailītis, P.** *Vīnogu un zemeņu audzēšana siltumnīcās, zemes aukstās lecektīs.* Rīga : Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1930, 7.–15. lpp.
25. **Sudrabs, J.** *Latvijas augļu šķirnes.* Rīga : Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1926, 6.–16. lpp.
26. Redkolēģija. No profesora Jāņa Sudraba atvadoties. *Dārzs un Drava*, Nr.10, 1972, 4. lpp.

Summary

At the University of Latvia in the period 1921–1939 in the Faculty of Agriculture, professor Jānis Sudrabs investigated the circumstances of fruit trees in winter. He also investigated the questions of reproduction of these trees. In the Faculty of Agriculture J. Sudrabs founded the Office of Horticulture. There J. Sudrabs educated qualified specialists of this science. He wrote books about horticulture. J. Sudrabs is the founder of horticulture science in Latvia.

Ģenētīkis Tenis Liepiņš (1895–1964) Latvian Geneticist Tenis Liepiņš (1895–1964)

Jēkabs Raipulis

Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola
Imantas 7. līnija 1, Rīga, LV-1083, tālr. 7808120,
e-pasts: jekabs.raipulis@rpiva.lv

Latviešu izcelsmes ģenētīkis Tenis Liepiņš dzimis 1895. gada 20. janvārī Valkas apriņķa Sēļu pagasta “Braukšos”. Mācījies Rūjienas Stalaža progimnāzijā, tad Valkas – reālskolā. Pēc Valkas reālskolas beigšanas 1914. gadā viņš iestājās Pēterburgas universitātes Fizikas matemātikas fakultātes Bioloģijas nodaļā. J. Filipčenko ietekmē Tenis Liepiņš pievērsās ģenētikai. 1919. gadā J. Filipčenko organizēja pirmo Krievijā Ģenētikas un eksperimentālās zooloģijas katedru, kurā mācījās un strādāja desmit studenti, to skaitā – T. Liepiņš un J. Lūsis. 1921. gadā J. Filipčenko nodibina Eigēnikas biroju, tajā par līdzstrādnieku J. Filipčenko pieņēma T. Liepiņu. 1923. gadā T. Liepiņš pabeidza Petrogradas universitāti un palika par asistentu Ģenētikas un eksperimentālās zooloģijas katedrā, kur studentiem mācīja variāciju statistikas metodes. T. Liepiņš sākumā ar J. Filipčenko, vēlāk ar N. Vavilovu PSRS ZA Ģenētikas institūtā veica cieto kviešu kvantitatīvo pazīmju iedzimšanas pētījumus, vēlāk pievērsās dažādu kviešu grupu ekoloģiski ģeogrāfisko īpašību eksperimentālai izpētei, ieguva perspektīvas kviešu šķirnes. PSRS Zinātņu akadēmijas Ģenētikas institūts, kurā T. Liepiņš bija sācis strādāt 1921. gadā (tolaik Eigēnikas birojs), 1946. gadā pēc nesaskaņām ar T. Lisenko bija jāpamet. Viņš atrod darbu PSRS ZA Galvenajā botāniskajā dārzā, kur nostrādā līdz 1948. gadam. No 1948. gada līdz savai nāvei 1964. gadā T. Liepiņš strādāja par PSRS ZA bibliotēkas Bioloģijas zinātņu nodaļas zinātnisko līdzstrādnieku.

T. Liepiņš publicējis ap 40 zinātnisko rakstu. Daži raksti tā arī palikuši npublicēti. Viņš palīdzējis apkopot N. Vavilova zinātnisko mantojumu, sastādījis bibliotēkas sistemātisko katalogu ar 150 000 nosaukumiem.

Nomira Tenis Liepiņš 1964. gada 11. maijā Maskavā, kur arī apglabāts.

Atslēgvārdi: Tenis Liepiņš, biogrāfija, ģenētika, kvieši.

Tenis Liepiņš dzimis 1895. gada 20. janvārī Valkas apriņķa Sēļu pagasta “Braukšos”. Mācījies Rūjienas Stalaža progimnāzijā un Valkas reālskolā. Vienā klasē ar T. Liepiņu Valkas reālskolā mācījās Leons Āboliņš, Roberts Eidemanis, jaunākās klasēs bija Jānis Lūsis, ar kuru T. Liepiņam izveidojās ļoti draudzīgas attiecības, kas saglabājās visu mūžu, Jēkabs Alksnis, Sergejs un Leons Slaucītāji.

Pēc Valkas reālskolas beigšanas 1914. gadā T. Liepiņš iestājās Pēterburgas (vēlāk Petrogradas) universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes Bioloģijas nodaļā. Par studiju priekšmetu T. Liepiņš izvēlējās zooloģiju. 1916. gada rudenī Jurijs Filipčenko sāka lasīt lekciju kursu „Mācība par iedzimtību”, un pirmo klausītāju vidū bija T. Liepiņš un J. Lūsis. J. Filipčenko ietekmē viņš sāka nodarboties ar ģenētiku. 1919. gadā J. Filipčenko organizēja pirmo Krievijā Ģenētikas un eksperimentālās zooloģijas katedru, kurā mācījās un strādāja desmit studentu, to skaitā T. Liepiņš un J. Lūsis. Studiju gados viņš veica eksperimentālos darbus Pēterhofas Zinātniski pētnieciskajā institūtā. Viņa pētījumu objekts bija kukaiņu individuālā mainība. Pētījumu rezultāti npublicēti Filipčenko izdotajos Eigēnikas biroja

rakstu krājumos (1). Grūtajos kara gados, it sevišķi pēc 1917. gada boļševistiskās oktobra revolūcijas, pētnieks pelnīja iztiku ar dažādiem gadījuma darbiem. No 1917. līdz 1920. gadam viņš kopā ar draugu ģenētīķi J. Lūsi strādāja Petrokomūnas strādnieku zemnieku pārtikas inspekcijā (2).

Kad Latviju pēc Brestas miera līguma okupēja vācieši, daudzi inteliģenti – zinātnieki, pasniedzēji, mākslinieki un politiķi apmetās Pēterburgā. Lai turpinātu sabiedriskās un zinātniskās aktivitātes, viņi nodibināja Latvijas pētīšanas veicinātāju pulciņu “Daba un kultūra”. Starp organizācijas izveidotājiem bija arī Tenis Liepiņš.

Pulciņa darba plānošanai izveidoja pagaidu biroju, kurā strādāja Z. Lancmanis, R. Drills, P. Starcs, T. Liepiņš, E. Blese un J. Mežsēts. Pulciņš veica aktīvu darbību un izdeva žurnālu “Ziņotājs”. Publicēšanai tajā bija sagatavots arī T. Liepiņa raksts “Par iedzimtības teoriju”. Pulciņš beidza pastāvēt 1918. gada rudenī, kad daudzi tā dalībnieki atgriezās Latvijā (2).

Kronštates dumpja laikā abi draugi – T. Liepiņš un J. Lūsis – tika arestēti, apsūdzot kontrrevolucionārā darbībā. T. Liepiņa “noziegums” bija iebildums pret nāvessoda izpildīšanu. J. Filipčenko aktīva iejaukšanās izglāba abus draugus no tolaik raksturīgās ātrās un vienpusīgās tiesāšanas un sprieduma izpildīšanas. (2)

Kad 1921. gadā J. Filipčenko nodibināja Eigēnikas biroju, tajā par līdzstrādnieku viņš pieņēma T. Liepiņu un arī J. Lūsi, radot iespēju pārtraukt darbu pārtikas inspekcijā.

Kara gados un pēckara sabrukuma apstākļos studijas ieilga. Vēl aizvien būdams students, T. Liepiņš kopā ar J. Filipčenko veica Petrogradas zinātnieku un mākslinieku anketēšanu, lai noskaidrotu speciālo spēju, acu un matu krāsas un tuvredzības iedzimšanu. (3, 4). Kopā ar J. Filipčenko un J. Lūsi viņš pētīja pēdējo 80 gadu (1846–1924) Pēterburgas Akadēmijas akadēmiķu ciltskokus (5). 1923. gadā T. Liepiņš pabeidza Petrogradas universitāti un palika par asistentu Ģenētikas un eksperimentālās zooloģijas katedrā. Viņš un J. Lūsis studentiem mācīja variāciju statistikas metodes. Atmiņās par studiju laiku Ļeņingradas Valsts universitātē A. Prokofjeva-Belgovska rakstīja: “Viņš (J. Filipčenko – aut.) pats lasīja četrus lekciju kursus – vispārīgo ģenētiku, mainību un tās pētīšanas metodes, speciālo augu un dzīvnieku ģenētiku un evolūcijas teoriju. Viņa asistenti – Jānis Lūsis, Tenis Liepiņš un Adolfs Zuitiņš, trīs Latvijas pārstāvji vadīja mainības pētīšanas nodarbes. Asistentu istabā parasti bija klusums. Jānis Lūsis vai nu grieza planārijas, vai vēroja, kā notiek reģenerācija. Tenis Liepiņš, tāpat kā Filipčenko, mērija kviešus, bet Adolfs skaitlēja variāciju rindas (2).” Zinātniski pētnieciskajā darbā T. Liepiņš pilnībā bija apguvis variāciju statistikas analīzes metodes, ko lietoja iedzimtības un mainības pētījumos. Tādēļ arī studenti, kas pie viņa mācījās, bija šo metodi labi apguvuši un vēlāk izmantoja savā pētnieciskajā darbā.

Skolas un studiju biedram, kas strādāja Rīgā, Leonam Āboliņam T. Liepiņš rakstīja: „Man kā atstātam pie universitātes, jānobūtu kā tādām 3 gadi. Skaitos pie universitātes kā 2. kategorijas zinātniskais līdzstrādnieks, pagaidām bez kāda atalgojuma.” (Šeit un tālāk citētās L. Āboliņam adresētās vēstules – no J. Lūša arhīva (6)). Pirms izšķiršanās palikt Krievijā, bija šaubu periods, kas atspoguļojas vēstulēs L. Āboliņam: „Tas, ka es, latvietis būdams, varu vēl galvu laužīt pie jautājiena, braukt jeb nebraukt uz dzimteni. Bet redzi, nacionālists es vienmēr esmu bijis vājš un tagad, kad man dzimtenē noteiktas izredzes ir tikai saimniekot tēva mājās (uz ko aicina māte), jeb labākā gadījumā dabūt kaut kur pedagoga vietu (uz ko es nejutu nedz spējas, nedz dziņu), bet šeit Krievijā ir plašas izredzes uz zinātnisko darbu, šis jautājienis priekš manis ir stipri sarežģīts (6).” Viņš tomēr izšķīrās par palikšanu Krievijā, pieņemot Krievijas pavalstniecību. L. Āboliņam viņš rakstīja: „Mēģināšu drusku aprakstīt savu dzīvi. Kā jau tiku Tev pārņēmo vasaru rakstījis, tad man bija lielas šaubas par to, ko iesākt, augstskolu pabeidzis. Cerēju, ka Tu man drusku tuvāki

aprakstīsi Latvijas apstākļus un arī no savas puses dosi man, kā vecam draugam, kaut kādu padomu. Bet biju spiests spert tālāku soli savā dzīvē, nesagaidot no tevis nekādas ziņas. Jau oktobrī devu savam šefam atbildi, un tad es kopā vēl ar diviem latviešiem, Lūšu Jāni un Zuitiņu tikām atstāti pie Ģenētikas un eksperimentālās zooloģijas katedras. Oktobrī mūsu atstāšana izgāja caur Bioloģiskās nodaļas prezidiju un fakultāti (6).” Par savu darbu viņš rakstīja: „Kas attiecas uz manu darbu, tad Eigēnikas birojā strādāju pie pēdējo 75 gadu laikmeta akadēmiķu apstrādāšanas no eigēnikas redzes viedokļa, jo nākamam gadam būs akadēmijas 200 gadu jubileja un priekš jubilejas arī mēs no savas puses gribam kaut ko dot. Universitātē visu ziemu nostrādāju pie kukaiņa *Phaedon cohleariea* mērīšanas, jo strādāju pie temata „Izmēru variēšana individuālajā attīstībā”, pie kam dabūju negaidītus rezultātus, pretējus līdzšinējiem rezultātiem, tādēļ būs man rezultāti vēl drusku jāpārbauda uz jauna materiāla, ko vasarā Peterhofā domāju darīt. Nākamam gadam esmu nodomājis nodoties botānikam objektam (kviešiem), pie kura daudz kā interesanta, pie tam darbam pašam par sevi ar praktisku nozīmi, kam tagad šeit piegriež lielu nozīmi (6).” Turpmākajos gados viņš pilnībā pārslēdzās uz kviešu pazīmju pārmantošanas pētījumiem. Viņam bija kviešu sējumi Moardokjanā Azerbaidžanā, Kubaņā (Otrada Kubanskaja) un arī Pēterhofas izmēģinājumu laucīņos.

Drīz vien sajūsma par lielajām izredzēm Krievijā pārgāja. Jau 1929. gadā viņš rakstīja L. Āboliņam: „Es tagad esmu pilnīgi atgriezts no pedagoģiskā darba, pat ar universitāti man tagad tikai tik daudz sakaru, kā apmeklēju katedras semināru. Kaut gan esmu slikts pedagogs, tomēr man patika nodarboties ar studentiem, kā nekā tas tomēr dzīvs darbs. Tamdēļ tagad dažreiz nožēloju to, ka man vairs nav tāda darba. Esmu tagad vispār atgriezts no universitātes, un pie pašreizējiem apstākļiem nav arī paredzams, ka kādreiz tos sakarus varēšu atkal atjaunot. Varu teikt, ka manas karjeras izredzes arī jau ir izbeigušās; esmu sasniedzis akadēmijā augstāko karjeras pakāpienu, jo par akadēmiķi nedz arī nodaļas pārzini jau nevaru tikt. Līdz savām vecuma dienām palikšu kā tagad I kategorijas zinātniskais līdzstrādnieks. Ja strādātu pie universitātes, tad būtu izredzes varbūt kādreiz tikt par docentu, bet tagad jau tas izslēgts. Es tomēr karjerists neesmu, tādēļ neko lielu nebēdājos par to, ka mana karjera jau beigsies, jo izredzes uz zinātnisko darbu paliek un iespējas uz tādu darbu ir plašas. Tas jau tas galvenais (6).” Šāds pesimistisks noskaņojums par turpmākās izaugsmes iespējām acīmredzot šajā vēstulē izskaidrojams ar to, ka viņš tobrīd slimoja ar kādu nediagnosticētu aknu kaiti, kas viņu stipri nomocīja. Kad slimība bija pārvarēta arī pesimisms pazuda.

1925. gadā Teni Liepiņu ieskaitīja Pēterhofas Zinātniski pētnieciskā institūta Ģenētikas un eksperimentālās zooloģijas laboratorijā, kur viņš nostrādāja līdz 1935. gadam. Paraleli darbam Pēterhofā un Eigēnikas birojā, Tenis Liepiņš no 1926. gada līdz 1937. gadam bija Azerbaidžānas Lauksaimniecības institūta Kirovabadā katedras vadītājs (7).

Jurijs Filipčenko, sākot ar 1924. gadu, pētīja mīksto kviešu kvantitatīvo pazīmju iedzimšanu. Savukārt T. Liepiņš līdzīgus pētījumus veica ar cietajiem kviešiem. Šo pētījumu rezultātus viņš apkopoja četros rakstos ar kopēju nosaukumu “Cieto kviešu kvantitatīvo pazīmju iedzimšana”, kurus nopublicēja 1927., 1928., 1929., 1930. un 1932. gadā (8, 9, 10, 11, 12).

Pētījumu rezultātus par mīksto kviešu kvantitatīvo pazīmju iedzimšanu J. Filipčenko sāka apkopot grāmatā “Mīksto kviešu ģenētika”. Taču J. Filipčenko nāve 1930. gadā šo darbu pārtrauca. Nebija arī novākti 5. paaudzes kvieši un veikta to apstrāde. Šo nepabeigto darba daļu beidza T. Liepiņš, uzrakstot arī pēdējās četras grāmatas daļas pie jau uzrakstītajām sešām, un noformēja grāmatu drukāšanai. Grāmata iznāca 1934. gadā (13). T. Liepiņš tajā sevi nav minējis pat līdzautoros. Šo T. Liepiņa veikumu gan atzīmē N. Mevedjevs grāmatā par J. Filipčenko (14). Šajā Filipčenko grāmatā bija izdarīti vairāki ļoti svarīgi secinājumi par kvantitatīvo pazīmju iedzimšanu. Svarīgākais, ko jau norādīja N. Vavilovs 1934. gadā (15), ka gēni, kas nosaka vienu pazīmi, nav ar vienādu iedarbības spēku uz

šo pazīmi un, to iedarbību summējot, neiegūst aritmētiskās summas efektu. N. Voroncovs un M. Golubovskis 1989. gadā rakstīja: “J. Filipčenko un T. Liepiņš, veicot kviešu hibridoloģisko analīzi un ražības fenoģenētikas pētījumus, noskaidroja kvantitatīvo pazīmju gēnu kontroles hierarhijas principu: katrā konkrētā gadījumā limitējošie ir 3–5 gēni, uz kuru fona neparādās citu gēnu dažādība. Gēnu kontroles hierarhiskums ļauj aprakstīt kvantitatīvo pazīmju iedzimšanu oligogēni. Diemžēl šis principiālais secinājums tika aizmirsts (16)”.

Pēc J. Filipčenko nāves Ģenētikas (agrāk Eigēnikas) birojs tika reorganizēts par PSRS ZA Ģenētikas laboratoriju, par kuras vadītāja pienākumu izpildītāju uz laiku tika iecelts T. Liepiņš (viņš arī šīs laboratorijas zinātniskais sekretārs no 1930. līdz 1932. gadam). Tad par laboratorijas vadītāju iecēla ievērojamo ģenētiķi, akadēmiķi Nikolaju Vavilovu. 1932. gadā T. Liepiņš kļuva par šīs laboratorijas vecāko zinātnisko speciālistu. Kopš šā laika T. Liepiņa sadarbība ar N. Vavilovu kļuva ļoti cieša. N. Vavilovs brauca tālajās ekspedīcijās vākt kultūraugu ģenētisko resursu materiālu un T. Liepiņam ziņoja par paveikto, un uzdeva veikt konkrētus pienākumus Ģenētikas laboratorijā. Tā 1932. gada 21. novembrī no Čīles T. Liepiņam adresētajā vēstulē (17) N. Vavilovs rakstīja: “Pabeidzu Kordiljerus un ar to beidzas pirmā galvenā mana ceļa daļa – Jaunās pasaules kultūru lokalizācijas pētījumi. Pēc tam nākotnes valsts – Brazīlijas tropi un Argentīnas pampas, janvārī – Ņujorka un uz penatiem (mājām).” Viņš Liepiņam uzticējās kā pašam atbildīgākajam, godīgākajam un patiesākajam cilvēkam. N. Vavilovs uz jauno Ģenētikas laboratoriju aicināja ievērojamākos pasaules ģenētiķus. Viens no viņiem bija Ukrainas ZA akadēmiķis A. Sapegins. Kādā vēstulē akadēmiķim A. Sapeginam 1932. gada 7. augustā N. Vavilovs (17) rakstīja: “Par jūsu dzīvokļa jautājumu rakstiet Liepiņam. Lai arī organizators viņš ir vājš, bet cilvēks viņš ir godprātīgs un, ko varēs, izdarīs.” A. Sapegins kļuva par Ģenētikas institūta direktora vietnieku.

1933. gadā Ģenētikas laboratoriju N. Vavilovs pārveidoja par Ģenētikas institūtu. Institūts pārcēlās uz Maskavu. Vavilovs ar plašu vērienu iekārtoja eksperimentālo bāzi. 1933. gada 1. aprīlī Vavilovs rakstīja inženierim A. Lanskim, ka vajag steidzami būvēt siltumnīcu, lai šajā gadā (17) varētu sākt eksperimentus. Viņš rakstīja „...ar vienvārdsakot, lūgums sevi pārvarēt un sākt. Tenis Kārļa dēls (Liepiņš) ar Jums sarunās”.

N. Vavilovs uzticēja T. Liepiņam pašus sarežģītākos pētījumus, to uzraudzīšanu un rezultātu apstrādi. Pēc Vissavienības augkopības institūta Azerbaidžanas filiāles Gandžā apmeklējuma 1933. gadā N. Vavilovs 1933. gada 18. jūnijā (17) rakstīja uz Ģenētikas institūtu J. Pružanskai: “Viņš (selekcijas materiāls – aut.) nekavējoties ir jāapstrādā teorētiski, taču Gandžā neviens to nespēj izdarīt, un es uzskatu par galēji nepieciešamu mūsu laboratorijai tūlīt pārņemt šī darba virsvadību. Tenis Kārļa dēls (Liepiņš) ir vissagatavotākais par šiem jautājumiem Savienībā, un es uzskatu, ka viņu nekavējoties vajag tur komandēt. Es jau sarunāju, ka viņam tur tiks sniegta nepieciešamā palīdzība. Nebūtu slikti, ar viņu kopā aizsūtīt kaut vai vienu aspirantu, kurš Teņa Kārļa dēla vadībā varētu izstrādāt ļoti labu darbu.” Par šo jautājumu N. Vavilovs rakstīja arī Gandžas līdzstrādniecei J. Palmovai 1933. gada 26. jūnijā (17): “Nosūtu komandējumā uz Gandžu, kā mēs ar jums vienojāties, Teni Kārļa dēlu Liepiņu. Es viņam uzdodu sekojošo: veikt, cik nu tas būs iespējams, kaut vai izlases veidā kvantitatīvo pazīmju ģenētisko izpēti, t. i., darba grūtāko daļu, ar kuru jums pašiem tikt galā būs grūti, bet viņam, kā nevienam citam, ir liela pieredze šajā virzienā. Tālāk būtu vēlams, lai Tenis Kārļa dēls, kā pieredzējis cilvēks, kas daudz strādājis ar kviešiem, pārskatītu visus krustojumus.” T. Liepiņš šos darbus Gandžā veica sekmīgi. 1934. gadā par kviešu ģenētikas pētījumiem T. Liepiņam piešķīra bioloģijas zinātņu doktora grādu.

T. Liepiņš bija visu ģenētikas kongresu un konferenču organizācijas komiteju loceklis, visbiežāk – to atbildīgais sekretārs. Viņš arī bija ģenētikas žurnālu, rakstu krājumu un populāri zinātnisko izdevumu redkolēģiju loceklis.

1935. gadā T. Liepiņš no Ļeņingradas pārcēlās uz Maskavu (turp bija no Ļeņingradas pārvietots arī PSRS ZA Ģenētikas institūts). Jaunajā vietā bija plašas laboratoriju telpas un siltumnīcas, kurās N. Vavilovs savā vērienīgumā iekārtoja dažādu kultūraugu paraugu audzēšanu un pavairošanu. E. Jevzerihina (18) avīzē raksta: “Simtiem kvadrātmetru aizņem institūta oranžērijas (siltumnīcas). Tajās savākti tūkstošiem augu eksemplāru. Akadēmiķis N. Vavilovs un viņa palīgs bioloģijas zinātņu doktors T. Liepiņš rūpīgi seko kviešu, miežu, linu, tabakas, kaučuka un citu augu dzinumiem. Viņi izvēlas krustojumiem augus, kuri pēc šobrīd zināmajiem teorētiskajiem apsvērumiem var dot praksei vislabākos rezultātus.” T. Liepiņš bija kļuvis par tuvāko N. Vavilova līdzgaitnieku un zinātnisko ideju realizētāju. Pēc pārcelšanās uz Maskavu T. Liepiņš pievērsās dažādu kviešu grupu ekoloģiski ģeogrāfisko īpašību eksperimentālai izpētei. Pasaules augu resursu kolekcijas paraugu sējumi tika iekārtoti gan Ģenētikas institūta izmēģinājumu laucīņos, gan dažādajās PSRS zonālajās stacijās. Šie pētījumi bija loģisks turpinājums Ļeņingradas periodā sāktajiem darbiem, tikai ar padziļinātu un plašāka mēroga eksperimentālo un teorētisko bāzi.

N. Vavilovs daudzkārt savās monogrāfijās par kultūraugu ģenētiku un ģeogrāfisko izplatību un atskaitēs par Ģenētikas institūta darbu atsaucās uz T. Liepiņa iegūtajiem rezultātiem.

1966. gadā izdotajā N. Vavilova grāmatā (19) (uzrakstīta pirms kara) viņš rakstīja: “Simti pētījumu ir veltīti kviešu atsevišķu pazīmju iedzimšanai. Ir vairāki apkopojumi par kviešu genotipu, tajā skaitā arī mans kopā ar doktoru Liepiņu sastādītais.” Citā darbā viņš pateicās T. Liepiņam par palīdzību monogrāfijas tabulu sastādīšanā. 1939. gada atskaitē par Ģenētikas institūta darbu N. Vavilovs (20) rakstīja: “..mēs pirmām kārtām ņēmām sugu, kas visvairāk praktiski nozīmīga – cietos kviešus, vismazāk izpētītos, bet kas tajā pat laikā senajā evolūcijā diferencējās par kontrastainām ekoloģiskām grupām. Doktoram Liepiņam šajā gadā bija jau simti ģeogrāfisko formu kombināciju iedzimšanas paraugu. Ir novērojama interesanta transgresija. Doktors Liepiņš – kvantitatīvo pazīmju iedzimšanas mācības speciālists. Viņš sakrustoja pašus lielgraudainākos kviešus un konstatēja, ka arī šeit vēl nav galējās robežas. Arī pašas lielgraudainākās formas, veicot pareizu atlasī, deva pēctečos vēl lielgraudainākas formas – ļoti retas transgresijas”.

N. Vavilovs (21) par interesantu atzina J. Filipčenko un T. Liepiņa izstrādāto saimnieciski nozīmīgu pazīmju novērtēšanas metodi: “Vairāki autori (J. Filipčenko, T. Liepiņš) uzskata, ka, krustojot kviešus, ir iespējams iztikt ar salīdzinoši nelielu F_2 paaudzi, koncentrējoties uz F_3 un F_4 paaudzes detalizētu izpēti. Viņi ierosina no F_2 paaudzes izdalīt galējos analizējamās saimnieciskās pazīmes variantus un no tiem iegūt F_3 paaudzi. Tādu pašu operāciju veic arī turpmākajās ģenerācijās. Tā izdodas salīdzinoši ātri iegūt praktiski konstantus galējos variantus. Šīs skolas secinājumi balstās galvenokārt uz mīksto kviešu kvantitatīvo morfoloģisko pazīmju pārmantošanos krustojumos.”

Kādā vēstulē N. Vavilovs 1938. gada 9. aprīlī (17) jautā T. Liepiņam un Ģenētikas institūta līdzstrādniecei A. Tupikovai, kā norit eksperiments, apstrādājot kviešu dīgstus ar acenaftenu, acīmredzot, lai iegūtu to poliploīdās formas: “Ļoti lūdzu steidzami ziņot, kā veicas ar acenaftenu: vai neesam sēklas pārmērcējuši, kāda ir dīgspēja... Palūdziet doktoru Kostovu parādīt darbu ar kolhicīnu un acenaftenu, to ietekmi uz pumpuriem un veģetatīvi pavairojamiem augiem.” Diemžēl par šo eksperimentu rezultātiem informācija nav saglabājusies.

Par perspektīvu kviešu šķirņu izveidošanu dažādām ģeogrāfiskām un klimata zonām, lietojot ģenētiskās metodes, raksta gan N. Vavilovs savos plašajos pārskatos (22), gan ziņas atrodamas PSRS ZA Ģenētikas institūta atskaitēs, kuras raksta arī T. Liepiņš kopā ar citiem šā institūta zinātniekiem (23).

Taču Padomju Savienībā ģenētiskos pētījumus aizvien vairāk apdraudēja un bremzēja pseidozinātnisko lisenkovisma pozīciju nostiprināšanās. Sākās represijas pret īstajiem

zinātniekiem. Rezultātā tika fiziski iznīcināti pasauleslaveni zinātnieki, arī N. Vavilovs. Zīmīgi, ka pēdējo vēstuli pirms aresta Ukrainā 1940. gada 2. augustā N. Vavilovs nosūtīja T. Liepiņam (17).

Kad par Ģenētikas institūta direktoru kļuva T. Lisenko, viņš vairumu ģenētiķu atlaida no darba, arī T. Liepiņa tuvāko draugu J. Lūsi. T. Liepiņam par pārsteigumu, viņš tika atstāts institūtā, acīmredzot cerībā, ka mainīs savus uzskatus un sāks sludināt lisenkovismu. Vēstulē L. Āboliņam 1941. gadā T. Liepiņš rakstīja: “Pēc mūsu institūta reorganizēšana no visiem līdzstrādniekiem palikām ļoti maz (4 – 5) cilvēki, pie kam mana atstāšana priekš manis bija pilnīgi negaidīta un paliek pat līdz šim neizprotama. Strādāju pa vecam ar kviešiem, lai gan tagadējā direkcija vēlas mani pārvērst par tīru selekcionāru (6).” Tomēr, kā redzams no publikācijām, viņš turpināja pētīt arī kviešu kvantitatīvo pazīmju iedzimšanu. PSRS ZA Bioloģijas nodaļā 1944. gadā viņš ziņoja par ziemas un vasaras kviešu ģenētisko determināciju: “Mūsu ekoloģiski ģeogrāfisko kviešu grupu salīdzinošās ģenētikas pētījumos ir konstatēta ziemāju formu izskaldīšanās, krustojot *Triticum persicum* ar citām tetraploīdo kviešu sugām” (24). Šis secinājums par to, ka ziemāju īpašības ir ģenētiski noteiktas, nekā nesakrīta ar Lisenko sludināto „pāraudzināšanu”. Apkopojot rezultātus par ziemāju un vasarāju ģenētisko determināciju (25), T. Liepiņš rakstīja: “Tādējādi ir pamats uzskatīt par pierādītu, ka ziemāju īpašības ir atkarīgas no vairākiem viendabīgu recesīvu faktoru pāriem un, ka, krustojot divas vasaras kviešu formas, var iegūt homozigotiskas pēc visiem šo faktoru pāriem ziemot spējīgas formas.”

Kara laikā PSRS ZA Ģenētikas institūts tika evakuēts uz Frunzi (tagad Bišpeku), kur T. Liepiņš strādāja Kirgīzijas valsts selekcijas stacijā.

Tomēr PSRS Zinātņu akadēmijas Ģenētikas institūts, kurā T. Liepiņš bija sācis strādāt 1921. gadā (tolaik Eigēnikas birojs), 1946. gadā pēc nesaskaņām ar T. Lisenko viņam bija jāpamet. Iespējams, sava loma bija T. Liepiņa pētījuma par ziemāju pārvēršanas vasarajos un vasarāju pārvēršanas ziemajos ģenētiskajam pamatojumam, kas bija pretrunā ar T. Lisenko augu “pāraudzināšanas” teorijām. Viņš atrada darbu PSRS ZA Galvenajā botāniskajā dārzā, kur nostrādāja līdz 1948. gadam.

Pēc 1948. gada augusta Vissavienības Ļeņina lauksaimniecības akadēmijas sesijas, kad Padomju savienībā tika aizliegti ģenētikas pētījumi, arī T. Liepiņam aizliedza ar tiem nodarboties, un aizgāja bojā ļoti vērtīgais ziemas un vasaras kviešu selekcijas materiāls un jau izveidotās perspektīvās kviešu šķirnes un formas.

No 1948. gada līdz savai nāvei 1964. gadā T. Liepiņš strādāja par PSRS ZA bibliotēkas Bioloģijas zinātņu nodaļas zinātnisko līdzstrādnieku.

T. Liepiņš publicējis ap 40 zinātnisko rakstu. Daži raksti tā arī palikuši nepublicēti. Viņš izveidoja bibliotēkas sistematisko katalogu ar 150 000 nosaukumu un publicēja vairākus bibliogrāfiskus apkopojumus par mikrobioloģijas, radioaktīvo izotopu izmantošanas un vēl dažiem citiem tematiem.

Cilvēki, kas strādājuši kopā ar T. Liepiņu, ļoti augstu vērtēja viņa atsaucību, izpalīdzību, smalkjūtību, principialitāti un godīgumu ideoloģiski saduļķotajā laikā un augsto prasīgumu pret sevi zinātniskajos eksperimentos un rezultātu izklāstā un interpretācijā. Visa mūža garumā viņam bija tuva, sirsnīga draudzība ar ģenētiķi Jāni Lūsi (26). Divdesmitajos un trīsdesmitajos gados T. Liepiņš strādāja kopā un bija draudzīgās attiecībās ar ievērojamajiem ģenētiķiem T. Dobžanski, H. Melleru, D. Kostovu, A. Sapeginu, A. Prokofjevu-Beļgovsku, M. Beļgovski u. c.

Par T. Liepiņa ciešo sadarbību ar N. Vavilovu jau minēju agrāk. Tādēļ, kad N. Vavilova dēls Jurijs Vavilovs sāka gatavot izdošanai tēva nepublicētos darbus, to sagatavošanā un rediģēšanā aktīvi piedalījās T. Liepiņš. Viņš arī uzrakstīja atmiņas par kopīgajām gaitām ar N. Vavilovu, kuras publicētas rakstu krājumā „Blakus N.Vavilovam” (27).

Nomira Tenis Liepiņš 1964. gada 11. maijā Maskavā, kur arī apbedīts (28).

VĒRES

1. Лепин, Т. К. Изменчивость у хренового листоеда (*Phaedon cochleariae* E.). Изв. Бюро по Генетике и Евгенике, № 4, 1926.
2. Raipulis, J. Jānis Lūsis ģenētikas atklājumu un pretrunu virpulī. R. : Vērmanparks, 2001. 265 lpp.
3. Филипченко, Ю. А., Лепин, Т. К. К вопросу о наследовании цвета глаз и волос. Изв. Бюро по Евгенике. №1, 1922, с. 39–63.
4. Лепин Т.К. К вопросу о наследовании близорукости. - Изв. Бюро по Евгенике. Н 2, 1924, с. 60–66.
5. Лепин, Т. К., Лус, Я. Я., Филипченко, Ю. А. Действительные члены Академии Наук за последние 80 лет (1846–1924). Изв. Бюро по Евгенике. №3, 1925, с. 1–82.
6. Lūša J. arhīvs.
7. Лус, Я. Я., Медведев, Н. Н., Прокофьева-Бельговская, А. А., Любимова-Лепина В. Ф. Памяти Тениса Карловича Лепина (1985–1964). Бюл. Московского об-ва испытателей природы. [Т.] 20, №2, 1965, с. 153–155.
8. Лепин, Т. К. Географическая изменчивость перидских пшениц. Изв. Бюро по Генетике и Евгенике, 1927, №5, с. 109–125.
9. Лепин, Т. К. Изменчивость количественных признаков у твердых пшениц. Изв. Бюро по Генетике и Евгенике, №6, 1928.
10. Лепин, Т. К. Наследование количественных признаков у твердых пшениц. 1. Наследование длины чешуи в скрещиваниях *Triticum polonicum* x *Triticum durum*. Изв. Бюро по Генетике, №7, 1929, с. 41–68.
11. Лепин, Т. К. Наследование количественных признаков у твердых пшениц. 2. Наследование длины зубца в скрещиваниях *Triticum durum* x *Triticum persicum*. Изв. Бюро по Генетике, №8, 1930.
12. Лепин, Т. К. Наследование количественных признаков у твердых пшениц. 3. Множественное влияние основного гена длины чешуи польской пшеницы. Труды Лаборатории Генетики АН СССР. Л., №9, 1932, с. 29–46.
13. Филипченко, Ю. А. Генетика мягкой пшеницы. Издание посмертное. Законченное Т.К.Лепиным. М.-Л. : Сельколхозгиз, 1934. 262 с.
14. Медведев, Н. Н. Юрий Александрович Филипченко. Москва : Наука, 1978. 103 с.
15. Вавилов, Н. И. Институт генетики. Научная деятельность и план работы на 1934 год. Вестник АН СССР, №5, 1934, с. 1–18.
16. Воронцов, Н. Н., Голубовский, М. Д. Популяционная и эволюционная генетика в СССР в Вавиловское время 1917–1941 г.). В кн.: Вавиловское наследие в современной биологии. Москва : Мир. 1989, с. 270–298.
17. Научное наследие. Николай Иванович Вавилов. Из эпистулярного наследия. Москва : Наука, 1987.
18. Евзрихина, Е. Ленинградская Правда, 1934.
19. Вавилов, Н. И. Критический обзор современного состояния генетической теории селекции растений и животных. В кн.: Академик Н.И.Вавилов. Избр. Сочинения. М. : Колос, 1966, с. 9–31.
20. Вавилов, Н. И. Биологическое отделение АН СССР. Стенограмма заседания по отчёту Института генетики за 1939 год. 1939.
21. Вавилов, Н. И. Научные основы селекции пшеницы. В кн.: Академик Н. И. Вавилов. Избр. Сочинения. М.: Колос, 1966, с. 320–493.
22. Вавилов, Н. И. Мировые растительные ресурсы и их использование в селекции. В кн.: Происхождение и география культурных растений. Ленинград : Наука. 1987, с. 338–355.
23. Лус, Я. Я., Лепин, Т. К., Сапегин, А. А., Костов, Д., Меллер, Г. Г. Важнейшие результаты работы Института генетики Академии Наук СССР. Изв. АН СССР. 1937, с. 1469–1492.
24. Лепин, Т. К. К генетической природе озимости пшеницы. В кн.: Рефераты научно-исследовательских работ за 1944 г. Отделение биологических наук АН СССР. 1945.
25. Лепин, Т. К. К генетической природе озимости у пшениц. В кн.: Вопросы эволюции, биогеографии, генетики и селекции. Изв. АН СССР. М. – Л., 1960, с. 149–152.
26. Любимова-Лепина, В. Ф. Мои воспоминания о Янисе Яновиче. В кн.: Лусис, Я. Я. Жизнь и научная деятельность. Рига : Зинатне, 1985, с. 164–168.
27. Лепин, Т. К. Воспоминания. В кн.: Рядом с Н. И. Вавиловым. 1973, с. 134–141.
28. Lūsis, J. Liepiņš Tenis. No: LPSR Mazā enciklopēdija. 1968, 2.[sēj.]. 369 lpp.

Summary

Tenis Liepiņš, Latvian geneticist, was born in "Brauksi", Valka county, Sēļu district on January 20, 1895. He studied in Rujiena at the Stalaža high school, then in Valka at the science school. After graduating from the Valka science school in the year 1914, he entered St. Petersburg University, Faculty of Physics and Mathematics, Department of Biology. He was influenced by J.Filipčenko and started to study genetics. In 1919 J.Filipčenko organised the first in Russia Department of Genetics and Experimental Zoology, where ten students took part in studies and the working process, including T. Liepiņš and J. Lūsis. J.Filipčenko established the Eugenics Bureau in 1921, and there J.Filipčenko engaged T.Liepiņš as a collaborator. In 1923 T.Liepiņš graduated from Petrograd University and remained as an assistant in the Department of Genetics and Experimental Zoology, where he taught students about methods in variation statistics. At first T.Liepiņš worked with the famous geneticist J.Filipčenko; later with academic N.Vavilov at the USSR AS Institute of Genetics they researched the inheritance of quantitative characters in durum wheats. Later they focused on experimental research of different wheat groups' ecological and geographical qualities, and as a result they obtained perspective on wheat varieties. He had to leave the USSR Academy of Sciences Institution of Genetics where he started to work in 1921 (in those days named the Eugenics Bureau) after disagreements with T.Lisenko. He started to work at the USSR AS Main Botanic garden, and he continued working there till 1948. From 1948 until his death in 1964 he worked in the USSR AS library at the Biology science department as a scientific collaborator. T.Liepiņš published around 40 scientific articles. Some of his articles remained unpublished. He has helped to summarize N. Vavilov's scientific heritage and to draw up the library's systematic catalog with 150 000 titles. T.Liepiņš died in Moscow in May 11, 1964, where he was buried.

Kristapa Rudzīša saistaudu šūnu asociācija un histoloģija mūsdienu skatījumā

Today's Version of Kristaps Rudzitis' Connective Tissu Cells Association

Aina Dālmane, profesore,

Māra Kalniņa, docente,

Olga Koroļova, docente

Latvijas Universitāte, Medicīnas fakultāte,

Šarlotes iela 1a, Rīga, LV-1001

Tālr. 7038288, e-pasts: mara.kalnina@lu.lv

Profesors Kristaps Rudzītis (1899–1978) histoloģijas lekcijas LU Medicīnas fakultātes (MF) I kursa studentiem lasīja tikai 1945. gada jūnijā. Tomēr viņš uzskatāms par pirmo celmlauzi medicīniskās histoloģijas attīstībā. Jau kopš studiju laikiem Pēterburgas Kara medicīnas akadēmijā (1917–1922) viņu interesēja saistaudu un asins šūnu mijiedarbības (5) nozīme normā un patoloģijā. K. Rudzīša saistaudu un asins šūnu mijiedarbības pētījumi no 20. gadsimta turpinās arī 21. gadsimtā, tikai citā attīstības līmenī.

Atslēgvārdi: K. Rudzītis, medicīniskā histoloģija, saistaudu un asins šūnu asociācija normā un patoloģijā.

Profesora Kristapa Rudzīša klīnicista, pedagoga un zinātnieka dzīvei veltīti daudzi raksti. Lielākā to daļa apkopota viņa simtgadei veltītā grāmatā (5), tomēr nav minēta K. Rudzīša īpašā saikne ar histoloģiju. 1944./45. mācību gadā LU MF darbu sāka decembrī, un tas turpinājās gandrīz visu vasaru. Grūtības bija visā Medicīnas fakultātē, bet sevišķi lielas tās bija Histoloģijas katedrā, kā to apraksta A. Vīksna (6). Šajā laikā nebija neviena, kas varētu lasīt histoloģijas lekcijas latviešu valodā, tādēļ MF dekāns profesors P. Stradiņš Otrā pasaules kara beigās sūtīja M. Joffi uz Talsiem pēc K. Rudzīša kā histoloģijas lektora latviešu plūsmi (2). K. Rudzītis labprāt piekrita lasīt histoloģijas lekcijas, jo jutās pietiekami pieredzējis ne tikai histoloģijā. Viņš saprata histoloģijas ciešo saikni ar klīniskām disciplīnām. K. Rudzīša lekciju ciklu histoloģijā 1945. gada jūnijā var uzskatīt par klīniskās histoloģijas sākumu. Diemžēl lekciju ciklam bija īss mūžs, tikai viena nedēļa. Toreizējais katedras vadītājs S. Agureikins panāca K. Rudzīša atstādināšanu politisku iemeslu dēļ. J. Liepiņš (2) raksta, ka K. Rudzītis to sāpīgi pārdzīvojis.

K. Rudzītis, tāpat kā daudzi citi latvieši, 20. gadsimta sākumā studēja Pēterburgas Kara medicīnas akadēmijā, ko beidza 1922. gadā un atgriezās Rīgā. Tajā laikā šī augstskola bija viena no labākajām Krievijā. K. Rudzītis, beidzis ģimnāziju ar zelta medaļu, arī studijās bija ļoti centīgs un apzinīgs. Anatomijas katedras vadītājs profesors V. Tonkovs (2) drīz atklāja, ka students K. Rudzītis padziļināti apgūst anatomiju. Kara medicīnas akadēmijas Histoloģijas katedras vadītājs (1903–1922) toreiz bija Krievijas Zinātņu Akadēmijas

korespondētājloceklis profesors Aleksandrs Maksimovs. Viņš bija zinātnieks ar pasaules vārdu un pētīja asinis un saistaudus. A. Maksimovs 20. gadsimta sākumā pierādīja, ka no teiktos apstākļos limfocīti audos var pārveidoties limfoblastos. Šo izcilo zinātnieku LU MF aicināja strādāt, bet viņš aizbrauca uz ASV, kur turpināja iesākto darbu no 1922. gada līdz savai nāvei 1928. gadā (6). Visi latviešu ārsti (P. Stradiņš, G. Ēbels, A. Šmits, K. Rudzītis u. c.), kas klausījušies A. Maksimova histoloģijas lekcijas un lasījuši viņa mācību grāmatas, histoloģiju uzskatīja ne tikai par fundamentālu medicīnas zinātni, bet arī par klīniskās medicīnas nepieciešamu sastāvdaļu. K. Rudzītis ļoti labi zināja A. Maksimova darbus (3, 4, 8) un jau studiju gados interesējās par saistaudu un asins šūnām. Studiju gados K. Rudzītis ļoti daudz zināšanu ieguva no patologanatoma profesora N. Aņičkova (1885–1964) – īpaši par reimatismu un retikuloendoteliālo aizsardzības sistēmu. Vairākus gadus K. Rudzītis strādāja pie klīnicista profesora N. Čistoviča, kas viņam, 1922. gadā beidzot Kara Medicīnas akadēmiju, deva līdzīgu ļoti labu klīnicista raksturojumu.

K. Rudzīša interesi par saistaudiem ietekmēja vācu zinātnieks P. Ērlihs (*P. Ehrlich*, 1874–1915). Viņš bija ārsts ar ķīmiķa dabu, kas pirmais krāsoja asins iztriepes ar skābām un bāziskām krāsām. Viņš 1877. gadā atklāja tuklās šūnas, izsekoja to saikni ar asins bazofiliem leikocītiem (1). Viņš pirmais izteica hipotēzi, ka šūnām ir antivielu receptori. Šo Ērliha pieņēmumu pierādīja krietni vēlāk – 20. gadsimta vidū.

Tomēr īstenais K. Rudzīša skolotājs bija M. Zīle (1863–1945). Arī M. Zīle bija pētījis saistaudu patoloģiju. K. Rudzītim tuvi un pieņemami bija M. Zīles uzskati par ārsta pasaules redzējumu, dzīves jēgu un mērķi. Medicīnas problēmu sintēzi viņš saistīja ne tikai ar klīnisko medicīnu, bet arī ar bioloģiju, fizioloģiju un citām radnieciskām disciplīnām.

K. Rudzīša zinātniskā darbība labi atspoguļota viņam veltītajās grāmatās (2, 5). Jāpiebilst, ka K. Rudzītis 1947. gadā ieguva draugu un domubiedru, ar kuru varēja pārrunāt šūnu asociāciju problēmas. Tas bija profesors K. Bogojavlenskis, kas no 1947. līdz 1967. gadam dzīvoja un strādāja Rīgā. 1958. gada 18. maijā, dāvājot K. Bogojavlenskim savu monogrāfiju par heprinocītiem, K. Rudzītis raksta: „K. Bogojavlenskim, savam draugam, skolotājam un daudzkārtējam glābējam un šā darba veicinātājam.” Saistaudu un asins šūnu asociāciju problēmas K. Bogojavlenskim bija tuvas un labi zināmas. Tādēļ viņš K. Rudzītim ne tikai palīdzēja, bet arī viņu atbalstīja.

Pagājušā gadsimta četrdesmito gadu beigās un piecdesmito gadu sākumā noritēja LU MF emigrācijā devušos speciālistu aizstāšana ar citiem. Starp tiem bija gan no Krievijas atbraukušie, gan vietējie, kas šajā laikā bija beiguši LU MF. Zinātniskie pētījumi bija ļoti atšķirīgi un pakļauti Maskavas direktīvām. K. Rudzīša šūnu asociāciju pētījumi netika atzīti par perspektīviem. K. Rudzītis bija starp tiem, kuriem LVU MF Zinātņu padome neatzina profesora nosaukumu. K. Rudzītis bija atteicies no E. Burtnieka aizbildnības, tādēļ pret K. Rudzīša darbiem gandrīz vienmēr bija iebildumi. K. Rudzītis ilggadīgos pētījumus apkopoja jau minētā monogrāfijā (9). K. Rudzītis uzskatīja, ka heparinocīti (tuklās šūnas) ir tā ass, ap kuru griežas kolagēna un saistaudu pamatvielas pārmaiņu fizioloģiskās un patoloģiskās problēmas, to skaitā arī reimatisma problēmas. Viņš pārmeta saviem oponentiem dialektikas trūkumu, jo tiem neesot loģiska skaidrojuma, kāpēc šūnu veidots organisms esot integrāls, bet šūnām asociēt un mijiedarboties neesot ļauts.

K. Rudzītis sekoja saistaudu un asins šūnu mijiedarbības pētījumu attīstībai pasaulē. Tādēļ viņš sākotnēji P. Ērliha tuklo šūnu un eozinofilo leikocītu asociācijai piesaistīja citas šūnas: neitrofilus, plazmocītus un trombocītus. Tā 20. gadsimta sešdesmitajos gados daudzi K. Rudzīša skolēni veiksmīgi risināja šūnu asociāciju problēmas un aizstāvēja zinātņu kandidāta disertācijas (J. Artemenko, T. Čēma, A. Galeniece, I. Lazovskis, V. Rudzīte, A. Štīfts). Arī viņi pētīja tuklās šūnas. Ar K. Rudzīša gādību tikta veikta pirmā cilvēka tievās zarnas gļotādas biopsija. To izdarīja G. Vētra, ar kuru K. Rudzītis saistīja lielas cerības. Tomēr dzīve ieviesa korekcijas – G. Vētra aizgāja no K. Rudzīša klīnikas. K. Rudzītis

paplašināja pētniecisko interešu lauku, bez šūnu novietojuma un daudzuma pārmaiņām pievērsās bioloģiski aktīvu vielu (heparīna u. c.) histoķīmiskiem pētījumiem.

Saistaudi kopā ar asinīm un limfu veido organisma iekšējo vidi. Tajā norit vielmaiņa, organisma plastiskās un aizsargreakcijas. K. Rudzītis saistaudu pētījumus uzskatīja par fundamentāliem, kas slimību gadījumos atsedz organisma homeostāzes novirzes.

Pagājušā gadsimta otrajā pusē RMI sākās elektronmikroskopiskie pētījumi. Tie interesēja K. Rudzīti, jo kļuva redzamas šūnu jūgles jeb šūnu saistījumi citai ar citu. M. Kalniņas 1974. gadā aizstāvētajā medicīnas zinātņu kandidāta disertācijā (7) ir aprakstītas tievās zarnas gļotādas saistaudu un asins šūnu funkcionālās morfoloģijas pārmaiņas imūnā atbildē. Līdzīgi ir septiņdesmitajos gados veiktie O. Koroļovas pētījumi par zoba pulpu un A. Dālmanes – par ciliārā ķermeņa saistaudu šūnu asociācijām.

K. Rudziša darbos līdz 20. gadsimta vidum galvenokārt aprakstītas šūnu skaita un novietojuma pārmaiņas dažādu ietekmju dēļ. 20. gadsimta vidū sākas histoķīmiskie pētījumi šūnu bioloģiski aktīvo vielu atklāšanai. Šajā pašā laikā arī RMI sākās šūnu ultrastruktūras izziņāšana. Tika atklātas dažādās šūnu jūgles un citi šūnu mijiedarbības ceļi. 21. gadsimtā iezīmējas cits šūnu asociāciju pētījumu periods, kurā ar imūnķīmiskām metodēm var noteikt šūnu receptorus, kas saista tās vai citas vielas.

K. Rudziša saistaudu šūnu un asins šūnu asociāciju pētījumi ir bijuši nozīmīgi 20. gadsimtā, un joprojām tie ir aktuāli arī 21. gadsimtā.

K. Rudzītis ir klīniskās histoloģijas celmlauzis Latvijā.

VĒRES

1. Ehrlich, P. *Beitrage zur Kenntnis der Anilinfarbenungen*. [Bd.]. 13. Arch.f. mikroskopische Anatomie. Jena, 1877, S. 263–270.
2. Liepiņš, J. *Mazaais profesors*. Rīga : Nacionālais medicīnas apgāds, 1999. 1. –79. lpp.
3. Maximow, A. *Bindgewebe und blutbildende Gewebe*. W. Möllendorff's Handbuch der mikroskopischen Anatomie des Menschen. Berlin : J. Springer Verlag, 1927, Bd. II, Teil I, S. 263 – 1877.
4. Maximow, A. *Cowdry Special Cytology*. Vol. II: The lymphocytes and plasma cells. New York, MCMXXXII, Paul B Hoeber. Inc., p. 603 –650.
5. *Profesors Kristaps Rudzītis*. Apceru un atmiņu krājums. Rīga : Zinātne, 1999. 5. – 352. lpp.
6. Vīksna A. Histoloģijas katedras aizvietošanas problēmas laikā no 1919. līdz 1947. gadam. *LU Zinātniskie raksti*, 631. sēj., 2001, 144.–150. lpp.
7. Калнина, М. Морфологические изменения слизистой оболочки тощей кишки у больных язвенной болезнью. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата медицинских наук. Рига, 1974. с. 21.
8. Максимов, А. Основы гистологии. Петроград. 1917, с. 401.
9. Рудзит, К. К. Гепариноциты (базофильные лейкоциты и тучные клетки) в клинике и в эксперименте. Рига : Изд. АН Латв.ССР, 1959, с. 1–136.

Summary

Professor K. Rudzitis delivered lectures on Histology at the Faculty of Medicine of the University of Latvia for a very short period of time - only in June, 1945. Nevertheless, it is accepted to consider him a pioneer in the development of Medical Histology in Latvia. The interest in this subject had arisen already during the training K. Rudzitis in St. Petersburg Medical Academy in the period from 1917 to 1922. The interaction of blood cells and connective tissue in pathology was at the center of his attention during those years. His further studies of cells associations were continued and are on the highest scientific level.

Docents Nikolajs Brakšs – dzīve, darbs un personība

The Life, Activities and Personality of Docent Nikolajs Brakšs

Ilgars Grosvalds, Uldis Alksnis

LU, RTU, Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs

Kronvalda bulv. 4, Rīga, LV-1586

Tāl. 7322917

Ķīmijas tehnologs docents Nikolajs Brakšs ir kūdras un sapropeļa ķīmiskās pārstrādes pētījumu sācējs Latvijā. Viņa zinātniskā un pedagoģiskā darbība saistās ar Latvijas Universitāti, Latvijas Lauksaimniecības akadēmiju, Latvijas Zemes bagātību pētīšanas institūtu un Latvijas Zinātņu akadēmiju.

N. Brakšs ir profesora M. Straumaņa skolnieks. Viņa talants un spējas izpaukušās arī fizikālajā ķīmijā. Viņš risinājis tehnikas un kultūras mijiedarbības jautājumus. Šķirkļi par N. Brakšu atrodami nozīmīgākajās Latvijas enciklopēdijās (1–6), vairāki raksti par viņu publicēti LU (7–9), RTU (10–12) un LLU (13) izdevumos un žurnālos (14–17). Viņš ir autors un līdzautors astoņām grāmatām un brošūrām (18–25), 113 zinātniskiem un populārzinātniskiem rakstiem un referātu tēzēm (26–139). Npublicēti – trīs darbi (140–142). Saņemtas sešas autorapliecības (143–148).

Atslēgvārdi: metālu korozija, kūdra, sapropelis, ķīmiskā pārstrāde.

Dzīve un darbs

Nikolajs Brakšs dzimis 1905. gada 5. maijā Alsviķu pagasta „Puļķos” kā jaunākais dēls saimnieku Andreja (1854–1911) un Marijas (1866–1944) ģimenē, kurā bija vēl četri dēli: Artūrs (1890), Hugo (1892), Jūlijs (1893), Ādolfs (1894) un meita Milda (1890) (1–6, 9–14, 17). 1909. gadā, kad Nikolajam bija četri gadi, nodega dzīvojamā māja, kuru pilnībā atjaunot neizdevās, jo pēc diviem gadiem nomira tēvs.

Pirmā pasaules kara laikā 1916. gadā Nikolaja brālis Jūlijs gāja bojā cīņās pret vāciešiem. 1919. gadā, krītot padomju varai, māsa Milda, brāļi Hugo un Ādolfs aizgāja līdzī Sarkanai armijai uz Padomju Krieviju. Mājās palika Artūrs, kas uzņēmās mājas apsaimniekošanu.

Nikolajs jau septiņu gadu vecumā devās ganu gaitās un palīdzēja lauku darbos. Skolā iet viņš sāka vēlu, 1917. gadā, kad bija jau 12 gadu vecs. Mācības Kalncempju skolā nesagādāja grūtības, jo Nikolajs prata lasīt un rakstīt. 1921. gadā pēc pamatskolas beigšanas, viņš mācījās Alūksnes vidusskolā. „Skolā nekādu kabinetu nebija”, atceras Nikolajs, „bet ķīmijas skolotājs Rumpītis tāpat klases apstākļos veica arī dažus interesantus un pamācošus mēģinājumus un, galvenais, ļoti labi izskaidroja ķīmijas pamatus, kuri tik lieliski iegulās atmiņā, ka tie noderēja visu laiku, vēlāk arī augstskolā. Man laimējās iemantot visai vērtīgu grāmatu krievu valodā. Centos uzrakstīt visus iespējamus ķīmijas vienādojumus, jo toreiz šķita, ka ķīmijas simbolikai piemīt kāds īpašs spēks un vara.”

1928. gadā Nikolajs Brakšs pēc vidusskolas beigšanas sekmīgi nokārtoja iestājeksaĀmenus Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē. Studijas viņš varēja sākt, pateicoties no Maskavas saņemtajam māsas Mildas naudas sūtījumam, ar ko samaksāja par lekcijām – 50 latu par pirmo semestri. Vēl viņš kā trūcīgs un centīgs students pēc pirmā semestra saņēma

30 latu lielu stipendiju, bet pēc otrā – 60 latu stipendiju. Viņš raksta: „Tā kā studijām no mājām nekādu materiālu atbalstu nevarēju saņemt, bet gluži otrādi – man vajadzēja vēl atbalsēt savu veco, darba nespējīgo māti, tad studiju laikā pastāvīgi bija jācīnās ar trūkumu, eksistences līdzekļus sagādājot ar privātsundām un citiem gadījuma darbiem. Tādēļ studijas ievilkās un Ķīmijas fakultāti beidzu tikai 1933. gada pavasarī ar inženiera ķīmiķa grādu un atzīmi teicami (142).”

Zināšanas ķīmijā, fizikā, siltumtehnikā u. c. priekšmetos N. Brakšam pavēra jaunus apvāršņus. Profesors M. Centneršvērs, kas lasīja lekcijas neorganiskajā un fizikālajā ķīmijā, „bija ne vien lielisks lektors, kas piesaistīja studentus ne vien ar savu stāstījumu, bet arī ar eksperimentu demonstrējumiem. No viņa tajos varēja gūt vērtīgas zināšanas un paplašināt redzesloku”. Savukārt galvenā fiziķa docenta Friča Gulbja lekcijās vidusskolā iegūtās zināšanas sašķīda kā ziepju burbulis. Skarot kodolfiziku, viņš teica: „Mēs nonākam vēl pilnīgi neizpētītā laukā, kur ik uz soļa vajadzīgas hipotēzes. Vēl par maz ir uzkrāts eksperimentālais materiāls, lai te varētu rast kādu drošāku pamatu. Bet viens ir redzams, tajā iedziļinoties, mēs gluži tuvu pienākam visdziļākajam dabas noslēpumam – masas noslēpumam.” Ne mazāk viņu piesaistīja profesora Karla Blahera lekcijas „Kurināmās vielas un to pārstrāde”. Viņš atminas: „Tas bija laiks, kad kurināmā ķīmiskā pārstrāde uzplauka ar sevišķu spēku, kļūstot par svarīgu tehnoloģijas nozari. Ar vienkāršiem līdzekļiem un modeļiem K. Blahers risināja svarīgas un principiālas tehnoloģijas problēmas, ievirzot studentus tehniskā domāšanā un praktiskā darbā rūpniecības principu apgūšanā. Krietni vēlāk man nācās strādāt profesora jau agrāk iemītā takā, lasīt lekcijas „Procesi un aparāti siltumtehnikā”” (142).

N. Brakšam tuvi bija jautājumi par saistību ar citām tehnikas nozarēm. Par tiem viņš jau studiju laikā žurnālā „Economists” u. c. izdevumos publicējis vairākus rakstus (25–27). 1932./33. mācību gadā par studentu sacensības darbu „Kādas elektroķīmiskās rūpniecības nozares varētu attīstīt Latvijā, ja tiktu izmantots Daugavas ūdens spēks” kopā ar studiju biedriem Arnoldu Lodi un Aleksandru Rozi tika iegūta otrā godalga. Šo apcerējumu viņš publicējis žurnālā „Economists” (28). Arī vēlāk tehnikas un kultūras jautājumi bija viņa interešu lokā (18, 19, 27, 30, 32–41, 44, 45, 48, 49).

Diplomdarbā, ko N. Brakšs izstrādāja profesora Alfreda Petrikalna vadībā, risināti interesanti jautājumi par ģipšakmens (kalcijsulfāta dihidrāta ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$)) termisko sadalīšanos, lietojot piedevas, kas veicina apdedzināšanas temperatūras samazināšanu, lai to lietotu sērskābes (H_2SO_4) ražošanā.

Pēc augstskolas beigšanas, strādājot pie profesora A. Petrikalna, N. Brakšs meklēja būvģipša saistīšanās laika palēninātājus, lai pavērtu Rīgas cementa fabrikai šīs saistvielas plašāku eksportu.

1934. g. rudenī N. Brakšs kļuva par doc. Mārtiņa Straumaņa lekciju subasistentu analītiskajā ķīmijā. Viņam nebija viegli: „Pievērsot lielu nozīmi demonstrējumu nevainojamai izpildei, neveiksmes gadījumā šefs dažkārt arī pats sāka nervozēt un lekciju laikā paklusi šķendēties, un tad vaininiekam – nabaga subasistentam – sviedri lija aumaļām” (142).

1935. gada rudenī N. Brakšu iesauca armijā smagās artilērijas pulkā, bet sliktās veselības dēļ drīz atbrīvoja. 1936. gada sākumā viņš sāka strādāt Valsts elektrotehniskās fabrikas fotoķīmijas nodaļā par laborantu, vēlāk – par inženieri, veica fotoemulsiju un fotopapīra izstrādi.

1936. gadā N. Brakšs atgriezās fakultātē par profesora M. Straumaņa subasistentu. Līdztekus viņš arī kļuva par Rīgas Valsts tehnikuma analītiskās ķīmijas skolotāju, kur nostrādāja līdz 1938. gadam.

1938. gadā N. Brakšu izvirzīja par jaunāko asistentu II kvalitatīvajā analītiskajā laboratorijā. Pret to iebilda drošības iestādes, uzskatot, ka N. Brakšam kā „sarkanajam” palikšana

Universitātē un avansēšanās nav vēlama. Iespējamais šādas attieksmes iemesls: N. Brakša māsa Milda un brālis Ādolfs bija PSRS pilsoņi, un viņš bija devies tos apciemot Maskavā. Pateicoties darba pozitīvajam novērtējumam fakultātē un rektoram profesoram Mārtiņam Pīmanim, jautājums atrisinājās labvēlīgi (142). N. Brakšs 1938. gadā kļuva par jaunāko asistentu ar algu Ls 180 mēnesī, bet 1939. gadā – par asistentu ar algu Ls 200 mēnesī.

N. Brakšs varēja nokārtot ģimenes lietas. Par viņa sievu kļuva filoloģijas studente Irmgarde Ķeikule. Viņu meita Vija Brakša (pēc laulībām Vija Segliņa) beidza LVU Ķīmijas fakultāti.

Zinātniskajā darbā N. Brakšs katedras vadītāja M. Straumaņa vadībā pievērsās metāla korozijai – pētījumiem par alumīnija šķīšanu sārmos.

1939. gadā, nodibinoties Saimnieciskās racionalizācijas institūtam, N. Brakšs kļuva tajā par konsultantu ar algu Ls 200 mēnesī. Viņš risināja kurināmā racionālas izmantošanas jautājumus. 1943. gadā institūts izdeva grāmatu „Krāsni un pareiza kurināšana” (20), kuras līdzautors ir N. Brakšs.

1940. gadā, Padomju Savienībai okupējot Latviju un nodibinoties padomju varai, N. Brakšs kļuva par docenta vietas izpildītāju, lasīja kursu „Kurināmo vielu tehnoloģija”. Reizē viņš bija Ķīmijas un farmācijas zinātniskās pētniecības institūta vadītāja profesora M. Straumaņa palīgs. 1941. gada sākumā, docentam Pēterim Krūmiņam repatriējoties uz Vāciju, viņš ieņēma Zemes bagātību pētīšanas institūta konsultanta vietu un sāka kūdras un sapropeļa ķīmiskās izmantošanas pētījumus. Par to vēlāk N. Brakšs rakstījis: „Purvs ir ievērtības cienīga vieta virs zemes.”

Otrā pasaules kara sākumā, 1941. gada 1. jūlijā, vāciešiem ieņemot Rīgu, N. Brakšs atkal kļuva par asistentu Kvalitatīvās analīzes laboratorijā. Viņš turpināja darbu Zemes bagātību pētīšanas institūtā. Pret to iebilda docents Pēteris Krūmiņš, kas 1942. gadā, atgriezies no Vācijas, gribēja pārņemt institūtā pārtvaices iekārtu, kas bija uzstādīta fakultātē. To 1943. gada pavasarī vajadzēja pārvietot uz Slokas kūdras fabriku. Par jaunāko kolēģi ironizēja dekāns profesors Augusts Ķešāns: „Brakšs te nekas nav, ir tikai kalps Straumanim, un ja Straumanis rīt pasaka – ej, viņam jāiet. Te kaut ko runāt var tikai tie, kam ir katedras.”

N. Brakšs cītīgi turpināja M. Straumaņa vadībā pētījumus par alumīnija koroziju, lai izstrādātu disertāciju, jo „laiki ir nedroši un īpaši tādēļ nav ko vilcināties. Ja viss būs nobeigts un attiecīgais papīrs būs kabatā, tad to nekas nevarēs atņemt”.

N. Brakšs 1944. gada 26. aprīlī iesniedza un 26. maijā aizstāvēja disertāciju „Tīralumīnija un bināro kausējumu korozija (šķīšana) bāzēs” (140). Fakultātes padome ar 10 balsīm „par” un vienu „pret” to pieņēma. M. Straumanis atzina: „Brakša disertācija jo skaidri parādījusi, ka pie labas gribas arī kara apstākļos iespējams izstrādāt labu un nopietnu darbu.”

1944. gada oktobrī, lielākajai daļai mācībspēku pametot Rīgu, N. Brakšs devās uz Kuldīgu pie ģimenes. Viņš Kuldīgas vidusskolā mācīja ķīmiju un kosmogrāfiju.

Pēc Vācijas kapitulācijas 1945. gadā N. Brakšs atgriezās Rīgā un strādāja LVU Ķīmijas fakultātē par docentu. Neatzīstot vācu okupācijas laikā aizstāvēto *Dr.chem.tehnoł.* grādu, 1947. gada 1. septembrī viņu pazemināja par vecāko lektoru. Līdztekus N. Brakšs strādāja Zemes bagātību pētīšanas institūtā par konsultantu (1945–1946) un jaunnodibinātās Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Ķīmijas institūtā par vecāko zinātnisko līdzstrādnieku (no 1946. gada). 1948. g. 1. martā LVU N. Brakšs sekmīgi aizstāvēja ķīmijas zinātņu kandidāta disertāciju „Latvijas purva sapropeļa un kūdras ķīmiskā izmantošana” (141).

N. Brakšs, apzinoties, ka viņam nav runātāja talanta, lekcijas izstrādāja ļoti rūpīgi. Tās viņš nolasīja skaidrā un labā valodā. Bagātais fakti materiāls bija apkopots pārdomātās tabulās.

Vadot studentu praksi Līgatnes papīra fabrikā, N. Brakšs dzīvoja turpat strādnieku ciematā. Vairākkārt pasniedzējs apstaigāja studentu darbavietas, interesējās par iegūtiem

datiem. Viņš arī rīkoja ekskursijas, priecājās par Gaujas, Līgatnes, Amatas krastu skaistumu un smilšakmens atsegumiem.

1951. gada martā N. Brakšs pārgāja pamatdarbā uz Zinātņu akadēmijas Ķīmijas institūtu. Jūnijā viņu iecēla par jaunveidojamās Energoķīmijas laboratorijas vadītāja vietas izpildītāju. Ar fakultāti saikne palika. N. Brakšs turpināja lasīt lekcijas.

Atklājās, ka ārzemēs, Vācijā, ar N. Brakša vārdu 1949. gadā bija publicēti trīs raksti žurnālā „J. Electrochem. Soc.” (58–60) un viens žurnālā „Metall” (57). Uzskatīja, ka viņš nelegāli tos nosūtījis M. Straumanim. Patiesībā profesors M. Straumanis, 1944. gadā emigrējot uz Vāciju, bija paņēmis līdzīgi izstrādātos darbus par metāla koroziju bāzēs. Tos viņš, kā godīgs zinātnieks – ar abu vārdiem, publicējis. N. Brakša nomelnošanā sevišķi izcēlās darb biedrs, institūta partorgs Valdemārs Bajārs, kas tīkoja ieņemt viņa vietu (laboratorijas vadītāja amatu). Nelīdzēja N. Brakša paskaidrojumi LVU rektoram J. Jurgenam, Zinātņu akadēmijas prezidentam akadēmiķim J. Peivem un iesniegums Latvijas Komunistiskās partijas sekretāram J. Kalnbērziņam. Viņu atlaida no darba Latvijas Valsts universitātē un Zinātņu akadēmijā (142).

N. Brakšam izdevās iekārtoties darbā Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā Enerģētikas un siltumtehnikas katedrā par asistentu (1953–1955), pēc tam par docentu (1955–1960). Viņš lasīja lekciju kursu „Kurināmais, smērmateriāli un ūdens”, turpināja kūdras un sapropļa pētījumus (13).

1960. gadā, izturot konkursu, N. Brakšs no jauna kļuva par Zinātņu akadēmijas Kūdras ķīmiskās pārstrādes laboratorijas vadītāju. Laboratoriju 1962. gada beigās pievienoja Koksnes ķīmijas institūtam un vēlāk nosauca par Humificēto izejvielu ķīmijas laboratoriju.

Laboratorijas zinātniskā tematika bija noskaidrot iespējas kompleksi izmantot humificētās izejvielas: kūdras, trupējušu koksni un sapropeli. Darba rezultāti (par tiem saņemtas sešas autorapliecības) atspoguļoti daudzos rakstos un vairākās monogrāfijās: „Purvi un kūdra” (1961) (21), „Сапропельные отложения Латвийской ССР и пути их использования” (1971) (23), „Термолиз гумифицированных видов сырья” (1975) (24).

Darbā N. Brakšs apliecināja sevi kā saprātīgu un gudru vadītāju, kuram raksturīga no teiktība, stingrība un atturība. Viņš bija noslēgts, reizē – labvēlīgs un izpalīdzīgs. N. Brakša „skolu” izgājuši vairāki zinātnieki. Viņa vadībā izstrādātas Bruno Vimbas, Mildas Dalbiņas un Laumas Dubavas disertācijas. Laboratorijas reorganizācijas un tematikas maiņas dēļ iesāktos darbus nepabeidza jaunākā zinātniskā līdzstrādniece Vija Biete un inženieris konstruktors Uldis Ziemeļis. Panākumus N. Brakšs guva ar savām darba spējām, čaklumu un gudrību.

Neskatoties uz solīdo vecumu, 1975. gadā N. Brakšu no jauna ievēlēja par laboratorijas vadītāju, bet jau 1976. gadā viņam sākās veselības problēmas (pirmais insults un ilga slimošana). Laboratorijas vadītāja vietu bija jāatdod Gaļinai Domburgai, kura (tāpat kā savā laikā Valdemārs Bajārs) nepierādīja sevi darbā.

Pēc aiziešanas pensijā N. Brakšs piedzīvoja atkārtotu insultu. Lai atgūtu runas un rakstu prasmi, viņš pievērsās atmiņām, nosaucot savus kolēģus nedaudz pārveidotos vārdos (142). Straumanis kļuva par Baumani, Ieviņš – par Sīviņu, bet Štrenks – par Venku. No sagatavotā rokraksta publicēta neliela nodaļa „Par neorganiskās ķīmijas tradīcijām Latvijas universitātē” grāmatā „Ķešāns dzīvē un darbā” (139).

Dzīves nogalē N. Brakšs vasaras pavadīja Kuldīgā. Atvēsinoties Ventas rumbā zem ūdens šalts, viņš vēlreiz piedzīvoja insultu. Pārvests uz slimnīcu Rīgā, zinātnieks nomira 1981. gada 19. augustā un tika apbedīts Meža kapos.

Zinātniskie pētījumi

Savā doktora disertācijā (140) N. Brakšs laikā no 1938. līdz 1944. gadam izpētīja tīra alumīnija (99,998 %) šķīšanas ātrumu bāzēs (NaOH, KOH, Ba(OH)₂, Sr(OH)₂, Mg(OH)₂, NH₄OH).

Viņš konstatēja, ka alumīnija šķīšanas ātrumu (V) NaOH un KOH šķīdumos ar šķīduma normalitāti (N) saista vienādojums:

$$V = 18,9 \sqrt[3]{N}$$

Šī sakarība ir spēkā, ja šķīduma koncentrācija ir mazāka par 1 N.

Koncentrētākos šķīdumos šķīšanas ātrums pakļaujas vienādojumam

$$V = a + bN, \text{ kur}$$

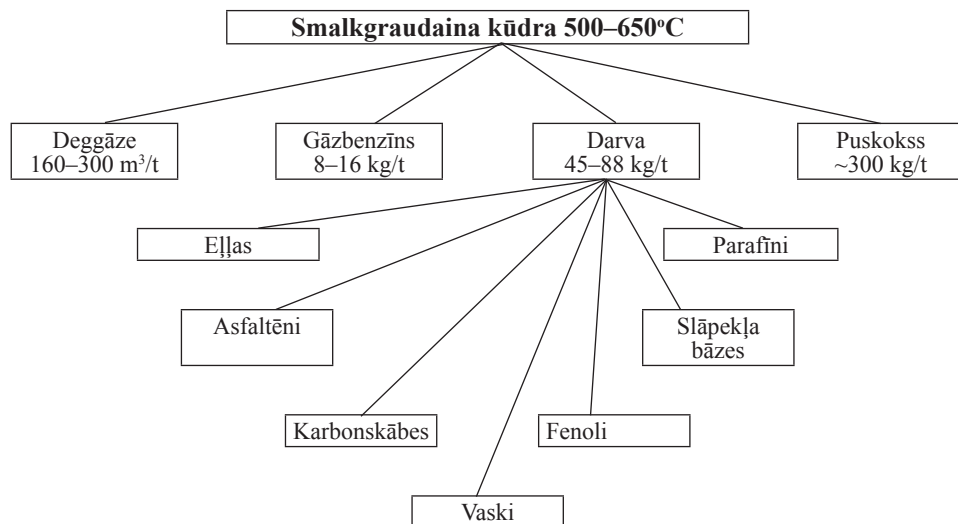
a un b – konstantes, kas raksturīgas dotajam sārnam un koncentrācijas intervālam.

Ja alumīnijā ir leģējošie elementi, tad šķīšanas ātruma saistību ar leģējošā elementa daudzumu apraksta vienādojums:

$$V = a + b \log C, \text{ kur}$$

a un b – konstantes; V – ūdeņraža izdalīšanās ātrums, mm³/cm².min; C – leģējošā elementa daudzums (masas procenti) alumīnijā (47, 52, 57–60).

Pētot humificētas izejvielas: kūdru, sapropeli, trupējušu koksni, N. Brakšs secināja, ka nepieciešama šo izejvielu kompleksa izmantošana. Viņš pētījis dažādas šo izejvielu pārstrādes shēmas. Daudz tika strādāts pie kūdras kompleksās termiskās apstrādes jautājumiem (21). Šajā procesā iegūstamie produkti parādīti shēmā (skat. 1. attēlu).

1. att. Kūdras kompleksā termiskā apstrāde

Kūdras kompleksajā ķīmiskajā apstrādē N. Brakšs ieteica izmantot organisko šķīdinātāju maisījumu (spirts–benzols) (21). Pēc kūdras apstrādes ar šo maisījumu, šķīdumu pārdestilē un iegūst bitumus. Bitumus tālāk pārstrādājot, iegūst vaskus, fenolus, parafīnus.

Kūdru, no kuras ekstrahēti bitumi, hidrolizē ar atšķaidītu sērskābi, lai hemicelulozes pārvērstu ūdenī šķīstošos cukuros. Cukurus raudzējot, iegūst spirtu vai lopbarības raugu.

Hidrolīzes procesa atlikumu (polisaharīdus, pentozes, uronskābes) oksidē ar slāpekļskābi un iegūst skābeņskābi, etiķskābi u. c. produktus.

Sapropelu kompleksai izmantošanai N. Brakšs rekomendēja šādu shēmu:

- sapropelu virsējos slāņus, kas bagāti ar B₁₂ vitamīnu, izmantot par lopbarības piedevu,
- sapropelus ar lielu pelnu saturu izmantot par mēslojumu,
- sapropelus ar mazu pelnu saturu apstrādāt ķīmiski.

Viena no ķīmiskās apstrādes metodēm ir puskoksēšana. Šo metodi ar labiem panākumiem izmanto brūnoglekļu un degslānekļu pārstrādē. Brakšs izpētīja šīs metodes lietošanu Latvijas sapropeliem un konstatēja, ka, veicot puskoksēšanu 500°C temperatūrā bezgaisa telpā, dažos gadījumos darvas iznākums var pārsniegt pat 30 % no sapropela sausās masas (Spigu purvs) un tāpat arī puskoksa iznākums (Oleru purvs) (24).

Pārdestilējot darvu 400–450°C temperatūrā, no 1 g sapropela sausās masas iegūst: ogli 0,43; sveķus 1,79; organiskās bāzes 2,65; karbonskābes 0,56; fenolus 0,86; asfaltēnus 2,24 un parafīnu 4,52 mg.

Apstrādājot sapropelus ar dažādiem organiskajiem šķīdinātājiem, N. Brakšs konstatēja, ka labākos rezultātus dod spirta–benzola maisījums (1:1). Atsevišķos gadījumos ekstraktā pārgāja pat vairāk nekā 9 % no sausās masas (Oleru purva sapropelis). No ekstrakta var iegūt dažādus vaskus (23, 24).

Ņemot vērā toreizējās cenas, N. Brakša ieteiktas humificēto izejvielu pārstrādes metodes bija nerentablas. Cenu mērogiem mainoties, situācija jau tuvākajā laikā var būtiski pārvērsties.

Autori izsaka pateicību N. Brakša kādreizējai līdzstrādniecei *Dr.chem.* L. Dubavai par vērtīgajām konsultācijām šā raksta tapšanas laikā.

LITERATŪRA

Par Nikolaju Brakšu

1. *Es viņu pazīstu*. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. Rīga : Biogrāfiskā archīva apgāds, 1939, 90. lpp.
2. *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 1. [sēj.]. Rīga : Zinātne, 1967, 255. lpp.
3. *Latvju enciklopēdija 1968–1982*. 1. [sēj.]. Rockville : Amerikas latviešu apvienības latviešu institūts, 1983.
4. *Enciklopēdiskā vārdnīca*. 1. [sēj.]. Rīga : Latvijas enciklopēdiju redakcija, 1991, 98. lpp.
5. *Latvijas daba*. 6. [sēj.]. Rīga : Preses nams, 1998, 431. lpp.
6. *Latvijas enciklopēdija*. 1. [sēj.]. Rīga: V. Belokoņa izdevn., 2002, 745. lpp.
7. *Zinātne tēvzemei divdesmit gados 1918–1938*. Štraumanis M. Ķīmija. Rīga : LU, 1938, 143–173. lpp. [Par N. Brakšu 157. lpp.]
8. *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919–1939*. 1. [sēj.]. Ķešāns A. Ķīmijas fakultāte. Rīga : LU, 1939, 363.–430. lpp.
9. *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919–1939*. 2. [sēj.]. Jaunākais asistents Nikolajs Brakšs. Rīga : LU, 1939, 215.–216. lpp.
10. *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā*. 2. [sēj.]. (1919–1958) Brakšs Nikolajs. Rīga: RTU, 2004, 425. lpp.
11. *Ķīmija Latvijas Universitātē (1919–1944)*. Brakšs Nikolajs. Rīga : Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 147. lpp.
12. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Docenta Nikolaja Brakša dzīves līkloči. *Jaunais Inženieris*, 2005, 16.jūn., 18.–19., 21. lpp.
13. *Lauksaimniecības augstākā izglītība Latvijā (1862–1999)*. Brakšs Nikolajs. Jelgava : Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 1999, 127. lpp.
14. Brakšs Nikolajs, doc., *Dr.chem.* *Technikas apskats*, 1955, 6., 17. lpp.
15. **Grosvalds, I.** Mārtiņš Štraumanis un Ķīmijas fakultāte. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.3, 1998, 3.–18. lpp. [Par N. Brakšu 11., 12., 14., 15., 16.lpp.]
16. **Alksnis, U.** Mārtiņa Štraumaņa pētījumi elektroķīmijā. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.3, 1998, 19.–25. lpp. [Par N. Brakšu 21., 22. lpp.]

17. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Docentam Nikolajam Brakšam – 100. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.3, 2005, 299.–302. lpp. Grāmatas un brošūras
18. **Brakšs, N.** Mašīnisma kultūra. Rīga : Rāmavas apgāds, 1939, 15. lpp.
19. **Brakšs, N.** Tehnikas un kultūras pamatjautājumi. I. Rīga : Literatūra, 1939, 150. lpp.
20. **Delviģis, A., Kalniņš, A., Balgalvis, A., Kroms, A., Ozols, E., Rone, A., Fricberga, E., Ieleja, K., Brakšs, N., Eltermanis, A., Kriekšis, A.** Krāsnis un pareiza kurināšana. Rīga : Saimniecības literatūras apgāds, 1943, 264. lpp.
21. **Brakšs, N.** Purvi un kūdra. Rīga : LPSR ZA izdevn., 1961, 91. lpp.
22. **Бракш, Н., Дубава, Л., Логина, К., Бракш, И.** Сапропелевые отложения водоемов Латвийской ССР. Рига : Зинатне, 1967, с. 80.
23. **Бракш, Н.** Сапропелевые отложения и пути их использования. Рига : Зинатне, 1971, с. 282.
24. **Абеле, К., Биете, В., Бракш, Н., Далбиня, М., Дубава, Л., Зиемелис, У., Кристоне, А.** Термолит гумифицированных видов сырья. Рига : Зинатне, 1975, с. 141.
25. **Бракш, Н., Ванга, К., Вимба, Б., Далбиня, М.** Гумифицированные виды сырья Латвийской ССР. Рига: Зинатне, 1976, с. 168.

Zinātniskie, populārzinātniskie raksti un referātu tēzes

26. **Brakšs, N.** Māksla un tehnika. *Daugava*, Nr.18, 1932, 1349–1353. lpp.
27. **Brakšs, N.** Māksla un saimniecība. *Ekonomists*, Nr.17, 1932, 622–626. lpp.
28. **Brakšs, N.** Elektrokīmiskās rūpniecības nākotnes izredzes Latvijā sakarā ar Daugavas ūdensspēku izbūvi. *Ekonomists*, Nr.3, 1933, 114.–116. lpp.; Nr.4, 149.–152. lpp.
29. **Brakšs, N.** Baltijas valstu kopdarbības nozīme rūpniecībā. *Igaunū un Latviešu Biedrības Mēnešraksts*, Nr.4, 1934, 37.–41. lpp.
30. **Brakšs, N.** Tehnokrātija. *Ekonomists*, 1935, Nr.21, 786.–791. lpp.
31. **Straumanis M., Brakšs N.** Der Aufbau des Zink-Cadmium Eutektikums. *Z.phys.Chem.*, Abt. B, Nr.30, 1935, 117.–131. S.
32. **Brakšs, N.** Kā Vācija domā nokārtot dzinējielvu pašapgādi? *Ekonomists*, Nr.9, 1936, 344.–346. lpp.
33. **Brakšs, N.** Kūdras ķīmiskā izmantošana. *Ekonomists*, Nr.3, 1936, 121.–124. lpp.
34. **Brakšs, N.** Ogļu „sašķidrināšanas” problēma. *Dzelzceļa Vēstnesis*, Nr.14, 1936, 296.–299. lpp.
35. **Brakšs, N.** Piezīmes par mūsdienu tehnisko izglītību. *Students*, Nr.8, 1936, 183.–184. lpp.
36. **Brakšs, N.** Šķidro kurināmo ieguves problēma no ogļēm. *Dzelzceļa Vēstnesis*, Nr.27, 1936, 296.–299. lpp.
37. **Brakšs, N.** Kombinētā kūdras izmantošana enerģijas saimniecībā un rūpniecībā. *Ekonomists*, Nr.19, 1937, 779.–781. lpp.
38. **Brakšs, N.** Metallu produkcijas 1935. gadā. *Ekonomists*, Nr.1, 1937, 25.–27. lpp.
39. **Brakšs, N.** Pagātnes un nākotnes inženieris. *Students*, Nr.1, 1937, 28.–30. lpp.
40. **Brakšs, N.** Slāpekļmēslu rūpniecības stāvoklis pasaulē. *Ekonomists*, Nr.7, 1937, 267.–268. lpp.
41. **Brakšs, N.** Tehnikas teorija, tās pamatjautājumi un praktiskā nozīme. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*, 1937, 267.–271; 313.–317. lpp.
42. **Straumanis, M., Brakšs, N.** Der Aufbau der Bi-Cd-, Sn-Zn-, Sn-Cd- und Al-Si Eutektika. *Z.phys.Chem. Abt.B*, Nr.38, 1937, 140.–155. S.
43. **Brakšs, N.** Ievads grām. K. Ieleja (K. Tīfentāls). Tehnikas meistardarbi. Rīga: Literatūra, 1938, 77. lpp.
44. **Brakšs, N.** Ražošanas un zinātniskā pētīšana. *Ekonomists*, Nr.1, 1939, 20.–26. lpp.
45. **Brakšs, N.** Tehnika un gara dzīve. *Sējējs*, Nr.4, 1939, 350.–357. lpp.
46. **Straumanis M., Brakšs N.** Die Wasserstoffüberspannung am Cadmium bei Luftzutritt. *Z.phys.Chem. Abt. A*, 1939, 185, 37.–44. S.
47. **Straumanis, M., Brakšs, N.** Über die Lösungsgeschwindigkeit des Aluminiums in Natronlauge. *Korrosion und Metallschutz*, 1939, 15, 1/2, 5.–11. S.
48. **Brakšs, N.** Pētījumi par degvielu patēriņu apgaismošanas ķermeņos. *Ekonomists*, Nr.19/20, 1940, 1113.–1120. lpp.
49. **Brakšs, N.** Tehnika un kultūra. *Tehnika un Celtniecība*, Nr.3, 1940, 78–82. lpp.
50. **Straumanis, M., Brakšs, N.** Das Potential des Zn-Cd- Eutektikums. *Korrosion und Metallschutz*, 1940, 120, 1/2, 27.–33. S.
51. **Brakšs, N.** Latvijas PSR vietējo izrokamo kurināmo ķīmiskās izmantošanas pētījumi tekošajā piecggadē. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.1, 1947, 119.–126. lpp.
52. **Brakšs, N.** Alumīnija un tā bināru kausējumu šķīšana bāzēs. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.2, 1948, 119.–130. lpp.
53. **Brakšs, N.** Dažu Latvijas purvu kūdras puskoksēšanas un koksēšanas mēģinājumi. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.1, 1948, 137.–146. lpp.

54. **Brakšs N., Jansons, N.** Kurzemes Loses rajona brūnoglū sausās pārtvaices pētījumi. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.6, 1948, 111.–123. lpp.
55. **Brakšs, N., Lieldiens, R.** Par Latvijas PSR purvu sapropēja pirmdarvu iznākumiem un sastāvu. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.7, 1948, 73.–83. lpp.
56. **Brakšs, N.** Sapropēja sausās pārtvaices mēģinājumi laboratorijas un pusrūpniecisku dimensiju aparatūrā. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.11, 1948, 101.–114. lpp.
57. **Straumanis, M., Brakšs, N.** Die Auflosungsgeschwindigkeit des reinsten Aluminiums und dessen binärer Leguierungen in Basen. I. Metall., 1949, 3, 314, 41.–47. S.
58. **Straumanis, M., Brakšs, N.** The effect of minor alloying elements on the rate of dissolution of aluminium in bases. *J. Electrochem. Soc.*, 1949, 96, 6, 310.–317. p.
59. **Straumanis, M., Brakšs, N.** The rate of solution of highest purity aluminium in sodium hydroxide solution. *J. Electrochem. Soc.*, 1949, 95, 2, 98.–106. p.
60. **Straumanis, M., Brakšs, N.** The rate of solution of high purity aluminium in various bases. *J. Electrochem. Soc.*, 1949, 96, 1, 21.–26. p.
61. **Bajārs, N., Brakšs, N.** Par dažu Latvijas PSR purvu sapropēju grupu sastāvu. *LPSR Ķīmijas Institūta Zinātniskie Raksti*, Nr.1, 1950, 155.–162. lpp.
62. **Brakšs, N., Bajārs, V.** Par Latvijas purvu sapropēja puskoksa, puskoksēšanas, gāzu un darvu ūdeņu īpašībām. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.1, 2, 1950, 97.–106. lpp.
63. **Brakšs, N., Šķēle, V.** Par sapropēju darvas parafinmasas izvērtēšanas iespējām. *LPSR Ķīmijas Institūta Zinātniskie Raksti*, Nr.1, 1950, 127.–137. lpp.
64. **Brakšs, N., Šķēle, V.** Sapropēja darvas destilātu attīrīšanas pētījumi. *LPSR Ķīmijas Institūta Zinātniskie Raksti*, Nr.1, 1950, 138.–154. lpp.
65. **Brakšs, N., Bajārs, V., Biseniece, S.** Sapropēja pirogenētiskā sadalīšanās dažādās temperatūrās. *LPSR Ķīmijas Institūta Zinātniskie Raksti*, Nr.1, 1950, 163.–170. lpp.
66. **Brakšs, N., Lieldiens, R.** Sapropēja pirmdarvu pārstrādāšana ar frakcionālas pārtvaices metodi. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.5, 1950, 23.–35. lpp.
67. **Eiduks, J., Brakšs, N.** Par apdedzināta ģipša saistīšanās palēninātājiem. *LVU Zinātniskie Raksti*, Nr.5, 1952, 161.–198. lpp.
68. **Баярс, В., Бракш, Н., Бисенице, С.** Термическое разложение сапропеля в зависимости от температуры. *Изв. АН Латв.ССР*, №3, 1953, с. 111–121.
69. **Brakšs, N., Vimba, B., Kalniņš, A.** Sapropēja termiskā šķīdināšana kā metode mākslīgo šķīdro kurināmo iegūšanai. *LLA Raksti*, Nr.5, 1956, 427.–435. lpp.
70. **Vimba, B., Brakšs, N., Kalniņš, A.** Par šķīdro degvielu iegūšanas iespējām no sapropēja, to termiski šķīdinot. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.5, 1957, 63.–74. lpp.
71. **Brakšs, N.** Degvielas un eļļas. **№: Mehanizatora rokasgrāmata.** Rīga: LVI, 1957, 287. lpp.
72. **Vimba, B., Brakšs, N., Kalniņš, A.** Par sapropēju termiskās šķīdināšanas šķīdro produktu īpašībām. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.6, 1957, 69.–77. lpp.
73. **Brakšs, N., Šķēle, V., Nagliņa, Dz.** Par Latvijas PSR kūdras ķīmiski tehnoloģiskajām īpašībām. *LLA Raksti*, Nr.7, 1958, 521.–530. lpp.
74. **Баярс, В., Бракш, Н.** Зависимость состава продуктов термического разложения сапропеля от температуры нагрева. Исследования в области торфа и сапропеля. Труды Института химии АН Латв.ССР, №2, 1958, с. 33–44.
75. **Бракш, Н., Смелтере, Т., Шкеле, В.** К вопросу об озерных сапропелях Латвийской ССР. Исследования в области торфа и сапропеля. Труды Института химии АН Латв.ССР, №2, 1958, с. 3–19.
76. **Шкеле, В., Бракш, Н.** Исследования состава фенолов первичного сапропелевого дегтя. Исследования в области торфа и сапропеля. Труды Института химии АН Латв.ССР, 1958, №2, с. 71–81.
77. **Шкеле, В., Бракш, Н.** Изучение скорости термического разложения торфа. Исследования в области торфа и сапропеля. Труды Института химии АН Латв.ССР, №2, 1958, с. 99–117.
78. **Бракш, Н., Смелтере, Т., Шкеле, В.** Об озерных сапропелях Латвийской ССР. Сапропели и их использования. Институт торфа АН БССР, Минск, 1958, с. 100–110.
79. **Бракш, Н., Далбинь, М., Баярс, В., Смелтере, Т., Шкеле, В.** Опыт добычи сапропеля с помощью шлососа. Исследования в области торфа и сапропеля. Труды Института химии АН Латв.ССР, №2, 1958, с. 21–31.
80. **Бракш, Н., Vimba, B., Калниньш, А.** Тезисы докладов на совещании о новых методах рационального использования местных топлив: Рига, АН Латв.ССР, 2–5 сентября 1958 [О свойствах и путях использования сапропелей Латвийской ССР]. Рига, 1958, с. 11–12.
81. **Бракш, Н., Vimba, B., Калниньш, А.** О свойствах и путях использования сапропелей Латвийской ССР. *Известия АН Латв. ССР*, № 8, 1958, с. 43–50.
82. **Бракш, Н., Шкеле, В., Наглиня, Д.** О химико-технологических свойствах торфов Латвийской ССР. *Труды АН Латв. ССР*, 1958, № 7.

83. **Бракш, Н., Вимба, Б., Калниньш, А.** *Термическое разложение сапропеля.* Сапропели и их использование. Минск: Изд-во АН БССР, 1958, с. 111–120.
84. **Шкеле, В., Бракш, Н.** Тезисы докладов на совещании о новых методах рационального использования местных топлив: Рига, АН Латв. ССР, 2–5 сентября 1958 [Химико-технологическая характеристика торфов Латвийской ССР]. Рига, 1958, с. 33.
85. **Brakšs N., Miliņš N., Titans A.** Sapropela ekstrakcija un oksidācija. *LLA Raksti*, Nr.8, 1959, 379.–386. lpp.
86. **Вимба, Б., Тауциньш, Э., Бракш, Н., Вальдманис, А.** *Сапропели Латвийских озер, их состав и биологические свойства.* Физиология и биохимия питания сельскохозяйственных животных. Рига : АН Латв.ССР, № 2, 1959, с. 113–125.
87. **Шкеле, В., Бракш, Н.** *Химико-технологическая характеристика торфов Латвийской ССР.* Новые методы рационального использования местных топлив. Рига, АН Латв. ССР, 1959, с. 95–105.
88. **Бракш, Н., Вимба, Б., Калниньш, А.** *Сапропелевые отложения Латвийской ССР и их использование.* Новые методы рационального использования местных топлив. Рига : АН Латв. ССР, 1959, 155–166 с.
89. **Vimba, V., Brakšs, N., Streipa, I., Matvejeva, D.** Par bora, joda un broma saturu Latvijas PSR sapropelēs. *LLA Raksti*, Nr. 9, 1960, 129.–133. lpp.
90. **Калниньш А., Тучшевич В., Бракш Н.** *Запасы пентозаносодержащего сырья в Латвийской ССР.* Ресурсы пентозаносодержащего сырья в СССР. Рига, 1960, с. 135–148.
91. **Brakšs, N., Miliņš, N.** Pētījumi par sapropela kompleksās izmantošanas iespējām ar hidrolīzes un saustvaices metodi. *LLA Raksti*, Nr.9, 1960, 471–479. lpp.
92. **Brakšs, N., Alksne, L., Āboliņš, J., Kalniņš, A.** Sapropela un kūdras humīnskābes kā saistviela atlikumu izmantošanā. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.10, 1960, 101–106. lpp.
93. **Brakšs, N., Dirba, V.** Par dažām Latvijas PSR sapropela atradnēm un to nogulumu īpašībām. *LPSR ZA Vēstis*, Nr.11, 1961, 83–89. lpp.
94. **Brakšs, N.** *Kurināmais.* Lauksaimniecības enciklopēdija, 2. [sēj.], Rīga : Liesma, 1961, 757–758. lpp.
95. **Brakšs, N., Egle, L., Āboliņš, J.** Sapropelis kā saistviela izstrādājumu gatavošanā no koksnes atkritumiem. *LLA Raksti*, Nr.10, 1961, 549–563. lpp.
96. **Бракш, Н.** *Использование озерных и болотных отложений в сельском хозяйстве Латв. ССР.* Наука сельскому хозяйству. АН Латв.ССР, 5, Рига : АН Латв.ССР, 1961, с. 85–86.
97. **Бракш, Н., Калниньш, А.** *Сапропелевые отложения Латвийской ССР и их использование.* Межвузовская научная конференция по использованию сапропеля в сельском хозяйстве. Тезисы докладов. Свердловск, 1961, 14–16 с.
98. **Лапушонок Ю., Бракш Н., Логина К.** Исследования о содержании восков в торфах Латв.ССР. *Известия АН Латв.ССР*, сер. хим., №4, 1962, 589–598 с.
99. **Бракш Н., Лапушонок Ю.** Некоторые данные об исходном сырье для получения торфяного воска в Латв.ССР. *Торфяная промышленность*, №1, 1962, 16–18 с.
100. **Вимба Б., Ланса Е., Бракш Н., Малдавс З.** Сапропели Латвийской ССР и их использование в качестве удобрения. *Труды Свердловского с/х института*, №10, 1962, 221–228 с.
101. **Бракш, Н., Далбинь, М., Калниньш, А.** Характеристика сапропелевых отложений Латвийской ССР и пути их использования. *Труды Свердловского с/х института*, №10, 1962, с. 35–46.
102. **Бракш, Н., Лапушонок, Ю.** Некоторые данные о характеристике свойств торфяного воска. *Торфяная промышленность*, №6, 1963.
103. **Бракш, Н., Далбиня, М., Калниньш, А.** Выставка достижений народного хозяйства СССР (Институт химии древесины Латв.ССР). 1964, Рига : [гранулированные органоминеральные удобрения длительного действия на основе сапропеля]. Рига, 1964, с. 1–4.
104. **Далбиня, М., Бракш, Н., Биете, В., Калниньш, А.** О скорости выщелачивания водой нитратов (NaNO₃, NH₄NO₃) из сапропелевых гранул. *Известия АН Латв.ССР*, №3, 1964, с. 365–372.
105. **Бракш, Н., Дубава, Л., Зиемелис, У., Абеле, К.** Основы получения восков методом скоростного нагрева : [тезисы докладов научной конференции по проблеме «Получение и использование восков и сопутствующих продуктов из бурых углей и торфа»]. Минск: Наука и техника, 1964.
106. **Бракш, Н., Даниланс, И., Андерсонс, О.** *Сапропелевые месторождения Латвийской ССР.* Сапропелевые месторождения СССР. Москва : АН СССР, Главгеология РСФСР, 1964, с. 20.
107. **Бракш Н., Зиемелис У., Дубава Л., Абеле К.** Экспериментальная установка для получения когцентратов восков способом скоростного нагрева : [тезисы докладов

- научной конференции по проблеме «Получение воска и сопутствующие продукты из бурых углей и торфа». Минск : Наука и техника, 1964.
108. **Вимба, Б., Кроп, В., Бракш, Н., Лапса, Е., Рабинович, А.** Химический состав сапропелей Латвийской ССР и характеристика некоторых месторождений : [доклады к 8-му международному конгрессу почвоведов]. Елгава, 1964, с. 10–20.
 109. **Бракш, Н., Далбиня, М., Биете, В., Калниньш, А., Вимба, Б.** Гранулированные органо минеральные удобрения на основе сапропеля : [тезисы и рефераты докладов Второй межвузовской конференции по использованию сапропеля в сельском хозяйстве]. Свердловск, 1966, с. 8.
 110. **Шлесер, Э., Бракш, Н., Калниньш, А.** Механизированная заготовка мелкозернистого сапропеля для использования в сельском хозяйстве : [тезисы и рефераты докладов Второй межвузовской конференции по использованию сапропеля в сельском хозяйстве]. Свердловск, 1966, с. 159–160.
 111. **Бракш, Н., Дубава, Л., Логина, К.** О необходимости полной химической характеристики сапропелей, используемых в сельском хозяйстве : [тезисы и рефераты докладов Второй межвузовской конференции по использованию сапропеля в сельском хозяйстве]. Свердловск, 1966, с. 2.
 112. **Brakšs, N., Danilāns, I., Druvietis, R.** *Kūdra*. 2. [sēj.]. Latv. PSR Mazā enciklopēdija. Rīga : Zinātne, 1968. 176. lpp.
 113. **Бракш, Н., Далбиня, М., Биете, В., Калниньш, А., Вимба, Б.** Гранулированные органо минеральные удобрения на основе сапропеля. [т.] 18. Труды Свердловского сельскохозяйственного института. 1968, с. 168–175.
 114. **Дубава, Л., Бракш, Н., Логина, К.** Химическая характеристика сапропелей Латвийской ССР. [Т.] 17. Труды Свердловского сельскохозяйственного института. 1968, с. 86–91.
 115. **Бракш, Н., Дубава, Л., Зиемелис У.** Комплексное химическое использование битуминозных торфов. Институт химии древесины АН Латв. ССР, 1969.
 116. **Brakšs, N.** *Puskoksššana*. 3. [sēj.]. Latv. PSR Mazā enciklopēdija. Rīga : Zinātne, 1970. 108. lpp.
 117. **Brakšs, N., Mukāne, L.** *Sapropelis*. 3. [sēj.]. Latv. PSR Mazā enciklopēdija. Rīga : Zinātne, 1970. 290. lpp.
 118. **Бракш, Н., Биете, В., Далбиня, М., Калниньш, А.** О влиянии природы сапропеля на свойства органо минеральных гранул. *Известия АН Латв. ССР*, №9, Рига, 1970, с. 48–55.
 119. **Brakšs, N., Kalniņš, A., Kalniņa, N., Siškova, Z., Ābele, K., Dalbiņa, M.** *Mežu palīdzība lauksaimniecībai*. 2. [sēj.]. Augkopība. Ķīmija un bioloģija lauksaimniecībai. Rīga : Zinātne, 1971.
 120. **Бракш, Н., Дубава, Л., Калниньш, А.** Получение воска и других химических продуктов из торфа методом скоростного термоллиза. *Известия АН Латв. ССР*, 1971, №7, с. 37–44.
 121. **Бракш, Н., Дубава, Л., Калниньш, А.** Скоростной термоллиз сапропеля с целью получения химических продуктов. *Известия АН Латв. ССР*, №9, 1971, с. 112.
 122. **Brakšs N., Dubava L., Dalbina M., Kalniņš A.** Complex chemical utilization of bituminous peats and sapropels by method of highspeed thermolysis : [in: The proceedings of the 4th International Peat Congress]. Vol. 4, 1972.
 123. **Brakšs, N., Dalbina, M., Vimba, V., Kalniņš, A.** Granulating organomineral fertilizers in sapropel and peat shiff basis : [in: The proceedings of the 4th International Peat Congress]. Vol. 4, 1972.
 124. **Дубава, Л., Бракш, Н.** Заседание IV комиссии международного общества по торфу (МТО) в Латвийской республике. *Известия АН Латв. ССР*, №1, 1972, с. 135–136.
 125. **Биете, В., Далбиня, М., Бракш, Н., Калниньш, А.** Скоростной термоллиз гнилой древесины. №12, *Химия древесины*, Рига, 1972. 101–106 с.
 126. **Бракш, Н., Далбиня, М., Биете, В., Калниньш, А.** Комплексные длительнодействующие гранулированные органо минеральные удобрения на основе торфяного и сапропелевого сырья. [Т.] 2. Продукты переработки древесины сельскому хозяйству. Тезисы докладов Всесоюзной конференции. Рига, Зинатне, 1973, с. 5
 127. **Бракш, Н., Зиемелис, У., Абеле, К., Дубава, Л.** Экспериментальные установки для получения концентратов восков способом скоростного нагрева : [тезисы докладов научной конференции по проблеме «Получение и использование восков и сопутствующих продуктов из бурых углей и торфа». Минск: Наука и техника, 1974.
 128. **Бракшб, Н.** Ресурсы сапропелей Латвийской ССР: [тезисы докладов 2-ой республиканской конференции по сапропелям]. Минск: Наука и техника, 1974.
 129. **Бракш, Н., Далбиня, М., Дубава, Л.** Основные направления технологического использования сапропелей. Проблемы использования сапропелей в народном хозяйстве. Минск: Наука и техника, 1974, с. 59–60.

130. **Бракш, Н., Зиемелис, У., Дубава, Л., Абеле, К., Калниньш, А.** Основы получения восков методом скоростного нагрева: [тезисы докладов научной конференции по проблеме «Получение и использование восков и сопутствующих продуктов из бурых углей и торфа»]. Минск: Наука и техника, 1974.
131. **Бракш, Н., Зиемелис, У., Дубава, Л., Абеле, К., Калниньш, А.** Технологическая схема скорости термоллиза торфа для получения восков и других продуктов. *Известия АН Латв. ССР*, №1, 1974, с. 67–72.
132. **Бракш, Н., Далбиня, М., Биете, В., Калниньш, А.** Комплексные длительнодействующие гранулированные органоминеральные удобрения на основе торфяного и сапропелевого сырья. Колос, 1974.
133. **Бракш Н., Дубава Л., Зиемелис У., Абеле К., Калниньш А.** Выделение восков методом низкотемпературного скоростного нагрева. *Химия твердого топлива*, №6, 1975, с. 51–55.
134. **Дубава, Л., Зиемелис, У., Бракш, Н.** Перспективы комплексной химической переработки торфа путем низкотемпературного скоростного термоллиза. *Известия АН Латв. ССР*, №2, 1978, с. 36–46.
135. **Бракш, Н., Вимба, Б., Аболиньш, Я., Юревиц, Э.** Направления использования торфа и сапропеля. Использование торфа и сапропеля в сельском хозяйстве. [Выпуск] 141. Труды ЛСХА. Елгава: ЛСХА, 1978, с. 3–6.
136. **Далбиня, М., Бракш, Н., Биете, В.** Новые методы использования торфяного и сапропелевого сырья: [тезисы докладов на всеоюзном семинаре по обмену опытом производства и применения в строительстве теплоизоляционных материалов из торфа. Тюмень 23–25 октября 1979 г.]. Москва, 1979, с. 37–38.
137. **Далбиня, М., Кристоне, А., Калниньш, А., Бракш, Н.** Об использовании продуктов скоростного термоллиза загнивающей древесины. *Химия древесины*, №2, 1980, с. 78–81.
138. **Дубава Л., Бракш Н., Зиемелис У., Тамашас М.** Торфяная промышленность. Москва : Недра, 1981, №7, с. 20–22.
139. **Brakšs N.** *Par neorganiskās ķīmijas tradīcijām Latvijas Universitātē.* Augusts Kešāns dzīvē un darbā. Rīga: Zinātne, 1981, 237.–244. lpp. Nepublicētie darbi
140. **Brakšs, N.** *Tīralumīnijs un tā bināru kausējumu korozija (šķīšana) bāzēs* : doktora disertācija. Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 54. fonds. Mašīnraksts.
141. **Brakšs, N.** *Latvijas purvu sapropela un kūdras ķīmiskā izmantošana*: kandidāta disertācija. Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 54. fonds. Mašīnraksts. 200 lpp.
142. **Brakšs, N., Mālkalns, Jēkabs un citi** (1900–1945). Rīga, Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 1981, 54. fonds, 4.–5. lieta, 681 lp.

Autorapliecības

143. **Калниньш, А., Абеле, К., Бракш, Н., Зиемелис, У., Спицина, П.** Способ сушки сыпучих материалов. Авт.свид. № 232130. Бюлл. 36. 1968.
144. **Бракш, Н., Далбиня, М., Дубава, Л., Лапушонок, Ю., Стонанс, Я., Скудра, Г.** Способ термической переработки мелкозернистых твердых битуминозных топлив. Авт. свид. № 221192. Бюлл. 21, 1968.
145. **Бракш, Н., Дубава, Л., Стонанс, Я., Абеле, К., Далбиня, М., Гриндулис, Ю., Лапушонок, Ю.** Способ термической переработки мелкозернистых твердых топлив. Авт. свид. № 226072. Бюлл. 28, 1968.
146. **Зиемелис, У., Бракш, Н., Абеле, К., Дубава, Л.** Реактор для скоростного гидролиза. Авт. свид. № 386974. Бюлл. 27, 1973.
147. **Кулькевиц, А., Зиемелис, У., Калниньш, А., Бракш, Н., Дубава, Л., Абеле, К., Буцена, А.** Способ получения фурфурола. Авт. свид. № 454206. Бюлл. 47, 1974.
148. **Клявнияс, С., Удровский, Г., Леване, В., Седвалд, А., Лужков, А., Беккер, М., Калниньш, А., Бракш, Н., Далбиня, М., Вимба, В.** Питательная среда для выращивания продуцента L-лизина. Авт. свид. № 656341. 1978. Бюлл.

Summary

Docent Dr.chem. Nikolajs Brakšs is the founder of the chemical investigation of peat and sapropel in Latvia. His academic and scientific work is connected with Latvian University, Latvian Academy of Agriculture and Latvian Academy of Sciences.

Nicolajs Brakšs is the pupil of Martiņš Straumanis, the professor of physical chemistry. He has started his scientific career with research on corrosion of metals. His doctorate theses is on the corrosion and solution of aluminium in alkali liquids. N. Brakšs has made several important breakthroughs in science. In the conditions of a laboratory and with half-industrial equipment, using sapropel he has obtained liquid fuel, but from peat he has produced wax, phenol, furfural, organic acids and other valuable chemical production.

Klasiskās filoloģijas izcilie vārdi LU vēsturē – Anna Rāta

Prominent Names of Classical Philology in the History of the University of Latvia – Anna Rata

Māris Strads

LU Moderno valodu fak.

Visvalža iela 4 a, Rīga, LV-1050

Tālr. 7034856

37 pedagoģijai veltīti gadi – tāds ir Annas Rātas devums Latvijas skolēniem un studentiem. 1925. g., pabeigusi Valsts I (klasisko) ģimnāziju, viņa turpina studijas LU Filoloģijas fakultātes Klasiskajā nodaļā, kuru beidz 1933. g. gandrīz visos priekšmetos ar vērtējumu „ļoti sekmīgi”. Jau studiju gados Anna Rāta sāk strādāt par latīņu un grieķu valodas skolotāju, vairākus gadus Jelgavā, pēc tam Rīgas I Valsts ģimnāzijā. No 1945. līdz 1966. g. viņa ir mācībspēks LU Filoloģijas, Juridiskajā un Vēstures – filoloģijas fakultātē. Viņa apzinīgi strādājusi ne tikai auditorijā, bet daudz laika veltījusi mācību grāmatu sastādīšanai grieķu un latīņu valodā skolu un augstāko mācību iestāžu studentiem.

Atslēgvārdi: Anna Rāta, latīņu un grieķu valodas mācību grāmatas, klasiskā filoloģija.

Anna Rāta, dzim. Damenovskis-Dame(a)nauckis, dzimusi 1904. g. 23. oktobrī Rīgā. Māte – Anna, dzim. Vītols, mājsaimniece un gadījuma darbu strādāniece. Mirusi 1951. g. 78 gadu vecumā. Tēvs – Fricis, pakotājs Rīgas muitas artelī. Miris 1926. g. Pēc tēva nāves Anna daļēji kļūst par ģimenes apgādnieci. Ģimenē bija 3 bērni: Anna, māsa Minna (Volgemūte) un jaunākais brālis, kas miris mazotnē 1911. g.

1915. g. Pirmā pasaules kara laikā ģimene devās bēgļu gaitās uz Krieviju: dzīvoja Pēterpils apgabalā, Caricinā (Staļingradā), Simbirskā (Uljanovskā) u. c. 1920. g. rudenī atgriezās Rīgā. Dzīves apstākļi bija ļoti slikti. Jādzīvo pusbadā. Vasarā abām ar māsu vāja-dzēja iet ganos, strādāt par kalponēm.

1934. g. Anna apprecējās (Laulības reģistrācijas Nr. 2031). Viņas vīrs – Juris Jāņa d. Rāts dzimis 1911. g. 2. maijā Rucavas pagastā, strādāja par atslēdznieku Kalpaka Vagonu parkā. Kopš 1940. g. 1. oktobra – LVU asistents. Ģimenes dzīve tomēr nebija veiksmīga, un 1943. g. rudenī laulību izšķīra. Anna Rāta ar 1939. g. 9. novembrī dzimušo meitu Annu Agnesi palika vienas.

1944. g. vasarā Anna Rāta kopā ar meitu dzīvoja Līvberzē pie māsas – rajona zobārstes. Kad Sarkanā armija iegāja Jelgavā, vācu karaspēka daļa Baložos pavēlēja atstāt dzīvesvietas. Visi pieci – māsa, kas bija atraitne ar piecgādīgu dēlu, Anna ar meitu un veco māti uzsāka bēgļu gaitas. Uz neilgu laiku viņas nonāca Ventspilī. 5. oktobrī atgriezās Rīgā savā dzīvoklī, bet saņēma pavēli izvērties no dzīvokļa. Ventspilī, kurp ģimenes atkal devās, nevarēja dabūt nedz pierakstu, nedz darbu. Pasēs iespieda zīmogu “uzturēšanās liegta”, esot jābrauc uz Vāciju. Sekoja nometne Vestfālē Vācijā. Amerikāņu uzlidojumā ģimene zaudēja visu līdzpaņemto mantu. No Vestfāles ģimeni pārveda uz Sudetijas nometni, no tās izlaida 1945. g. februārī pēc tam, kad māsa dabūja asistentes darbu pie zobārsta. Pēc Vācijas kapitulācijas tikai 12. septembrī Anna Rāta nokļuva atpakaļ Rīgā.

1929.–1940. g. Viņa bija LU filistru biedrībā “Daugaviete”. Vairākkārt devusies ekskursijās uz ārzemēm: Austriju (1929. g.), Zviedriju (1930. g.), Igauniju (1931. g.).

Pirmās skolas zinības Anna Rāta apguva mājās. Līdz Pirmajam pasaules karam viņa bija beigusī trīs klases Rīgas Latviešu labdarības biedrības četrklasīgajā meiteņu skolā. Bēgļu gaitu laikā Krievijā mācījās Simbirskā.

Pēc atgriešanās Latvijā 1920. g. rudenī viņa sāka mācības I Valsts (klasiskajā) ģimnāzijā, kuru beidza 1925. g.. Valsts arhīva materiālos atrodamas divas Annas Damenovskas liecības par II sagatavošanas klasi 1920/21. m. g. un par I klasi. Gandrīz visos priekšmetos vērtējums ir “labi” (4). Ir arī Gatavības apliecības oriģināls (Nr. 3308, 1925. g. 12. jūnijā) par pilnu vidusskolas kursa beigšanu, kurā arī lielākoties ir labs un teicams vērtējums.

1925. g. 14. augustā Anna Rāta rakstīja lūgumu LU Rektoram par uzņemšanu Filoloģijas fakultātes Klasiskā nodaļā. Visu studiju laiku viņa saņēma stipendiju, bija atsavināta no lekciju naudas maksāšanas. Par grūtajiem ģimenes dzīves apstākļiem liecina tas, ka viņai piecreiz piešķirts pabalsts “uz trūcības pamata”. Anna Rāta bijusi centīga studente (LU Studentu karte: Matr. Nr. 9875). Valsts arhīva materiālos atrodamas Annas studiju grāmatniņas, kurās vērtējums studiju laikā gandrīz visos priekšmetos bijis “ļoti sekmīgi”. Profesora K. Strauberga atsauksmē 1932. g. 13. aprīlī par A. Damenovskas studiju darbu “Kā Cicerons izprot tēlojošo mākslu” teikts, ka darbs atzīstams par pietiekošu ieskaitīšanai par studiju darbu. Valsts eks. protokoli 1932. g. 31. maijā par eksāmenu priekšmetā: “Latīņu autori” – Vergilijs un Cicerons (priekšsēdētājs K. Straubergs, eksaminators E. Diehls, asistents P. Ķiķauka), 1932. g. 14. septembrī par eksāmenu kursā “Senā mākslas vēsture”, 1933. g. 13. janvārī par eksāmenu priekšmetā: “Grieķu autori” – Homērs un Isokrats (Straubergs, Ķiķauka, Diehls), liecina, ka visos šajos eksāmenos Annas Rātas zināšanas novērtētas ar atzīmi „ļoti sekmīgi”. Šādu pašu profesora K. Strauberga vērtējumu saņem arī viņas kandidāta darbs „Par Horācija vēstījumu Pizonam” 1933. g. 25. maijā.

1933. g. Anna Rāta beidz studijas ar kandidāta grādu, kas vēlāk tiek pārdēvēts par maģistra grādu. 1933. g. 1. jūnijā tiek izdota pagaidu apliecība Nr. 11980 par LU beigšanu. Diploms izsniegts saskaņā ar Filoloģijas un filozofijas fakultātes padomes 1933. g. 27. maija lēmumu (dekāns – K. Straubergs, sekretārs – A. Valdmanis).

1941. g. Anna Rāta raksta lūgumu LPSR Valsts Valodu pedagoģiskā institūta (Raiņa bulvārī 29) direktoram uzņemt viņu krievu valodas nodaļā. Februārī viņu uzņem studentos, taču sistemātiskas lekciju kavēšanas dēļ 21. aprīlī uzaicina pie institūta direktora sniegt paskaidrojumus. Seko Annas Rātas lūgums par izstāšanos, jo slimības dēļ neesot varējusi apmeklēt lekcijas. Tomēr viņa vēlas rudenī iestāties atkal un turpināt izglītību krievu valodas nodaļā. 1941. g. 23. maijā izdota pavēle Nr. 117: svītrot A. Rātu no studentu skaita pēc pašas lūguma.

1946. g. viņa iestājās Marksisma-ļeņinisma universitātē, ko beidza 1949. g.

1951. g. – nolika kandidāta minimuma eksāmenu vācu valodā.

Darba gaitas Anna Rāta sāka tūlīt pēc atgriešanās no Krievijas, vasarā strādājot par kalponi, ejot ganos.

1929. g. 1. augustā viņa sāka skolotājas darbu Hercoga Pētera ģimnāzijā Jelgavā. Mācīja latīņu un grieķu valodu. Jelgavā viņa nostrādā septiņus gadus – līdz 1936. g. 31. jūlijam.

1936. g. vīra darba apstākļu dēļ Anna Rāta pārcēlās uz galvaspilsētu un turpināja skolotājas darbu Rīgas I Valsts ģimnāzijā. 1940. g. 1. augustā, mainoties mācību programmai, viņa tika pārcelta uz 5. pilsētas vidusskolu par krievu un latīņu valodas skolotāju. Vācu okupācijas laikā Anna Rāta atgriezās Rīgas I Valsts ģimnāzijā, kur mācīja grieķu valodu.

1945. g. 24. oktobrī Alberts Bergtāls, kas pie A. Rātas nodzīvojis aptuveni gadu, rakstīja ieteikuma vēstuli uzņemt Annu Rātu par mācītbspēku LVU. 1945. g. 25. oktobrī

ieteikuma vēstules LU Filoloģijas fakultātes dekānam nosūtīja Latvijas Padomju Rakstnieku savienības sekretārs K. Krauliņš un profesora v. i. R. Egle, kas kandidāti raksturoja kā labu pedagogi, pie kuras pats papildinājis grieķu valodas zināšanas. Katedras vadītājs J. Lezdiņš, ievērojot Annas Rātas pedagoģisko praksi, proponēja pieņemt viņu Klasiskās filoloģijas katedrā par vecāko lektori ar 2/3 slodzes no 1945. g. 1. oktobra.

1946. g. 3. jūnijā LVU Padome (Augstākā atestācijas komisija pie PSRS Augstākās izglītības komisariāta) ar 37 balsīm par, 2 – pret piešķīra Annai Rātai docenta zinātnisko nosaukumu. 1946. g. 26. decembrī LVU Filoloģijas fakultātes Zinātniskās kvalifikācijas komisijas, kurā piedalījās: akad., fil. dokt., profesors Andrejs Upīts (priekšsēdis), akad., fil. dokt., profesors Jānis Endzelīns, psihol. zin. dokt., profesors Pauls Dāle, protokola 4. jautājums bija par zinātņu kandidāta grāda pārestācijas kārtībā piešķiršanu docentei A. Rātai. Komisijas lēmums bija pozitīvs.

1948. 7. jūnijā dekāns R. Pelsē (?) pozitīvi raksturo gan Annas Rātas darbu, gan sabiedriskās aktivitātes: lasot Ksenofontu un Lukianu, katedras sēdē nolasijsi referātu “Verga dzīves ainas Homēra poēmās”, bijusi fakultātes Vietējās komitejas locekle – sociālā sektora vadītāja un darba aizsardzības inspektore, docētāju sienas avīzes redaklējijas locekle, Tautas tiesas piesēdētāja, mācoties Marksisma -ļeņinisma universitātē.

1949. g. pēc Klasiskās filoloģijas nodaļas likvidēšanas Anna Rāta strādāja Juridiskajā, kā arī Vēstures un filoloģijas fakultātē.

Šajā pašā gadā partijas organizācijas sekretāre F. Steklova un dekāns doc. J. Niedra, 1951. g. – prorektors K. Pugo un partijas sekretārs V. Šteinbergs uzskatīja, ka padomju augstāko mācību iestāžu prasībām atbilstīgas iemaņas Anna Rāta vēl neesot apguvusi.

1955. g. 7. jūnija raksturojumā par viņu teikts, ka zināms asums dažreiz noved līdz konfliktiem ar studentiem. 1960. g. 1. jūnija raksturojumā atkal norādīts, ka traucējums darbā esot elastīguma un takta trūkums, kas dažkārt noved pie nepamatotiem asumiem un sadursmēm ar studentiem un darbabiedriem, kuru kritika parasti tiek noraidīta.

1965. g. Anna Rāta nepiedalās pārvēlēšanās, bet lūdz atļaut ar rektora pavēli strādāt arī turpmāk. 1965. g. 8. jūnijā Varoslavāns to akceptē un iesaka atstāt A. Rātu par mācībspēku 1965./66. mācību gadam 1966. g. maijā Klasiskās filoloģijas katedras vadītāja T. Fomina atbalsta Rātas palikšanu darbā arī uz 1966./67. m. g. To akceptē arī profesors Varoslavāns.

Taču 1966. g. tiek saņemta studentu sūdzība. Anna Rāta esot neobjektīva, vērtējot nodarbību apmeklētību, nevis zināšanas. 1966. g. 13. jūlijā A. Rāta atspēko studentu sūdzību,

- ka vārdi “dievs lai jūs sarga, dievs lai stāv klāt” nepaužot reliģisko pārliecību, bet ateismu;
- ka latgaliešus viņa neesot apvainojusi, jo meitas vīrs pats esot latgalietis;
- ka frāze “jums nav gaiļa, bet cilvēka smadzenes” neliecinot, ka studentu turot par idiotu;
- ka neesot dzinusi projām kādas meitenes māti, teikusi tikai, kamēr meita mācās, būšot ilgi jāgaida.

Notikušā dēļ 1966. g. 27. augustā profesors Varoslavāns lūdz rektoru Annu Rātu darbā vairs neatjaunot, un 1966. g. 6. septembrī viņa tiek atbrīvota ar darba termiņa izbeigšanos.

Mācību laikā A. Rāta bijusi komandējumos uz Ļeņingradu (1955. g. 21.–23. martā) un Maskavu (1957. g. 4.–14. februārī).

Ilgo darba gadu laikā viņa vairākkārt saņēmusi rektora pateicības: 1948. g. 8. martā, 1960. g. 8. martā – par apzinīgu savu pienākumu veikšanu un aktīvu līdzdalību sabiedriskajā darbā, 1964. g. 19. oktobrī – atzīmējot 60 gadu jubileju un ievērojot ilggadīgo pedagoģisko un sabiedrisko darbu.

Visā darba mūžā – gan strādājot par grieķu un latīņu valodas skolotāju Jelgavas un Rīgas skolās, gan Latvijas Universitātē, kur Anna Rāta nostrādājusi 21 gadu, – viņa daudz

laika veltījusi, lai mācību procesu studentiem padarītu vieglāku, rakstījusi mācību grāmatas grieķu un latīņu valodas apguvei:

- kopā ar katedras vadītāju doc. J. Lezdiņu latviskojusi G. Redgera grieķu valodas hrestomātiju, ko izdeva Latvijas Skolotāju kooperatīvs 1936. g., 316 lpp.;
- apstrādājusi ģimnāziju un universitātes vajadzībām Ksenofonta "Anabasis" I grāmatu, ko izdevis Latvijas Skolotāju kooperatīvs 1938. g.;
- sagatavojusi mācību grāmatu "Latīņu valodas kurss", Rīga, Zvaigzne, 1967. g.;
- mācību grāmatu "Īss sengrieķu valodas kurss", Rīga, Zvaigzne, 1983. g., 327 lpp.;
- mācību grāmatu "Latīņu valoda juristiem", Rīga, "Zvaigzne", 1991. g.;
- mācību grāmatu "Pirmie soļi sengrieķu valodā klasiskā ģimnāzijā", Rīga, izd. "Svētdienas Rīts", 1992. g., 81 lpp.

1993. g. beidzās klasiskās filoloģijas vecmeistares Annas Rātas mūžs.

AVOTI

1. **Latvijas PSR GVVA**, 7427. f., 11. apr., 95. l.
2. **Latvijas Valsts vēstures arhīvs**, 7427. f., 1. apr., 9783. l.
3. **Latvijas Universitātes arhīvs**, 7. apr., 2301. l.
4. **LU arhīvs**, 7. apr., 5269. l.

Summary

Thirty-seven years dedicated to education, such is Anna Rāte's contribution to Latvia's pupils and students. In 1925, upon finishing the State 1st (classical) grammar school, she continued studies at the Department of Classical Studies, Faculty of Philology, University of Latvia, and graduated from it in 1933, with top evaluation in nearly all subjects. Already when a student, Anna Rāte began working as a teacher of Latin and Greek for many years in Jelgava, later at the State 1st grammar school in Riga. Between 1945 and 1966 she taught at the University of Latvia, Faculty of Philology, Faculty of Law and Faculty of History and Philology. Her conscientious classroom work went hand in hand with writing Greek and Latin books for schools and tertiary level students.

Artūrs Bobkovics (1885–1959) – pirmā Latvijas Universitātes jauktā kora dibinātājs

Arturs Bobkovics (1885-1959), Founder of the First Mixed Choir of the University of Latvia

Irēna Ondzule

LU Vēstures muzeja vadītāja
Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586
Tālr. 7034566, e-pasts: oirena@lanet.lv

Artūrs Vilhelms Bobkovics dzimis Rīgā 1885. gada 10. janvārī. Sākotnējo muzikālo izglītību ieguvis Rīgā, bet vēlāk studējis Vācijā. Būdams latvietis, viņš brīvi zināja arī vācu un krievu valodu. Savu pirmo kora un simfoniskā orķestra koncertu A. Bobkovics dzimtajā Latvijā sniedza 1907. gada sākumā.

Viņš bija viens no izcilākajiem profesionālajiem simfoniskā orķestra diriģentiem Latvijā, kurš popularizēja ne tika pasaules klasiķu, bet arī latviešu komponistu skaņdarbus. A. Bobkovics bija arī ievērojams mūzikas un dziedāšanas skolotājs.

1920. gada 18. oktobrī A. Bobkovics organizēja pirmo un šodien vecāko studentu jaukto kori Latvijā. Šo Latvijas Universitātes (LU) jaukto kori viņš vadīja vairāk nekā 30 gadus. A. Bobkovics miris Rīgā 1959. gada 8. februārī. 2005. gadā A. Bobkovica dibinātajam LU jauktajam korim “Juventus” apritēja 85 gadi.

Atslēgvārdi: A. Bobkovics, LU, jauktais koris.

Artūrs Vilhelms Bobkovics dzimis 1885. gada 10. janvārī Rīgā strādnieku ģimenē. Tēvs Fridriķis (pēc citiem avotiem Ernests) bija tirgotājs, bet mātes Ģertrūdes (1) (1859. 2.II – 1907.23.IV) izcelsme nav zināma. Abi Artūra vecāki bija reliģiozi cilvēki.

Kad dēls bija jau paaudzies, viņu sūtīja pie kādas kundzes uz klavieru stundām. Vecāku aprēķins bija šāds: zēnam jāiemācās mūzika, lai svētdienu rītos nospēlētu korāļus un citas garīgās dziesmas. Šī vēlēšanās drīz vien piepildījās. Tika darīts viss, lai iekrātu naudu harmonija iegādei. Un kādu dienu skaistu četru reģistru harmoniju novietoja vienkāršajā vienistabas dzīvoklītī. Visi bija ļoti priecīgi, bet visvairāk – Artūrs. Ne tikai korāļus un garīgās dziesmas spēlēja Artūrs, bet arī laicīgās kora dziesmas. Viņam patika Jāzepa Vītola (1863–1948) un Andreja Jurjāna (1856–1922) skaņdarbi, tomēr ar šo dziesmu izpildījumu neveicās. Vēlāk Artūrs izglītojās mūzikas skolā, kur mācības notika vācu valodā. Tāpēc Artūram grūtības neradās, jo vācu valodu viņš bija apguvis jau bērnībā, sadraudzējoties ar vācu bērniem.

Harmoniju pārdeva. Tā vietā ģimene iegādājās vecas Treselta tāfelklavieres. Artūrs iestājās 1885. gadā nodibinātajā Rīgas jeb privātās G. Gižicka (1856–1889) mūzikas skolas klavieru klasē. Lai labāk apgūtu klavieru spēli un teoriju, pēc gada viņš tika pārcelts pie cita klavieru skolotāja – pianista Strascēviča, kurš kādreiz pats bija mācījies pie slavenā T. Lešeticka (1830–1915) Pēterburgas konservatorijā. T. Lešetickis bija viens no slavēnākajiem klavieru pedagogiem, kas skolojies pie ungāru komponista un pianista F. Lista

(1811–1886). A. Bobkovica skolotājs bija arī Hanss Nedēla. Artūrs privāti harmoniju bija mācījis arī pie diriģenta un ērģelnieka Pētera Paula Jozuus (1873–1937).

Ar draugu un paziņu palīdzību A. Bobkovicam izdevās abonēt Vācijā izdoto avīzi “Neue Musikzeitung”, kuras dibinātājs un ilgu laiku arī vadītājs bija dižais vācu komponists Roberts Šūmanis (1810–1856). Šis nopietnais laikraksts pakāpeniski izkopa A. Bobkovica gaumi un izpratni tik tālu, ka jauneklim radās pārdroša doma – kļūt par orķestra diriģentu. Vienkāršam latviešu strādnieka dēlam vāciskajā vidē bez lieliem naudas līdzekļiem, nemaz jau nerunājot par savu orķestri, uz priekšu tikt, lai īstenotu savu sapni, nebija viegli. Tomēr A. Bobkovics no sava nodoma neatteicās. Toreiz ne Pēterburgas, ne Maskavas konservatorijā orķestra diriģentu nodaļas nebija, tāpēc A. Bobkovics sāka raudzīties Vācijas virzienā. Protams, vajadzēja naudu, bet tēvam Artūrs savu “trako” ieceri – braukt uz Vāciju mācīties – pat neuzdrošinājās atklāt. Atlika aprunāties ar māti. Neatlaidīgais un mērķtiecīgais jaunietis bija pārsteigts par mātes tūlītējo atsaucību. Izrādījās, ka viņa māte pirms dažiem gadiem bija mantojusi nelielu naudas summiņu un to noguldījusi krājkasē. Taupīgi dzīvojot, A. Bobkovicam mātes mantojuma pietika studijām.

1903. gadā A. Bobkovics devās uz Vāciju. Leipcigā viņš studēja klavierspēli un nostiprināja harmonijas zināšanas pie profesora S. Jadassona (1831–1902), bet jau 1903. gada rudenī aizbrauca uz Zondershauzenu, kur mācījās konservatorijā speciālā diriģentu klasē pie profesora K. Šrēdera. 1906. gada 28. jūlijā A. Bobkovics pabeidza studijas. Tajā laikā E. Dārziņš (1875–1910) par A. Bobkovicu rakstīja: “Pēc 3 gadus ilgām studijām Zondershauzenā viņš tiek atlaists kā gatavs koncertdiriģents, kuram nu vairs nav jābīstas stāties kaut kura pirmās šķiras orķestra priekšā ar kaut kuru komplicētāko partitūru uz pulsts” (2). Pēc studijām A. Bobkovics atgriezās Latvijā. “Dzimtenes Vēstnesī”, tā laika populārajā latviešu dienas laikrakstā, par savu atgriešanos viņš bija nodrukājis dažas rindiņas. Jau pēc dažām nedēļām pēc šā ziņojuma “Dzimtenes Vēstnesī” A. Bobkovics saņēma Vidzemes tautskolotāju palīdzības biedrības kora valdes uzaicinājumu uzņemties šā kora vadību (3). Par to jaunais diriģents ļoti priecājās, jo zināja, ka koris bija viens no vislabākajiem Latvijā un to līdz šim bija vadījis Pāvuls Jurjāns (1866–1948). Tā bija arī A. Bobkovica algota darbavieta. 1906. gada rudenī viņš sāka strādāt ar šo kori. 1907. gada 10. martā notika pirmais koncerts A. Bobkovica vadībā. Šā kora dalībnieki, tautskolotāji, bija diezgan kreisi noskaņoti, tāpēc cara valdība pēc pāris gadiem kori likvidēja. Arī A. Bobkovicam kora vadīšana nebija aicinājums.

Drosmes un uzņēmības A. Bobkovicam nekad nebija trūcis. Jau 1906. gada beigās latviešu laikrakstos parādījās īsa ziņa, ka 1907. gada 4. janvārī Rīgas Latviešu biedrības zālē jaunais latviešu orķestra diriģents Artūrs Bobkovics vadīs savu pirmo patstāvīgo simfonisko koncertu ar papildinātu Rīgas vācu operas orķestri. Tā pirmo reizi latviešu zālē jauniesācēja latviešu diriģenta vadībā izskanēja ģeniālā vācu komponista Ludviga van Bēthovena (1770–1827) 7. simfonija. Publika, kura bija galvenokārt pulcējusies ziņkārības dēļ, pēc šā koncerta saprata, ka ir saskārusies ar īstu talantu. Priecājās prese, sajūsminājās klausītāji, gandarījumu un jaunas ierosmes guva latviešu autori. Tūdaļ pēc pirmā koncerta A. Bobkovics sāka gatavoties 5. Vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem, kas bija paredzēti 1910. gada vasarā.

Līdz tam A. Bobkovica sniegtos simfoniskos koncertus varēja dzirdēt Rīgā, Jūrmalā – Majoros, Dubultos. A. Bobkovica mecenāti bija rūpnieks, sabiedriskais darbinieks A. Dombrovskis (1845–1927) un būvuzņēmējs, mūrnieku amata meistars L. Neiburgs (1871–?), jo šos latviešu bagātņiekus interesēja kultūra. Citiem tā bija sveša. A. Bobkovicu aizstāvēja latviešu inteliģence: rakstnieks R. Blaumanis (1863–1908), dzejnieks F. Bārda (1880–1919), simfonisko koncertu solists un pirmais vijolnieks A. Arnītis (1900–1973), skolotājs un kora vadītājs J. Austriņš (1842–1919), rakstnieks un dramaturgs E. Vulfs (1886–1919), LU ārštata profesors komponists J. Vītols un citi. Intrigu dēļ gāja bojā viens no

tuvākajiem A. Bobkovica draugiem E. Dārziņš, kuru apvainoja plaģiātismā. Jāpiebilst, ka E. Dārziņš savulaik savās recenzijās sniedza pirmās atzinīgākās atsauksmes par A. Bobkovica simfonisko koncertu augsto muzikālo līmeni. 1909./10. gadā A. Bobkovica koncertus pārcēla uz Vācu amatnieku biedrības zāli, jo “māmuļa” (Rīgas Latviešu biedrības ēka) bija nodegusi. Vācu un krievu kritika labi vērtēja A. Bobkovica koncertus, tomēr augstprātīgā, iedomīgā un cittautiešus noniecinošā vācu sabiedrība tos īpaši neapmeklēja. Tāpēc vācu operas direkcija noliedza savam orķestrim turpmāk piedalīties A. Bobkovica koncertos. Orķestris ar to nebija apmierināts un savas arodbiedrības robežās pieteica streiku. Direkcija nepieņēma un atlaida visus ilggadīgos orķestrantus. Cīņa turpinājās. Kopā ar pirmo koncertmeistaru Juriju Faijeru (1890–1971) Rīgā ieradās jauns orķestris no Krievzemes. Radās doma, ka atlaistie orķestranti varētu apvienoties ar šo jauno orķestri un izveidot Rīgas simfonisko orķestri. A. Bobkovics šajā laikā sadarbojās ar Varšavas filharmonijas orķestri un Berlīnes skaņu mākslinieku orķestri, kuri Rīgā viesojās katru vasaru, lai sniegtu koncertus. Abi ārzemju orķestri izteica solidaritāti topošajam Rīgas simfoniskajam orķestrim, kas 1910. gadā sāka darbu ar diriģentu Georgu Šnēfogtu (1872–1947). Protams, par šā jaunā orķestra diriģentu uzaicināja arī A. Bobkovics. Abi diriģenti radoši strādāja roku rokā. A. Bobkovics ar Rīgas simfonisko orķestri pirmo reizi uzstājās E. Dārziņa piemiņas vakarā. Ar orķestra plašo darbību sākās jauns laikmets Rīgas muzikālajā dzīvē. 1912. gada rudenī, nesaskaņu dēļ ar orķestra vadību, A. Bobkovics no Rīgas simfoniskā orķestra šķīrās un aizbrauca uz Vāciju, lai Ķelnes konservatorijā pie diriģenta F. Šteinbaha papildinātu savas zināšanas (3). 1913. gadā A. Bobkovics vadīja Liepājas Latviešu skatuves biedrības latviešu komponistu darbu simfoniskajā koncertā. Vairākkārt viņš ir vadījis lielus apvienotu orķestru koncertus Rīgā, Vērmaņdārzā, bet Rīgas jūrmalā, Dubultos, viņš ar lielu baudu diriģēja Varšavas filharmonijas orķestri. 1914. gadā A. Bobkovics atgriezās Rīgā un sāka strādāt Jaunajā teātrī. No 1913. gada līdz 1914. gadam viņš aktīvi izvērta savu diriģenta un pedagoga darbību, vadīja vairākus simfoniskos koncertus ar latviešu komponistu, to vidū arī sava drauga Alfrēda Kalniņa (1879–1951), skaņdarbiem programmās. Abu draugu mūziķu sadarbība turpinās arī bēgļu gaitās.

Sākoties Pirmajam pasaules karam, 1915. gada rudenī A. Bobkovics pārcēlās uz Petrogradu un tur, tā paša gada 28. novembrī, diriģēja simfonisko koncertu ar izcilo, 110 vīru lielo “Muzikālās drāmas orķestri” Tautas namā (*Народный дом*). Tas bija pirmais latviešu orķestra koncerts latviešu diriģenta vadībā Krievijas galvaspilsētā. A. Bobkovica vadībā notika A. Kalniņa svītas “Dziesma par Dzimteni” (bez otrās daļas) pirmatskaņojums (4). Avīze “Вечернее время” rakstīja, ka jaunā muzikālā svīta ir skaista ar skumju nokrāsu. Klausītāju simpātijas ieguva arī E. Dārziņa “Melanholiskais valsis”, solisti Ādolfs Kaktiņš (1885–1965) un Otilija Jēkaba meita Liekneja (1888. g. 2. nov.–1983. g. 13. jūl.). Protams, lielu publikas atzinību un piekrišanu ieguva pats kapelmeistars A. Bobkovics. Kopš 1915. gada A. Bobkovics uzstājās kā muzikālais pavadītājs dziedātājas O. Lieknejas rīkotajos dziesmu vakaros daudzās Vidzemes pilsētās un pagastos. Iespējams, ka tieši šo koncertu laikā A. Bobkovics satika savu mūža mīlestību, jo 1921. gadā O. Liekneja kļuva viņa laulātā dzīves draudzene (5).

Negaidot mobilizāciju, A. Bobkovics brīvprātīgi iestājās latviešu strēlnieku rindās un nekavējoties sāka organizēt lielu pūtēju orķestri un karavīru vīru kori. Pirmais šo abu jaunizveidoto kolektīvu koncerts notika jau pēc dažiem mēnešiem Tērbatas Vanemuines dārzā. Ar karavīru kori un orķestri A. Bobkovics kara gados koncertēja Igaunijā, Ziemeļvidzemē un Krievijā (Pleskavā, Novgorodā, Voļskā, Saratovā, Harkovā u. c.). Īpaši daudz kapelmeistaram A. Bobkovicam vajadzēja koncertēt ar paša organizēto Latviešu strēlnieku rezerves pulka kara orķestri. Tad sekoja demobilizācija. Katrs devās uz savu pusi. Arī A. Bobkovics. Karaceļusbeidzot, kā vidusskolasskolotājs Valmierā viņš neiedzīvojās. 1919. gadā kopā ar latviešu strēlnieku pulkiem A. Bobkovics ienāca savā dzimtajā pilsētā Rīgā un

sāka darbu kā mūzikas skolotājs 2. Rīgas ģimnāzijā, kur viņu piekomandēja Kara ministrija. Skolā viņš nostrādāja apmēram divus gadus. 1920. gada sākumā notika A. Bobkovica pēdējie trīs koncerti orķestra diriģenta statusā. Tas tad nu arī bija viņa orķestra diriģenta darbības noslēgums uz visiem laikiem.

1920. gada rudenī A. Bobkovics sāka strādāt Latvijas Universitātē (LU) par mūzikas direktoru un bija tā noslogots, ka par orķestri viņam vairs nebija laika interesēties. Pirmo reizi mūsu neatkarīgās Latvijas valsts vēsturē A. Bobkovics sāka organizēt jauko latviešu studentu kori. Tā laika latviešu sabiedrībā bija dzirdamas dažādas domas par to, vai latviešu studentus, kuri sadalījās dažādos politiskos novirzienos, būšot iespējams apvienot zem vienas vadības, un vai viņus vispār varēšot tā disciplinēt, lai viņi kārtīgi apmeklētu kora mēģinājumus. Kad koris pēc stingras balsu pārbaudes bija noorganizēts, izrādījās, ka tajā pārstāvēti visi politiskie novirzieni, sākot ar diezgan kreisi noskaņotajiem studentu biedrības “Klints” biedriem līdz pat studentu un studenšu korporāciju pārstāvjiem. Visas iepriekšējās latviešu sabiedrības bažas izrādījās veltīgas. Šī neparasti raibā studentu sabiedrība satika ļoti labi, jo visiem, kas tajā tika iesaistīts, bija viens mērķis – dziedāt ar prieku, no visas sirds.

Pirmoreiz Latvijas Universitātes studentu koris sanāca kopā 1920. gada 18. oktobrī 2. Rīgas pilsētas ģimnāzijas zālē. Tā dzima mūsdienās visvecākais jauktais studējošās jaunatnes koris Latvijā. Šo kori dibināja un ilgus gadus vadīja pirmais izcilais latviešu diriģents Artūrs Bobkovics. Viņš nesavtīgi ziedoja visu savu talantu, dzīves un profesionālo pieredzi, kā arī enerģiju sava lolojuma izaugsmei. Ir zināms, ka A. Bobkovics 1926./1927. māc. g. bija nodarbojies ar LU Akadēmiskās mūzikas biedrības orķestri. LU rektors Mārtiņš Zīle (1863–1945) profesoram J. Vītolam ir rakstījis vēstuli ar lūgumu: “Sakarā ar valsts 10 gadu pastāvēšanas svētkiem, esmu ierosinājis jautājumu sacerēt Universitātes himnu, kādēļ griežos pie Jums, augsti godāts profesora kungs, ar laipnu lūgumu man paziņot, vai Jūs līdz š. g. augusta mēneša beigām uzņemtās sakomponēt pēc dotā teksta minēto himnu jauktam korim. Apstiprinošā gadījumā himnas tekstu, kuras garums būtu apmēram 8 rindiņas, Jums drīzumā piesūtītu. Jūsu laipno atbildi gaidot, augstcienībā – rektors.” 1928. gada 28. septembrī Latvijas Universitātes 9 gadu svētkos pirmo reizi tika atskaņota “Latvijas Universitātes himna”. Tās teksta autors ir dzejnieks Eduards Virza (1883–1940), bet mūziku sacerējis Jāzeps Vītols. Mūsu *Alma Mater* himnu pirmo reizi izpildīja Latvijas Universitātes jauktais studentu koris diriģenta A. Bobkovica vadībā (6). Pēc vairāku gadu sūra darba Latvijas Universitātes koris bija jau iekļuvis Rīgas koru pirmajā rindā un tika uzskatīts par vienu no vadošajiem korim Latvijā. Savu visaugstāko meistarību tas sasniedza starp 1933. gadu un 1940. gadu.

1935. gada 10. janvārī A. Bobkovicom apritēja 50 gadu. Protams, sabiedrībā šis notikums nepalika nepamanīts. Tā laika Latvijā populārākais un lielākais laikraksts “Jaunākās Ziņas” par jubilaru A. Bobkovicu rakstīja šādus vārdus: “Mūsu vienīgais mūzikas direktors – šo titulu Bobkovicom piešķīrusi LU – jau pēc pāris dienām pievienosies pārējiem piecdesmitgadniekiem. Kora priekšā viņu var redzēt joprojām jauneklīgu, mazliet izmeklētām, pašapzinīgām, cienīgi nosvērtām kustībām, laipnu, sirsnīgi smaidošu, neuzbāzīgi elegantu, valdzinošu. Ne sirnu matu, nedz arī grumbu, ne citu pieredzējumu pēdu. Bet piecdesmito klauvējienu nenoslēpt. To vienlīdzīgi modri uzmana ir vecākie, ir jaunākie kolēģas” (7). Savus nodzīvotos mūža gadus neskaitot, A. Bobkovics turpināja virzīt Latvijas Universitātes kori pretī jaunu sasniegumu un meistarības kalngaliem. Par vecākā LU kora vēsturi un panākumiem ļoti daudz ir pavēstījis Oļģerts Grāvītis savā monogrāfiskajā apcerējumā “Izcilākie Tautas kori” (8). Latvijas Universitātes koru likteņgaitas ir aprakstītas arī apjomīgajā grāmatā “Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940–1990” (9). Šā raksta galvenais mērķis ir iepazīstināt lasītājus ar mazāk pazīstamām vai jaunatvērtām vecākā LU studentu jauktā kora dibinātāja un ilggadējā diriģenta A. Bobkovica dzīves un daiļrades

lappusēm. A. Bobkovics bija cilvēks, kuram vaļasprieks un sirds aicinājums saskanēja ar izvēlēto darbu, profesiju. Viņš mīlēja arī dabu, labprāt atpūtās, veicot dārkopības darbus. Ne velti laikā no 1930. gada līdz 1931. gadam LU profesors arhitekts E. Štālbergs projektēja un palīdzēja labiekārtot A. Bobkovica dzīvojamo māju Rīgā, Meža prospektā 16. Šajā namā izcilais diriģents dzīvoja ļoti ilgus gadus (10).

Otrais pasaules karš sašķēla Latvijas Universitātes studentu un mācību spēku kolektīvu: vienus ierāva karā staļiniskā Padomju Sociālistisko Republiku Savienība (PSRS), otru – hitleriskā Vācija, bet citi, gados jaunāki studenti un studentes turpināja mācības augstskolā. Visos bēdu un prieka brīžos LU strādājošo saimei blakus ir stāvējusi dziesma. Senie grieķi uzskatīja, ka zināmas skaņkārtas un tonalitātes vājina cilvēka apņēmību, turpretī citas piešķir cīņas sparū. Tāpēc gan komunistiskā režīma, gan nacistiskā režīma laikā tika atļautas vai aizliegtas dažādas dziesmas un mūzika. Šajos juku laikos LU jaukto kori turpināja vadīt A. Bobkovics. Pirmais kora koncerts bija veltīts padomju varas gados bojā gājušajiem studentiem un mācībspēkiem, visiem tiem, kuri ar varu aizvesti uz PSRS. Universitātes koris A. Bobkovica vadībā izpildīja E. Melngaiļa (1874–1954) “Rekviemu” un sēru dziesmas, jo pirmajā padomju varas laikā no kora dalībnieku vidus bija deportēti uz PSRS vai miruši 16 dziesmu draugi (11). Vairākkārt koristi Universitātes Lielajā aulā bija snieguši koncertus latviešu karavīriem un ievainotajiem, kā arī ar saviem koncertiem atbalstījuši Tautas palīdzību. Parasti šo koncertu klausītāji ir pārpildījuši visas vietas Universitātes Lielajā aulā (12). Otrā pasaules kara gados, lai izvairītos no izsūtīšanas uz Vāciju, A. Bobkovics devās uz Kurzemi. Tikai karam beidzoties, 1945. gada pavasarī, diriģents atgriezās Rīgā. Padomju Latvijas laikā Latvijas Valsts universitātē (LVU) no 1945. gada līdz pat aiziešanai pensijā viņš strādāja kā Maskavā apstiprināts docents pie Muzikālās audzināšanas katedras. Viņa koris jau darbojās. To kopā bija pulcinājis un ar kolektīvu 1944./45. mācību gadā strādāja komponists J. Līcītis (1908–1981). Pārņēmis kora vadību, A. Bobkovics sāka gatavoties tradicionālajam atskaites koncertam. Ar jaunu pacēlumu pirmais latviešu profesionāli izglītotais simfoniskā orķestra diriģents turpināja īstenot savu mūža gadu uzdevumu – audzināt latviešu koncertpubliku, iepazīstinot to ar vērtīgākajiem pasaules simfoniskās mūzikas darbiem un latviešu komponistu oriģināldarbiem, dažkārt pat pirmo reizi atklājot tos saviem klausītājiem. 1946. gada 30. maijā notika pirmā atbildīgākā LVU studentu jauktā kora uzstāšanās (13). Nu jau sirmajam māksliniekam A. Bobkovicam strādāt nebija viegli. Ļoti daudz ko no savas meistarības koris bija zaudējis kara laikā. Represiju un kara gados jauktā kora dziedātāju sastāvs bija paputējis un ļoti nestabils, īpaši pietrūka vīriešu. Arvien grūtāk diriģentam bija iejusties trauksmainajā studentu dzīvē. 1950. gadā A. Bobkovicam apritēja 65 gadi. Viņš bija pat priecīgs, ka varēja doties pelnītā atpūtā. Par savu kori, ko Artūrs Bobkovics bija dibinājis un vairāk nekā 30 gadus vadījis, viņš nepārtrauca interesēties līdz pat savam mūža galam.

1958. gada 6. jūlijā A. Bobkovics veica goda diriģenta pienākumus II Studentu dziesmu svētkos, kas notika Rīgā. Kāda liktenīga sagādīšanās! Kori pulcējās 2. Rīgas vidusskolā, un, stāvot to priekšā, aizkustināts līdz sirds dziļumiem, ar asarām acīs sirmis maestro A. Bobkovics teica: “Lūk, kāds ceļam turpinājums...” (14). Jā, tas bija dzižā meistara šīs pašas skolas zālē kādreiz pirms vairākiem gadu desmitiem dibinātā pirmā LU studentu jauktā kora cienīgs turpinājums.

1959. gada 8. februārī A. Bobkovics aizgāja mūžībā. No LVU Lielā aulā A. Bobkovicu izvadīja pēdējā gaitā uz atdusas vietu Rīgas II Meža kapos. 1970. gada rudenī LVU sabiedriskās organizācijas “Juventus” aktīvisti un vecbiedru saime atklāja pēc K. Zemdega (1894–1963) meta veidotu kapa pieminekli A. Bobkovicam. K. Zemdega darba mets latīniski saucas “Nox major” (“Lielākā nakts”). K. Zemdega iesākto darbu pie kapa pieminekļa pabeidza viņa skolnieks A. Gulbis (15). Jāpiebilst, ka K. Zemdega (Baumanis) paralēli studijām Latvijas Mākslas akadēmijā no 1921. gada līdz 1925. gadam apguva zināšanas

filozofijā arī Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē (16). A. Bobkovica biogrāfija vēlreiz apliecinā, ka joprojām turpinās Latvijas augstskolu inteliģences sadarbības tradīcijas ne tikai izglītības un zinātnes jomā, bet arī kultūras laukā.

2005. gadā Latvijas Republikā pirmajam un vecākajam studentu korim, Latvijas Universitātes jauktajam korim “Juventus”, apritēja 85 gadu jubileja. Kora spožie panākumi joprojām saistās ar tā dibinātāja A. Bobkovica ieguldīto darbu, dibinātajām tradīcijām, sirdsdegsmi un dziesmas mīlestību. Attaisnojot savu nosaukumu – “Juventus” (“Jaunība” – latv. val.), koris ir vienmēr jauns, radošs, optimisma un dzīvesprieka pilns.

VĒRES

1. Es viņu pazīstu. *No: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga, 1939, 87.lpp.
2. A. Bobkovica privātais arhīvs, nesakārtots bija nonācis Lutera akadēmijas bibliotēkā Rīga, Doma lauk. 1, kur ar to iepazinās raksta autore I. Ondzule. Minēto arhīvu bibliotēka vēlāk nodeva Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejam Rīga, Pils lauk. 2.
3. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. II [sēj.]. Rīga, 1928–1928, 2614., 2615. lpp.
4. **Klotiņš, A.** *Alfrēds Kalniņš*. Rīga, 1979, 151., 393. lpp.
5. **Latvijas Valsts vēstures arhīvs** (LVVA), 7427. f., 13. apr., 233. l., 41., 44. lpp.
6. **LVVA**, 7427. f., 13. apr., l. 233., 66. lpp.; **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 21.l., 276., 363. lpp. un **LVVA**, 7427. f., 6. apr., 24. l., 200. lpp.
7. *Jaunākās Ziņas*, 1935, 9. janv.
8. **Grāvītis, O.** *Izcilākie Tautas kori*. Rīga, 1979, 109.–126. lpp.
9. *Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940–1990*. IX [daļa]. Rīga, 1999, 459.–461., 479.–482. lpp.
10. **Latvijas Valsts arhīvs** (LVA), 95. f., 1. apr., 172.–176. l., 22. lpp.
11. *Tēvija*, 1942, 18. maijs, 6. lpp.
12. *Tēvija*, 1941, 19. nov., 6. lpp.
13. Grāvītis, O. *Izcilākie Tautas kori*. Rīga, 1979, 115. lpp.
14. *Dzimtenes Balss*, Nr.43, 1971, 21. okt.
15. *Karogs*, Nr.12, 1971, 158. lpp.
16. **LVA**, 442. f., 1.–2. apr., 339. l., 7.–8. un 10. lpp.

Summary

A. Bobkovics was born on 10 January 1885 in Riga. Arturs received his initial education at private music schools, but later he continued his studies in Germany.

The first choir and symphony orchestra concerts by A. Bobkovics in the beginning of 1907 took place in his native country - Latvia.

A. Bobkovics was one of the first professional Latvian conductors of the symphony orchestra. He popularized compositions and vocal music composed by Latvian authors.

On 18 October 1920 A. Bobkovics founded the first and today's oldest students mixed choir in Latvia. He directed this mixed choir of the University of Latvia 30 years from its date of establishment. His founded mixed choir “Juventus” of the University of Latvia celebrated its 85th anniversary in 2005.

Roberts Plūme un viņa laiks Robert Plume and His Time

Dzintra Grundmane
LU PPF Sporta centrs
Aspazijas bulv. 5, Rīga
Tālr.7034643, e-pasts: dzintrag@lu.lv

Roberts Plūme (1897–1956) ir viens no pirmās Latvijas Republikas pazīstamākajiem studentu sporta sabiedriskajiem darbiniekiem.

Viņa dzīves gaitas risinājās sarežģītā 20. gs. pirmajos piecdesmit gados, kad līdz ar nacionālās kultūras uzplaukumu, Pirmo pasaules karu un nacionālās valsts izveidošanos, jaunās valsts atbrīvošanas cīņām, veidojās paaudze, kas spēja divdesmit neatkarības gados radīt jaunu Eiropas valsti ar nacionālisma un patriotisma tradīcijām, kuras turpina mūsdienu sabiedrība.

Roberts Plūme 59 mūža gados pārdzīvoja divus pasaules karus. Viņa dzīves pavediens aprāvās 1956. gadā Kanādā, kur R. Plūmi un viņa ģimeni aizveda trimdnieka ceļš pēc Otrā pasaules kara.

Sekojot Roberta Plūmes dzīves un sporta gaitām, gūstam priekšstatu par pirmo latviešu sporta biedrību veidošanos, sasniegumiem sportā Krievijā pirms Pirmā pasaules kara un bēgļu gaitās. Ar R. Plūmes vārdu saistās akadēmisko sporta tradīciju veidošanās Latvijā un latviešu trimdas sporta sākums Austrijā un Kanādā, jo viņa dzīvi caurvij sports, gan lai sevi apliecinātu un gan lai izdzīvotu.

Atslēgvārdi: sports, akadēmiskās sporta tradīcijas, latviešu trimdas sports.

Dzīves un sporta gaitas

Roberts Plūme dzimis 1897. gada 16. maijā Jaunjelgavā. Mācījies Rīgas pilsētas ģimnāzijā. Ar sportu sāka nodarboties sporta biedrībā “Marss”, kuras līdzdibinātājs bija viņa tēvs Jānis Plūme. R. Plūme sporta karjeru sāka 1912. gadā 9. jūnijā 15 gadu vecumā “Marsa” trekā ar izcīnīto 2. vietu 2. klases braucēju sacensībā. Lielākos panākumus viņš guva 17 gadu vecumā riteņbraukšanā, piedaloties “Marsa” komandas sastāvā, kas izcīnīja pirmo vietu Viskrievijas olimpiskās sacīkstēs Rīgā 1914. gadā.

Sākoties pasaules karam, R. Plūme evakuējās uz Jaroslavlju. Šeit viņš 1917. gadā ar sudraba medaļu beidza ģimnāziju un iestājās Davidova licejā. Vēlāk R. Plūme pārcēlās uz Petrogradu un sāka studēt Petrogradas universitātē tieslietas. Viņš mācījās arī Petrogradas Sporta akadēmijā, kuru beidza kā sporta skolotājs, vingrošanas un paukošanas instruktors.

Krievijā, par spīti kara postam un impērijas sabrukumam, notika aktīva sporta dzīve. Karš bēgļu gaitās izkliedēja latviešu sportistus pa visu plašo valsti. Daudzi apmetās Pēterpilī, Maskavā, Kijevā, Harkovā, Penzā un Jaroslavlā.

Petrogradā tajā laikā dzīvoja daudz latviešu sportistu, mākslinieku un ierēdņu. 1917. gada aprīlī latviešu sanāsmē tika nolemts dibināt sporta un izglītības biedrību „Latvija”. Organizatoru pulkā bija Rūdolfs Ronis kopā ar atlētiem Jāni Krauzi, Kārli Vītiņu, Jāni Muceniku, Ādolfu Grundmani un Jāni Svilpi. Jaunajā biedrībā iesaistījās latviešu sportisti, tāpat daži igauņi un somi. Līdzīga kultūras un sporta biedrība izveidojās arī Jaroslavlā. Tās līdzdibinātājs un valdes priekšsēdētājs bija Roberts Plūme. Biedrības sekretārs – Herberts Baumanis, kas darbojās arī kā treneris. Darbojās koris, un biedrība rīkoja koncertus ar

Ādolfā Kaktiņā, Paula Saksa u. c. latviešu mākslinieku piedalīšanos, kas veicināja latviešu sabiedrisko dzīvi. Maskavā latviešu atlēti iekļāvās Zamoskvoreckas sporta kluba dzīvē.

Krievijā valdīja posts un sabrukums, bet sabiedriskā dzīve (arī sports) bija aktīva, it kā apliecinot, ka cilvēciskās vērtības būs tās, kas palīdzēs pārvarēt kara šausmas, badu un slimības.

Jaroslavļā Roberts Plūme turpināja nodarboties ar dažādiem sporta veidiem, apliecinot savu daudzpusīgo talantu. 1915. gadā viņš divcīņā pret J.Meļņikovu, tā laika slavenu riteņbraucēju, uzstādīja jaunu Krievijas rekordu riteņbraukšanā 5 verstu braucienā. 1916. un 1917. gadā sacīkstēs Tulā pusotru verstu braucienā R. Plūme izcīnīja Krievijas meistartitulu, bet Jaroslavļā – Ziemeļkrievijas meistara nosaukumu. Roberts Plūme bija arī viens no labākajiem Pievolgas slēpotājiem un desmitcīņniekiem. Jaroslavļā viņš kļuva pilsētas meistars 20 km un 25 km slēpojumā un Viskrievijas meistarsacīkstēs 30 km distancē ieguva otro vietu. 1917. gadā R. Plūme 19 gadu vecumā uzvarēja Jaroslavļas apgabala meistarsacīkstēs vieglatlētikā (desmitcīņā). 1920. gadā viņš piedalījās sešu apgabalu meistarsacīkstēs desmitcīņā, iegūstot Pievolgas apgabala un Pēterpils (manēžā) meistartitulus. Krievijā R. Plūme papildināja savas prasmes boksa, trenējoties Pēterburgā pie slavenā Ernesta Lustallo (1859–1931). 1917. gadā R. Plūme Pēterpilī boksa sacensībās izcīnīja meistara nosaukumu pusvidējā svarā. 1920. gadā Urālu apgabala meistarsacīkstēs viņš uzvarēja boksa vidējā svarā un absolūtā vērtējumā (9).

1922. gadā R. Plūme atgriezās Latvijā un aktīvi iesaistījās sporta dzīvē. 1923. un 1924. gadā viņš kļuva par Latvijas meistarū riteņbraukšanā trekā, bet 1926. un 1927. gadā ieguva Rīgas meistara titulu. 1923. un 1927. gadā R. Plūme bija Latvijas meistars un rekordists aizmota braukšanā. R. Plūme piedalījās daudzās starptautiskās riteņbraukšanas sacensībās Kauņā, Tallinā, Ķelnē, Budapeštā, Kopenhāgenā. Pasaules meistarsacīkstēs Parīzē handikapa riteņbraukšanā R. Plūme 80 dalībnieku konkurencē ierindojās 4. vietā. R. Plūme guva panākumus arī boksa. 1922. gadā viņš izcīnīja Latvijas meistara titulu boksa vidējā svarā. Lai noskaidrotu Latvijas meistarū absolūtā vērtējumā, 1923. gada janvārī notika boksa cīņa starp Robertu Plūmi un Vili Heinci, Latvijas un Rīgas meistarū boksa pussmagajā svarā. Triju raundu cīņā labākais bija R. Plūme. Latvijas II olimpiādē 1923. gadā viņš izcīnīja meistara titulu pussmagā svarā boksa un beidza savu karjeru šajā sporta veidā. Slēpošanā Roberts Plūme no 1922. līdz 1924. gadam Latvijā bija nepārspējams 5, 10 un 30 km distancēs. Viņa rekordu 30 km distancē tikai 1930. gadā pārspēja Alberts Riekstiņš, 1936. gada Latvijas olimpiskās izlases dalībnieks Garmišpartenkirhenā (1).

R. Plūme ir vienīgais Latvijas olimpiskās izlases dalībnieks, kas piedalījies ziemas vasaras olimpiskajās spēlēs. 1924. gadā Latvijas vienība – Roberts Plūme, Andrejs Apsītis, Fridrihs Ukstiņš un Aleksandrs Sinka startēja Parīzes olimpiskajā trekā, zaudējot Itālijas vienībai jau pirmajā braucienā. Pēc četriem gadiem 1928. gadā olimpiskajās spēlēs Amsterdamā viņš kopā ar Senonu Popovu, Robertu Ozolu un Ernestu Māleru atkal priekšsacīkstēs zaudēja Itālijas vienībai, kas kļuva olimpiskā čempione. R. Plūme piedalījās arī individuāli 1 km sprinta braucienā, bet netika tālāk par priekšsacīkstēm. 1924. gadā viņš kopā ar ātrslidotāju Albertu Rumbu pārstāvēja Latviju 1. ziemas olimpiskajās spēlēs Šamonī (*Chamonix*). R. Plūme piedalījās slēpošanā 25 km un 50 km distancē, tomēr palika bez rezultāta, jo izstājās no sacīkstēm (1).

1930. gadā pirmo un vienīgo reizi notika sacensības modernajā piecīņā, kurā ietilpa šaušana, peldēšana, paukošana, skriešana un jāšana. Uzvarēja vispusīgais sportists Roberts Plūme. 1931. gadā viņš izcīnīja "all-round" atlēta nosaukumu, iegūstot valsts prezidenta A. Kvieša un laikraksta "Latvis" balvu, kura aizceļoja uz Kanādu kopā ar tās īpašnieku. Balvu piecdesmitajos gados dāvāja izcīņai vieglatlētikas sacensībās starp labākajiem Kanādas latviešu jaunajiem sportistiem.

Roberts Plūme bija ne tikai viens no Latvijas vispusīgākajiem sportistiem, bet arī viens no rošīgākajiem sporta darbiniekiem. 1922. gadā R. Plūme piedalījās Latvijas Ziemas sporta savienības (LZSS) dibināšanā un bija tās valdes loceklis nepārtraukti līdz 1939. gadam, bet no 1930. gada līdz 1938. gadam – tās priekšsēdētājs. Gandrīz visu laiku viņš bija arī LZSS slēpošanas sekcijas vadītājs. Latvijas Basketbola savienībā R. Plūme darbojās no 1925. gada līdz 1936. gadam un 10 gadus bija tās priekšsēdētājs. Roberts Plūme ilgāku laiku bija arī Latvijas Airētāju savienības valdes loceklis, īsu brīdi darbojies Latvijas Smagatlētikas savienībā, vairāk nekā 10 gadus Latvijas Riteņbraucēju savienībā un dažus gadus viņu ievēlēja arī sporta biedrības “Marss” valdē. 1933. gadā Robertu Plūmi ievēlēja par Latvijas Sporta organizāciju apvienības (LSOA) priekšsēdi, reizē ar to viņš pildīja arī Latvijas Olimpiskās komitejas priekšsēža amatu līdz 1934. gadam. 1936. un 1937. gadā R. Plūme bija Vienības brauciena organizētājs un vadītājs. Viņš vadīja arī Latvijas riteņbraucēju vienību Berlīnes olimpiskajās spēlēs (1).

Studentu sports

Pirmās ziņas par latviešu korporāciju biedru pievēršanos sportam nāca no Tērbatas, kur pulcējās lielākais studējošo latviešu skaits. Šeit 1870. gadā nodibināja arī pirmo latviešu korporāciju *Lettonia*. Tērbatā latviešu studenti spēlēja tenisu pašu iekārtotā laukumā un arī vieglatlētika studentiem nebija sveša. Pirmās latviešu sporta biedrības – 2. Rīgas Riteņbraucēju biedrības (2. RRB), kas dibināta 1891. gadā, valdes sastāvā un aktīvo sportistu vidū bija daudzi studenti. Jānis Dikmanis, pirmais Latvijas Olimpiskās komitejas priekšsēdis, savās atmiņās rakstīja, ka 2. Rīgas Riteņbraucēju biedrības slidotavā, kas pirms kara bija lielākā slidotava Rīgā, Ziemassvētku brīvlaikā varēja sastapt slidojam latviešu studentus no Tērbatas, Pēterpils un Maskavas. Korporācija *Lettonia* pēc pārcelšanās uz Rīgu uzbūvēja savu tenisa laukumu un uzcēla bumbotavu, kas darbojās līdz pat 1932. gadam (3).

Pēc Latvijas valsts proklamēšanas un Latvijas Augstskolas nodibināšanas, pie Rīgas Politehniskā institūta atļautais, vācu dominējošais, Šaržēto konvents zaudēja savu legalitāti. Tā tiesības un pienākumus uzņēmās 1919. gada 27. septembrī dibinātais Prezidiju konvents (PK). Jaunā PK satversme bija latviešu korporāciju *Lettonia*, *Selonija*, *Lettgallia*, *Tālavijas* un *Fr. Lettica* kopīgi izstrādātais un parakstītais Latvijas Augstskolas korporāciju Kopējais Komāns (KKK), kuru 1920. gada 13. oktobrī apstiprināja Latvijas Augstskolas, vēlākās Latvijas Universitātes, Organizāciju padome. PK bija piešķirtas plašas tiesības vadīt un kārtot pie Universitātes pastāvošo korporāciju dzīvi un korporāciju savstarpējās attiecības. 1923. gadā, kad prezidēja *Ventonia*, notika sanāksme, kurā piedalījās *Lettonia*, *Frat. Arctica*, *Selonijas*, *Lettgalia*, *Tālavijas*, *Frat.Lettica* un *Beveronijas* pārstāvji. Radās pirmie sporta pasākumi, kas deva ierosmi studentu sportam, kad trīsdesmito gadu vidū nodibināja patstāvīgo Prezidija Konventa sportu (PKS) (2).

Pirmās ziņas par organizētiem sporta pasākumiem ir kopš 1922. gada, kad nodibināja Latvijas Universitātes Akadēmisko sporta biedrību (LU ASB). Par tās veidotājiem kļuva bijušais Krievijas Olimpiskās komitejas Baltijas lokālkomitejas priekšsēdētājs Karls Reisners, Oskars Dzērvičis, *Bev.*, Emīls Elsbergs, *F. Vesth.*, un Kārlis Māliņis, *Fr. Liv.*, Aleksandrs Sיעעניעקס, Jānis Landorfs u. c. Sākumā biedrībā bija maz studentu, tomēr 1923. gadā Baltijas studentu sporta sarīkojumā Tērbatā, kas bija pirmās SELL (Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas) studentu sporta sacensības, piedalījās 7 vieglatlēti – Gvido Jekkals, Nikolajs Mūzis, Kārlis Bergs, Ēriks Ramiņš, Aleksandrs Sיעעניעקס, Pauls Riemers (2). Latvijas studenti piedalījās IV Baltijas studentu olimpiādē Helsinkos 1927. gadā un 1928. gadā V Baltijas studentu olimpiādē Kauņā.

Līdz ar PK nodibināšanu sākās organizētas vingrošanas un sporta stundas. Sākumā nodarbības notika Rīgas Vingrotāju biedrībā, tad Konservatorijā un vēlāk Koncentra

vingrotavā Pulkveža Brieža ielā, kur sportošanas vajadzībām bija pielāgots rūpnīcas korpus ar pietiekami lielu un pat ērtu basketbola laukumu. Katru reizi nodarbības sākās ar vingrošanu, kam sekoja basketbols, kuru vadīja JKS direktors Džons Greiners. Arī Roberts Plūme, kas 1922. gadā iestājās Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes tiesību nodaļā, bija aktīvo sportistu vidū. Kopš 1928. gada, kad nodarbības notika Konservatorijas vingrotavā, vadīšanu pārņēma Ādolfs Grasis, kas vadīja basketbola un arī volejbola spēli.

Latvijas Universitātes darbinieku štatos nebija neviena, kam bija jā rūpējas par studentu fizisko audzināšanu. Studentu padomes ierosinājumi nodibināt studentu fiziskās audzināšanas vai sporta direktora posteni arvien saskārās ar nepieciešamību taupīt. Tāpēc visa studentu fiziskā audzināšana bija atstāta studentu pašvaldības ziņā.

1928. gada 28. martā Studentu padome LU padomei iesniedza priekšlikumu Universitātē dibināt sporta komisija, kura darbosies uz atsevišķu statūtu pamata, ar mērķi plašāk propagandēt un izkopt sportu studējošo vidū. Sporta komisijas sastāvā iekļaut divus mācībspēku pārstāvjus un trīs Studentu padomes vēlētus locekļus. Priekšsēdētājs – mācībspēku pārstāvis, priekšsēdētāja biedrs un sekretārs – Studentu padomes vēlētie pārstāvji. Līdzekļus deva Universitātes un Studentu padomes (12). Līdz ar Sporta komisijas izveidi sākās aktīvāka fiziskās audzināšanas un sporta propaganda. Sporta komisija ieguva tiesības saņemt ienākumus no Universitātes un skolu slidotavas izmantošanas, arī studenti maksāja 50 sant. semestrī fiziskai audzināšanai un sportam. Pēc LU Akadēmiskās sporta biedrības apvienošanās ar Studentu padomes sporta komisiju izveidojās Latvijas Universitātes Studentu padomes universitātes sports, kas par savu uzdevumu izvirzīja pareizi izkopt studentu fiziskos spēkus, enerģiski strādājot, organizēt vingrošanas, vieglatlētikas, basketbola, volejbola, futbola, boksa, paukošanas, plastikas, tenisa, peldēšanas un daiļslidošanas sekcijas.

1929. gada 29. janvāra plenārsēdē pieņēma šādu Studentu padomes satversmes 29. panta papildinājumu, ka pie Studentu padomes pastāv un darbojas uz Studentu padomes apstiprinātu instrukciju pamata: studentu nams, palīdzības kase, bibliotēka, grāmatu un lekciju apgāds, studentu klubs, virtuve, kopdzīve, darba apgāde, Universitātes sports u. c. (12).

Var uzskatīt, ka 1929. gada 29. janvāris uzskatāms par Latvijas Universitātes Studentu padomes universitātes sports (US) dibināšanas dienu, kas stājās 1922. gadā dibinātās Latvijas Universitātes akadēmiskās sporta biedrības (LUASB) vietā, kura darbojās kā studentu sportistu biedrība. Ar Studentu padomes 29. janvāra lēmumu Sporta komisijā ievēlēja Robertu Plūmi (*Frat. Lettica*).

US nepiederēja ne laukumi, ne vingrotavas, un nebija līdzekļu, lai visu vajadzīgo varētu nomāt un algot trenerus un instruktorus. Vienīgi pašu studentu sportistu labā griba un entuziasms ļāva izveidot Universitātes Sportu par plašu un cienīgu akadēmisku sporta organizāciju, kas guva spožus panākumus gan iekšzemes, gan starptautiskās sacensībās. 1932. gadā ar Studentu padomes atbalstu US sportisti saņēma arī vairāk līdzekļus. Pamazām Latvijas Universitātes vadībā un sabiedrībā vispār radās lielāka izpratne par fiziskās audzināšanas un sporta lomu jaunatnes attīstībā.

Diskusijas par valsts un sporta attiecībām sākās 1932. gadā. Presē arvien noteiktāk izskanēja doma, ka sporta augstākai vadībai jāpāriet valsts rokās un ka nepieciešams jauns sporta vadības LSOA (Latvijas Sporta organizāciju apvienība) reorganizācijas projekts.

Izmaiņas skāra arī Latvijas Universitātes vadības attieksmi pret studentu fizisko audzināšanu. 1934. gada 30. aprīlī Dekānu padomē apsprieda priekšlikumu par obligātu vingrošanas un sporta apmācības ieviešanu visiem pirmā mācību gada studentiem un studentēm. Komisija, kuras sastāvā bija prorektors studentu lietās prof. L. Adamovičs, prof. E. Fērmanis, vec.doc. L. Ausējs, 1 US pārstāvis un 1 Studentu padomes pārstāvis, pieņēma lēmumu iesniegt Universitātes padomē priekšlikumu par vingrošanas un sporta apmācības

ievešanu visiem pirmā mācību gada studentiem ar nākamo mācības gadu kā neobligatorisku priekšmetu (10). Tajā pašā gadā ar Universitātes padomes atbalstu, atvēlot Ls 3 000 no LU speciālajiem līdzekļiem, sāka Konservatorijas vingrotavas remontu, uzlabojot un piemērojot studentu fiziskajām nodarbībām. 1934. g. studentu skaits nebija liels un 1935. g. bija uzskaitīti apmēram 1 800 sportistu, kas vēlētos nodarboties ar sportu, bet trūka instruktors. US pārņēma galvas pilsētas Rīgas stadionu pie Grīziņkalna. Universitātes Sports kļuva par vienu no spēcīgākajām sporta biedrībām Latvijā, izveidojot 18 sekcijas. Konservatorijas vingrotavu pakāpeniski pārbūvēja arvien ērtāku un modernāku, un trīsdesmito gadu beigās to izmantoja galvenokārt studenti.

1936. gadā Latvijas Universitātes Studentu padomes Universitātes Sportu vadīja priekšsēdētājs R. Plūme, priekšsēdētāja biedrs un mantzinis Leons Plauciņš, sekretāre un kasiere Velta Jansone, locekļi – Voldemārs Gulēns un Verners Karnups. 1936. gadā strādāja sporta instruktors – B. Viņņere (plastika), M. Grapmane (vingrošana, volejbols sievietēm), Ā. Grasis (vingrošana, basketbols un volejbols studentiem), V. Rinne un R. Vithofs (ziemas sports un vieglatlētika), V. Jankovskis (paukošana), J. Butkēvičs (peldēšana), V. Plade (futbols), E. Lapiņš un Burlēvičs (rīta vingrošana), M. Hovi un R. Riekstiņš (slēpošana). 18 sekcijās sporta nodarbības notika katru dienu no 7 rītā līdz 22 vakarā. Tās apmeklēja 52 grupas ar 817 dalībniekiem (10).

1938. gada 9. maijā Studentu Padome Universitātes Sports iesniedza rektoram projektu, kas paredzēja, ka kopš 1938. gada rudens semestra visiem I. kursa studentiem obligāti, bet pārējo kursu studentiem – brīvprātīgi, jāņem līdzdalība fiziskās nodarbībās, kam veselība to atļauj, un, lai daļēji nodrošinātu nodarbības, nolēma studentu nodevu paaugstināt par 1 latu semestrī, sākot ar nākamo pusgadu (10).

LU sporta organizācijas projekts paredzēja, ka "sporta tehniskai vadībai un kontrolei LU pieaicinās speciālu vadītāju ar fiziskā audzinātāja stāžu un izglītību, kuru šinī amatā apstiprina rektors. Tāpat rektors apstiprina arī sporta instruktorus un grupu vadītājus, kuriem pēc iespējas arī jābūt profesionāliem fiziskās audzināšanas speciālistiem. Priekšmets zem nosaukuma sports ievadams mācību plānos un ir absolvējams parastā kārtībā, iegūstot tehniska vadītāja atzīmi par priekšmeta absolvēšanu (10)."

1938/1939. m. g. par fiziskās audzināšanas vecāko instruktoru tika pieņemts Arnolds Rudzītis, kas izstrādāja nodarbību plānus, ņemot par paraugu Vācijas augstskolu programmas un pielāgojot tā laika iespējām. 1938. g. 25. oktobrī plkst. 10 sākās obligātās vingrošanas nodarbības, ko Konservatorijas vingrotavā atklāja prorektors prof. A. Vītols. Studentiem bija jāiegādājas speciāls tērps, kuru daudzi jaunieši pašuva paši. Gaiši un tumši zilās formas ar US emblēmu turpmāk vienmēr bija Universitātes sportistu vizītkarte.

Obligātajai vingrošanai tika atvēlētas 29 stundas, brīvprātīgai vingrošanai – 18 stundas, bet US speciālai vingrošanai tika atvēlētas – 22 stundas (10).

US bija domāts visiem studentiem neatkarīgi no piederības citām organizācijām, bet ar tā nodibināšanu arvien vairāk korporāciju locekļi sāka startēt Universitātes Sports rindās. Tā kā Apvienotajai latviešu korporāciju frakcijai Studentu padomē allaž bija vairākums, tad US priekšsēdētāju izvirzīja latviešu konventi. Gadu ritumā US priekšsēdētāji bija Roberts Plūme (1936), *Fr. Lett.*, Pēteris Lejiņš, *Lett.*, Voldemārs Gulēns, *Fr. Metr.*, Alfreds Epalts, *Tal.*, Oļģerts Grīviņš, *Sel.*, un Valdemārs Elmūts, *Fr. Lett.* Vēlāk R. Plūmi ievēlēja par US goda priekšsēdi.

Latvijas studentu korporācijas aktīvi piedalījās ne tikai internajās sporta sacensībās, bet arī Latvijas mērogā. 1927. gadā Selonija nodibināja savu airēšanas sekciju un viņu piemēram sekoja arī *Talavija*, *Lettonia*, *Frat. Lataviensis*, *Beveronija*, *Lettonia*, kurai bija savs tenisa laukums, sāka regulāras sacensības ar Zemgales tenisa klubu, sacenšoties pārmaiņus gan Rīgā, gan Jelgavā. Tomēr vislabākās bija sacensības starp korporācijām basketbolā un

volejbolā. 1935. gadā *Lettonia* sporta komisija ierosināja rīkot PK sacensības basketbolā un volejbolā katru gadu, jo studentu interese pieaugusi. 1937./38. m. g. tās kļuva par oficiālajām meistarsacīkstēm, kurās izcīnīja Filistru biedrību savienības (FBS) dāvinātus ceļojošus sudraba kausus. 1939./40. gadā basketbolā piedalījās jau 12 konventi, bet volejbolā 15 vienības. Sacensības notika arī citos sporta veidos – futbolā, galda tenisā, slēpošanā, vieglatlētiskā, šahā (2).

Latvijas studenti guva panākumus arī starptautiskajā mērogā. 1930. gadā US piedalījās akadēmiskajās pasaules meistarsacīkstēs Darmštatē, vieglatlētiskā piedaloties Nikolajam Mūzim (*Frat.Lett.*), Vilhelmam Miglam (*Lett.*) un Pēterim Bērtulim (*Vent.*), bet daiļlēcšanā Arvidam Mauriņam (*Lettg.*). Vienību vadīja Roberts Plūme. Trīsdesmito gadu sākumā vērsās plašumā un nostiprinājās arī studentu basketbolistu starptautiskie sakari. Universitātes Sporta komanda divus gadus pēc kārtas devās tālās starptautiskās turnejās. 1930. gadā četrās spēlēs Polijā un Čehoslovākijā US izcīnīja trīs uzvaras pār Varšavas AZS, Prāgas JKS, Prāgas Universitāti, Krakovas JKS. 1931. gada janvārī trīspadsmit dienu laikā Polijā, Čehoslovākijā, Šveicē un Francijā aizvadītajās astoņās spēlēs US komanda guva 7 panākumus, uzvarot Varšavas “Polonija”, Krakovas JKS, Krakovas komandu, Prāgas JKS, Prāgas “Strokovo Akadēmija”, Ženēvas komandu un Parīzes izlasi.

Gūstot starptautisku cīņu pieredzi, studenti krāja spēkus pirmajam lielākajam Latvijas basketbolistu panākumam oficiālā turnīrā. 1933. gada septembrī Itālijas pilsētā Turīnā notika 5. Vispasaules studentu spēles (tā sauca sacensības, kuras tagad pazīstamas kā Universiādes), un to programmā pirmo reizi bija iekļauts arī basketbols. Ceļā uz finālu, pārspējot igauņus, frančus un ungārus, bet izšķirošajā cīņā par pirmo vietu zaudējot itāļiešiem, Universitātes Sports studenti izcīnīja godpilno otro vietu, un tas jau bija vērā ņemams sasniegums pasaulē. Ar R. Plūmes gādību, 1935. gadā pirmajās Eiropas meistarsacīkstēs basketbolā Ženēvā Latvijas valstsvienībā, kas kļuva par pirmajiem Eiropas meistariem, bija iedalīti pieci US sportisti – Rūdolfs Jurciņš, Eduards Andersons, Džems Raudziņš, Andrejs Krisons, Edgars Ruja un Herberts Gubiņš (Gongs), kas arī bija LU students. Tajā pašā gadā Budapeštā 6. Vispasaules studentu spēlēs jau tika izcīnīta godpilnā zelta medaļa. Tika pārspēta Polija, Ungārija, Vācija un Francija. Tāds pats sasniegums atkārtojās arī 1937. gada 7. Vispasaules studentu spēlēs Parīzē, kur finālā tika pārspēta Polijas studentu izlase. Visās šajās spēlēs saspēles vadītāja un centra uzbrucēja lomu uzņēmas Rūdolfs Jurciņš, un liela daļa komandas panākumu bija tieši viņa, tā laika izcilākā basketbolista, nopelns. Arī Universitātes Sports basketbolistes piedalījās akadēmiskās pasaules meistarsacīkstēs Turīnā (1. vieta), Budapeštā (2. vieta), Parīzē (2. vieta), tomēr lielākie panākumi saistās ar uzvaru Ričioni starptautiskā basketbola turnīrā Itālijā 1939. gadā. 1937. gadā Parīzē US mākslas vingrotājas ieguva pasaules meistara nosaukumu gan vienību konkurencē, gan individuāli. Lidija Ozoliņa un Taisija Tuča dalīja pirmo un otro vietu, bet Lidija Vītola sekoja trešā.

1933. gadā Latvijas studenti piedalījās ziemas spēlēs Bordonekijā, 1935. gadā ziemas spēles St. Moricā, kur Jānis Andriksons izcīnīja pasaules studentu meistara nosaukumu ātrslidošanā, kā arī – 1937. gadā ziemas sacensībās Lillihamerē.

R. Plūmes darbība Starptautiskā studentu konfederācijā

Latvijas studentu panākumi starptautiskajās sacensībās ļāva Latvijas studentiem iesaistīties Starptautiskā studentu konfederācijā. Jau 1928. gadā Latvijas Universitātes Studentu padomes priekšsēdētājs Juridiskās fakultātes students Edgars Rempe tika ievēlēts par C.I.E (*Confederation Internationale des Etudiant*) priekšsēdētāja biedru uz 2 gadiem.

Roberts Plūme sāka darboties Starptautiskajā studentu korporācijā 1932. gadā. 1935. gadā viņu ievēlēja par studentu sporta lietu kārtotāju, ieskaitot pasaules meistarsacīkšu rīkošanu un virsvadību. Šo pienākumu dēļ viņu pieņēma Itālijas duče Benito Musolini.

1935. gadā Budapeštā Akadēmisko pasaules meistarsacīkšu laikā viņš uzstājas radiofonā. Īpašu ievēribu R. Plūme guva Konfederācijas kongresā Sofijā, jo referēja bulgāru valodā. 1936. gadā Londonā viņu ievēlēja par C.I.E. priekšsēdi. Latvijas valsts prezidents Kārlis Ulmanis augstu vērtēja Roberta Plūmes nopelnus gan studentu sporta organizēšanā Latvijā, gan starptautiskā mērogā. R. Plūme piedalījās arī Studentu savstarpējās palīdzības apvienības kongresā Zviedrijā. 1937. gadā R. Plūme atteicās no C.I.E. priekšsēža amata, un viņu ievēlēja par Konfederācijas mūža goda priekšsēdi un padomdevēju. Viņš aktīvi darbojās SELL (*Suomi, Eesti, Latvija, Lietuva*) studentu organizācijā. R. Plūme 1934./35. g. bija tās priekšsēdētājs un 1935. gadā, kad SELL spēles notika Rīgā, bija organizācijas komitejas priekšsēdētājs. Šajās spēlēs latviešu studenti guva labus panākumus.

1936. gadā Roberts Plūme beidza Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes tiesību nodaļu un pārcēlās darbā uz Smilteni, kur strādāja par notāru līdz 1939. gadam. 1939. gadā Roberts Plūme repatriējās uz Vāciju. Latvijā viņš atgriezās tikai 1941. gadā.

Sporta dzīves organizēšana Latvijā 1941–1944

1941. gada 1. jūlijā Rīgā ienāca vācu karaspēks. Pirmos mēnešus sporta dzīvi Rīgā uzņēmas vadīt Latviešu Sporta organizācija (LSO), kuras priekšnieks bija pazīstamais Latvijas meistarsacīkstēs Arvids Bērtiņ-Bērziņš. 1941. gada 9. augustā sportisti noorganizēja “Atbrīvoto latviešu pirmo zibeturnīru basketbolā”. 1941. gada rudenī un ziemā notika sacensības futbolā un ātrslidošanā. Novembrī notika arī galda tenisa turnīrs. Atjaunojās un no jauna dibinājās sporta biedrības – 1. RAK, “Marss”, Rīgas tenisa klubs, RFK, “Daugavieši”, “Auseklis”. Aktīva sporta dzīve atsākās ne tikai Rīgā, bet arī provincē. 1941. gada decembrī Fiziskās kultūras un sporta pārvalde Latvijas teritorijā pārņēma sporta vadību no LSO. Par tās priekšnieku iecēla pazīstamo sporta darbinieku Robertu Plūmi. Par operatīvās daļas vadītāju – A. Bērtiņ-Bērziņu, administratīvās daļas vadītāju – Jēkabu Kārklīņu. Visi izraudzītie nozaru vadītāji bija labi pazīstami sportistu aprindās un rosīgi fiziskās kultūras darbinieki arī neatkarīgās Latvijas laikā. Smagatlētikas nozari vadīja Paulis-Alfrēds Ruiga, basketbola – Osvalds Porietis, ziemas sporta – Aleksandrs Liepiņš, zēģelēšanu – Kārlis Spāde, airēšanu – Bertolds Akers, paukošanu – Eduards Mateuss, volejbolu – Jānis Pelūde, šaha – Alberts Melbārdis. Lai gan politiskā situācija bija nestabila un kara darbībā tika ierauts arvien vairāk sportistu, Rīgā un arī provincē risinājās aktīva sporta dzīve. Notika Latvijas meistarsacīkstes, pilsētu sacensības gan ziemas, gan vasaras sporta veidos.

Izglītības un kultūras lietu ģenerāldirektorija rīkoja 6 mēnešu kursus fiziskās audzināšanas skolotāju sagatavošanai. Kursi sākās 1942. gada 19. janvārī. Tos vadīja Jānis Malovka, fiziskās audzināšanas inspektors; kursu direktors bija Arnolds Rudzītis. Dalībnieku vidū bija basketbolisti Visvaldis Melderis, Alise Gailīte, Juris Kļaviņš, Ira Stedelaube, Mālere, Elza Plēpe-Rupnere, Ludmila Novicka, peldētājs Bruno Raiskums, vingrotājs Murovskis, vieglatlēte Maiga Bērziņa un citi.

Pēc okupācijas pārvaldes 1942. gada 14. marta rīkojuma sporta dzīvi visā Latvijas ģenerālapgabalā vadīja Latviešu sporta un fiziskās kultūras apvienība (LSFKA) ar priekšsēdētāju R. Plūmi, kas darbojās līdz 1944. gada augustam.

1942. gada 12. un 13. decembrī Rīgā notika sporta kongress, kurā piedalījās arī provinces sporta dzīves vadītāji. Bija reģistrētas 72 biedrības ar apmēram 10 tūkstošiem biedru.

1942. gada 28. decembrī laikrakstā “Sporta Pasaule” rakstīja, ka “sports ir līdzeklis, nevis mērķis, un galveno vērību sporta vadība izvirzīja – masu sporta attīstību, no kā vēlāk izaug atsevišķo pārākums. Cauri kara vētru nāves dvašai, līdzīgi purpura ziedam, kas it kā izaudzis no ugunīm, joprojām miljonu masu uzmanību saista sports. Šajā Eiropas likteņu, cīņas laikmetā sporta būtība un mērķi tiecas pretim saviem vislielākajiem piepildījumiem”.

Otrā pasaules kara beigu posmā, kad 1943. gadā Vācija cieta lielus zaudējumus, frontes līnija bija apstājusies pie Ļeņingradas un Volhovas purviem. 1943. gada 10. februārī Ādolfs Hitlers izdeva pavēli par latviešu leģiona izveidošanu, līdz ar to aizvien vairāk sportistu tika iesaukti leģionā un nonāca Austrumu frontē, vai arī dažādās kara skolās Vācijā, Čehoslovākijā. Daudzi sportisti kļuva arī par PK vīriem, kas bija speciāla propagandas kompānija, kurā ietilpa žurnālisti, radiofona reportieri, zīmētāji, fotogrāfi, filmu operatori. Latviešiem bija divi kara ziņotāju vadi – SS un armijas. Starp viņiem bija arī pazīstamais latviešu soļotājs Pauls Bernhards. Roberta Plūmes loma kara laikā bija ļoti sarežģīta. No vienas puses, kā LFSP vadītājam, viņam bija jārada paraugs pareizas politiskās nostājas ziņā (16). Tomēr, runājot ar daudziem tā laika sportistiem, viedokļi atšķiras, jo daudziem, pateicoties R. Plūmes gādībai, bija izdevies izvairīties no iesaukšanas leģionā un, laikus brīdinātiem, arī izvairīties no piespiedu evakuācijas uz Vāciju.

Latviešu sports Austrijā

1947. gadā Austrijā mitinājās 2 100 bēgļu. Lielākā no DP (*Displaced Persons*) jeb pārvietoto personu nometnēm atradās Glazenbachā, kur bija izmitināti 608 latvieši. Mazākas latviešu grupiņas bija Insbrukā, Zalcburgā, Lincā un Ridā. R. Plūme atradās trimdā Bergencā. Viņa meita Tatjana Plūme, kurai 1943. gadā piederēja visi Latvijas rekordi brīvā stila peldējumos, Austrijā pārstāvēja Bergencas peldēšanas klubu un piedalījās daudzās sacensībās.

Jau 1946. gada novembrī R. Plūme un H. Baumanis organizēja Vācijā dzīvojošo latviešu bokseru turneju Austrijā. Tajā gan nepiedalījās visi labākie šā sporta veida pārstāvji, jo izlasi galvenokārt veidoja Virzburgā, amerikāņu zonā, dzīvojošie bokseri. Turnejā devās Tālivaldis Ozolcelms, Zīle, Everštets, Konstantīns Trēgers, V. Holcmanis, Žanis Šmits, Voldemārs Miežītis. Komandā bija arī lietuvietis Severins. Bregencā (*Bregenz*) latvieši ar 11 : 5 uzvarēja Insbrukas komandu. Turnejā Šveicē latviešu bokseri Sergejs Stūģis, Jānis Klusovs, Holcmanis, Žanis Šmits, Severins, Voldemārs Miežītis, Tālivaldis Ozolcelms zaudēja Cīriches klubam 6 : 10.

1947. gadā IRO sāka bēgļu pārvietošanu no Austrijas. Lielākais izceļotāju skaits devās uz Venecuēlu, Brazīliju, Argentīnu un Austrāliju. R. Plūme ar ģimeni ieradās Kanādā 1951. gadā (15).

Organizētā sporta sākums Kanādā, “Saulaines” un “Sidrabenes” bērnu nometnes

Pēc IRO statistikas no 1947. gada 1. jūlija līdz 1951. gada 30. jūnijam Kanādā mājvietu atrada 8 093 Latvijas pilsoņi. Taču patiesībā latviešu bija vairāk, 1952. gada 1. janvārī to kopskaits Kanādā tika lēsts no 10 000 līdz 12 000. Lielākie latviešu centri Ontārio provincē izveidojās Toronto, kā arī Hamiltonā, Kičenerā, Londonā, Bramptonā, St. Katarinā, Niagārā, Sadberijā, Kirklandleikā un Kanādas galvaspilsētā Otavā. Kvebekas provincē – Monreālā, Norandā.

1950. gada nogalē Kanādā nodibināja Latviešu nacionālo apvienību Kanādā (LNAK). Tās mērķis bija apvienot Kanādā dzīvojošos tautiešus latvietības saglabāšanai un kopēju uzdevumu veikšanai. 1951. gada 27. maijā, nākamajā dienā pēc Baltiešu sporta svētkiem, notika pirmais Kanādas latviešu sporta kongress, kurā nodibināja Latviešu sporta apvienību (LSAK). Turpmāk tā koordinēja un vadīja latviešu sportu Kanādā. Valdē, par kuras vadītāju ievēlēja Robertu Plūmi, darbojās Žanis Zentiņš, Kārlis Bukass, Valija Balode, Jānis Pālens, Imants Kāpostiņš un Edmunds Šteinhards. Izraudzīja arī apgabala un atsevišķo sporta nozaru vadītājus un viņu palīgus visā Kanādā.

Jau otrā sēdē pēc nodibināšanas LSAK nolēma organizēt bērnu vasaras nometni. Edmunds Šteinhards un mācītājs Ādolfs Čops atrada piemērotu vietu nometnei Toronto

tuvumā – Strītsvillē, Irētā pļavā. Teltis un gultas bez atlīdzības aizdeva Kanādas armija. Nometnes atbildīgā vadītāja pienākumus uzņēmās Roberts Plūme, bet E. Šteinhardts – komandanta pienākumus. Ā. Čops rūpējās par garīgo aprūpi. Jānis Pālens izstrādāja nometnes nodarbību programmu. Viņš jau bija guvis pieredzi 1948., 1949. un 1950. gadā Vācijā, kad vadīja Pasaules YMCA nometnes, kurās katru vasaru piedalījās ap 2 000 meiteņu un zēnu (23 tautību). Pirmo nometni organizēja Strītsvillē 1951. gada vasarā. Ž. Zentiņš bija nometnes lietu kārtotājs Toronto. Visi darbinieki strādāja bez atlīdzības, un tā guva atsaucību latviešu sabiedrībā. Strītsvilles nometne bija otrā latviešu nometne brīvajā pasaulē. Pirmā darbojās Zviedrijā. 1952. gadā nometni pārcēla uz Sv. Jāņa draudzes lauku īpašumu „Saulaini” (komandants J. Pālens). Vasarā nometne darbojās trijos posmos, kurus vadīja Ernests Henišs, Arnis Freibergs un Valdis Šķepasts. Atbildīgais vadītājs bija Roberts Plūme, viņa vietnieks – Jānis Pālens. Nometnotāju skaits sasniedza 150. 1953. gadā LSAK nometne vēlreiz mainīja adresi un pārcēlās uz Sv. Andreja lauku īpašumu un valde piekrita Ž. Zentiņa ierosinātajam nosaukumam – „Sidrabene”. LSAK vadīja „Sidrabeni” 5 gadus, tad vadību nodeva Sv. Andreja draudzei. Pirmais „Sidrabenes” komandants bija E. Šteinhardts, bet R. Plūme – atbildīgais vadītājs. „Sidrabene” izveidojās par skaitliski lielāko latviešu vasaras nometni brīvajā pasaulē. LSAK rūpējās arī par sporta laukumu iekārtošanu, deva sporta piederumus un rīkoja sporta sacīkstes jaunatnei. Šajā darbā vairāk vai mazāk iesaistījās gandrīz visi LSAK valdes locekļi un daudzi sportisti (15).

Roberts Plūme par savu dzīves vietu Kanādā izvēlējās laukus. Viņa ferma atradās Kaulsonā (*Coulson*), Ontario provincē, kur R. Plūme centās gan paša spēkiem nodrošināt ģimenei iztiku, gan būt veiksmīgs lauksaimnieks. Tomēr ne vienmēr tas viņam izdevās.

Piecdesmito gadu sākumā lielākajai latviešu daļai Kanādā pirmie līguma gadi bija nostrādāti un par turpmākās dzīves un darba vietām izvēlējās lielās pilsētas, jo tieši tajās sporta un sabiedriskā dzīve ritēja visaktīvāk. Līdz ar to galvenais latviešu sporta organizēšanas un koordinējošais darbs no Anglijas pārcēlās uz Kanādu. 3. latviešu sporta kongresā, kas notika 1953. gadā Toronto, nolēma, ka turpmākos divus gadus Latviešu sporta padomes trimdā (LSPT) prezidijs atradīsies Kanādā un par tā priekšsēdi ievēlēja Robertu Plūmi. 1951. gada rudenī arī nodibināja Baltiešu sporta federāciju Kanādā (BSFC – *Baltic Sport Federation of Canada*). Jaunās organizācijas statūti noteica, ka federācijas galvenais uzdevums bija veicināt sadarbību sportā, organizējot gadskārtējus baltiešu sporta svētkus un sadarbību ar visām vadošām baltiešu organizācijām. Federācijā no katras tautības bija iesaistīti trīs pārstāvji. Piecdesmitajos gados latviešus pārstāvēja Ž. Zentiņš, R. Plūme un I. Kāpostiņš. BSFC prezidijā Roberts Plūme darbojās no 1951. līdz 1955. gadam (15).

1955. gada 27. novembrī notika kārtējais LSAK kongress. Par valdes priekšsēdi atkārtoti ievēlēja Vili Rozenbergu. 1956. gadā no dzīves aizgāja Roberts Plūme – Latviešu Sporta Padomes trimdā priekšsēdis.

“Roberta Plūmes dzīslās rit tikai vienas grupas asinis – tīras sporta asinis. Latviešu sportam viņš ziedoja savu jaunību, spēka gadus, tam audzināja savu ģimeni un nespēj to pamest arī šodien. Savu sirdi viņš atdevis Latvijas sportam bez kompromisa, ar viesiem saviem cilvēciskiem vājumiem, kļūdām un lielumu” (13).

VĒRES

1. Čika, V., Gubiņš, G. *Latvijas sporta vēsture (1918–1944)*. Vesteri : ALA Amerikas Latviešu Sporta Apvienības Fiziskās audzināšanas un sporta birojs, 1970. 381 lpp.
2. Čika, V. *Prezidija Konventa sports*. Ņujorka : L[atvijas] K[orporāciju] A[pvienība], 1975. 125 lpp.
3. Dikmanis, J. *60 sporta gadi*. Ņujorkas latviešu sporta biedrības izdevums, 1965. 128 lpp.
4. Plūme, R. Vienprātība ir panākumu pamats. *Stadions*, Nr.2 , 1933, 62. lpp.
5. Plūme, R. SELĻ vienpadsmitais darba cēliens. *Universitas*, 1934. 131. lpp.
6. Plūme, R. Latviešu students ir vispirms latvietis. *Universitas*, Nr.1, 1934, 1. lpp.

7. **Plūme, R.** Latvijas sports 1943. gadā. *No: Latvijas sporta gada grāmata 1944*, 17.–18. lpp.
8. **Plūme, R.** Par Tēvijū! Kritušā varoņa – sportista piemiņai. *Sporta Pasaule*, 1942, 9. marts.
9. **Plūms, Ā.** *Roberts Plūme sportā*. Rīga : Sporta b-ba “Marss”, 1939. 45 lpp.
10. **Latvijas Valsts vēstures arhīvs** (LVVA), 7427. f., 6. apr., 112. l.
11. *Sporta Pasaule*. Nr.63, 1942, 28. dec.
12. *Šports Latvijas Universitātē*. Sast. Dr.paed. J.Melbārdis. Rīga : LU, 1998. 332 lpp
13. **Šmits, A., Čika, V.** *Sporta Latvija*. Ņujorka: Autoru izdevums, 1955. 207 lpp.
14. *Sporta Pasaule*, Nr.63, 1942, 28. dec.
15. *Trimdas latviešu sporta vēsture*. Latviešu Sporta Padome Ārzemēs, 2001. 839 lpp.
16. **Unāms, Z.** *Zem Barbarosas šķēpa*. AKA & Gauja (ASV), 246 lpp

Summary

In the twenties and thirties of the 20th century Robert Plume was one of the most famous multi-faceted sportsmen, organizers of contests and managers of sport in Latvia.

His life was not long, only 59 years, but witnessed many historical events in the history of Latvia. He was successful in different sport disciplines such as cycling, skiing, boxing and track and field. Robert Plume was a witness and participant of the Summer Olympic Games in Paris in 1924, in Amsterdam in 1928 and the Winter Olympic Games in Chamounix in 1924. Robert Plume played an important role in the organisation of student sports in Latvia.

He was the leader of the Latvian sports administration in the time of the German occupation.

Robert Plume immigrated to Canada after the Second World War. In 1953, he was elected chairperson of the Latvian Sports Council in exile until his death in 1956.

17. un 18. gadsimta grāmatas LU Astronomijas institūta bibliotēkā

Books of the 17th and 18th Century in the Library of the Institute of Astronomy, University of Latvia

Dr. paed. Ilgonis Vilks

LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzeja direktors

Raiņa bulv.19, Rīga, LV-1586

Tālr. 7034587, e-pasts: vilks@latnet.lv

Latvijas Universitātes Astronomijas institūta bibliotēkā atrodas 18 grāmatas, kas izdotas pirms 1800. gada. Četras grāmatas izdotas 17. gadsimtā, vecākā no tām (*Johannes Gravius, Epochae celebriores, astronomis, historicis, chronologis...*) publicēta Londonā 1650. gadā. Daļa grāmatu ir slavenu astronomu sarakstītas, to skaitā J. Bajera klasiskais zvaigžņu atlants „Uranometria”, V. Heršela darbs, kurā publicēta pirmā mūsu Galaktikas shēma, un I. Kanta un P. Laplasa darbi par Saules sistēmas izcelšanos. Citas grāmatas satur ievērojamu astronomu (M. Ulugbeka, T. Brahes, Dž. Flemstīda) veikto novērojumu. Divas grāmatas ir iespiestas Latvijas teritorijā (Jelgavā un Rīgā). Šī savā ziņā nejausā grāmatu izlase ilustrē astronomijas attīstību 17.–18. gadsimtā un parāda pāreju no viduslaiku dabas izpēti metodēm uz mūsdienu zinātni. Daļa grāmatu agrāk piederējušas baltvācu organizācijām Rīgā.

Atslēgvārdi: zinātnes vēsture, retas grāmatas, astronomija.

Ievads

Latvijas Universitātes Astronomijas institūta bibliotēkā atrodas 18 grāmatas, kas izdotas pirms 1800. gada (sk. tab.). No tām sešas kādreiz ir piederējušas Rīgas vācu Dabas pētnieku biedrībai (*Naturforscherverein zu Riga*), kas darbojās Rīgā kopš 1845. gada. Trīs grāmatas ir saņemtas no Herdera institūta (*Institutum Herderianum Rigense*), privātas mācību iestādes, kas dibināta Rīgā 1921. gadā un kurā izglītojās vācu skolotāji un mācītāji. Institūta bibliotēkā šīs grāmatas ir nonākušas pēc 1939. gada, kad Dabas pētnieku biedrība un Herdera institūts likvidējās, Baltijas vāciešiem repatriējoties. Viena grāmata neilgu laiku ir bijusi Latvijas Augstskolas īpašums, vēl viena – atradies LU Teorētiskās astronomijas un analītiskās mehānikas institūta bibliotēkā, bet atlikušās septiņas – acimredzot ir nokļuvušas institūta bibliotēkā no privātām kolekcijām.

17. gadsimta grāmatas

Pati vecākā no šīm grāmatām “Epochae celebriores...” ir ieraudzījusi dienasgaismu Londonā 1650. gadā. Tā satur uzbeku astronoma un matemātiķa Muhammeda Ulugbeka (1394–1449) zvaigžņu kataloga ievada daļu, kas veltīta hronoloģijas jautājumiem. Tekstu tulkojis un komentējis Oksfordas universitātes profesors, angļis Džons Grīvss (1602–1652). Pats katalogs šajā grāmatā neietilpst, to izdeva Oksfordā 15 gadus vēlāk (1).

Ievērojamais Vidusāzijas astronoms M. Ulugbeks bija Samarkandas un tai pieguļošo zemju valdnieks, mongoļu iekarotāja Tamerlāna mazdēls. Viņš iekārtoja Samarkandā observatoriju, kuras lielākais instruments bija kvadrants Saules novērojumiem ar 40 metru

rādīus. Izmantojot citus, mazākus instrumentus, laika posmā līdz 1437. gadam Ulugbeka observatorijas astronomi sastādīja 1018 zvaigžņu katalogu. Šajā katalogā pirmo reizi kopš sengrieķu laikiem zvaigžņu koordinātas tika noteiktas pilnīgi no jauna, nevis labotas, balstoties uz priekšgājēju rezultātiem.

LU Astronomijas institūta bibliotēkas 17. un 18. gadsimta grāmatas

Nr.	Autors	Nosaukums	Izdošanas vieta	Gads	Valoda
1.	<i>Johannes Gravius</i>	<i>Epochae celebriores, astronomis, historicis, chronologis...</i>	<i>Londini</i>	1650	latīņu, uzbeku
2.	<i>Iosepho Scaligero</i>	<i>Marcii Manilii Astronomicon</i>	<i>Argentorati</i>	1655	latīņu
3.	<i>Tichonis Brahe</i>	<i>Historia coelestis</i>	Nav uzrādīta	1666	latīņu
4.	<i>Erhardi Veigelii</i>	<i>Zeit Vereinigung</i>	<i>Regensburg</i>	1699	vācu
5.	<i>Christianus Casparus Hoppenstedt</i>	<i>Machina Planetaria</i>	<i>Helmstadii</i>	1714	latīņu
6.	<i>Ioannis Bayeri</i>	<i>Uranometria</i>	<i>Ulmae</i>	1723	latīņu
7.	<i>Ioh. Gabriele Doppelmaiero</i>	<i>Atlas coelestis in quo mundus spectabilis...</i>	<i>Norimbergae</i>	1742	latīņu
8.	<i>John Flamsteed</i>	<i>Atlas coelestis</i>	<i>London</i>	1753	angļu
9.	<i>Le Febvre</i>	<i>Neue abhandlung vom Messen mit der WasserWaage</i>	<i>Potsdamm</i>	1753	vācu
10.	<i>Christopher George Bencken</i>	<i>Neue astronomische Bestimmung der Gröse der Sonne</i>	<i>Mitau</i>	1784	vācu
11.	<i>M. de la Grange</i>	<i>Méchanique analitique</i>	<i>Paris</i>	1788	franču
12.	<i>William Herschel</i>	<i>Über den Bau des Himmels</i>	<i>Königsberg</i>	1791	vācu
13.	<i>Francisco de Zach</i>	<i>Tabulae novae et correctae motuum Solis...</i>	<i>Gothae</i>	1792	latīņu
14.	<i>Iohann Elert Bode</i>	<i>Erläuterung der Sternkunde und der dazu gehörigen Wissenschaften</i>	<i>Berlin</i>	1793	vācu
15.	<i>Iohan Heinrich Helmuth</i>	<i>Anleitung zur Kenntniss des grosen Weltbaues für Frauenzimmer in freundschaftlichen Briefen</i>	<i>Braunschweig</i>	1794	vācu
16.	<i>Peter Simon La Place</i>	<i>Darstellung des Weltsystems</i>	<i>Frankfurt am Mayn</i>	1797	vācu
17.	<i>Friedrich Theodor Schubert</i>	<i>Theoretische Astronomie (3 grāmatās)</i>	<i>St. Petersburg</i>	1798	vācu
18.	<i>C. F. Goldbach</i>	<i>Neuster Himmelsatlas</i>	<i>Weimar</i>	1799	vācu

Kā M. Ulugbeka rokraksti nokļuva Eiropā? Var pieļaut, ka pēc astronoma vardarbīgās nāves. Pēc dēla pavēles reliģiskie fanātiķi viņu nogalināja par “atkāpšanos no islama”. Kāds no M. Ulugbeka skolniekiem aizveda viņa rokrakstus uz Konstantinopoli. Dž. Grīvss pirms stāšanās profesora amatā daudz ceļoja. Viņš apmeklēja arī Konstantinopoli, kur savāca plašu grieķu, arābu un persiešu rokrakstu kolekciju un atveda uz Eiropu ne tikai slaveno K. Ptolemaja “Almagestu”, bet, iespējams, arī M. Ulugbeka rokrakstu (1).

Grāmata “Epochae celebriores...” ir interesanta ar to, ka ir lasāma no beigām, jo tajā dots tadzīku oriģinālteksts ar tulkojumu un komentāriem latīņu valodā. Arī lappušu numērācija sākas no grāmatas beigām.

Otra vecākā bibliotēkas grāmata izdota piecus gadus vēlāk, 1655. gadā. To sarakstījis franču humānists un vēsturnieks Žozefs Žists Skaligers (1540–1609), kas darbojās kalendāra un hronoloģijas jomā, komentēja antīkos tekstus. Tieši viņš ieviesa astronomijā

nepārtrauktu dienu skaitīšanas sistēmu – Juliāna dienas. Ž. Ž. Skaligers bija interesanta personība – hugenots, piedalījies reliģiskajos karos Francijā, taču vēl lielāku interesi izraisa komentējamais teksts, kas ievietots viņa grāmatas sākumdaļā. Tā ir romiešu dzejnieka un astrologa Marka Manīlija poēma par zvaigznēm (*Marci Manilii Astronomicon*), kas sacerēta mūsu ēras 1. gadsimtā un kuru savulaik augstu vērtēja kā literāru darbu. Poēmai seko ļoti sīks un izsmeļošs komentārs, kas ir trīs reizes garāks par pašu dzejojumu. Turpat doti personu un astronomisko parādību alfabētiskie rādītāji un horoskopa jeb natālās kartes paraugi.

Šajā grāmatā atrodams arī visvecākais bijušā īpašnieka, kāda M. Richey ieraksts, kas datēts ar 1715. gadu.

Grāmata “*Historia Coelestis*” izdota 1666. gadā. Tajā ietilpst gandrīz 1 000 lappušu. Grāmata ir sadalīta trīs daļās. Pirmā daļa satur ievadu (*Prolegomenae*), kurā aprakstīti Babilonijas, Grieķijas, Aleksandrijas, arābu un Eiropas astronomu novērojumi laika posmā no 721. gada p.m.ē. līdz 1582. gadam.

Grāmatas otrā, lielākā daļa satur dāņu astronoma Tiho Brahes (1546–1601) novērojumu aprakstus par laika posmu no 1582. līdz 1601. gadam. Tā ir sīka lielā astronoma novērojumu dienasgrāmata. Gandrīz katru dienu izdarīts kāds ieraksts, atzīmējot, kādi spīdekļi novēroti, kādi mērījumi veikti. Tajos gados, kurus T. Brahe pavadīja novērojumos kopā ar palīgiem savā observatorijā Uraniborgā, Hvenas salā, kas atrodas pie Dānijas krastiem, ierakstu ir daudz. Pēc Dānijas karaļa Fridriha II nāves 1597. gadā, kad T. Brahe bija spiests pārcelties dzīvot un strādāt uz Vāciju un vēlāk uz Prāgu, ierakstu kļūst daudz mazāk. Pēdējais ieraksts datēts ar 1601. gada 11. oktobri. T. Brahe nomira 13 dienas vēlāk.

Grāmatu noslēdz neliels pēcvārds (*Paralipomena*), ko sarakstījis, ja autoram izdevies pareizi atšifrēt, vācu matemātiķis un astronoms Vilhelms Šikards (1552–1636), kurš tehnikas vēsturē pazīstams ar 1623. gadā uzbūvēto mehānisko ciparu skaitļotāju. Grāmatas vāku iekšpusē atrodams ar 1890. gadu datēts ieraksts franču valodā, kas adresēts “kolēģim un draugam M. Reijo, Zinātņu fakultātes profesoram un Bordo observatorijas direktoram”.

Šajā grāmatā un arī dažās citās ieliktas nelielas veidlapas, uz kurām 20. gadsimta piecdesmitajos gados tika rakstītas LVU Zinātniskās bibliotēkas atsauksmes par grāmatām. Viens no atsauksmes punktiem skan: “grāmata lietojama vispār, vai lietojama pēc atsevišķu vietu likvidēšanas”. Par laimi, bibliotekāri nav šo prasību ņēmuši pārāk nopietni un nekāda barbariska “atsevišķu vietu likvidēšana” aplūkojamajās grāmatās nav notikusi.

Interesanta grāmatiņa ar nosaukumu „Laika izlīdzināšana” 1699. gadā izdota Rēgensburgā, Tās autors Erhards Veigels izklāsta Romas pāvesta Gregora XIII 1582. gadā veiktās kalendāra reformas būtību, jo nākošajā, 1700. gadā pirmo reizi vajadzēja būt izņēmuma gadam – īsajam gadam ar 365 dienām, kaut arī gadskaitlis bez atlikuma dalās ar 4 un pēc Jūlija kalendāra (vecā stila) tas būtu garais gads.

Saskaņā ar Gregora kalendāru (jauno stilu) 1700., 1800. un 1900. gads bija parastie (īsie) gadi, lai 400 gadu laikā saīsinātu kalendāra dienu skaitu par 3 un samērā precīzi pielāgotu kalendāra gada garumu dabas cikliem (Zemes apriņķojumam ap Sauli). Taču rīkojums, kas nāca no katoliskās Romas, nebija pieņemams protestantiem, tāpēc kalendāra reforma protestantu zemēs aizkavējās. Piemēram, Dānija un vācu protestantu valstiņas pārgāja uz jauno kalendāru tieši 1699.–1700. gadā (2). Tiesa, Rēgensburga ietilpa katoliskajā Bavārijā, kur reforma jau bija notikusi.

18. gadsimta grāmatas

Vācu fiziķa un matemātiķa Kristiana Kaspara Hopenšteta latīņu valodā sarakstītā grāmata „*Machina Planetaria*” izdota 1714. gadā Helmštātē. Agrāk tā atradusies Herdera institūta bibliotēkā.

Šajā nelielajā grāmatiņā autors apraksta, kā izveidot planētu sistēmas modeli, balstoties uz Kopernika hipotēzi. Kaut arī heliocentriskā pasaules sistēma šeit nosaukta par Kopernika hipotēzi, 18. gadsimta sākumā planētu sistēmas iekārtojums ar Sauli centrā acīmredzot nevienam šaubas vairs neradīja. Grāmatas sākumā autors veic literatūras analīzi, kurā aplūko dažādu autoru izteikumus par debess spīdekļu kustības demonstrēšanas automātiem un apraksta konkrētas spīdekļu demonstrēšanas ierīces – armilāro sfēru un citas.

Tālāk autors parāda, kā uzbūvēt kustīgu planētu sistēmas modeli – planetāriju, jeb kā to sauca agrāk – oreriju. 18. gadsimtā šādas ierīces kļuva visai populāras. Pēc autora ieceres, ierīce ļautu uzskatāmi demonstrēt dažādas debess parādības – dienas un nakts miju, Mēness aptumsumus, planētu pavadoņu kustību. Planētu kustību ap Sauli un pavadoņu kustību ap planetām nodrošinātu zobratu sistēma.

Cik precīzi šis modelis atbilda realitātei? Ja planētu orbītu lielās pusās tajā laikā jau bija zināmas diezgan labi (vienīgi Saturnam kļūda sasniedza 0,03 astronomiskās vienības), tad planētu un Saules izmēru attēlošanas precizitāte nebija pietiekama. Piemēram, Saule attiecībā pret planetām attēlota divas reizes par mazu. Arī planētu savstarpējie izmēri nav precīzi ievēroti. Jāteic, ka planētu sistēmas modeļa izveidi grāmatas autoram zināmā mērā „atvieglāja” tas apstākļi, ka vairākas planētas un pavadoņi grāmatas sarakstīšanas laikā vēl nebija atklāti, tāpēc modeļi ir tikai 4 Jupitera pavadoņi un 3 Saturna pavadoņi. Trūkst arī Urāna, kuru atklāja tikai 1781. gadā. No grāmatas teksta diemžēl nekļūst skaidrs, vai konkrētā „planetārija mašīna” reāli tika uzbūvēta, vai palika tikai kā iecere.

Toties tika realizēts cits daudzpusīgā izgudrotāja projekts. 1717. gadā viņš griezās pie Anglijas karaļa Džordža I ar priekšlikumu izgatavot un nodemonstrēt cieta ūdenslīdzēja skafandru. No citiem informācijas avotiem var spriest, ka demonstrējums tajā gadā Hanoveres tuvumā tiešām ir noticis, tiesa, tajā noskatījās nevis Georgs I, bet gan viņa desmitgadīgais mazdēls (3).

Bibliotēkas grāmatu klāstā ir arī Johanna Baijera (1572–1625) zvaigžņu atlants ”Uranometria”, kura pirmais izdevums iespiests Vācijā 1603. gadā. Bibliotēkā atrodas izdevums, kas izdots 120 gadu vēlāk – 1723. gadā. Savu atlantu J. Baijers veidoja, izmantojot T. Brahes sastādīto zvaigžņu katalogu. J. Baijers bija tas, kurš ieviesa astronomijā spožāko zvaigžņu apzīmējumus ar grieķu burtiem. Šajā atlantā pirmo reizi parādās daudzi jauni dienvidu puslodes zvaigznāji: Pāvs, Tukāns, Lidojošā Zivs un citi. Grāmata sākas ar krāšņu titullapu un veltījumiem. Tiem seko zvaigznāju apraksti un zvaigžņu katalogs. Katrai zvaigznei dots numurs, grieķu vai latīņu burts un zvaigznes novietojuma apraksts. Piemēram, Perseja π aprakstīta kā zvaigzne, kas atrodas gorgonas Medūzas galvā. Grāmatas lielāko daļu aizņem zvaigžņu kartes – katram ziemeļu puslodes zvaigznājam dota sava karte, bet grāmatas beigās ievietotas dažas kartes, kas attēlo dienvidu puslodes zvaigznājus.

Interesantu debess atlantu 1742. gadā Nirnbergā izdevis vācu astronoms un matemātiķis Johans Doppelmajers (1671–1750). Būtībā tā ir 18. gadsimta vidus astronomijas zināšanu kvintesence attēlos. Grāmatā dots planētu sistēmas attēlojums, Mēness kartes, planētu virsmas zīmējumi, komētu trajektorijas, aptumsumu shēmas, u.c. Grāmatas otro pusi aizņem krāšņas zvaigžņu kartes un zvaigžņu katalogs 1730. gada epochai. Interesanti, ka grāmatas ilustrācijas ir krāsainas, šķiet, ka izkrāsotas ar ūdenskrāsām.

Vēl viens zvaigžņu atlants kolekcijā ir angļu astronoma Džona Flemstīda (1646–1719) “Atlas coelestis”. Būdams pirmais angļu karaliskais astronoms, Dž. Flemstīds Griničas observatorijā no 1689. gada veica sistemātiskus zvaigžņu pozīciju novērojumus ar kvadrantu, kam bija piestiprināti teleskopi nolāstjuma precizitātes paaugstināšanai. Rezultātā tapa līdz tam nedzirdēti augstas precizitātes zvaigžņu katalogs, kurā atainotas 3 000 zvaigznes. Tas tika izdots 1725. gadā, jau pēc astronoma nāves, grāmatas “Historia coelestis Britannica” 3. sējumā (4). Dž. Flemstīds katrā zvaigznājā izvietoja zvaigznes pēc to rektascensijas,

nevis pēc ekliptiskā garuma, kā to darīja agrāk, un piešķīra zvaigznēm secīgus numurus. Šādā veidā, piemēram, ieguva apzīmējumu zvaigzne Gulbja 61.

1729. gadā uz šī kataloga bāzes tika izveidots zvaigžņu atlants, kurš vēlāk piedzīvoja daudzus izdevumus. Bibliotēkā atrodas Flemstīda atlanta 1753. gada izdevums. Tā priekšvārdā teikts: “Lai padarītu nenogurdināmā Flemstīda kunga darbu cilvēcei tik derīgu un svētīgu, cik vien tas var būt, kā arī lai pabeigtu jau iesāktos darbus, viņa testamenta izpildītāji uzskatījuši par ļoti nepieciešamu publicēt šīs lappuses, kuras satur visus mūsu puslodē redzamos zvaigznājus, kurās ir atrodamas senās zvaigznāju figūras, kur zvaigznes ir novietotas savās pareizajās vietās ar vislielāko iespējamo precizitāti.”

Astronomijas grāmatu klāstā nejausi ir iekļuvusi arī viena grāmata, kas attiecas uz ģeodēzijas pirmsākumiem. Tā ir francūža Lefevra grāmata par jauna tipa instrumenta – šķidruma līmeņrāža lietošanu ģeodēziskajos mērījumos. Grāmata satur precīzu mērījumu metodes aprakstu ar daudzām ilustrācijām. Tā tulkota vāciski no franču valodas un izdota Potsdamā 1753. gadā.

Neliela, bet interesanta grāmatiņa nodrukāta Jelgavā 1784. gadā J. F. Stefenhāgena tipogrāfijā. Tās nosaukums ir “Par Saules lielumu un tās attālumu līdz Zemei”. Grāmatas autors ir Krievijas ķeizarišķās kolēģijas aksesors, Rīgas muižniecības ierēdnis Kristofers Georgs Benkens, kurš apraksta dažādas astronomiskas attāluma noteikšanas metodes un pēc tām iegūtos rezultātus. Kā raksta akadēmiķis J. Stradiņš, K. G. Benkens bija šim laikmetam visai raksturīgs zinātnieka tips – zinātnieks amatieris, kurš centās risināt vispārzinātniskas problēmas (5).

Ievērojamā franču matemātiķa un mehāniķa Žozefa Lagranža (1736–1813) „Analītiskā mehānika” nākusi klajā Parīzē 1788. gadā un 20. gs. trīsdesmitajos gados atradies piemērotā vietā – LU Teorētiskās astronomijas un analītiskās mehānikas institūta bibliotēkā. Varam pieļaut, ka grāmata šeit neglabājās tikai kā vēsturiska relikvija, bet tika izmantota zinātniskajam darbam, jo tā mūsdienīgā matemātikas valodā, izmantojot diferenciālrēķinus, aplūko ķermeņu statiku un dinamiku. Kā autors raksta priekšvārdā: „Ir izdoti jau vairāki mehānikas kursi, bet šī plānojums ir pilnīgi jauns. Esmu piedāvājis samazināt šīs zinātnes teorētisko apjomu, kā arī attiecīgo uzdevumu risināšanas paņēmienus, novedot to līdz vispārīgām formulām, kuru vienkāršais izvedums dod visus nepieciešamos vienādojumus, kas vajadzīgi konkrētu uzdevumu risināšanai. Es ceru, ka mana pieceja šim jautājumam neliks vēlēties neko vairāk.”

Vācu filozofs un dabaszinātnieks Imanuēls Kants (1724–1804), kurš piedzima un visu mūžu nodzīvoja Kēnigsbergā, 1755. gadā sarakstīja grāmatu “Vispārīgā dabas vēsture un debess teorija”, kurā viņš formulēja hipotēzi par Saules sistēmas izveidošanos no auksta putekļu mākoņa. Taču izdevniecības bankrota dēļ šis sacerējums nekļuva pazīstams vēl vairākus gadu desmitus. Tikai 1791. gadā I. Kanta kosmogoniskā hipotēze tika nopublicēta kā pielikums angļu astronoma Viljama Heršela (1738–1822) grāmatai “Par debesu uzbūvi” (6). Šīs nelielās grāmatas eksemplārs atrodas institūta bibliotēkā. Grāmata tulkota vāciski no angļu valodas un būtībā satur nevis vienu, bet trīs V. Heršela darbus, kuros viņš stāsta par saviem mēģinājumiem noskaidrot mūsu zvaigžņu sistēmas uzbūvi, skaitot zvaigznes izvēlētos virzienos. Grāmatā ievietota pasaulē pirmā Galaktikas shēma un viens no V. Heršela sastādītajiem miglāju katalogiem.

Piecus gadus vēlāk franču astronoms Pjērs Simons Laplass (1749–1827) piedāvāja savu Saules sistēmas izveidošanās hipotēzi, kurā bija ņemti vērā jaunākie fizikas un debess mehānikas sasniegumi un kurā viņš aplūkoja Saules sistēmas veidošanos no karsta gāzu miglāja. Šīs grāmatas tulkojums no franču valodas arī atrodams institūta bibliotēkā. Tas izdots gadu vēlāk par oriģinālu (1796. gadā) un saucas “Pasaules sistēmas izklāsts”. Šajā darbā P. S. Laplass populāri izklāstīja Visuma uzbūves un debess ķermeņu kustības jautājumus.

Kosmogoniskā hipotēze šajā izdevumā aizņem mazāk nekā trīs lappuses. Turpmākajos izdevumos tā tika izvērsta plašāk. Mūsdienās Kanta un Laplasa hipotēzes apvieno un izmanto par pamatu modernajai Saules sistēmas veidošanās teorijai.

1792. gadā ir izdotas ungāru astronoma Franca Ksavera Caha (1754–1832) sastādītās astronomiskās tabulas. F. K. Cahs vairākus gadus vadīja Gotas (Zēbergas) observatoriju, kurā notika intensīvi astronomiskie novērojumi, arī 1802. gadā, kad otrreiz tika tklāta pazaudētā mazā planēta Cerera. Astronomijas institūta bibliotēkā ir vēl arī citi šī ungāru astronoma sastādītie tabulu izdevumi un viņa dibinātā žurnāla “Monatliche Correspondenz” eksemplārs (visi izdoti 19. gadsimta sākumā). F. K. Cahs uzrakstījis arī priekšvārdu C. F. Goldbaha debess atlantam, kas izdots Veimārā 1799. gadā. Goldbaha atlants veidots, balstoties uz tā laika labākajiem (Flemstīda, Bredlija, Maijera, Lakaija un Lalanda zvaigžņu katalogiem).

Ar viena gada atstarpi (1793. un 1794. gadā) Vācijā nākušas klajā astronomijas popularizētāju – Johana Elerta Bodes (1747–1826) un Johana Heinriha Helmuta grāmatas. J. E. Bode ir viens no Bodes–Ticiusa likuma autoriem. Bodes–Ticiusa likums ir vienkārša empīriskā sakarība, pēc kuras iespējams noteikt planētu attālumus no Saules. Minētās grāmatas būtībā ir nelieli astronomijas kursi vienkāršā, vispārpieejamā izklāstā. Acīmredzot šāda tipa grāmatām 18. gadsimta beigās lasītāju nav trūcis. Par to liecina kaut vai J. H. Helmuta grāmatas nosaukums “Ievads lielās pasaules ēkas pazīšanā, priekš dāmu saloniem draudzīgās vēstulēs uzrakstīts”.

Gandrīz pašās 18. gadsimta beigās, 1798. gadā, Pēterburgā pirmo reizi tika izdots vācu izcelsmes krievu akadēmiķa Frīdriha Teodora Šuberta (1758–1825) teorētiskās astronomijas kurss trīs sējumos. Interesanti, ka institūta bibliotēkā esošais eksemplārs ir iespiests tepat Rīgā. Šī grāmata kļuva pazīstama Eiropā un vēlāk tika pārtulkota franču valodā. Taču vēl lielāku popularitāti iemantoja cita F. T. Šuberta grāmata – “Populārā astronomija”.

Nobeigums

Šī savā ziņā nejausā grāmatu izlase diezgan labi ilustrē astronomijas attīstību 17. un 18. gadsimtā un parāda pāreju no viduslaiku dabas izpētes metodēm uz mūsdienu zinātni. Kā zinātnes attīstības papildu efekts minama mācību grāmatu un populārzinātnisko izdevumu parādīšanās.

19. gadsimtā izdoto astronomijas grāmatu LU Astronomijas institūta bibliotēkā ir ievērojami vairāk nekā 17. un 18. gadsimtā izdoto. Taču tas ir cita raksta temats.

VĒRES

1. **Hevelius, Jan.** *The Star Atlas*. Introduction and edition by V. P. Scheglov. The second edition, revised. „Fan” Press, Uzbek SSR, Tashkent, 1970.
2. *Encyclopaedia Britannica*. Deluxe Edition 2002. Šķirkļis „Calendar”.
3. **Rambelli, Faustolo.** *The Christian Caspar Hoppenstedt's armoured diving dress of 1717*. HDS Notizie, N.22, Febbraio 2002.
4. **Паннекук, А.** *История астрономии*. Москва : Наука, 1966.
5. **Stradiņš, J.** *Etīdes par Latvijas zinātni pagātnē*. Rīga : Zinātne, 1982. 70 lpp.
6. **Еремеева, А., Цицин, Ф.** *История астрономии*. Издательство Московского университета, 1989.

Summary

18 rare books of the 17th and 18th century are kept in the library of the Institute of Astronomy of the University of Latvia. This article shows the development of astronomy in this period and the transition from medieval research methods to modern science. Some of the books are written by

famous astronomers, including the classic J. Bayer star atlas “Uranometria”, a work of W. Herchel, where the first sketch of our galaxy was presented, and publications of I. Kant and P. S. Laplace about the origin of the solar system. Other books contain observations made by famous astronomers (Ulugh Beg, T. Brahe, J. Flamsteed). The oldest book of the collection was published in 1650 (Johannes Gravius, *Epochae celebriores, astronomis, historicis, chronologis...*). Two books were printed in the territory of Latvia (Jelgava, Riga). Some of these books previously belonged to Baltic German organisations in Riga.

Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs (2001–2005)

The Museum of the History of Chemistry (2001–2005)

**Ilgars Grosvalds,
Imants Meirovics,
Uldis Alksnis**

LU, RTU Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs
Kronvalda bulv. 4, Rīga, LV-1586
Tālr. 7322917

Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs dibināts pirms 30 gadiem agrākajā Ķīmijas (tagadējā Bioloģijas) fakultātē Kronvalda bulvārī 4, kanālmalas korpusa nama 2. stāvā. Par pirmajiem 25 gadiem sniegts pārskats rakstā „No tehnoloģijas un preču zinātnes muzeja līdz Ķīmijas vēstures muzejam” 2001. gadā LU Rakstu 639. sējumā (9). Šajā rakstā izvērtētas muzeja darba gaitas pēdējo piecu gadu (2001–2005) laikā.

Atslēgvārdi: Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs, muzeja apmeklētāji, pasākumi, piedalīšanās konferencēs, publicētie darbi.

Muzeju no 2001. gada 1. janvāra līdz 2005. gada 31. decembrim apmeklējuši 5 456 interesenti, bet no tā dibināšanas sākuma – 36 284 apmeklētāji. Individuālo apmeklētāju skaits pēdējos piecos gados bija 2 229, grupās – (vairāk par 4 cilvēkiem) 3 227, no tiem 2 067 skolēni, 29 skolotāji, 490 studenti un 641 pārējie muzeja viesi (sk. 1. tab.).

1. tabula

Latvijas Ķīmijas muzeja apmeklētāju skaits (2001–2005)

Gads	Kopā	Individuālie	Grupās, tai skaitā				
			Kopā	Skolēni	Studenti	Skolotāji	Pārējie
2001	1227	410	817	619	36	12	150
2002	1023	431	592	410	93	–	89
2003	1087	495	592	250	112	17	213
2004	1054	408	646	440	148	–	58
2005	1065	485	580	348	101	–	131
Kopā	5456	2229	3227	2067	490	29	641

Ar savu augstskolu un fakultāšu vēsturi iepazīstināti Rīgas Tehniskās universitātes Materiālzinātnes un lietišķās ķīmijas fakultātes, Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes, Latvijas Universitātes Bioloģijas fakultātes un Daugavpils Pedagoģiskās universitātes Dabaszinātņu un matemātikas fakultātes studenti. Apmeklētāju skaitā bijuši RTU, LU, LLU mācībspēki, LZA līdzstrādnieki, rūpniecības darbinieki un pensionāri.

No ārzemju viesiem atzīmējami Esenes universitātes prof. Stefans Ross, Gēteborgas universitātes asoc. prof. Adu Oss, Bairetas universitātes prof. Johans Vagners, Varšavas universitātes prof. Andžejs Czevinskis, D. Mendeļejeva Ķīmijas tehnoloģijas universitātes prof. Natālija Tarasova, Sidnejas universitātes zinātniskā līdzstrādniece Aviva Levina, Helsinku universitātes prof. Enki Holio, Igaunijas ZA akad. Karls Silivaskis un Viļņas universitātes prof. Juozas Krikštopaitis.

Muzeja organizētie pasākumi

Gads	Pasākumu skaits	Kolokviji	Izstādes
2001	3	<u>Muzeja 25 gadu jubileja</u> § Darbības pārskats. Prof. I. Meirovics § Jaunākās tendences zaļu vielu radīšanā. Prof. E. Lukevics § Grāmatas „Ķīmija Rīgas Politehnikumā un Rīgas Politehniskā institūtā”, 2001. prezentācija. <i>Dr.sc.ing.</i> I. Grosvalds	Muzeja darbinieku publicētie darbi (1975–2000) Muzeja jaunieguvumi
2002	3	<u>Muzeja 27. gadadiena</u> § Muzeja aktivitātes 2002. gadā. Prof. I. Meirovics § Pirmie mēģinājumi izveidot universitāti Rīgā. Prof. J. Stradiņš § Materiālzinātnes un lietišķās ķīmijas fakultāte. Prof. V. Kampars	Mečislavs Centneršvērs Alfreds Petrikalns
2003	6	LVU Ķīmijas fakultātes 1952., 1953., 1959. gada absolventu salidojumi. Muzeja bijušās darbinieces L. Naķeles atcere	Rīgas Farmaceitu biedrībai – 200 Justam Lībigam – 200 Edvīnam Iegīvem – 125 Haraldam Godem – 85 Romānam Kārklīnam – 75 Marģerim Līdakam – 75 RTU Materiālzinātnes un lietišķās ķīmijas fakultātei – 140
2004	2	<u>Muzeja 29. gadadiena</u> § Darbības pārskats. Prof. I. Meirovics § Prof. Jūlijam Eidukam – 100 <i>Dr.sc.</i> I. Grosvalds § Prof. Bruno Jirgensonam – 100 Doc. U. Alksnis	Prof. Jūlijam Eidukam – 100 Prof. Bruno Jirgensonam – 100
2005	2	<u>Muzeja piecgade (2001–2005)</u> § Muzeja darbība (2001–2005) Prof. I. Meirovics § Zinātnes, tehnoloģijas, inovācijas, stratēģijas pamatnostādnes Latvijā. Prof. E. Grēns § Grāmatas „Ķīmija Latvijas universitātē (1919–1944)”, 2005. prezentācija. Doc. U. Alksnis	Karlam Bišofam – 160 Maksimiliānam Glāzenapam – 160 Nikolajam Brakšam – 100 Tomasam Greijamam – 200

Liela ir skolu jaunatnes atsauce. Muzeju apmeklējuši Rīgas Valsts tehnikuma, Rīgas 1., 2., 33., 84. vidusskolas, Strazdmuižas internātskolas, Ziemeļvalstu ģimnāzijas, Juglas sanatorijas internātskolas, Rīgas Rīnūžu ģimnāzijas, Rīgas J. Poruka vidusskolas, Rīgas Hanzas vidusskolas, Āgenskalna ģimnāzijas, Vaiņodes vidusskolas, Valmieras 5. vidusskolas, Saldus 2. vidusskolas u. c. vidējo mācību iestāžu audzēkņi.

Plašu klausītāju loku pulcējuši dažādi, kopskaitā 16, muzeja pasākumi (sk. 2. tab.). Gadskārtējos muzeja kolokvijos bez tā līdzstrādniekiem referējuši pazīstami zinātnieki. Muzeja 25 gadu jubilejas atcerē par aizvadītajiem darba gadiem runāja muzeja padomes priekšsēdētājs profesors Imants Meirovics, bet par jaunākām tendencēm sintētisko zaļu radīšanā – LZA Organiskās sintēzes institūta direktors akadēmiķis Edmunds Lukevics. Ar 2001. gadā jauniznākošo, muzeja darbinieku sarakstīto, grāmatu „Ķīmija Rīgas Politehnikumā un Rīgas Politehniskā institūtā” iepazīstināja tehnisko zinātņu doktors Ilgars Grosvalds. Muzeju sveica akadēmiķis Jānis Stradiņš, kas nodeva materiālus par ķīmiķiem Paulu Valdenu un Lidiju Liepiņu. RTU atzinības rakstu pasniedza Sabiedrisko lietu daļas vadītājs doc. Juris Briedis, bet Triju Zvaigžņu ordeņa Brālības diplomu un grāmatas par telekomunikāciju vēsturi – prof. Jāzeps Ločmelis. Muzeju jubilejā sveica arī P. Stradiņa

Medicīnas vēstures muzeja, F. Candra muzeja, Latvijas Dabas muzeja un LU Pedagoģijas muzeja pārstāvji.

Muzeja 27. gadskārtas kolokvijā par pirmajiem mēģinājumiem izveidot universitāti Rīgā 16.–18. gs. runāja akadēmiķis Jānis Stradiņš, bet par Materiālzinātnes un lietišķās ķīmijas fakultātes šodienu – dekāns profesors Valdis Kampars. Aktīvi muzeja darbinieki iesaistījušies Baltijas zinātņu vēstures konferences organizēšanā un vadībā 2003. gada 11.–15. oktobrī Rīgā. Savu artavu muzejs devis RTU gadskārtējo konferenču zinātnes vēstures sekcijas organizēšanā un akadēmiķa A. Ieviņa gadskārtējos piemiņas lasījumos. Jāatzīmē arī LVU Ķīmijas fakultātes 1952., 1953. un 1959. g. absolventu salidojumi.

Muzeja piecgadei (2001–2005) veltītājā kolokvijā pārskatu par muzeja darbību deva prof. I. Meirovics. Par zinātnes, tehnoloģijas un inovāciju stratēģijas pamatnostādņēm referēja prof. E. Grēns. Ar grāmatu „Ķīmija Latvijas universitātē (1919–1944)” iepazīstināja doc. U. Alksnis.

17 izstādēs parādīti gan ķīmijas vēstures svarīgi notikumi, gan muzeja jaunieguvumi un muzeja darbinieku publikācijas. Daudzu izstāžu, to skaitā ekspresizstāžu, iekārtošanu veicis doc. Uldis Alksnis (Rīgas Farmaceitu biedrībai –200, RTU Ķīmijas fakultātei – 140, Justam Lībigam – 200, K. Ā. Bišofam, M. Glāzenapam – 160, Edvīnam Iegrīvem – 125, J. Eidukam, B. Jirgensonam, N. Brakšam – 100 un Tomasam Greijamam – 200).

Nepārtraukti tiek papildināti muzeja fondi. Pēdējos gados vērtīgus eksponātus nodevuši asoc. prof. A. Ruplis, *Dr.paed.* M. Gorskis, prof. J. Lielmežs (Kanāda), inž. Ilga Tomsone-Āboliņa, *Dr.chem.* Milda Pormale, prof. Jānis Eiduks, doc. Laima Neilande u. c. To uzskaiti un sakārtošanu atzīstami veikusi Ilga Tomsone. Muzeja materiālus izmantojusi RTU vēstures komisija (J. Briedis, A. Zigmunde, H. Guļevskis, J. Klētņieks), LU Ģeoloģijas muzeja līdzstrādniece A. Zabele, J. Stradiņa Medicīnas universitātes doc. R. Vīģestāne, Latvijas zinātņu asociācijas biedrs *Mag.tehn.* A. Zalsters, RTU prof. Uldis Sedmalis, Farmācijas vēstures muzeja līdzstrādniece B. Mauriņa u. c. Fondu materiāli ir arī daudzo muzeja darbinieku nolasīto referātu un publikāciju pamatā.

Muzeja štatā bija viens darbinieks *Dr.sc.ing.* I. Grosvalds. Granta ietvaros strādāja daļslodzē prof. I. Meirovics, doc. U. Alksnis, inž. I. Tomsone. 2005. gadā ēkas Kronvalda bulvārī pirmās kārtas kapitālremonta dēļ, muzejam vajadzēja atbrīvot 3 telpas: ķīmijas sagatavotavu (37,14 m²), fondu telpu (13,40 m²), LU un RTU ekspozīcijas telpu (27,27 m²), kopā 77,81 m². 2005. gada 1. janvārī muzeja kopplatība bija 235,80 m², 2006. gada 1. janvārī – 157,99 m². Ķīmijas memoriālā sagatavotavā novietotais RTU rektora A. Veisa rakstāmgalds, grāmatas u. c. materiāli tika nodoti RTU muzeja vadītājai A. Zigmundei. Unikālo rentģeniekārtu nedemontēja, un tā atrodas prof. J. Tīlika kabinetā. Daļa iekārtu, mēbeļu un materiālu tika aizvests uz Ezermalas ielas namu un novietots 5. stāvā.

Muzeja līdzstrādnieki I. Grosvalds, U. Alksnis, A. Ruplis, I. Meirovics referējuši 10. Baltijas vēstures un filozofijas konferencē Tartu (2001), Starptautiskā konferencē „Muzeji 21. gadsimtā: misija un ekonomiskie modeļi” (Tukumā, 2001), II Pasaules latviešu zinātnieku kongresā (Rīgā, 2001), Starptautiskā konferencē „Rīgas industriālais mantojums – Baltijas un Ziemeļvalstu kopējā mantojuma sastāvdaļa” (Rīga, 2002), Baltijas 21. Starptautiskā zinātņu vēstures konferencē (Rīgā, 2003), LU Ķīmijas fakultātei – 40 svinīgā sanāksmē (2004). Ar referātiem kuplināta LU 59., 60., 61., 62. un 63. zinātniskās konferences „Zinātņu vēstures un muzejniecības” sekcija un RTU 42., 43., 44., 45. un 46. starptautiskās konferences „Tehnisko zinātņu vēstures” sekcija.

I. Grosvalds uzstājies ar referātu „Profesors Jūlijs Eiduks – zinātnieks un cilvēks” 1. Baltijas valstu silikātu materiālu konferencē un ar referātu „Latvijas ķīmiskās rūpniecības attīstība” Olaines vēstures muzeja rīkotā konferencē, bet U. Alksnis – ar referātu „Ķīmiķis Jūlijs Auškāps” Cēsu Centrālās bibliotēkas rīkotā konferencē, kā arī ar lasīju-

miem „Vispārīgā ķīmijas vēsture” – skolotāju kvalifikācijas kursus, bet A. Ruplis – ar referātu „Profesore Lidija Liepiņa LVU un RPI Fizikālās ķīmijas katedrā” profesores Lidijas Liepiņas 110 gadu atceres piemiņas lasījumos. Pavisam (2001–2005) nolasīti 49 referāti, no tiem 34 starptautiskās, 2 vietējās zinātniskās konferencēs, bet 13 dažādos lasījumos un kolokvijos (sk. 3. tab.).

3. tabula

Muzeja piedalīšanās konferencēs, lasījumos un kolokvijos

Gads	Nolasīto referātu skaits	Konferences		Kolokviji un lasījumi
		starptautiskās	vietējās	
2001	12	9	–	3
2002	7	6	–	1
2003	7	6	–	1
2004	15	8	1	6
2005	8	5	1	2
Kopā:	49	34	2	13

Latvijas Ķīmijas vēstures muzeja darbinieki I. Grosvalds un U. Alksnis ir līdzautori divām monogrāfijām: „Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā” 1. daļai „Rīgas Politehnikums un Rīgas Politehniskais institūts 1862–1919” (2002) (2) un 2. daļai – “Latvijas Universitāte, Rīgas Universitāte, Latvijas Valsts universitāte 1919–1958” (2004) (3). Izdotas I. Grosvalda, U. Alkšņa, I. Meirovica un A. Rupļa sarakstītās grāmatas „Ķīmija Rīgas Politehnikumā un Rīgas Politehniskā institūtā” (2001) (1) un „Ķīmija Latvijas Universitātē 1919–1944” (4), kas balstās uz agrāk publicētiem rakstiem (26, 34, 35).

Publicēti 52 zinātniskie raksti (sk. 4. tab.).

4. tabula

Muzeja darbinieku publicētie darbi

Gads	Grāmatas	Publikācijas, tai skaitā			
		Kopā	zinātniskie raksti	referātu tēzes	populārzinātniskie raksti
2001	1	19	9	6	4
2002	1	15	8	2	5
2003	–	15	9	4	2
2004	1	23	15	–	8
2005	1	19	11	–	8
Kopā:	4	91	52	12	27

Augstskolu vēsture atspoguļota I. Grosvalda rakstos: „Latvijas Universitāte kā nacionālās inteliģences veidotāja” (2001) (7), „RPI absolventu un mācībspēku ieguldījums Rīgas attīstībā” (2002) (14), „Rīgas Tehniskās universitātes 140 gadu jubilejai” (2003) (24), I. Grosvalda un J. Klētnieka „Rīgas Politehniskais institūts un industriālais mantojums” (2003) (28). U. Alksnis ar J. Švirksu grāmatā „Latvijas Universitātes fakultātei 140” publicējis rakstu „Ķīmijas fakultātes vēsture” (2004) (41), bet ar A. Rupli un I. Grosvaldu krājumā „Latvijas Universitātes raksti” – “Ķīmiķu sagatavošana Rīgas augstskolās 20. gadsimtā” (2003) (29). Apskatīts arī Rīgas Valsts tehnikums un tā mācībspēki (2002) (15).

Top I. Grosvalda, U. Alkšņa, I. Meirovica darbs par Latvijas ķīmijas tehnoloģijas attīstību no tās pirmsākumiem līdz 1918. gadam. Tajā iesaistīts arī A. Zalsters. Jau publicēti 3 raksti (31, 48, 49). Par šiem jautājumiem dažus rakstus publicējis A. Ruplis kopā ar J. Jansonu, Z. Tomsonu un I. Meirovicu. Silikātu tehnoloģijas jautājumi risināti I. Grosvalda un U. Sedmaļa rakstos „Latvijas derīgo izrakteņu pētniecības attīstība” (2001) (5), „Latvijas

derīgo izrakteņu izmantošanas attīstība no pirmsākumiem līdz mūsdienām” (2001) (10), I. Grosvalda un U. Alkšņa rakstos „Kaļķu ražošanas attīstība Latvijā līdz 1940. gadam” (2002) (16), „Kaļķu ražošanas attīstība Latvijā (1940–1995)” (22).

Raksti veltīti arī pazīstamu zinātnieku dzīvei, darbam un personībai: Latvijas derīgo izrakteņu pētniekam E. Rozenšteinam (6), LU rektoram M. Prīmanim (8), fizikālķīmiķei L. Liepiņai (12), bora savienojumu pētniekam H. Godem (17, 43), ķīmiķim V. Drinkam (21), fizikālķīmiķim A. Petrikalnam (23), ķīmiķim neorganiķim G. Rumbam (25), ķīmiķim M. Kalniņam, sen. (27), fizikālķīmiķim M. Centneršvēram (30), koloīdķīmiķim B. Jirgenšonam (32, 36, 40), silikātu tehnologam J. Eidukam (46), ķīmiķim tehnologam A. Jirgenšonam (45), fizikālķīmiķiem J. Krustiņšonam (39), G. Slaidiņam (42), siltumtehniķim K. Blaheram (53), ķīmiķim J. Bukam (47), ķīmiķei restauratorei I. Vītiņai (55), ķīmiķim tehnologam M. Glāzenapam (57), kūdras un sapropeļa pētniekam N. Brakšam (56), ķīmiķei L. Naķelei (37). Sadarbībā ar bioķīmiķi V. Mežaraupi tapis raksts par viņas tēvu mikrobiologu prof. A. Kalniņu (50), bet ar Vankuveras universitātes profesoru J. Lielmežu – raksti par ķīmiķi A. Tauriņu (44, 51, 52).

Muzejniecības jautājumi skarti rakstos: „No Tehnoloģijas un preču zinātnes muzeja līdz Ķīmijas vēstures muzejam” (9) un „Latvijas Ķīmijas vēstures muzeja krājumi un ekspozīcijas” (2005) (54).

Muzeja darbinieku referātu tematika, piedaloties konferencēs un kongresos, atspoguļota 12 tēzēs, to vidū I. Grosvalda, U. Alkšņa „The role of Germans in the development of the higher chemical Scientiarum Baltica” (59), I. Meirovica, A. Rupļa „Development of modern chemical industry in Latvia uin the 19th century” (60), kas publicētas „Abstracts of the XX Baltic Converse on the History Science”, Tartu, 2001, kā arī I. Grosvalda un I. Meirovica „Latviešu tehniskās inteliģences devums zinātnē emigrācijā” (61), U. Alkšņa, A. Rupļa „Ķīmiķu gatavošana Rīgas augstskolās 20. gs.” (62), kas ievietotas „Pasaules latviešu zinātņu kongresa” tēžu krājumā 2001. gadā.

Muzeja darbinieki publicējuši 27 informatīva un populārzinātniska rakstura rakstus, vairums laikrakstā „Jaunais Inženieris”, tai skaitā: „Cik gadus studenti Rīgā strādā laboratorijās” (73), „Mārtiņš Kalniņš – ķīmiķis ar enciklopēdiskām zināšanām” (80), „Nenogurstošajam pētniekam docentam Jānim Klētņiekam – 75” (85), „Profesors Alfrēds Tauriņš, personība un laikmets (87), „Alfrēds Kalniņš trijās augstskolās” (91), „Docenta Nikolaja Brakša dzīves līkloči” (94), „Mineralogs un kristalogrāfs Juris Bite (1919–2005)” (95) u. c.

Par Ķīmijas muzeju un tā darbiniekiem ir apskati vairākos izdevumos. Lai minam I. Miķelsones „Latvijas Ķīmijas muzejam – 25” laikrakstā „Jaunais Inženieris” (2001) (98), G. Vilkas „Vakardienai, šodienai. Ķīmijas vēstures muzejs” žurnālā „Terra” (2004) (105) un A. Rupļa „Jaunami Latvijas Ķīmijas vēstures muzejā” avīzē „Jaunais Inženieris” (2005) (97). Par Uldi Alksni rakstīts „Latvijas enciklopēdijas” 1. sējumā (2002) (100), Ilgaru Grosvaldu – „Latvijas enciklopēdijas” 2. sējumā (2005) (104), „Māksla un arhitektūra bioģrāfijās” 4. sējumā (2003) (103).

I. Grosvalds darbojies „Tehnikas Apskata” redkolēģijā, grāmatas „Augstākās tehniskās izglītības” 1. un 2. sējuma redkolēģijā un RTU zinātnisko rakstu Zinātņu un augstskolas vēstures sējumu redkolēģijā, U. Alksnis – RTU Zinātnisko rakstu Zinātņu un augstskolas vēstures sējumu redkolēģijā, bet I. Meirovics – Latvijas Universitātes rakstu „Zinātņu vēsture un muzejniecība” redkolēģijā. U. Alksnis un I. Grosvalds ir „Latvijas enciklopēdija” konsultanti.

Publicētie darbi

Grāmatas

1. **Grosvalds, I., Alksnis, U., Ruplis, A., Meirovics, I.** *Ķīmija Rīgas Politehnikumā un Rīgas Politehnikā institūtā*. Rīga : Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs, 2001. 92 lpp.
2. *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā*. 1. [d.]. Rīgas Politehnikums. Rīgas Politehniskais institūts (1862–1919). I. Knēts, J. Stradiņš, J. Briedis, I. Grosvalds, U. Alksnis, H. Guļevskis, J. Klētnieks, A. Zigmunde. Rīga : Rīgas Tehniskā universitāte, 2002. 296 lpp.
3. *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā*. 2. [d.]. Tehniskās fakultātes Latvijas Universitātē, Rīgas Universitātē, Rīgas universitātē, Latvijas valsts universitātē, 1919–1958. J. Klētnieks, I. Knēts, J. Stradiņš, I. Grosvalds, H. Guļevskis, J. Ločmelis, J. Krastiņš, U. Alksnis, J. Briedis, A. Zigmunde. Rīga : RTU, 2004. 543 lpp.
4. **Grosvalds, I., Alksnis, U., Meirovics, I., Ruplis, A.** *Ķīmija Latvijas Universitātē (1919–1944)*. Rīga: Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs, 2005. 166 lpp.

Zinātniskie raksti

2001.

5. **Grosvalds, I., Sedmalis, U.** *Latvijas derīgo izrakteņu pētīšanas attīstība. Vēstures lappuses*. Rīga : RTU, 2001, 58.–79. lpp.
6. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** *Eižens Rozenšteins – izcilais Latvijas derīgo izrakteņu pētnieks Vēstures lappuses*. Rīga: RTU, 2001, 108.–131. lpp.
7. **Grosvalds, I.** Par latviešu inteliģences šūpuli un tās ziedu. Latvijas Universitātē kā latviešu nacionālās inteliģences veidotāja. *Tehnikas Apskats*, Nr. 137/138, 2001, 21.–29. lpp.
8. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Profesora Mārtiņa Pīmaņa dzīve, darbs un personība. *No: Latvijas Universitātes raksti. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga : LU, 2001, 206.–221. lpp.
9. **Grosvalds, I., Meirovics, I., Alksnis, U.** No Tehnoloģijas un preču zinātnes muzeja līdz Ķīmijas vēstures muzejam. *No: Latvijas Universitātes raksti. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga : LU, 2001, 239.–259. lpp.
10. **Grosvalds, I., Sedmalis, U.** Latvijas derīgo izrakteņu izmantošana no pirmsākumiem līdz mūsdienām. *No: RTU Zinātniskie raksti. Materiālzinātne un lietišķā ķīmija*, 2. [sēj.] Rīga : RTU, 2001, 134.–144. lpp.
11. **Jansons, J., Tomsons, Z., Ruplis, A.** *Rīgas laku un krāsu rūpnīca laikā no 1944. līdz 1991. gadam. Vēstures lappuses*. Rīga : RTU, 2001, 163.–175. lpp.
12. **Ruplis, A., Alksnis, U.** Professore Lidija Liepiņa. LVU un RPI Fizikālās ķīmijas katedra. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.2., 2001, 124.–129. lpp.
13. **Ruplis, A., Meirovics, I.** Daži materiāli par ķīmiskās rūpniecības vēsturi Latvijā II. *No: Materiālzinātne un lietišķā ķīmija*, 1. [sēr.], 2.[sēj.]. Rīga : RTU, 2001, 145.–151. lpp. 2002.
14. **Grosvalds, I.** RPI absolventu un mācībspēku ieguldījums Rīgas attīstībā. *No: Rīgas Tehniskās universitātes raksti. Humanitārās un sociālās zinātnes*. 2. [sēr.], 8.[sēj.]. Zinātņu un augstskolu vēsture. Rīga : RTU, 2002, 26.–31. lpp.
15. **Grosvalds, I., Bombiza, I.** Rīgas Politehnikā institūta audzēkņi – Rīgas Valsts tehnikuma dibinātāji un tā veidotāji. *No: Rīgas Tehniskās universitātes raksti, Humanitārās un sociālās zinātnes*. 8.[sēr.], 2.[sēj.]. Zinātņu un augstskolu vēsture. Rīga : RTU, 2002, 32.–41. lpp.
16. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Kaļķu ražošanas attīstība Latvijā. *No: Rīgas Tehniskās universitātes zinātniskie raksti. Humanitārās un sociālās zinātnes*. 2.[sēr.], 8.[sēj.]. Zinātņu un augstskolu vēsture. Rīga : RTU, 2002, 101.–115. lpp.
17. **Grosvalds, I. Alksnis, U., Švirks, J.** Ķīmiķis Haralds Gode. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, Nr.2, 2002, 238.–243. lpp.
18. **Grosvalds, I.** Profesors Alfreds Ieviņš un ķīmijas tehnoloģija. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.3, 2002, 251.–257. lpp.
19. **Ruplis, A.** Valdena prēmija un balva. *Akadēmiskā dzīve*, Nr.41, 2002.
20. **Ruplis, A.** Latvijas Ķīmijas vēstures muzeja jubilejā. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.3, 2002, 326.–328. lpp.
21. **Alksnis, U., Gorskis, M.** Valdis Mārtiņš Drinks. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.3, 2002, 329.–330. lpp.

2003.

22. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Kaļķu ražošana Latvijā (1940–1995). *No: Rīgas Tehniskās universitātes zinātniskie raksti. Zinātņu un augstskolu vēsture.* 8.[sēr.], 3.[sēj.]. Rīga : RTU, 2003, 55.–60. lpp.
23. **Alksnis, U., Grosvalds, I.** Fizikālķīmiķis profesors Alfrēds Petrikalns. *No: Rīgas Tehniskās universitātes zinātniskie raksti. Zinātņu un augstskolu vēsture.* 8.[sēr.], 3.[sēj.]. Rīga : RTU, 2003, 99.–104. lpp.
24. **Grosvalds, I.** Rīgas Tehniskās universitātes 140 gadu jubileja. *No: Rīgas Tehniskās universitātes zinātniskie raksti. Zinātņu un augstskolu vēsture.* 8.[sēr.], 3.[sēj.] Rīga : RTU, 2003, 120.–126. lpp.
25. **Grosvalds, I., Gorskis, M.** Zinātnieks un pedagogs Gunārs Rumba. *Tehnikas Apskats*, Nr.141, 2003, 45.–46. lpp.
26. **Grosvalds, I., Alksnis, U., Ruplis, A., Meirovics, I.** Ķīmija Latvijas augstskolās. 4. Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultāte laikā no 1919. līdz 1944. g. Ķīmiķu sagatavošana. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.3, 2003, 213.–236. lpp.
27. **Grosvalds, I.** Mārtiņa Kalniņa dzīve un darbs (1893–1986). *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.3, 2003, 295.–299. lpp.
28. **Grosvalds, I., Klētnieks, J.** *Rīgas Politehniskais institūts un industriālais mantojums. Rīga Technical University in the industrial heritage. Industriālais mantojums modernā pilsētvidē. Industrial heritage in the modern urban environment.* Rīga: Rīgas dome, 2003, 70.–77. lpp.
29. **Alksnis, U., Ruplis, A., Grosvalds, I.** Ķīmiķu gatavošana Rīgas augstskolās 20. gadsimtā. *No: Latvijas Universitātes raksti, Zinātņu vēsture un muzejniecība.* 653.[sēj.]. 2003, 188.–201. lpp.
30. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Profesors Mečislavs Centneršvērs – Baltijas korozionistu skolas izveidotājs. *No: Latvijas Universitātes raksti.* 653.[sēj.]. 2003, 202.–217. lpp.

2004.

31. **Grosvalds, I., Alksnis, U., Ruplis, A., Meirovics, I.** Ķīmijas pirmsākumi Latvijā (8500 pr. Kr. – 1200. g.). *No: RTU Zinātniskie raksti. Zinātņu un augstskolu vēsture.* 5.[sēj.]. Rīga : RTU, 2004, 47.–57. lpp.
32. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Profesora Dr.chem. Bruno Jirgensona zinātniskais un pedagoģiskais darbs (1944–1982). *No: RTU Zinātniskie raksti. Zinātņu un augstskolu vēsture,* 2.[d.], 5.[sēj.]. Rīga : RTU, 2004, 58.–66. lpp.
33. **Grosvalds, I., Klētnieks, J.** Latvijas zinātņu vēstures asociācijai 45. *No: RTU Zinātniskie raksti. Zinātņu un augstskolu vēsture.* 5.[sēj.] Rīga : RTU, 2004, 67.–70. lpp.
34. **Grosvalds, I., Alksnis, U., Ruplis, A., Meirovics, I.** Ķīmija Latvijas augstskolās. 5. Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultāte laikā no 1919. g. līdz 1944. g. Zinātniskais darbs. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.1, 2004, 3.–22. lpp.
35. **Grosvalds, I., Alksnis, U., Meirovics, I., Ruplis, A.** Ķīmija Latvijas augstskolās. 6. Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultāte laikā no 1919. g. līdz 1944. g. Darba organizācija. *No: RTU Zinātniskie raksti. Materiālzinātne un lietišķā ķīmija.* 7.[sēj.]. Rīga : RTU, 2003, 189.–206. lpp.
36. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Profesora Dr.chem. Bruno Jirgensona zinātniskais un pedagoģiskais darbs (1904–1982). B. Jirgensona (1904–1982) bibliogrāfija. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.2, 2004, 263.–281. lpp.
37. **Pelčere, I., Grosvalds, I.** Leokādijas Naķeles piemiņai. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.2, 2004, 205. lpp.
38. **Grosvalds, I.** Ģeodēzijas docents Jānis Klētnieks. Biogrāfiskā apcere. *No: Docents Jānis Klētnieks. Bibliogrāfiskais rādītājs.* Rīga : RTU, 2004, 5.–9. lpp.
39. **Alksnis, U., Ruplis, A.** Profesors Jānis Krustiņšons. *No: LU Raksti. Zinātņu vēsture un muzejniecība.* 661.[sēj.]. Rīga : Latvijas Universitāte, 2004, 100.–106. lpp.
40. **Grosvalds, I., Alksnis, U., Meirovics, I.** Profesora Bruno Jirgensona personība. Zinātniskais un pedagoģiskais darbs (1904–1944). *No: LU Raksti. Zinātņu vēsture un muzejniecība.* 661.[sēj.]. Rīga : Latvijas Universitāte, 2004, 107.–118. lpp.
41. **Alksnis, U., Švirkssts, J.** Ķīmijas fakultātes vēsture. *No: Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātei 40.* LU Akadēmiskais apgāds, 2004, 5.–15. lpp.
42. **Alksnis, U.** Atmiņas par Gunāru Slaidiņu. *No: Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātei 40.* LU Akadēmiskais apgāds, 2004, 56.–59. lpp.
43. **Grosvalds, I., Alksnis, U., Švirkssts, J.** Profesoru Haraldū Godi atceroties. *No: Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātei 40.* LU Akadēmiskais apgāds, 2004, 60.–66. lpp.
44. **Grosvalds, I., Lielmežs, J.** Profesora Alfreda Tauriņa dzīve laikmetu lokos. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.4, 2004, 295.–398. lpp.

45. **Grosvalds, I.** Arnolds Jirgensons aizsaulē. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.4, 2004, 399. lpp.
46. **Grosvalds, I.** Jūlijs Eiduks dzīvē un darbā. **No:** *RTU Zinātniskie raksti. Materiālzinātne un lietišķā ķīmija*. 8.[sēj.]. 2004, 140–149. lpp.

2005.

47. **Grosvalds, I.** Juris Buka (01.04.1927.–09.01.2005.). *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.1, 2005, 96. lpp.
48. **Grosvalds, I., Alksnis, U., Zalsters, A., Meirovics, I.** Ķīmija Livonijā (1200–1561). **No:** *RTU Zinātniskie raksti. Zinātņu un augstskolu vēsture*. 7.[sēj.]. Rīga : RTU, 2005, 9.–21. lpp.
49. **Grosvalds, I., Zalsters, A., Alksnis, U., Meirovics, I.** Ķīmija Kurzemes hercogistē (1561–1795). **No:** *RTU Zinātniskie raksti. Zinātņu un augstskolu vēsture*. 7.[sēj.]. Rīga : RTU, 2005, 22.–34. lpp.
50. **Mežraupe, V., Grosvalds, I.** Profesors Alfreds Kalniņš – augsnes mikrobioloģijas zinātnes pamatlicējs Latvijā. **No:** *RTU Zinātniskie raksti. Zinātņu un augstskolu vēsture*. 7.[sēj.]. Rīga : RTU, 2005, 77.–85. lpp.
51. **Lielmežs, I., Grosvalds, I.** Professor Alfreds Taurins, *Dr.chem.*, F.C.I.C. **No:** *RTU Zinātniskie raksti. Zinātņu un augstskolu vēsture*. 7.[sēj.]. Rīga : RTU, 2005, 86.–94. lpp.
52. [**Lielmežs, I., Grosvalds, I.**] Profesora Alfreda Tauriņa (1904–1986) bibliogrāfija (64 nosaukumi). **No:** *RTU Zinātniskie raksti. Zinātņu un augstskolu vēsture*. 7.[sēj.]. Rīga : RTU, 2005, 119.–121. lpp.
53. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Ķīmijas tehnologs un siltumtehniķis profesors Karls Blahers. **No:** *LU Raksti. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. 684.[sēj.]. LŪ, 2005, 104.–113. lpp.
54. **Grosvalds, I., Alksnis, U., Ruplis, A., Meirovics, I.** Latvijas ķīmijas vēstures muzeja krājumi un ekspozīcijas. **No:** *LU Raksti. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. 684. sēj. LŪ, 2005, 180.–188. lpp.
55. **Grosvalds, I.** Inta Vitiņa dzīvē un darbā. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.3, 2005, 298. lpp.
56. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Docentam Nikolajam Brakšam – 100. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.1, 2005, 299.–302. lpp.
57. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Profesoram Maksimiliānam Glāzenapam – 160. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.3, 2005, 303.–305. lpp.
58. **Grosvalds, I.** Zem mūžības spārnēm [Par mineralogu J. Biti]. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, Nr.4, 2005.

Referātu tēzes

59. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** The role of Germans in the development of the higher chemical Scientarium Baltica. Abstracts of the XX Baltic conversense on the the History of Science. Tartu, January, 30–31, 2001, p. 25–26.
60. **Meirovics, I., Ruplis, A.** Development of modern chemical industry in Latvia in the 19th century”. Abstracts of the XX Baltic conversense on the the History of Science. Tartu, January, 30–31, 2001.
61. **Grosvalds, I., Meirovics, I.** Latviešu tehniskās inteliģences devums zinātnē emigrācijā. II Pasaules latviešu zinātnieku kongress. Rīgā, 2001. gada 14.–15. aug. Rīga, 2001, 608. lpp.
62. **Alksnis, U., Ruplis, A.** Ķīmiķu gatavošana Rīgas augstskolās 20. gadsimtā. II Pasaules latviešu zinātnieku kongress. Rīgā, 2001. gada 14.–15. augusts. Rīga, 2001, 601. lpp.
63. **Ruplis, A., Grosvalds, I., Alksnis, U.** Latvian Museum of Histroy of Chemistry International conference Museums of 21st Century Mission of Economical Models. Tukums, Latvia International Council of Museums Latvian National Committee, 2001, p. 76–77.
64. **Ruplis, A., Grosvalds, I., Alksnis, U.** Latvijas ķīmijas vēstures muzejs. Daži dati par muzeja darbinieku aktivitātēm 1975–2000. Starptautiskā konference Muzeji 21. gadsimtā: misija un ekonomiskie modeļi. Tukums, Latvija, 2001, 71–72. lpp. 2002.
65. **Grosvalds, I., Klētnieks, J.** Buildings the Latvian University – important scientific and technical monuments. Rīga, Rīgas industriālā mantojuma fonds, 2002, p. 1.
66. **Grosvalds, I., Klētnieks, J.** Latvijas universitātes ēkas – svarīgi zinātnes un tehnikas pieminekļi. Rīga: Latvijas industriālā mantojuma fonds, 2002, 1. lpp.

2003.

67. **Grosvalds, I.** The development of the higher technical education in Latvia. Science, higher education, technologies, medicine, humanities in the Baltic past and present. Abstracts of the 21st. International Baltic conference on the history of science. Riga, 13–15 October, 2003, p. 211.–216.
68. **Alksnis, U., Grosvalds, I.** The scientific and pedagogic work of professor Dr.chem. Bruno Jirgensons (1944–1982). Science, higher education, technologies, medicine, humanities in the Baltic past and present. Abstracts of the 21st. International Baltic conference on the history of science. Riga, 13–15 October, 2003, p. 133.
69. **Ruplis, A., Grosvalds, I.** The origins of chemistry in Latvia (till 1200). Science, higher education, technologies, medicine, humanities in the Baltic past and present. Abstracts of the 21st. International Baltic conference on the history of science. Riga, 13–15 October, 2003, p. 134.–135.
70. **Bombiza, I., Grosvalds, I.** Characteristics of secondary technical education in Riga State technical school (1919-1940). Abstracts of the 21st. International Baltic conference on the history of science. Riga, 13–15 October, 2003, p. 159–160.

Informatīvie un populārzinātniskie raksti**2001.**

71. **Briedis, I., Grosvalds, I.** Rakstu krājumam “RTU vēstures lappuses” iznākot. Vēstures lappuses. Rīga : RTU, 2001, 3.–6. lpp.
72. **Grosvalds, I.** Rīgas Tehniskās universitātes 135. gadadiena. Vēstures lappuses. Rīga : RTU, 2001, 185.–194. lpp.
73. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Cik gadus studenti Rīgā strādā laboratorijās. *Jaunais Inženieris*, Nr.16, 2001, 29. martā; Nr.17, 2001, 12. apr.
74. **Ruplis, A.** Muzejnieku tikšanās Tukumā. *Jaunais Inženieris*, 2001, 22. nov., 7. lpp.

2002.

75. **Ruplis, A.** Profesoram Ojāram Neilandam – 70. *Jaunais Inženieris*, 2002, 20. jūn., 15. lpp.
76. **Ruplis, A.** Profesoram Leonīdam Osipovam –88. *Jaunais Inženieris*, 2002, 20. jūn., 16. lpp.
77. **Ruplis, A.** LU 60. konference. *Jaunais Inženieris*, 2002, 14.marts, 9. lpp.
78. **Grosvalds, I.** Bērnu veselībai un Latvijas nākotnei [par Dr.med. J.Nīmani]. *Druva. Novadnieks*, 2002, 23. jūl.
79. **Grosvalds, I.** Atmiņu riekšava par Dr. med. Jēkabu Nīmani. *Latvijas Ārstu Žurnāls*, Nr.9, 2002, 45.–46. lpp.

2003.

80. **Grosvalds, I.** Mārtiņš Kalniņš – ķīmiķis ar enciklopēdiskām zināšanām. *Jaunais Inženieris*, 2003, 19.jūn., 17.–19. lpp.
81. **Grosvalds, I.** MLKĻF vēstures lappuses šķirot. *Jaunais Inženieris*, 2003, 18. dec., 10.–13. lpp. 2004.
82. **Ruplis, A.** Latvijas ķīmijas vēstures kolokvijs. *Jaunais Inženieris*, 2004, 25. marts, 2., 4. lpp.
83. **Sedmalis, U., Grosvalds, I.** Profesoru Jūlija Eiduka un Bruno Jirgenzona simtgade. Jūlijs Eiduks. *Jaunais Inženieris*, 2004, 6. maijs, 7.–9. lpp.
84. **Grosvalds, I.** Profesoru Jūlija Eiduka un Bruno Jirgenzona simtgade. Jūlijs Eiduks. *Jaunais Inženieris*, 2004, 20. maijs, 5–6. lpp.
85. **Grosvalds, I., Štrauhmanis, J.** Nenogurstošajam pētniekam docentam Jānim Klētņiekam – 75. *Jaunais Inženieris*, 2004, 17. jūn., 15. lpp.
86. **Grosvalds, I.** Profesoram Jānim Štrauhmanim – 60. *Jaunais Inženieris*, 2004, 17. jūn., 18. lpp.
87. **Grosvalds, I.** Profesors Alfrēds Tauriņš, personība un laikmets. *Jaunais Inženieris*, 2004, 26. aug., 9. sept.
88. **Grosvalds, I.** Atvadvārdi ķīmiķim LZA Goda loceklim Arnoldam Jirgenzonam. *Jaunais Inženieris*, 2004, 9. sept.
89. **Pelčere, I.** Piemiņas vārdi Leokādijai Naķelei. *Jaunais Inženieris*, 2004, 4. nov.

2005.

90. **Grosvalds I.** Atvadoties no Jura Bukas (01.04.1937.–09.01.2005.). *Jaunais Inženieris*, 2005, 27. janv., 9. lpp.
91. **Grosvalds, I.** Alfrēds Kalniņš trijās augstskolās. *Jaunais Inženieris*, 2005, 24. febr. 8. lpp.; 10. marts, 9. lpp.
92. **[Grosvalds, I.]** Ķīmijas vēstures muzejs. *No: Latvijas enciklopēdija*, 3.[sēj.]. Rīga : Valērija Belakoņa izd., 2005, 613. lpp.
93. **Alksnis, U., Grosvalds, I.** Profesoram K. Ā. Bišofam – 150. *Jaunais Inženieris*, 2005, 21. apr., 7., 8. lpp.
94. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Docenta Nikolaja Brakša dzīves līkloči. *Jaunais Inženieris*, 2005, 1. jūn., 18.–21. lpp.
95. **Grosvalds, I.** Mineralogs un kristalogrāfs Juris Bite (1919.–2005.). *Jaunais Inženieris*, 2005, 1. aug., 13. lpp.
96. **Grosvalds, I., Alksnis, U.** Profesora Maksimiliāna Glāzenapa 160 gadu jubileju sagaidot. *Jaunais Inženieris*, 2005, 29. sept., 10.–11. lpp.
97. **Ruplis, A.** Jaunami Latvijas ķīmijas vēstures muzejā. *Jaunais Inženieris*, 2005, 22. dec., 8. lpp.

Raksti par muzeju un tā darbiniekiem

98. **Klētnieks, J.** Zinātņu doktoram Ilgaram Grosvaldam – 75. *Jaunais Inženieris*, Nr.1/222, 2002, 29. aug., 11. lpp.
99. **Lase, A.** Ķīmijas vēstures muzeja dvēsele [Par I.Grosvaldu]. *Universitātes Avīze*, Nr.4, 2002, 22. okt., 4. lpp.
100. **Grosvalds, Ilgars.** *No: Māksla un arhitektūra bibliogrāfijās*, V-Ž. Papild., 4. [sēj.]. Rīga : A/S Preses nams, 2003, 206. lpp.
101. **Grosvalds, Ilgars.** *No: Latvijas enciklopēdija*. 2. [sēj.] Rīga : Valērija Belakoņa izdevums, 2003, 669. lpp.
102. **Vilka, G.** Vakardiena šodienai. LU Ķīmijas muzejs. *Terra*, Nr.32, 2004. jūl.–aug., SIA Mācību grāmatas, 17–19. lpp.

Summary

The museum has been visited by 5456 persons (from 2001 to 2005), from whom 2219 were individual visitors, but 3227 members of groups. Among group visitors (not less than 4 persons) 2067 were pupils but 490 were students. The museum has organized 4 colloquiums and 16 exhibitions. At the conferences and other events there have been delivered 49 reports. The collaborators of the museum I. Grosvalds and U. Alksnis are coauthors of the monographies “Higher Technical Education in Latvia”. The first part 1862–1919 (2002) and the second part 1919–1958 (2004). There have been written books “Chemistry at Riga Polytechnicum and Riga Polytechnical Institute” 1863–1919 (2001) and “Chemistry at Latvian University” 1919–1944 (2006). There have been published 93 works, among them 54 scientific articles, 12 theses of reports, and 27 articles on popular science.

Autori

- Uldis Alksnis** (1934), *Dr.chem.*, Latvijas Ķīmijas vēstures muzeja līdzstrādnieks
- Māris Baltiņš** (1958), *Dr.habil.med.*, Tulkošanas un terminoloģijas centra direktors
- Dace Cepurīte** (1957), Cēsu Vēstures un mākslas muzeja speciāliste
- Gunārs Daija** (1937), *Dr.biol.*, LU emeritēts docents
- Aina Dālmāne** (1926), *Dr.habil.med.*, LU Medicīnas fakultātes profesore
- Bruno Delāns** (*Deslandes*, 1970), *PhD*, UNESCO-UNDP eksperts
- Spodra Ergarde** (1928), Taurenes pagasta muzeja vadītāja
- Rita Grāvere** (1947), *Dr.hist.*, J. Prīmaņa Anatomijas muzeja līdzstrādniece
- Ilgars Grosvalds** (1927), *Dr.sc.ing.*, Latvijas Ķīmijas vēstures muzeja vadītājs
- Dzintra Grundmane** (1944), *Dr.paed.*, LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes docente
- Kristis Gūtmanis** (1925), *Dr.biol.*, LU emeritēts docents
- Māra Kalniņa** (1945), *Dr.med.*, LU Medicīnas fakultātes docente
- Jānis Klētnieks** (1929), LZA *Dr.sc.ing.h.c.*, RTU emeritēts docents
- Olga Koroļova** (1942), *Dr.med.*, LU Medicīnas fakultātes docente
- Vladimirs Kužņecovs** (1944), *Dr.med.*, LU Medicīnas fakultātes docents
- Iveta Ņestere** (1960), *Dr.paed.*, LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes asociēta profesore
- Imants Meirovics** (1930), *Dr.chem.*, RTU emeritēts profesors
- Irēna Ondzule** (1954), LU Vēstures muzeja vadītāja
- Jānis Priedkalns** (1934), LZA akadēmiķis
- Artūrs Puga** (1950), *Dr.hist.*, Nākotnes studiju darba grupas vadītājs
- Jēkabs Raipulis** (1939), *Dr.biol.*, LZA *Dr.biol.h.c.*, Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolas asociēts profesors
- Māris Strads** (1943), LU Moderno valodu fakultātes lektors
- Antons Vasiļevskis** (1930), *Dr.sc.ing.*, LLU emeritēts docents
- Arnis Viksna** (1942), *Dr.med.*, LZA akadēmiķis, LU Medicīnas fakultātes profesors
- Ilgonis Vilks** (1960), *Dr.paed.*, LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzeja direktors
- Viesturs Zanders** (1964), *Dr.philol.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes asociēts profesors
- Indulis Zvirgzdiņš** (1946), Madonas mākslas un novadpētniecības muzeja direktora vietnieks

LU Raksti. 704. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība, 2007

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīgā, LV-1010
Tālr. 7034535